МЕЃУНАРОДЕН ЦЕНТАР ЗА СЛАВЈАНСКА ПРОСВЕТА - СВЕТИ НИКОЛЕ

«МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД»
(ПСИХОЛОГИЈА И ОБРАЗОВАНИЕ)

С П И С А Н И Е
на научни трудови

ДВАНАЕСЕТТА МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА „МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД“
МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ „ГАВРИЛО РОМАНОВИЧ ДЕРЖАВИН“ СВЕТИ НИКОЛЕ - БИТОЛА

Година VIII ***Број 3*** ***Април 2021***

- СВЕТИ НИКОЛЕ, Р. СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА -
- 2021 -

Издавач: Меѓународен центар за славјанска просвета - Свети Николе

За издавачот: м-р Михаела Ѓорчева, директор

Наслов: «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД» (ПСИХОЛОГИЈА И ОБРАЗОВАНИЕ)

Организационен одбор:
Претседател: проф. д-р Јордан Ѓорчев
Заменик претседател: д-р Стромов Владимир Јуревич, Русија
Член: м-р Борче Серафимовски
Член: м-р Милена Спасовска

Уредувачки одбор:
Проф. д-р Ленче Петреска - Република Северна Македонија
Проф. д-р Александар Илиевски - Република Северна Македонија
Проф. д-р Мирослав Крстиќ - Република Србија
Проф. д-р Момчило Симоновиќ - Република Србија
Проф. д-р Тодор Галунов - Република Бугарија
Проф. д-р Даниела Тасевска - Република Бугарија
Доц. д-р Хаџиб Салкиќ - Република Босна и Херцеговина
Проф. д-р Татјана Осадчаја - Руска Федерација
Доц. д-р Вера Шунаева - Руска Федерација

Уредник: проф. д-р Јордан Ѓорчев

Компјутерска обработка и дизајн: Адриано Панајотов, Маја Маријана Панајотова, Благој Митев

ISSN (принт) 1857-9299
ISSN (онлајн) 1857-9302

Адреса на комисијата: ул. Маршал Тито 77, Свети Николе, Р. Сверна Македонија

Контакт телефон: +389 (0)32 440 330

Уредувачкиот одбор им се заблагодарува на сите учесници за соработката!

Напомена:
Уредувачкиот одбор на списанието «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК-ЗАПАД» не одговара за можните повреди на авторските права на научните трудови објавени во списанието. Целосната одговорност за оригиналноста, автентичноста и лекторирањето на научните трудови објавени во списанието е на самите автори на трудовите.

Секој научен труд пред објавувањето во списанието «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК-ЗАПАД» е рецензиран од двајца анонимни рецензенти од соодветната научна област.

Печати: Книжарница и печатница „Славјански“, Свети Николе

Тираж: 100

МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ

ИСТОК - ЗАПАД

ПСИХОЛОГИЈА И ОБРАЗОВАНИЕ

СОДРЖИНА

Светлана Пандилоска- Грнчаровска
Фадби Османи
Агрон Илјази
EARLY YEARS LEADERSHIP AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL COMPETENCE **11**

Даниела Тасевска
ПСИХОСОЦИАЛЕН ПРОФИЛ НА ЛИДЕРА **15**

Билјана Илиев
ПЕРСПЕКТИВА НА СЕМЕЈНИТЕ СИСТЕМИ ЗА ОБНОВУВАЊЕ ОД ПОСТТРАУМАТСКИОТ СТРЕС КАЈ ДЕЦАТА **21**

Elena Prendzova
MOTIVATION IN CORONATEACHING **27**

Марија Милошевска
ЛИЦАТА СО АУТИЗАМ И DOWN СИНДРОМ КАКО ПОТЕНЦИЈАЛЕН ЧОВЕЧКИ РЕСУРС ЗА ВРАБОТУВАЊЕ ВО КОМПАНИИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА **33**

PEOPLE WITH AUTISM AND DOWN SYNDROME AS POTENTIAL HUMAN RESOURCES FOR EMPLOYMENT IN COMPANIES IN MACEDONIA **33**

Марина Витальевна Муравцова
НАРУШЕНИЯ ПОВЕДЕНИЯ КАК БАЗИСНЫЙ РЕСУРС ПРИ ФОРМИРОВАНИИ АВТОБИОГРАФИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ У ДОШКОЛЬНИКОВ **39**

Јасна Салих
Мирослав Пендароски
ЛОГОАТА, НИВНИТЕ БОИ И ФОРМИ И НИВНОТО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ ЛИЧНОСТА НА ЛУЃЕТО **51**

Ana Chuchkova
Ivancho S. Gorjanin
PSYCHOLOGY IN THE JAPANESE ORIGIN COMBAT SKILLS AND ARTS AND THEIR APPLICATION WITHIN THERAPEUTIC PURPOSES **61**

Ѓорѓина Ќимова
Вангелица Гаврилова
СПЕЦИФИЧНОСТИ НА ОБРАЗОВАНИЕ НА ВОЗРАСНИ **69**

Мирослав Пендаровски
Александра Жежова
ФЕНОМЕНОТ НА ТИШИНА ВО ГРУПА **75**

Сашо Манасов
Екатерина Сјурдукова
“PRUNING” ПРОЦЕС, САМОКОНТРОЛА И КАПАЦИТЕТ НА ВНИМАНИЕ **83**

Вангелица Гаврилова
Ѓорѓина Ќимова
АНОРЕКСИЈАТА - ПРОБЛЕМ КАЈ АДОЛЕСЦЕНТНАТА ПОПУЛАЦИЈА **89**

Валентина Клопчевска
Игор Клопчевски
УЛОГАТА НА УЧИЛИШТЕТО ВО ПРЕВЕНЦИЈА НА МАЛОЛЕТНИЧКИОТ КРИМИНАЛИТЕТ ВО ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈА **95**

Горица Поповска Налевска
Анита Ристеска
ПОДОБРУВАЊЕ НА КВАЛИТЕТОТ НА СТУДИРАЊЕ НА СТУДЕНТИТЕ СО ПОПРЕЧЕНОСТ ПРЕКУ ФОРМИРАЊЕ ЦЕНТРИ ЗА ПОДДРШКА НА СТУДЕНТИ СО ПОПРЕЧЕНОСТ **103**

Горица Поповска Налевска
ВАЖНОСТА НА ДОЖИВОТНОТО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈОТ НА ДИГИТАЛНИ КОМПЕТЕНЦИИ НА НАСТАВНИЦИТЕ **117**

Фроска Смилкова
АНАЛИЗА НА СТАВОВИТЕ НА ОСНОВЦИТЕ ЗА ОНЛАЈН НАСТАВАТА ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА **125**

Ekaterina Syurdyukova
Sasho Manasov
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА **135**

Полина Георгиева
НАРЦИСИЗЪМ, СОЦИАЛНИ МЕДИИ И СТИЛОВЕ ХУМОР **143**

Слаѓана Анѓелкоска
КОМУНИКАЦИЈА ВО ОРГАНИЗАЦИЈА КАКО ЗНАЧАЕН ФАКТОР ЗА ПОЗИТИВНА РАБОТНА КЛИМА **157**

Драган Јовановски
ОДНОС НА ПАРТНЕРСКИТЕ СТИЛОВИ НА АФЕКТИВНАТА ПРИВРЗАНОСТ И ОСОБИНИТЕ НА ЛИЧНОСТА - ТЕМНА ТРИАДА **165**

Маријана Софронијоска Тинтар
Јелена Цветковска
Гордана Кирацовска
ЦРТИ НА ЛИЧНОСТА КАЈ УМЕТНИЦИ И ЛИЦА КОИ НЕ СЕ ЗАНИМАВААТ СО УМЕТНОСТ **177**

Адриана Богдановска Тоскиќ
Анита Стоилковска
БОЛЕСТИ НА ЗАВИСНОСТ КАКО РИЗИЧЕН ПРЕДИЗВИК ВО АДОЛЕСЦЕНЦИЈА **187**

Ольга Юрьевна Зотова
Мария Владимировна Бызова
Ольга Сергеевна Солодухина
ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ДЕТЕЙ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ **193**

Кристина Лазаревска
Ивица Бојовски
Наташа Ефтимовска Отовик
АНКСИОЗНОСТ КАЈ ЗДРАВСТВЕНИТЕ РАБОТНИЦИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ВО УСЛОВИ НА ГЛОБАЛНА ПАНДЕМИЈА ОД SARS – COV 2 (COVID – 19) **201**

Катерина Андонова
КВАЛИТЕТНО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА СЕКОЕ ДЕТЕ **211**

Викторија Андова – Голубова
ТЕХНОЛОГИЈАТА ВО ОБРАЗОВАНИЕТО КАКО ПРЕДИЗВИК ЗА ДЕТСКИ РАЗВОЈ **217**

Милена Спасовска
Диана Белевска
ПОЗИТИВНО КОНОТИРАЊЕ КАКО ИНТЕРВЕНЦИЈА ВО СЕМЕЈНАТА СИСТЕМСКА ПСИХОТЕРАПИЈА **223**

Наташа Димеска
СОСТОЈБАТА НА ДЕЦАТА СВЕДОЦИ И ЖРТВИ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО ВО ВРЕМЕ НА КРИЗАТА ПРЕДИЗВИКАНА ОД КОВИД-19 **229**

Слаѓана Анѓелкоска
Елизабета Спироска
НАСИЛСТВО ВО ПАРТНЕРСКИТЕ ОДНОСИ И ВО СЕМЕЈСТВОТО **243**

Кирил Трајчев
ЗА СЛОБОДАТА И ТЕГОБНОСТА - НАВРАЌАЊЕ КОН САРТР **251**

Доротея Дунева
ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛНИЯТ ИНТЕРЕС ВЪРХУ ЮНОШЕСКАТА ЛИЧНОСТ **257**

Анита Ристеска
ПРОЦЕНА НА ДЕТСКИОТ ЦРТЕЖ КАЈ УЧЕНИЦИ СО ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПОПРЕЧЕНОСТ **263**

Кристина Лазаревска
МОТИВАЦИЈА ЗА УЧЕЊЕ ВО ОДНОС НА ПОЛ КАЈ СРЕДНОШКОЛЦИ **269**

Елена Златева
ПСИХО-СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ И РЕАБИЛИТАЦИЯ УЧАСТНИКОВ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ. БОЕВОЙ СТРЕСС **275**

Пресиян Светозаров Бургов
ВЪРХУ НЯКОИ ДИАГНОСТИЧНИ АСПЕКТИ НА НАРЦИСТИЧНАТА ПАТОЛОГИЯ В ЮНОШЕСТВОТО **281**

Сашо Кочанковски
Лилјана Кочанковска
BURN OUT - СИНДРОМОТ КАЈ МЕДИЦИНСКИОТ ПЕРСОНАЛ ВО ХОСПИСОТ СЈУ РАЈДЕР БИТОЛА **285**

Сашо Кочанковски
Симона Јовановска
Марија Саботиновска
ОДНЕСУВАЊЕ НА СТУДЕНТИТЕ ЗА ВРЕМЕ НА ОНЛАЈН ПРЕДАВАЊА: ИСТРАЖУВАЊЕ КАЈ СТУДЕНТИТЕ ОД I-IV ГОДИНА НА ФАКУЛТЕТОТ ЗА ПСИХОЛОГИЈА НА МСУ "Г. Р. ДЕРЖАВИН"-СВЕТИ НИКОЛЕ-БИТОЛА **295**

Славољуб Ивановски
Слаѓана Анѓелковска
СТРЕСОТ, МЕНТАЛНОТО ЗДРАВЈЕ И ПОЗИТИВНАТА ПСИХОЛОГИЈА **307**

Марина Кузмановска
МОТИВАЦИЈАТА КАКО ФАКТОР ЗА ВИСОКИ АКАДЕМСКИ ПОСТИГНУВАЊА **315**

Диана Белевска
Глигор Цветанов
ЈАЗИЧНА АНКСИОЗНОСТ КАЈ ВОЗРАСНИ ПОСЕТИТЕЛИ НА НАСТАВА ПО СТРАНСКИ ЈАЗИЦИ ВО НЕФОРМАЛНИТЕ УЧИЛИШТА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА **321**

Мирослав Крстић
Миљана Павићевић
Јелена Минић
ЗНАЧАЈ ФАЗЕ ИНЦИЈАТИВЕ И РАДОЗНАЛОСТИ У ОКВИРУ ИНДИВИДУАЛНОГ ЖИВОТНОГ ЦИКЛУСА **329**

Жаклина Трајковска-Анчевска
ПСИХОСОЦИЈАЛНА ПОДДРШКА НА ПАЦИЕНТИТЕ СО КАРЦИНОМ И НИВНИТЕ СЕМЕЈСТВА **337**

Милена Моцинова-Бръчкова
ПРОБЛЕМИ НА ПОЛОВАТА ИДЕНТИФИКАЦИЯ В ПОСТМОДЕРНОТО ОБЩЕСТВО **345**

Марија Котевска Димовска
УЛОГАТА НА АВЕРЗИВНИТЕ ДИМЕНЗИИ НА ЛИЧНОСТА ВО АДАПТИВНО И МАЛАДАПТИВНО ОДНЕСУВАЊЕ ЗА ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈА **351**

37.015.31:[316.46:005.336.5

Проф. д-р Светлана Пандилоска- Грнчаровска
Проф. д-р Фадби Османи
М-р Агрон Илјази
Педагошки факултет, Државен Универзитет во Тетово
Р. Северна Македонија

EARLY YEARS LEADERSHIP AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL COMPETENCE

ABSTRACT: One of the characteristics of competence is development, which does not occur spontaneously, instead it implies a purposeful action with appropriate methods, means and content from an early age. Considering that learning largely depends on prior knowledge, it is best learned by applying knowledge towards problem solving from an early age. In this paper we would be able to determine the possibilities for development of leadership as an important component of social competence. The goal is to show how leadership develops at an early age through the concept of bricolage. Thereby, it is concluded that the effects of leadership on learning are indirect, as well as that among all factors that refer to school, leadership in terms of its contribution to school learning is immediately after the quality of instruction. The conclusions show that everyone should be able to develop their own leadership theory in order to create an authentic style to meet the needs of the community.

KEYWORDS: leadership, social competence, motivation

INTRODUCTION

Leadership is a skill that needs to be practiced and developed over time. Something that numerous definitions of leadership have in common is its basic characteristic: that it is a process, rather than an ultimate goal. The interest in leadership can be found in Plato's works, who specifically studied the characteristics of leadership, while in recent times, the knowledge of Sigmund Freud has been used, who developed theories of behavior. Leadership implies that the individual should learn to be a leader and to be led. The foundation of leadership is the idea of continuous learning. Leadership within a group is sought after by many. The idea of a leader who is at the top and who creates changes aimed at solving existing problems, is no longer acceptable. Group members should be allowed to recognize and solve problems on their own, and learn to accept responsibility. Leaders must learn to relinquish their power, to trust their associates, to develop new skills, and transcend personal interest (Derek, 2004)

THE DEVELOPMENT OF SOCIAL COMPETENCE

Leadership is a multidimensional phenomenon, and in addition to social intelligence (SQ), emotional (EQ) and academic intelligence (IQ) are also important traits for leadership (Chin, 2006).

The social identity theory, proposed by Tajfel and Turner (Tajfel & Turner, 1979), is the first theory that systematically studies the concept of social identity and places it at the center of leadership interests. The theory deals with membership in a group, group processes, and intergroup relationships. The basic assumption is that the very membership in a group is already a sufficient requisite to develop a sense of belonging in the individual. According to Tajfel and Turner, social identity is defined as a

part of the self-concept that arises from a person's awareness of being a member of specific groups, but also from the emotional importance of the membership (Tajfel & Turner, 1979).

Different authors agree that a person's social identity depends on two processes: the process of recognizing their own resemblance to members of their group and the perception of differences in relation to members of other groups. It is important to point out that a person may have as many social identities as there are groups to identify with. According to the social identity theory, social identity is based on the membership in specific groups, and consists of those aspects of one's self-image that arise from the groups that the person belongs to. Thus, when a person begins to think of himself as a member of a specific social category, one can say that social identity is awakened in the person (Brown, R. 2006). Social identity, as mentioned, refers to the way an individual sees himself/herself as a member of the group he/she belongs to. It is important to note that a person may have as many social identities as there are groups to identify with.

Social competence is a complex of all personal abilities and attitudes that contribute to transforming one's personal behavior from individual towards social action. Competent social behavior connects individual action goals with the attitudes and values of a group. Educators who work with younger children dedicate many of their activities on encouraging positive social behavior. In this context, it should be considered that competencies can be improved in the interaction between developmental processes and learning, having in mind personality traits and motivation.

The development of an individual's social competence is an assumption for his/her successful coping in the society. Social competence can be encouraged during daily educational activities through the realization of contents that imply better understanding of social reality, teaching children to focus their attention on other people's feelings and interests, orientation of children towards discovering common characteristics with other children, supporting the skills of assertive communication (fostering verbal and non-verbal communication), encouraging the ability for constructive cooperation and developing empathy between children.

LEADERSHIP AT AN EARLY AGE

Since the eighties of the 20th century, within a sequence of scientific disciplines, there has been a debate regarding the child as a social subject, as an active participant in the creation of the society and the culture. A key question that arises in this context is: how actively children shape their environment and themselves, and to what extent and are they a "product" of their environment and educational influences at all (Hurelmann, 1988). It is important to emphasize that the task of pedagogical action is not to "educate" rather it is necessary to "enable the child to learn", and educators in this case are professional helpers in learning. Thereby pedagogical action does not refer to the whole personality of the child, rather to those aspects that need to be changed with learning. The responsibility for building one's own personality is conveyed as early as in childhood. In this case educators offer only appropriate contents for learning and at the content-subject level, interventions are made in the process of learning and socialization of children.

The reason for the interest in leadership in early childhood stems from the fact that it is the basis for the development of lifelong learning in children, but also a social investment, especially for children from socio-economically deprived communities.

Claude Lévi-Strauss in his work "The Savage Mind" explains the development of leadership in early childhood as a basis for the development of social competence through the concept of bricolage. In its original meaning, the verb bricoler applied to ball games, billiards, hunting and riding and usually represents the idea of unexpected movement such as a bounced ball. According to Claude Lévi-Strauss in today's sense of the word, a bricoler is someone who creates everything, independently, using the available means, as opposed to the means used by a professional. From technical aspect, the concept of bricolage may lead to intellectually brilliant and unpredicted results. In terms of its nature, the concept of bricolage is a "raw" or "naïve" art.

Namely the so-called Bricoler is capable of performing a wide range of tasks. During the game, the child always solves everything by means of "improvised means", at any moment the child disposes of imaginary tools and materials that he/she can use. This means that the tools used by the bricoler are not determined by the project, rather they are the result of its instrumental use, in other words, the elements are collected and stored according to the principle that "they can always be used for something". Each element in this concept simultaneously reproduces an integral set of relationships, both specific and potential, that are suitable for each type of operation.

The elements are always positioned halfway between perceptions and concepts. Perceptions cannot be separated from the specific situation in which they appear, while concepts require thinking. (Lévi-Strauss, C. 1966)

In this case, educators should enable children responsible and competent leadership, whereby they will be able to take responsibility for their own actions and will be able to connect the contents and activities that will enable them to establish a responsible relationship on the basis of which they will develop their own competencies.

CONCLUSION

The encouragement of social development of children is primarily related to the encouragement of the development of their social competence. Social competence is an extremely important aspect for the process of adaptation in the psychosocial, teaching-educational and professional spheres. Competent children are the ones who smoothly engage in different relationships and interactions with their peers, other children as well as adults, and through those relationships they develop and improve their own social competence. The encouragement of the development of social competence is one of the basic tasks of modern teaching-educational institutions (Mikas & Roudi, 2012). The motivation for social interaction is also conditioned by the child's personality, the repertoire of social skills that the child possesses as well as his/her previous experience in social relations. Social competence is an important development area that deserves complete attention by all pedagogical workers. The basic factor that in the context of kindergarten can aid in the development of the child's personality and provide conditions for progress, is the educator. The educator can recognize and understand the feelings, thoughts and needs of other people and help build close relationships that are full of trust.

A child today has much more space to check his/her own abilities and participation in social life in which a status of a social actor and a participant in decision-making is imposed on him/her.

REFERENCES

1. Brown, R. (2006) Grupni procesi. Jastrebarsko: Naklada Slap. Poglavlja: 6 (Međugrupni sukob i suradnja, 226-261), 7 (Razmišljanje o grupama, 264-307), 8 (Socijalni identitet i međugrupni odnosi, 310-360
2. Chin, C Q., (2006). Global Leadership Competence: A Cultural Intelligence Perspective, Presented at the 2006 MBAA Conference.
3. Derek, T., Laura H. & Stephen T. (2004). Menadžment ljudskih resursa, Data Status, Beograd
4. Hurrelmann, K. (1988), Social Structure and Personality Development. New York: Cambridge University Press.
5. Levi-Strauss, C. (1966). The Savage Mind, University of Chicago Press
6. Mikas, D., Roudi. B., (2012). Socijalizacija dece s teškoćama u razvoju u ustanovama predškolskog odgoja, pp.207-214
7. Tajfel, H.,& Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), The social psychology of intergroup relations (pp. 33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole.

159.923:316.45-05

Проф. д-р Даниела Тасевска
Великотърновски университет "Св. св. Кирил и Методий"
Р. България

ПСИХОСОЦИАЛЕН ПРОФИЛ НА ЛИДЕРА

АБСТРАКТ: В научната статия се представят характеристиките в психосоциалния профил на лидера. Предмет на обсъждане са качествата, които оформят личността на лидера. Коментират се специфичните диспозиции на лидерското поведение с оглед възможните модели на ефективното лидерство.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: понятието лидер, психосоциален профил, диспозиции на лидерско поведение, модели на лидерско поведение

PSYCHO-SOCIAL PROFILE OF THE LEADER

ABSTRACT: The scientific article presents the characteristics in the psychosocial profile of the leader. The subject of discussion are the qualities that shape the personality of the leader. The specific dispositions of leadership behavior are commented in view of the possible models of effective leadership.

KEYWORDS: the concept of leader, psychosocial profile, dispositions of leadership behavior, models of leadership behavior

Повечето лидери стават лидери, защото са по-различни – и те го знаят.
Спорът за това дали лидерите се раждат такива, или се създават, е измислен.
Истината е, че някои лидери са създадени, но повечето се създават сами.
Как? Те вярват, че са лидери.
Алън Акселрод, из книгата "Патън за лидерството"

Всеки човек в своя живот е поставен в ситуации на междуличностно взаимодействие с други хора. Извършването на дейности с група хора поставя на разискване въпроса за лидерството. В последно време все повече теоретици на концепциите за лидерството приемат тезата на Т. Парсънс (Парсънс, 1990), според който оказването на влияние върху хората при междуличностното взаимодействие е единственият *„начин да се получи резултат от взаимодействието".*

Разглеждан в контекста на организационната теория и практика въпросът за ефективното лидерско поведение изисква да се идентифицират не само подходите, които оптимизират диалога между мениджъра и персонала, но и да се идентифицират на съдържателно равнище специфичните *диспозиции на лидерско поведение в личността на лидера.*

За много хора лидерството е модерна, престижна и желана област на професионална реализация (Айзенк, 2000). Това обяснява стремежа им да лидерстват. Нещо повече в съвременното общество съществува и засилен интерес да се следват лидери. Тези въпроси изискват да се изяснят онези страни от личността на човека, които са в основата на неговите лидерски способности.

Съвременната психологическа наука утвърждава два основни постулата за човешката личност *(Бъкингам, М., Клифтън, Д., 2003, с. 5.):*

Първо: *качествата на всяка личност са постоянни и уникални.*

Второ: *най-голямото поле за развитие на всяка личност е в областите където са най-силните й страни.*

Тези две предпоставки насочват анализа на психосоциалния профил на лидера към проблема за себепознанието. Изказаното съждение обръща внимание към готовността на всеки от нас да положи усилия за определяне на силните страни на личността си. „Познай себе си!", е апелът на древните философи (Декарт), който и днес е актуален.

Обзорът на научните източници от близкото минало разкрива, че управлението на хора в трудовата среда се базира на въздействащата сила на ръководителя. Днес развитието на работните отношения в организацията акцентира върху динамиката „от власт на мениджъра към власт на служителите". Визираната промяна е резултат от изследванията на удовлетвореността на работниците. Данните сочат, че независимо от типа и характера на професионалната организация персоналът е мотивиран за труд, когато на всеки служител се предоставя възможността за инициативност и индивидуален принос към решаването на проблемите в трудовата среда.

Като научна платформа на съвременната теория за лидерството организационната психология се базира на множество емпирични изследвания и разполага с необорими доказателства, че съществуват различни личностни лидерски профили. Това подсказва, че да бъдеш лидер не означава да си идеален в своята личностна структура и да притежаваш разпознатите от изследователите 34 качества на личността.

Следователно, когато човек изследва и разпознае своите силни страни, то е възможно да се намери онзи модел на поведение в социалната и в професионалната ситуация, който да го отличи в неговия лидерски профил. Сред най-коментираните качества на ефективния лидер се определят: добри организаторски качества; умение за водене на преговори; способност да се вслушва в чуждото мнение; талант да мотивира и вдъхновява хората; инициативност, решителност, отговорност; оптимизъм и енергичност.

Всички тези качества представляват и действения ресурс на ефективното лидерско поведение.

За много хора лидерството е модерна, престижна и желана област на професионална реализация (Величкова, 2006). Два са водещите проблемни кръга, от фокуса на които може да се дискутира лидерското поведение: Кои са социалните подтици на днешните хора да следват лидери или самите те да се стремят да лидерстват. Тези въпроси изискват да се изяснят онези страни от личността на човека, които са в основата на неговите лидерски способности.

Как да разберем дали притежаваме качества на лидер зависи от умението ни да познаваме себе си и да откроим йерархично личностните си ресурси.

Съвременната теория за лидерството се базира на множество емпирични изследвания и разполага с необорими доказателства, че съществуват различни личностни лидерски профили (Илиев, 2010). Какво означава това? Да бъдеш лидер означава така да организираш своите личностни ресурси, че да постигаш най-висока ефективност при социалното и междуличностно взаимодействие с другите хора. Изведеното съждение допуска хипотезата, че когато човек изследва и разпознае своите силни страни, то е възможно да се намери онзи модел на поведение в социалната ситуация, който да го отличи в неговия лидерски профил.

Кои са всъщност споменатите по-горе 34 качества на човешката личност, които уплътняват всеобхватно психосоциалния профил на лидера.

Целеустременост – това качество означава, че съществуват хора, които изпитват постоянна необходимост от постижения. За да са доволни от себе си в края на всеки ден те търсят конкретни доказателства за собствената си продуктивност. Силата на целеустремения човек е в неговата постоянна мотивираност да се движи напред, да създава и да става по-добър.

Действеност – тези хора се отличават с нетърпението да започнат да действат. Вярват, че единствено действието води до постигането на целта. Това им доставя удовлетворение, защото чрез своята активност идентифицират конкретни резултати.

Гъвкавост – това са хора, които откликват с готовност на изискванията на ситуацията и ги съобразяват дори в случаите когато тези изисквания ги отклоняват от предварително начертаната програма. Силата им е в способността да правят „тук и сега".

Аналитичност – това са хора, които вземат решения въз основа на факти и данни и търсят закономерности и връзки. Силата им е в способността да откриват причините за случването на нещата.

Организираност – тези хора се открояват с умение да вземат под внимание всички фактори по пътя към целта и да ги систематизират в идеалната конфигурация, гарантираща успех и продуктивност.

Убеденост – при тези хора водеща е вярата, че всяко действие е обвързано с базисните ценностни ориентации. Да действаш с убеденост е сила, която дава насока и смисъл на живота, обвързани с духовните приоритети.

Властност – тези хора са уверени в себе си и след като имат създадено отношение и мнение по дадени въпроси, изпитват силната необходимост не само да ги споделят с останалите, но и да им ги налагат.

Комуникативност – за тези хора е обичайно да обясняват. Имат умението да вдъхват енергия и да направят всички факти, идеи и събития вълнуващи и живи. Силата им да е привличат другите и да ги стимулират за действие.

Състезателност – за тези хора е характерно желанието да се съизмерват с другите. Сравняването на себе си с другите усилва удовлетворението от постиженията им. Силата им е в стремежа към победа.

Обвързаност – водещо за тези хора е осъзнаването, че всеки от нас е част от нещо по-голямо и сме отговорни за изборите си, защото ако нанасяме вреда, бихме навредили и на самите себе си. Силата им е в прозрението, че никой не е изолиран от останалите.

Контекстуалност – това са хора, които основават действията си на знания от миналото или миналия индивидуален опит. Силата им е да съзерцават настоящето и да взимат решения за бъдещето чрез изясняването на фундаменталната природа на нещата.

Предпазливост – тези хора се отличават с бдителност, защото са осъзнали, че животът и светът са непредсказуеми. Силата им е да разпознават и оценяват възможните рискове в дадената ситуация и така всъщност да ги редуцират.

Насърчителност - тези хора се отличават със способност да откриват потенциала на другите и да ги стимулират/провокират към изява. Силата им е да извеждат признаците на растеж у другите в ситуациите на заедност и така да ускоряват постигането на целта.

Дисциплинираност – тези хора имат водеща роля при организирането и планирането. Тяхната сила е да набелязват срокове и да конкретизират изпълнението на плановете в краткосрочни графици. Така създават чувство за контрол.

Съпричастност – тези хора умеят да усещат емоциите на другите, да гледат на света като споделят чуждата гледна точка. Силата им е да разбират и да предусещат нуждите на хората и да им помагат в изразяването на собствените чувства.

Безпристрастност – водеща за тези хора е потребността от равновесие. Силата им е да осъзнават необходимостта да се отнасят по един и същи начин с всички хора, независимо от социалното им положение. Така всеки човек има равен шанс да покаже на какво е способен.

Фокусираност – при тези хора водеща е тенденцията всекидневно да актуализират приоритетите си. Силата им е в умението да оценяват доколко действията им ги предвижват по посока на целта. Така, ръководени от качеството фокусираност, те подобряват ефективността си, защото не допускат да се отклонят от избрания курс.

Футуристичност – тези хора се отличават със способността да виждат отвъд хоризонта. Силата им е да зареждат с енергия околните, защото могат да описват онова, което предстои.

Хармоничност – за тези хора значение имат допирните точки на различните мнения. Силата им е да отклоняват другите от конфронтация, за да стигнат заедно до целта.

Нестандартност – тези хора имат способността да търсят връзките между различни на пръв поглед явления. Силата им е да дават нов поглед за познати неща и по този начин да обясняват връзките между нещата.

Интегративност – тези хора проявяват настойчивост в усилията си всички да се чувстват част от групата. Тяхната сила е в убеждението, че макар и различни, хората имат право да съществуват заради своята изключителност и себестойност.

Признателност – това са хора, които притежават висшата способност да се интересуват от уникалните качества на всеки човек. Силата им е, че не допускат категоризации и генерализации. Така изграждат продуктивни екипи и позволяват всеки да е ангажиран с това, в което е най-добър.

Любознателност – тези хора са водени стремежа към информираност, поради потребността да обхванат безкрайното разнообразие и сложност на света. Силата им е, че постоянно събират и архивират информация, предмети и идеи, защото някой ден част от тях ще се окажат ценни.

Интелектуалност – основното предимство на тези хора е, че обичат да мислят. Силата им е в умението за размисъл и в опитите да разрешават всякакви проблеми.

Ученолюбивост – за тези хора е характерно да опознават света не толкова през съдържанието, а чрез самия процес на учене. Силата им е в прозрението, че познанието е процес, а невежеството е застой.

Перфектност – тези хора се отличават със стремеж към съвършенство. Силата им е да се насочени към трансформирането на нещата в превъзходни.

Позитивност – най-отличителната способност на тези хора е оптимизмът им. Силата им е да повдигат духа на другите и да имат успех да направят живота по ентусиазиран и вълнуващ.

Близост – тези хора притежават компетентността да превръщат в приятелство всеки контакт с непознати. Силата им е да бъдат искрени и да поемат риска да се доверят.

Отговорност – приоритет при тези хора е изпълнението на поетите ангажименти. Силата им е да довършват нещата, независимо от пречките, като поемат всичко в свои ръце, водени от чувството за дълг и морал.

Упоритост – тези хора имат способността да не се отказват да решават проблеми. Напротив – привлича ги да търсят докато открият грешката на собствените действия или да намерят решението на проблема. Силата им е да възстановяват правилното функциониране на нещата.

Авторефлексивност – тези хора притежават умението да преценяват точно собствените си способности. Силата им е в отстояване на правото да правят заключения, да вземат решения да действат, защото знаят кой е най-добрият път, по който да продължат.

Значимост – тези хора са толкова по-продуктивни, колкото повече усещат признанието на другите. Силата им е в стремежа да разкриват уникалните достойнства, които притежават, защото така се придвижват по-напред и се оттласкват от подсредствеността.

Проницателност – тези хора имат способността да се ориентират в хаоса и да видят закономерности там, където другите виждат усложнения. Те имат специфичен поглед към света като цяло и силата им е да откриват алтернативи за справяне.

Харизматичност – тези хора са отдадени на предизвикателството да печелят съмишленици и последователи. Като изграждат доверие, формулират послания и създават визия, силата им е да увличат към активност другите.

В заключение на представения анализ идва обобщението, че идентифицирането и съдържателното познание за личностните качества на лидера, опосредства да се осъзнаят факторите за ефективното лидерско поведение:

- наличието на част от тези качества произвежда вътрешния ресурс на всеки човек: интелектуален, емоционален, мисловен, поведенчески;
- изразеността на тези качества се проявява в различна степен;
- в своето различие, хората изграждат черти на характера / диспозиции/, чрез които отговарят на най-висшата потребност – да се самоусъвършенстват /самоактуализират/.

Следователно, за всеки, който иска да опознае склонността си за лидерско поведение, е необходимо да открие кои от гореизброените качества са максимално изразени в него и как му служат в справянето със ситуации и при междуличностните отношения.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Айзенк, Х. (2000). Модел за личност. С.
2. Андреева, Л. (1998). Социално познание и междуличностно взаимодействие. С.
3. Бъкингам, М. и О. Клифтън (2003). Открийте силните си страни. С.
4. Величков, А. (2006). Психология на индивидуалното социално поведение. С.
5. Данчев, Н. (2001). Психология на промяната. С.
6. Илиев, Ц. (2010). Лидерство и управление на екипи. С.
7. Парсънс, Т. (1990). Структура на 'базовата' личност. В: Социология на личността, С.

159.944.4.07-053.2(497.7)

Билјана Илиев
ЈЗУ Клиничка болница, Штип
Р. Северна Македонија

ПЕРСПЕКТИВА НА СЕМЕЈНИТЕ СИСТЕМИ ЗА ОБНОВУВАЊЕ ОД ПОСТТРАУМАТСКИОТ СТРЕС КАЈ ДЕЦАТА

АПСТРАКТ: Посттрауматското стресно растројство претставува голем број на симптоми и проблеми со прилагодување за индивидуи, деца и адолесценти. Овде ја разгледуваме потребата за системска перспектива на семејството, вклучувајќи пристап на наративна терапија, при разгледување на развојот, одржувањето, превенцијата и решавањето на Посттрауматското стресно растројство кај деца и адолесценти.
Пристапите за наративна терапија во комбинација со семејната терапија и рамката за опоравување нудат пријателска и флексибилна стратегија за лекување на семејниот систем и задоволување на специфичните потреби на клиентот. Тој пошироко го дефинира контекстот на семејството.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: посттрауматското стресно растројство, системска перспектива, деца, адолесценти, контекстот на семејството

PERSPECTIVE ON FAMILY SYSTEMS RECOVERY FROM POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER IN CHILDREN

ABSTRACT: Post-traumatic stress disorder presents a number of symptoms and adjustment problems for individuals, children and adolescents. Here we consider the need for a systemic family perspective, including access to narrative therapy, when considering the development, maintenance, prevention and resolution of Post-Traumatic Stress Disorder in children and adolescents.
Narrative therapy approaches combined with family therapy and a recovery framework offer a friendly and flexible strategy for treating the family system and meeting the client's specific needs. It broadly defines the context of the family.

KEYWORDS: post-traumatic stress disorder, systemic perspective, children, adolescents, family context

НАРАТИВНА СЕМЕЈНА ТЕРАПИЈА, ПТСР И ЗАКРЕПНУВАЊЕ

Истражувањата откриле когнитивни проценки, насочени кон личниот срам и вина, да бидат предвидливи за подоцнежнато ПТСР и неговата сериозност (Ендрус, Бревин, Роуз и Кирк, 2000 година), и да се зборува за траума со квалификуван терапевт за да биде клучна состојка за третман (NCTSN , 2009). За целите на овој преглед, дискутирањето за траумата е различно од психолошкото дебрифирање, што обично се јавува за време на криза (ван Емерик, Кампухис, Хулсбосш и Емелкемп, 2002).

Пристапите за опоравување кои го потенцираат деконструирањето на фрагментирани трауматски спомени и нивно реорганизирање во кохерентен, смислен наратив, се поврзани со намалена сериозност на ПТСР (Foa & Meadows, 1997). Ова укажува на важноста да им се помогне на клиентите и нивните семејства да ја сфатат оваа траума со создавање нови наративи кои го намалуваат самообвинувањето и вината. Еден таков пристап е да се користи теоријата на приврзаност како компонента на наративната семејна терапија за промовирање на закрепнувањето.

Наративната терапија користи и интегрира трауматски приказни и се потпира на претпоставката дека приказните ги обликуваат нашите животи. Од оваа перспектива, терапевтот активно помага во ко-конструирање на наратив за проблемите со презентирање кои ја зајакнуваат еластичноста, вештините и решенијата. Оттука, крајната цел на наративната терапија со ПТСР е непатолошки информиран пристап, каде симптомите се разбираат, но се интегрирани во стратегијата за справување.

Така, наративната терапија се залага за обновувачки пристап, кој се заснова на колаборативен, неспецифичен, раскажувачки и прераскажувачки пристап. При прегледот на релевантната литература за наративна терапија и ПТСР, како и последователно вклучување на принципите за обновување на литературата за преживеани (Ралф, 2005), утврдени се седум главни пристапи за да им се помогне на децата и нивните семејства во процесот на закрепнување.

Овие методи се следниве: (а) идентификување на семејниот систем, (б) приклучување, (в) нагласување на уникатноста на секое семејство, (г) идентификување на семејните верувања, (ѓ) нагласување на семејната комуникација и јаки страни, (е) кажување и прераскажување на приказна, и (ж) реорганизација и прераспоредување на улогите.

Во рамките на првиот пристап, идентификување на семејниот систем, клучна улога на терапевтот за семејни системи е дефинирањето на семејството.

Семејството е дефинирано како целина во која секој член влијае врз другиот во даден момент. Бидејќи акцентот е ставен на тековните интеракции помеѓу членовите на семејството, овој пристап овозможува системот да се редизајнира и да се реконструира, олеснувајќи го закрепнувањето на оние погодени од ПТСР. Терапевтот работи да му покаже на семејството дека детето се соочува со проблемот, наместо дека детето е проблемот (Рот и Епстон, 1996; Вајт, 1988/1989).

Ова им помага на членовите на семејството да ја преиспитаат врската со проблемот, за да може на крајот да се смета како раздвојлива наместо интегрална компонента на нивната сакана личност. Кога семејството и пријателите охрабруваат прифаќање и разбирање, вината на истрауматизираните честопати се намалува или олеснува (Гринажа, 2003). Лицето и семејството почнуваат да се гледаат себеси како автори на нивните животи, што доведува до поголемо чувство на контрола врз нечиј живот (Морган, 2000).

Втор пристап, честопати признат во наративната терапија, е придружување кон семејството, слично на оној што ја карактеризира Структурна семејна терапија на Минучин (Minuchin & Fishman, 1981). Сепак, намерата на наративната терапија е да му помогне на семејството да ја зајакне безбедноста на приврзаноста отколку да се разликува од системот. Подоцна симптомите на ПТСР, како што се одвојувањето и замаглените емоции, можат негативно да влијаат на прилагодувањето и функционирањето на семејството (Тафт и др.,

2008). Покрај тоа, срамот и вината околу трауматскиот настан имаат тенденција да го замолчат и имобилизираат семејството (Вајт, 1988/1989).

Овие трауматски настани и нивните емоционални последици можат да ја променат резилиентноста на луѓето, влошувајќи ја безбедноста на приврзаноста во рамките на семејниот систем (Соломон и др., 2008). Со пристапување во семејниот систем, терапевтите можат да работат на зголемување на нивото на сигурност на приврзаност во рамките на семејниот систем и да им помогнат на семејствата да ги истражат приказните што ги имаат за нивните животи. Волш (2007) посочи дека еластичноста се развива помагајќи му на семејството да ја види траумата како заедничка и освојива случка. За да им помогне да ја постигнат оваа цел, терапијата ги учи семејствата како да воспостават здрави модели на приврзаност преку моделирање на психолошка достапност и одговорност, топлина, активно слушање, прифаќање на индивидуалноста и здраво преговарање за правилата и одговорностите.

Трет акцент во наративниот пристап е да се препознае уникатноста на семејството и да се потврди нивната различност (Епстон и Вајт, 1989). Во рамките на терапевтскиот контакт, терапевтите мора да ја препознаат различноста на сите луѓе, додека работат директно да ги истражуваат и нормализираат индивидуалните стравови на секое дете, како и оние што ги споделуваат неговите родители и браќа и сестри. Децата и нивните семејства се поканети да бидат креативни во работењето преку траумата и последователните симптоми (Вајт, 1988/1989). На овој начин, и децата и родителите стануваат активни соработници со надеж дека ќе ја намалат можноста детето да биде имобилизирано од срам.

Клучен чекор во спречувањето и лекувањето на ПТСР вклучува проценка на системот на семејно верување и влијанието на траумата врз системот. Поточно, терапевтот ги проценува атрибуциите на секој член на настанот (Волш, 2007). Во овој период, терапевтите слушаат, прифаќаат и понатаму го испитуваат описот на семејството за проблемот и / или детето и им помагаат на членовите на семејството да ги надминат негативните ставови што забрануваат закрепнување (Шерман, Блевинс, Кирхнер, Риденер и Јексон, 2008). Шаблоните за погрешно убедување кои ги стават семејствата во ризик од траума и негативен израз на симптоми вклучуваат чувства на немоќ, чувство на неуспех, тенденции за обвинување и чувство на двосмисленост (Волш, 2007). Овие системи на верување можат да ја загрозат способноста на семејството за успешно решавање на проблемот и понатамошно процесирање на трауматскиот настан (Pynoos, Steinberg, & Goenjian, 1996). Шерман и сор. (2008) посочи дека терапевтите треба да ги оспорат познавањата на лицето, истовремено истакнувајќи ја важноста на семејните врски и комуникација. Целта на терапевтот е да го зајакне идентитетот на детето во контекст на семејството, наспроти проблемот (Вајт, 1988/1989), додека истовремено им помага на членовите на семејството да ги испитаат и да ги реконструираат своите лошо прилагодувачки системи на атрибутивни верувања на начин што го потенцира опстанокот наместо виктимизација (Вајт, 1995).

Негувањето на семејната комуникација го олеснува чувството на кохерентност, пренесувајќи ја траумата како заеднички и освојувачки семеен предизвик (Волш, 2007). Семејствата честопати се потпираат на комуникацијата како средство за поддршка, но децата не се секогаш во можност да се изразат. Според наративниот пристап, разговорите ја обликуваат новата реалност (Вајт, 1988/1989), што е клучно за третманот со ПТСР. Несоодветните модели

на комуникација, вклучително и високи нивоа на конфликти, блокирано емоционално споделување, комуникациски бариери, тајност и негирање, можат да ги стават семејствата со зголемен ризик за траума (Волш, 2007). Важно е да се поттикнат децата и адолесцентите да станат активни во процесот на лекување.

Кај помалите деца, ова може да вклучува искуства за игра и / или невербални искуства, како цртање, скулптури и кукли, додека ги потенцира предностите на детето и работи на деконструирање на самоевалуациите кои вклучуваат самообвинување, срам или вина. За постарите деца, ова може да вклучува разговори за настанот, како и списание за мисли и чувства за кои подоцна ќе се разговара со старателите. Овој механизам за справување им овозможува да ги намалат сите забуни и вознемирења околу траумата, истовремено да ја охрабрат независноста во справувањето со нивните стравови.

Една од главните задачи на наративната терапија е екстернализацијата на проблемот, при што проблемот се опишува како свој идентитет (Вајт, 1995). Наместо фиксни реалности со апсолутни вистини, тоа се субјективни извештаи за еден настан, носат единствена гледна точка што обликува индивидуални животи. Користењето на овој пристап со ПТСР им овозможува на семејствата нови можности за самоизразување и зајакнување. Се верува дека оваа техника го намалува влијанието на проблемот врз поединецот и членовите на семејството (Вајт, 1988/1989). Со екстернизирање на проблемот, семејството го реализира нивниот степен на влијание врз проблемот и доживува чувство на зајакнување во текот на нивните животи и проблемот во кој некогаш доминирал. Надворешноста на проблемот исто така ги спротивставува ефектите од обележувањето, ги намалува вината и им помага на семејствата да работат заедно за борба против симптомите. За да се постигне овој исход, наративниот терапевт користи афирмирачки, нежен, но сепак истражувачки пристап за откривање за да ја разбере перцепцијата на родителот за детето и да го пренасочи фокусот од „Како е моето дете во вина или како можам да го контролирам негативното однесување на моето дете". на '' Што се случува за да го натера моето дете да се чувствува и да размислува како што прави тој / таа и зошто моето дете го доживува светот како на тој начин "(мај 2005 година).

Раскажувањето и прераскажувањето на нивните приказни во наративната терапија е изразување на членовите на семејството за нивните животни искуства, при што клиентите ги раскажуваат своите приказни од нивните уникатни перспективи (Вајт, 1995). Терапевтот внимателно ја слуша приказната додека бара уникатни детали за своите настани и потенцијални начини за деконструирање на траумата, така што семејството може да најде начин да се пресели подалеку од тоа (МекЛеод и Баламустусу, 2000; Робер, Ван Есебек и Елиот, итн.) 2006; White, 1995; White & Epston, 1990). Како резултат на тоа, наративот кој е реконструиран во текот на целиот процес на терапија започнува да ги заменува оригиналните теми на приказните за виктимизација, неможност, срам и вина. Овие нови наративи потоа служат за зајакнување на комуникацијата помеѓу семејствата и зајакнување на целокупните емоционални врски во нив (Сигел, 1999). Овие наративи се фокусираат на исцелување на вистинската историја на детето во контекст на семејниот систем (мај 2005 година). Робер и др. (2006) ја опишува раскажувањето во рамките на едно семејство како „колаборативен, дијалошки процес, остварен од сите учесници во разговорот" .

Конечниот пристап што се користи како компонента на наративната терапија при лекување на ПТСР е чинот на реструктуирање и реорганизирање на семејната единица за конструирање на лица кои можат да функционираат поефикасно во нивната околина. Семејствата кои се претставени на кој било крај на континуумот се исклучени или врежани, со тенденција да донесат цврсти механизми за справување што се придржуваат кон претходните правила и рутини, или се спротивставуваат на усвојувањето на поголема флексибилност во нивните интеракции (Шерман и др., 2008). Кога семејствата преземаат крути улоги, комуникацијата е ограничена и функционирањето на семејниот систем е компромитирано (Сатир, 1983). Семејствата што доживуваат ПТСР честопати ќе се обидат да одржат хомеостаза по секоја цена. Во време на траума, децата често чувствуваат чувство на уверување кога се одржуваат дневни рутини (Волш, 2007) и се почитуваат правила и улоги. Семејните терапевти на тој начин се обидуваат да одржат некаков вид на структура за борба против својствената непредвидливост што траумата често ја претставува.

Други практики ориентирани кон обновување на семејството кои можат да бидат вклучени во процесот на лекување, како што се психо-едукација во семејството која им нуди на семејствата можност да бидат активни учесници во процесот на лекување преку обезбедување увид во изразувањето на симптомите. Важно е да им се помогне на членовите на семејството да ги намалат негативните верувања и моделите на размислување, кои имаат тенденција да ги одржат симптомите на ПТСР. Преку емпатија, активно слушање и експериментирање со интеракција во рамките на семејната единица, терапевтите можат да помогнат во зголемувањето на позитивните интеракции во рамките на семејниот систем.

REFERENCES

1. Barrett, P. M., Dadds, M. R., & Rappee, R. M. (1996). Family treatment of childhood anxiety: A controlled trial. Clinical Psychology Review, 6, 177-197.
2. Cunningham, C. E. (1998). A large-group community-based, family systems approach to parent training. In R. A. Barkley (Ed.), Attention deficit hyperactivity disorder: A handbook for diagnosis and treatment (2nd ed., pp. 394-412). New York, NY:
3. Guilford. Deblinger, E., Lippmann, J., & Steer, R. A. (1996). Sexually abused children suffering posttraumatic stress symptoms: Initial treatment and outcome findings. Child Maltreatment, 1, 310-321.
4. Dunmore, E., Clark, D. M., & Ehlers, A. (2001). A prospective investigation of the role of cognitive factors in persistent posttraumatic stress disorder (PTSD) after physical or sexual assault. Behaviour Research and Therapy, 39, 1063-1084.
5. Epston, D., & White, M. (1989). Literate means to therapeutic ends. Adelaide, South Australia: Dulwich Centre. Foa, E. B., & Meadows, E. A. (1997). Psychosocial treatments for posttraumatic stress disorder: A critical review. Annual Review of Psychology, 48, 449-480.
6. Killian, K. D. (1994). Fearing fat: A literature review of family systems understandings and treatments of anorexia and bulimia. Family Relations, 43, 311-318.
7. Washington, DC: American Psychiatric Press. Pynoos, R. S. (1996). Exposure to catastrophic violence and disaster in childhood. In C. R. Pfeffer (Ed.), Severe stress and mental disturbance in childhood (pp. 181-208).

37.018.43:[616.98:578.834(497.7)

Elena Prendzova
University „Mother Teresa" - Skopje
Republic of North Macedonia

MOTIVATION IN CORONATEACHING

ABSTRACT: The abrupt switchover from in-person teaching to online teaching in educational institutions due to the pandemic has taken both teachers and students by surprise. Dealing with many challenges that take time to be overcome, such as the feeling of frustration and powerlessness, lack of computer resources and competent digital skills, and, above all, lack of motivation, makes, what is now called coronateaching virtually impossible to handle. The paper shall present the reasons for lack of motivation in the virtual classroom, the reasons why motivation In coronateaching is essentials, and possible ways of increasing and strengthening motivation for online teaching and learning.

KEYWORDS: online teaching, pandemic, motivation, coronateaching, classroom community building, participation, engagement, learner-learner interaction

INTRODUCTION

There has been an abrupt switchover from face-to-face teaching to online teaching in Macedonian educational institutions due to the current pandemic. Ramos Torres coined the term coronateaching to define this "abrupt move from in-person to online education" considering it "a syndrome that gives rise to feelings of frustration and powerlessness due to barriers in connectivity or lack of computer resources" (Di Gesu and Gonzalez, ed. 2020). Moreover, coronateaching faces many more difficulties and challenges, such as the lack of pedagogical and methodological skills and knowledge of dealing with digital technologies in the classroom, to name but a few. However, online coronateaching has been the fastest and the urgent necessity educational institutions have resorted to as a response to the contemporary pandemic. Thus, with the digital resources available to the lecturers and the students, both parties should work on embracing the challenges of motivating themselves to perform at their best despite the sudden and not-so-much friendly studying conditions. To achieve this goal both the lecturers and the students should work on their, in most cases, diminished motivation and encouragement to achieve great results in their online teaching and learning respectively.

WHAT HAS CHANGED?

Coronateaching is not but mere online teaching. Coronateaching takes place in specific circumstances, unnatural to humankind; it takes place in the so-called new common, which implies lockdown and restriction of movement, reduced social interaction, and even living out many of the daily routines online. Consequently, as Maria Gabriela Di Gesu and Maria Fernanda Gonzalez state, "the external world has intruded the privacy of the home" (Di Gesu and Gonzalez, ed. 2020). Nowadays all our lives happen in the physical space of the home, including teaching and learning. Therefore, we have all been pressured to get used to teaching, learning, or working in the most unpleasant or unrepresentable corners of our rooms – e.g. lack of sunlight or dimmed artificial light; in the absence of proper desk using the laptop on the sofa or the kitchen

table; having your make-up or medicine cabinet, or your wardrobe as a background; fighting over and taking turns on the only computer in the household; getting used to being on camera with the microphone on while other members of the family watching TV, cooking, or doing their daily routines; etc. Surely, many of us have been witnesses to funny and awkward situations on camera, even as such as spotting the teacher's or the colleague's partner indecently underdressed passing by or even overhearing conversations unintended for the public. We as a global culture have been displaced from the so-called culture of presence (Di Gesu and Gonzalez, ed. 2020) into, what I would call the culture of deceptive presence. The deceptive presence is the virtual presence that evokes the false feeling of the actual physical presence.

Naturally, these changes have affected the way learners and students connect, which, further influences the peer-to-peer interactions during the lessons. Connecting with others is not something that happens automatically and certainly requires person-to-person interaction. Kay Lehmann and Lisa Chamberlin point out that students of the virtual classroom, have expressed their need of having "the feeling that the communication is real" and the feeling of "talking with a real person in real time" (Lehmann and Chamberlin, 2009). It is obvious that the human contact of the traditional face-to-face classrooms, now lost in the virtual classroom, influences the quality of the learning process and class atmosphere. Namely, it stirs up the feeling of isolation and distances the peer-to-peer and instructor-to-peer responses. Finally, adding to all these factors the fact that not almost all aspects of our lives happen online, which increases our time spend online to literary more than 12 hours per day, one can easily trace the great lack of motivation for being present, participating, and learning in the virtual classroom.

FEAR FACTORS AS DRAWBACK TO ONLINE LEARNING

It is believed that fear is oftentimes the biggest factor in the lack of motivation in the process of online learning. It might be stated, though, the fear stems from the technical barriers related to the technical problems and the access to the Internet (L. Y. Muilenburg and Z. L. Berge) as much as from the insufficient computer literacy in the participants of the virtual classroom (Patricia Sendall, Raymond J. Shaw, Kim Round and Jane T. Larkin from Merrimack College, USA) – both teachers and learners. Indeed, there are subjects involved in the online teaching–learning process who belong the generations of the book, rather than the generations of the computers. "For generations of adults who grew up in a world of books, traveling through cyberspace seems as treacherous and intimidating as speaking a new language" (Kidd, 2010). Although one might think this is the generation of the lecturers and teachers, one must have in mind that not all younger students possess the advanced "digital competencies to effectively navigate the multidimensional and fast-paced digital environment" (Kidd, 2010). Furthermore, K. Farnsworth and T. B. Bevis "warned that not every classroom instructor will become an effective online facilitator; teaching online is different from teaching in a classroom" and C. Zirkle "stated that the teaching experience of many instructors is presentation-centric – a method not appropriate for an online course" (Kidd, 2010).

FEAR OVERCOME AND MOTIVATION

Paris and Turner (1994) describe motivation as the 'engine' of learning (p. 217). Motivation can influence what we learn, how we learn, and when we choose to learn (Schunk and Usher 2012). Research shows that motivated learners are more likely to undertake challenging activities, be actively engaged, enjoy and adopt a deep approach to learning and exhibit enhanced performance, persistence, and creativity (Ryan and Deci 2000b). (Hartnett, 2016)

It takes time for the parties involved in coronateaching to become accustomed to the technology they use; it is a trial and error process. It is but a huge fear overcome once the most suitable and the most user-friendly learning platform has been chosen. What follows is getting accustomed to using it. The process might be slow and might not be walked through with the same pace of all involved, so patience and tutorials provided by the teacher are needed beforehand. "Motivation is a process rather than an end result" (Hartnett, 2016), and as the students' and the teachers' confidence in their digital skills raises, motivation increases, too.

Willingness is also important for motivation. As the saying goes, where there's a will, there's a way. Strong will-power, dedication, and hard work do help in overcoming the fear of the virtual classroom.

Training is crucial. As information technology advances daily, so advance the applications and platforms for online learning and teaching. Training courses and programs about the use of technology in education are more than welcome for both teachers and students. They increase individual's digital competencies, as well as their self-esteem in their familiarity with technology, which, further on, increases their motivation for online learning and teaching.

Passionate teachers play an important role in the process of coronateaching. They not only love their subject but also are willing to work on the new methodology of teaching it online. They embrace different approaches suitable for online teaching and are brave enough to experiment with online resources. Passionate teachers are not only experts in their field, but also have good digital skills and work on improving them even more. Also, as "there are five major ways of making meaning: through number, word, image, gesture and sound" (Altmann, ed. 2019), online teaching is best to concentrate on teaching methods that are based on images, videos, and sound.

Interest in students is always a work in progress. Variation of the content of the exercises and the learning material; the opportunities for students to interact with the teacher, each other, and the content; the provocation of debates by introducing contradictory opinions; the encouragement of different learning styles; as well as the challenge of students to compete among themselves can be essential to provoking much greater interest in learning (McVay Lynch, 2002).

The sense of belonging in the classroom makes students learn better and engage more. Thus, **building a strong learning community** is a key way to engage students. The more the students are engaged, the more they are motivated to participate in the class. E. Wenger suggests, among others, sharing complex and diverse assignments, share responsibility and share a repertoire of stories, events, concepts, and discourses (Altmann, ed. 2019).

Participation and engagement in the virtual classroom do not mean merely being online as being present; yet it means making a comment of some sort, making a contribution to the lesson of any kind. According to Rena M. Palloff and Keith Pratt, "instructors often establish guidelines for minimal participation, making it more likely

that students will engage with their colleagues and to facilitate the community-building process" (Palloff and Pratt, 2007). After all, the learning process itself is an active one, so it does not differ in the online classroom either. Instructors' should accommodate their online lectures to encourage maximum participation and engagement. Indeed, the online classroom can be student-centered instead of teacher-centered. Students can write their comments in the chatbox, share their screens to present their homework, share links, images, audios, and videos with their classmates, etc. Lecturers should ensure that everyone is involved and, what is more, students' participation and engagement in the online classroom can help increase their sense of belonging to the learning community as an organic whole.

Learner–learner interactions and collaboration is another aspect of participation and engagement that adds up to the sense of belonging to the learning community. Creating a collaborative environment by posting messages between learners and promoting good dialogue can encourage students to express their own opinion, as well as support their classmates. Giving and receiving peer feedback and support boosts willingness and motivation to learn and achieve a better result. The element of competition is important, too. It should be favored as an amicable act, yet not otherwise.

Feeling good is the predisposition for the willingness and the motivation of being present and active in the class. According to Kay Lehmann and Lisa Chamberlin, teachers need to set a positive tone for connecting with students from the very start in their online classroom (Lehmann and Chamberlin, 2009). Students should feel positive and be satisfied. One way of achieving this warm and inviting atmosphere is by using humor while teaching. Of course, the lesson should not turn into a comedy show, but the usage of humor now and then is more than welcomed in the positive and strong learning community. Surely when both students and teachers feel relaxed and cheerful, they learn better and have a bigger motivation to join the upcoming classes and actively participate in them.

CONCLUSION

Coronateaching has made a significant impact on education. The covid-19 pandemic situation has made us all adapt to the new common to continue with our daily routines and lives. Facing lockdowns and movement restrictions, the outer world "has intruded the privacy of the home" (Di Gesu and Gonzalez, ed. 2020) and, so, our homes have become our schooling institutions. Teaching and learning in such monotonous and stressful conditions are but very challenging and the most common problem that emerges from it is lack of motivation.

Motivation directly influences the quality of learning and, thus, much effort should be done to be regained, increased, and strengthened. Factors that have a great impact on motivations are the willingness of both students and teachers, interest shown by both students and teachers, training in digital literacy of both students and teachers, sense of belonging in the classroom and building a strong learning community, participation and engagement of students, as well as positive and amicable competition, learner–learner interaction and collaboration and, of course feeling positive and good and the usage of dosed humor in the classroom.

By working on these factors, both students and teachers can become motivated to learn and teach in the virtual classroom besides the missing advantages of the physical face-to-face classroom.

LITERATURE CITED

1. Altmann, A., Ebersberger, B., Mössenlechner, C., Wieser, D., ed. 2019. The Disruptive Power of Online Education: Challenges, Opportunities, Responses. UK: Emerald Publishing Limited.
2. Di Gesu, M. G., Gonzalez, M. F. (ed.) 2020. Cultural Views on Online Learning in Higher Education: A Seemingly Borderless Class. Switzerland: Springer Nature AG.
3. Hartnett, M. 2016. Motivation in Online Education. Singapore: Springer.
4. Kennedy, I. G., Latham, G., Jacinto, H. 2016. Education Skills for 21st Century Teachers: Voices From a Global Online Educators' Forum. NY: SpringerBriefs in Education.
5. Kidd, T. 2010. Online Education and Adult Learning: New Frontiers for Teaching Practices. USA: IGI Global.
6. Lehmann, K., Chamberlin, L. 2009. Making the Move to eLearning: Putting Your Course Online. United States of America: Rowman & Littlefield Education.
7. McVay Lynch, M. 2002. The Online Educator: A Guide to Creating the Virtual Classroom. USA/Canada: Routledge Falmer.
8. Palloff, R. M., Pratt K. 2007. Building Online Learning Communities: Effective Strategies for the Virtual Classroom. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
9. Palloff, R. M., Pratt K. 2001. Lessons from the Cyberspace Classroom: The Realities of Online Teaching. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

331.5.024.5-057.16:616-056.26/.3(497.7)
331.5.024.5-057.16:616-056.26/.3(592.3)
331.5.024.5-057.16:616-056.26/.3(71)

Марија Милошевска, студент на втор циклус студии
Филозофски факултет – Скопје, УКИМ
Р. Северна Македонија

ЛИЦАТА СО АУТИЗАМ И DOWN СИНДРОМ КАКО ПОТЕНЦИЈАЛЕН ЧОВЕЧКИ РЕСУРС ЗА ВРАБОТУВАЊЕ ВО КОМПАНИИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА

АПСТРАКТ: Трудот ги презентира ставовите и мислењата на работодавачите и нивните вработени во компаниите во Македонија за вработување, применување на Законската регулатива при вработување и преземање соодветни мерки за адаптација на работните места на лицата со аутизам и Down синдром, во однос на работодавачите и вработените во компаниите во Сингапур и Канада.
Истражувањето е спроведено во 65 фирми во Македонија, Сингапур и Канада и опфатени се 121 испитаници.
Од анализата на резултатите утврдивме дека во Македонија сè уште не постои позитивна клима за вработување на лицата со аутизам, во ниедна од испитаните компании нема вработено лице со аутизам.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: лица со аутизам, лица со Down синдром, работодавачи, вработување, инклузија

PEOPLE WITH AUTISM AND DOWN SYNDROME AS POTENTIAL HUMAN RESOURCES FOR EMPLOYMENT IN COMPANIES IN MACEDONIA

ABSTRACT: This research present the attitudes and opinions of Macedonian companies' employers and their employees for employment the persons with autism and Down syndrome, implementation of the employment legislative and undertaking appropriate measures for adaptation the job workspace for these persons in relation to the opinions by the employers and employees of companies in Singapore and Canada.
The research was conducted in 65 companies in Macedonia, Singapore and Canada and covered 121 respondents.
From the results, we concluded that in Macedonia there is still no positive climate for employment of people with autism, none of the surveyed companies have employed persons with autism yet.

KEYWORDS: people with autism, people with Down syndrome, employers, employment, inclusion

ВОВЕД

Човечноста на едно општество се гледа според тоа како тоа општество ги треира лицата со попреченост. Вработувањето е последна фаза од процесот на рехабилитација. Правото на работа во сите развиени земји во светот претставува едно од основните права на човекот. Квалитетното вработување е еден од клучните показатели дека лицата со попреченост може да водат активен и

независен живот, добивајќи можност да ги искористат своите способности.[1]

Законска регулатива

Во 2000 година Република Македонија го донесе **Законот за вработување на инвалидни лица.** При вработување на инвалидно лице, работодавачот е должен да создаде соодветни услови за работење и адаптација на работното место во зависност од работното место, видот и степенот на образованието и видот и степенот на инвалидноста на инвалидното лице кое се вработува. Во ***Агенцијата за вработување на Република Македонија*** со состојба на 31.12.2018, евидентирани се 1328 невработени инвалидни лица – активни баратели на работа и истите се вбројани во вкупниот број на невработени лица.

Сè уште нема податоци за бројот на лица со Down синдром и аутизам ниту пак за бројот на невработени лица, истражувањата покажуваат дека меѓу 76% и 90% на возрасни лица со аутизам во моментов се невработени, а во некои истражувања не е регистрирано ниту едно вработено лице.[2]

ВРАБОТУВАЊЕ НА ЛИЦА СО АУТИЗАМ И DOWN СИНДРОМ ВО МАКЕДОНИЈА

Луѓето со аутизам може да бидат исклучително доверливи работници, кои имаат големо внимание на деталите, високи нивоа на концентрација и силни истражувачки вештини. Со зголемена свест за тоа што е аутизмот, како најдобро можат да се управуваат лицата со аутизам и разумните решенија за приспособување кои можеби се потребни, повеќе луѓе со аутизам би можеле да најдат вработување. Без национална стратегија и регистар на точниот или барем приближниот број на овие лица, кои бараат соодветна грижа и внимание, Македонија останува без можност за намалување или барем ублажување на овој проблем. Македонија е многу назад во нудењето сервиси и можности за лицата со Down синдром, додека во другите држави завршуваат универзитети, редовно се вработени и нивниот живот е функционален и самостоен. Сè уште постои голема потреба од системски решенија. Сè уште нема податоци за бројот на лица со Down синдром. Голем дел од работата што ја вршат лицата со Down синдром во Македонија е со скратено работно време, почнувајќи од 4-8 часа неделно. Главниот предизвик со кој се соочуваат е да се добие доволно работно искуство, да бидат независни и да се социјализираат. Затоа потребно да се обезбедат можности за волонтирање, професионална ориентација и стекнување вештини и способности, соодветна обука и тренинг, за да се изгради доверба и да најдат вработување кое одговара на нивните интереси и вештини.[3]

МОЖНОСТИ ЗА ВРАБОТУВАЊЕ НА ЛИЦА СО ПОПРЕЧЕНОСТ ВО СИНГАПУР И КАНАДА

Можностите за вработување за лицата со посебни потреби во Сингапур се зголемиле во последните две децении поради силниот економски развој. Министерството за образование има воведено стручно образование во одредени училишта за специјално образование, додека Националниот совет за социјална

1. Кусиникова, Н и др. (2017) Вработување и раководење на лица со попреченост: практичен водич за претпријатијата, Скопје: Здружение Конект.
2. Закон за вработување на инвалидни лица (Сл.Весник на Р.Македонија бр.87 од 17.10.2005 год.)
3. Станкова Т. и Трајковски В (2010), Ставови и размислувања на работодавачите, вработените лица и родителите за вработување на лицата со аутизам во Република Македонија, Дефектолошка теорија и практика.

служба обезбедил центри за обука и интеграција. Покрај тоа, многу доброволни организации обезбедиле различни услуги за вработување на лица со посебни потреби во Сингапур.[4] Канадското друштво за Down синдром (КДДС), преку Националната инклузивна иницијатива за вработување, се обидува да соработува со канадските компании за вработување на високо маргинализирани работници - возрасни со пречки во развојот. Канадското друштво за Down синдром се фокусира на едукација, градење на односи помеѓу локалните даватели на услуги и работодавачите, образованието, промената на човечките ресурси во рамките на компаниите и ширење на ресурсите. КДДС соработува со компаниите, без никаков трошок, и демонстрира силно економско образложение и враќање за вработување на маргинализирани работници, врз основа на емпириски податоци и вистински примери на успеси.[5]

МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. Цел на истражувањето

Целта на ова истражување беше да се согледаат ставовите и мислењата на работодавачите и нивните вработени во компаниите во Македонија за вработување, применување на Законската регулатива при вработување и преземање соодветни мерки за адаптација на работните места на лицата со аутизам и Down синдром, во однос на работодавачите и вработените во компаниите во Сингапур и Канада.

2. Метод и примерок на истражувањето

Во истражувањето се опфаени 121 испитаник, кои се поделени во 2 групи. Првата група се состои од 65 работодавачи: 35 работодавачи од компании во Македонија, 15 работодавачи од компании во Сингапур и 15 работодавачи од компании во Канада. Во втората група се опфатени 56 вработени лица: 26 вработени лица во компаниите во Македонија, 15 вработени лица во компаниите во Сингапур и 15 вработени лица во компаниите во Канада. Истражувањето е спроведено во 65 фирми во Македонија, Сингапур и Канада преку анкетен прашалник во печатена форма, преку телефонски разговори и со испраќање на анкетниот прашалник на е-маил адреса. Во истражувањето се опфатени компаративна метода, статистичка метода, метода на анкетирање и метод на дескриптивна анализа, а од техники: анкета и анализа на документација.

3. Обработка на податоците

Податоците од ова истражување се групирани, табелирани, обработени и графички прикажани со програмот Microsoft Office Excel. Од дескриптивната статистика претставени се процентите на структура. Разликите помеѓу категориските податоци во одредени групи се анализирани со χ^2 тест и Fisher-ов Exact тест, а како сигнификантни беа земени разликите на ниво на значајност од $p< 0.05$.

4. SG Enable (2016), Agency dedicated to enabling persons with disabilities, Singapore.
5. Inge, K and Targett P. (2006), Identifying job opportunities for individuals with disabilities. Journal of Vocational Rehabilitation, Canada.

РЕЗУЛТАТИ И ПРЕДЛОГ ПРЕПОРАКИ

Согласно поставените цели на истражувањето и врз основа на анализата на резултатите се утврди дека: во компаниите во Македонија не постои интерес за вработување на лица со аутизам иако висок процент 73,08% од работодавачите се изјаснија дека би вработиле лице со аутизам и Down синдром, додека пак 50% од испитаните компании се изјаснија дека имале/имаат вработено лица со инвалидност, од кои 19,28% од компаниите имаат вработено лице со Down синдром, лице со аутизам нема вработено во ниедна од испитаните компании во Македонија. За разлика од Македонија во Сингапур 53,33% од компаниите се изјаснија дека имаат вработени лица со аутизам и Down синдром и во Канада 60% од компаниите имаат вработени лица со Down синдром и 20% од компаниите имаат вработени лица со аутизам.

- Во Македонија голем процент од работодавачите 92,31% и вработените 88,46% сметаат дека е потребно да работи квалификуван ментор со овие лица за полесна адаптација на работното место и вклучување во работните задачи, додека во Канада и Сингапур процентот е поголем за разлика од Македонија, 100% од работодавачите и вработените сметаат дека е потребно да работи квалификуван ментор со овие лица за полесна адаптација на работното место и вклучување во работните задачи.
- Работодавачите во Македонија се помалку информирани за придобивките од вработувањето на лицата со Down синдром и аутизам и нивниот потенцијал како човечки ресурс и достапните законски поволности при вработувањето на лица со попреченост, тоа се потврдува со процентот кој е понизок во однос на работодавачите во Канада и Сингапур. Во Македонија 92,30% се информирани за придобивките од вработувањето на лицата со аутизам и Down синдром и нивниот потенцијал како човечки ресурс и достапните законски поволности при вработувањето на лица со попреченост додека работодавачите во Канада и Сингапур се 100% информирани.
- Работодавачите од компаниите во Македонија не ги исполнуваат условите за вработување на лице со инвалидност за разлика од работодавачите од компаниите во Сингапур и Канада. Ова го потврдува нискиот процент на работодавачи во Македонија 42,31% од нив се изјаснија дека ги исполнуваат условите за вработување на лице со инвалидност за разлика од работодавачите од компаниите во Сингапур и Канада кои 100% ги исполнуваат условите.
- Кај вработените во компаниите во Македонија се уште постои дискриминација кон лицата со аутизам и Down синдром, 88,46% од вработените се изјасниле дека би имале коректен однос кон колегата со аутизам и Down синдром додека 11.54% од вработените се изјасниле дека би контактирале или контактираат само службено, за разлика од Сингапур и Канада каде што 100% од вработените се изјасниле дека би имале коректен однос кон колегите со аутизам и Down синдром.

Предлози

Врз основа на анализата на резултатите од истражувањето, како и врз основа на изведените заклучоци, ги истакнуваме следниве предлози:

Меѓу често наведените причини за ниското ниво за вработување на лицата со попреченост се наведуваат: верувања дека лицата со попреченост имаат пониска продуктивност, ставови и затвореност на менаџментот и стравувања од дополнителни трошоци. Затоа е потребно да се организираат информативни предавања или пак посети на фирмите од страна на стручни лица-дефектолози, кои ќе ги запознаат работодавачите со бенефициите кои ја следуваат нивната фирма, доколку вработат лице со попреченост, со што би се зголемил интересот за вработување на лица со пречки во развојот, нагласувајќи ги лицата со аутизам и Down синдром.

Потребно е обезбедување на нивна доследна примена во практиката и/или вградување на аспектот на попреченост во човечките ресурси (регрутација, обезбедување работни услови, задржување на работа),

Стручните лица да ја подигнат свеста на работодавците и нивните вработени за потребата од вработување на лицата со аутизам и Down синдром. Да им се потенцира дека целиот долготраен и макотрпен процес на рехабилитација нема да биде успешен доколку лицето со аутизам и Down синдром не се вработи и не ја почувствува припадноста и еднаквоста во општеството, т.е. не се почувствува како рамноправен граѓанин.

Да се организира обука/тренинг за работодавачите и вработените за нивно оспособување за правилен и соодветен начин на комуницирање и разбирање на однесувањето на нивниот колега со аутизам и/или Down синдром.

Креирање на национална стратегија за аутизам и Down синдром, Национален регистер за да приближно го дознаеме точниот број на лица со аутизам и Down синдром, формирање на повеќе центри за заштита и рехабилитација на децата, младинците и возрасните лица со аутизам и Down синдром, но и поголемо вклучување не само на одговорните фактори, туку и дополнителна едукација на дефектолозите, медицинарите, психолозите и социјалните работници за подигнување на квалитетот на животот и остварување на првата на лица со аутистичен спектар на нарушувања во Македонија, права кои им се гарантирани со Конвенцијата од ОН.

Претставници ментори од компаниите би било пожелно да се лица кои се дефектолози, социјални работници, медицинари, психолози кои ќе им обезбедат со самото вработување, искористување на нивниот потенцијал, соодветна поддршка, обука и напредок на лицата со попреченост на работното место.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кусиникова, Н и др. (2017) Вработување и раководење на лица со попреченост: практичен водич за претпријатијата, Скопје: Здружение Конект.
2. Закон за вработување на инвалидни лица (Сл.Весник на Р.Македонија бр.87 од 17.10.2005 год.) URL: http://av.gov.mk/content/pdf/Zakon%20za%20vrabotuvawe%20invalidni%20lica.pdf
3. Станкова Т. и Трајковски В (2010), Ставови и размислувања на работодавачите, вработените лица и родителите за вработување на лицата со аутизам во Република Македонија, Дефектолошка теорија и практика.
4. SG Enable (2016), Agency dedicated to enabling persons with disabilities, Singapore. URL: https://employment.sgenable.sg/about-us/what-we-do/
5. Inge, K and Targett P. (2006), Identifying job opportunities for individuals with disabilities. Journal of Vocational Rehabilitation, Canada.

159.9.019.4:159.953.2-053.5

Марина Витальевна Муравцова
ТГУ имени Г.Р. Державина
Российская Федерация

НАРУШЕНИЯ ПОВЕДЕНИЯ КАК БАЗИСНЫЙ РЕСУРС ПРИ ФОРМИРОВАНИИ АВТОБИОГРАФИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ У ДОШКОЛЬНИКОВ

АННОТАЦИЯ: Статья посвящена исследованию влияния девиантного поведения на формирование автобиографической памяти в дошкольном детстве. Отражена прямая зависимость прошлого опыта на возникновение истинных и ложных воспоминаний, учитывая семиотическую, социальную и коммуникативную характеристики памяти. В статье подчёркивается теснейшая взаимосвязь становления речи дошкольника и реализация данной формы памяти, кроме того, взаимовлияние высших психических функций на формирование основных линий развития ребёнка и влияние внутрисемейных отношений на нарушение поведения детей. Предполагается, что базисные показатели речевого развития большинства дошкольников, не соответствующие нормативным показателям, искажают воспоминания и реализация их в форме свободного и последовательного изложения событий прошлого становится им недоступна, что способствует формированию ложных воспоминаний у дошкольников.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: нарушение поведения, автобиографическая память, воспоминания, дошкольный возраст

BEHAVIORAL DISORDERS AS A BASIC RESOURCE IN THE FORMATION OF AUTOBIOGRAPHIC MEMORY IN PRESCHOOLERS

ABSTRACT: The article is devoted to the study of the influence of deviant behavior on the formation of autobiographical memory in preschool childhood. The direct dependence of past experience on the occurrence of true and false memories is reflected, taking into account the semiotic, social and communicative characteristics of memory. The article emphasizes the close relationship between the formation of preschool speech and the implementation of this form of memory, in addition, the mutual influence of higher mental functions on the formation of the main lines of child development and the influence of intra-family relations on the violation of children's behavior. It is assumed that the basic indicators of speech development of the majority of preschoolers, which do not correspond to the normative indicators, distort memories and their implementation in the form of a free and consistent presentation of past events becomes inaccessible to them, which contributes to the formation of false memories in preschoolers.

KEYWORDS: behavioral disorders, autobiographical memory, memories, preschool age

В обществе формируются правила – социальные нормы. Их нарушение становится социальным отклонением – девиацией. Применительно к детям, данные проявления сковывают ребёнка и мешают окружающим понять его, препятствуют и ухудшают отношения со сверстниками и взрослыми, замедляет его социализацию и наносит вред душевному и физическому здоровью, ухудшая качество жизни самого ребёнка и окружающих его людей. Всестороннее развитие, гармоничное и насыщенное дошкольное детство – флагман дальнейшей полноценно прожитой счастливой жизни взрослого. Помогает нам в этом память – психическая функция для запоминания, сохранения и воспроизведения поступающей информации, обладающая генетическим и онтогенетическим характером, преобразуемая от непроизвольных до уровня произвольных форм на всех стадиях онтогенеза.

Мы предполагаем рассмотреть формы нарушения поведения и их влияние на формирование ложных воспоминаний – компонентов автобиографической формы памяти с точки зрения ее онтогенетического развития. Рассмотрим взаимоотношения личностного и речевого развития ребенка дошкольного возраста в процессе создания собственного ментального пространства при непосредственном влиянии предрасполагающих факторов медико-биологической, социально-психологической и психолого-педагогической направленности.

Семиотическое, социальное и коммуникативное происхождение памяти изучались

Л.С. Выготским, В.В. Нурковой, Л.В. Никаноровой [9, 10]. К. Нельсон выделила три подсистемы в модели долговременной память. Эпизодическая память, первая из них, формируется в онтогенезе, фиксируя специфические эпизоды. У нормативно развивающихся детей к 3-4 годам на базе наглядно-действенного и наглядно-образного форм мышления начинается формироваться вербальное мышление и параллельно – автобиографическая память (АП), состоящая из специфических эпизодов прошлого и общих представлений о типичных событиях его жизни [11]. Именно, демократический стиль воспитания является целенаправленной деятельностью взрослых по формированию у ребёнка системы взглядов, наблюдений и качеств личности, предполагающий равноправные отношения, взаимное уважение, возможность самостоятельного выбора ребёнка и его готовности нести ответственность за свои решения и действия. Данное психологическое сопровождение родителей или лиц, их замещающих, способствует нивелированию различных отклонений в ходе его, и прежде всего, личностного развития, и протекает при максимально реализации всех его возможностей и способностей.

Отечественными и зарубежными исследователями психологии, медицины, традиционной и специальной педагогики выделены различные подходы к типологии нестандартного поведения, основывающиеся на анализе психических особенностей людей, таких как характер, темперамент, мотивация, социальная направленность и др. Личностное развитие направлено на самостоятельное и осмысленное преодоление возникающих перед ребёнком различных препятствий. При чрезмерных нагрузках и непосильной ответственности, возложенной на него, ребенок начинает искать выход для избавления от обременительных обязанностей. Так и взращиваются родителями «цветочки», а далее созревают и «ягодки» поведения, естественного для ребенка и девиантного для окружающих,

сначала в однотипной, затем в различных ситуациях. Э. Бёрн считает, что в затруднительных ситуациях, ребенок использует многие варианты поведения и выбирает для себя те, на которые члены его семьи начинают обращать внимание. Аномальное поведение как ответная реакция на ситуацию, не соответствующая его понятиям, взглядам и оценкам, имеет «болезненный характер». Сильно затрагивая чувства ребенка, это приводит к обидам, переживаниям и ущемлению его самолюбия, унижает его и снижает самооценку. Постоянное подкрепление данного поведения взрослыми с эмоционально окрашенной на неё реакцией, что очень важно для ребёнка, пусть даже и негативной, заменяет ему истинную заботу и любовь. Он, пытаясь снять или хотя бы временно сбросить тягостные для него переживания, начинает постоянно использовать в своём поведенческом репертуаре деформирующий его психику стиль поведения, а взрослые, закрепляя элементы поведения с осуждающими поступками, подталкивают его к продолжению, что впоследствии для ребёнка становится нормой и переходит в расстройство поведения [1].

Аномальное, асоциальное поведение сначала является отголоском, а затем итогом неконструктивного стиля воспитания, используемого родителями, как деструктивная реакция ребенка на затруднительную или неприемлемую для него ситуацию, зависящую от многочисленных факторов: багажа прошлого опыта, понимания сути и сложности самой ситуации, особенностей характера и темперамента, знания вариантов выхода из ситуации, форм и способов привычного для ребёнка реагирования неё. Всегда есть причины, являющиеся отправной точкой «цепной реакции» изменения поведения. Начиная с раннего возраста, у ребенка формируется индивидуальный поведенческий репертуар. Далее, в дошкольном и младшем школьном возрасте он продолжает развиваться с определенным обязательным присутствуем «любимых» реакций и поступков на фоне развития процессов самоконтроля, саморегуляция, мотивов и действий, что дается детям с большим трудом в силу их возраста. Часто они знают, как надо правильно себя вести, а поступают иначе. Это бывает в случае, когда рядом нет родителей или его никто не видит, поскольку для них характерна ситуативность поведения и прямая зависимость от конкретного события. Ребенок действует по воле определённых обстоятельств, а взрослые часто считают, что движущими силами данного поведения являются капризы, протест, бунт и непослушание. Причинами этого могут стать речевые нарушения, когда у ребёнка отсутствует активная речь или затруднено понимание обращённой к ним речи взрослых, вследствие задержек познавательного и речевого развития, когда в обоих случаях регулирующая функция речи не сформирована. Во-вторых, они не всегда выполняют то, о чем их просят, так как могут быть эмоционально включёнными и заинтересованными игровой ситуацией, а родители «выдёргивают» их из неё без грамотного переключения внимания на другое действие. Предрасполагающими факторами у детей может стать преморбидное состояние, нарушение режима дня, возрастные кризисные периоды, особенности нейродинамических свойств, среди которых, нестабильность психических процессов в виде психомоторной заторможенности или расторможенности. Внешне это проявляется в импульсивном поведении ребенка, с характерной эмоциональной лабильностью, быстрыми скачками настроения, от «сумбурной» двигательной активности и пассивности до полного отказа от любого другого вида деятельности. Родителям кажется, что он так избавляется от своей избыточной энергии, а истинная

цель данного поведения ребёнка, направлена, прежде всего, на улучшение его нейродинамических процессов. Так как, двигаясь (бегая, прыгая, ползая, играя с мячом и др.) он, активизирует центральную нервную систему. При этом улучшается газообмен, что тонизирует сердечно-сосудистую систему и нормализует у него артериальное и внутричерепное давление, а вырабатываемый инсулин, поддерживает в норме уровень глюкозы в крови. Ускоряются обменные процессы, способствуя развитию высших психических функций – восприятию, памяти, вниманию, мышлению и речи. Данная форма поведения спровоцирована и тем, что ребёнку неинтересно и скучно в насыщенной различными видами деятельности (эстетической, игровой, спортивной и др.) воспитательной среде, поскольку у него отсутствует сформированная познавательная активность и в семье не соблюдают единую систему требований к выполнению правил поведения, являющихся основой для формирования привычки, а затем и собственно навыка – вести себя неорганизованно, постоянно сопротивляться требованиям и намеренно выполнять противоположные действия [3].

Становление речи в онтогенезе тесно связано с развитием автобиографической формы памяти, которая происходит в бытовой беседе при многократном повторении и традиционном обмене репликами-мнениями ребёнка со взрослыми. До двух лет дети усваивают языковые компетенции в процессе формирования коммуникативных отношений со своими первыми партнерами по коммуникации – родителями. Откладываясь в памяти ребенка, эти последовательные ключевые моменты способствуют сохранению и генерированию воспоминаний. С трех лет ребёнок уже способен к устному монологическому сообщению. В более позднем возрасте формируются письменные коммуникативные действия, что связано напрямую с развитием мыслительных операций ребенка, постепенно переходящих в языковую форму. В следствие ранних органических поражений и функциональной незрелости центральной нервной системы у детей, происходит нарушение, задержка в развитии одной или нескольких высших психических функций. Речь – самая сложная из них. Формирование мозговых структур речевого развития под влиянием избирательных патологических факторов изменяет свои функциональные возможности на разных этапах онтогенеза, нарушая развитие других психических функций и формирование специализации полушарий головного мозга. Данные особенности, оказывая отрицательное влияние на развитие регулирующей и активирующей систем мозга, снижают эффективность функционирования анализирующей системы, что задерживает или нарушает формирование всех линий развития у ребёнка (познавательной, речевой, двигательной и социальной). О.Г. Приходько установлено, что неблагоприятным прогностическим признаком отставания, задержек, отклонений и нарушений в когнитивном развитии детей является тяжесть перинатальной патологии ЦНС, выявляемая в настоящее время у 86% новорожденных детей [12].

Рассмотрим статистику заболеваемости детей в возрасте 0 - 17 лет по основным классам и группам болезней в отчёте «Здравоохранения – 2019». Представленные данные сравнительной таблицы с 2005 г. по 2018г. показывают, что у детей первого года жизни частота травм, отравлений и некоторых других последствий воздействия внешних причин увеличилась в 1, 9 раза из-за отсутствия соблюдения правил безопасного поведения взрослых, использование ими крайне опасных «облегчающих» предметов ухода (ватных

палочек; ватных дисков и др.); падения детей при подбрасывании или просто падения их с высоты; болезни нервной системы и болезни глаз увеличились в 1,7 раза, что может быть связано с отсутствием должного режима дня и с ранним и продолжительным использованием информационных и компьютерных технологий; болезни эндокринной и мочеполовой систем увеличились в 1, 5 раза в связи с приоритетным использованием родителями памперсов; болезни органов пищеварения в 1, 2 раза связаны с отсутствием правильного режима питания, дисбалансом в сторону углеводных продуктов и недостатка в рационе белков, что часто происходит при нарушении иннервации органов артикуляции, когда у детей отсутствует или значительно затруднён акт жевания и/или у них попёрхивание твёрдой или комковатой пищей (мясо, творог, картофельное пюре, каши, овощи, фрукты и ягоды) (табл.1).

	2005	2010	2015	2018
Всего, тыс.				
Зарегистрировано заболеваний всего из них:	3625,4	4419,3	4399,5	4260,3
болезни эндокринной системы, расстройства питания и нарушения обмена веществ	131	128,9	103	78,5
болезни нервной системы	227,2	331,2	393,6	398,4
из них детский церебральный паралич	1,2	1,8	1,2	0,9
болезни глаза и его придаточного аппарата	104,4	150,2	173,6	179,3
болезни уха и сосцевидного отростка	64,3	67,9	64,7	61,1
болезни органов дыхания	1603,1	2004,6	2090,2	2057,3
болезни органов пищеварения	190,7	250	253,9	236,6
болезни мочеполовой системы	59,3	84,3	89,4	88
травмы, отравления и некоторые другие последствия воздействия внешних причин	21,9	27,2	25,1	41,6

Таблица 1. Заболеваемость детей первого года жизни по основным классам и группам болезней

Резко меняется статистика заболеваемости по основным классам, группам и отдельным болезням детей в возрасте 15-17 лет. Высокими по частоте выявления остаются показатели травм, отравлений и некоторых других последствий воздействия внешних причин в связи с особенностями подросткового и юношеского возраста, их самостоятельностью. Причин много, но ведущая роль принадлежит дорожно-транспортным происшествиям и к основным можно отнести занятия экстремальными «видами спорта», опасными экспериментами без присмотра взрослых или от неосторожности, либо «несчастной любви», отсутствия взаимопонимания со сверстниками или значимыми взрослыми, включая суицидальные попытки. Процентное соотношение болезней глаз и болезней уха резко возрастает из-за постоянного и повсеместного использования информационных и компьютерных технологий и прежде всего наушников, безвозвратно, ухудшающие зрение и снижающие слух; болезни эндокринной системы и высокие цифры ожирения связаны с нерегулярным, порой безудержным «заеданием» различных психологических проблем и малоподвижным образом жизни; болезни мочеполовой системы являются первыми «звоночками»

взросления и начала беспорядочных сексуальных связей; болезни органов дыхания и пищеварения часто связаны с малоподвижным образом жизни (табл.2).

	2005	2010	2015	2018
Всего, тыс.				
Все болезни из них:	7730,2	6266,8	5492,9	5737,3
болезни эндокринной системы, расстройства питания и нарушения обмена веществ из них:	168,8	116,2	113,6	117,6
сахарный диабет ожирение болезни нервной системы из них:	1,1	0,8	1,1	1,3
	20,1	21,4	29,3	32,2
	212,8	176,9	157,4	159,5
детский церебральный паралич	1	0,4	0,6	0,8
эпилепсия, эпилептический статус	4,8	3,4	3,3	3,4
болезни глаза и его придаточного аппарата	322,2	263,6	255,3	264,8
болезни уха и сосцевидного отростка	170,6	154,1	146	151,8
болезни органов дыхания	3600,4	3023,8	2691	2946,6
болезни органов пищеварения	412,4	326,7	292,5	265,3
болезни кожи и подкожной клетчатки	517,6	392,3	322,6	293,4
болезни мочеполовой системы	375,9	284	236,1	229,2
травмы, отравления и некоторые другие последствия воздействия внешних причин	840,5	716,3	692,6	735,6

Таблица 2. Заболеваемость детей в возрасте 15 -17 лет по основным классам, группам и отдельным болезням (зарегистрировано заболеваний у пациентов с диагнозом, установленным впервые в жизни)

При среднем уровне выявления болезней нервной системы в данной возрастной категории появляются стабильные показатели случаев эпилепсии, эпилептического статуса, поскольку очаги судорожной и эпилептиформной готовности активизируются у части детей от перегрузок в когнитивной и двигательной сферах в процессе школьного обучения. Связано это с отсутствием обращения родителей за медицинской помощью и своевременного сопровождения специалистами неврологического, психиатрического и психотерапевтического профилей, поскольку они считают детей здоровыми, что подтверждается данными таблиц (табл.3, 4).

	Все респонденты	в том числе проживают в городских населенных пунктах	из них с численностью населения 1 млн человек и более	в сельских населенных пунктах
Дети в возрасте 0 – 14 лет – всего	100	100	100	100
в том числе дети, состояние здоровья которых оценивается их родителями как хорошее	76,5	77,3	80	74,3

Таблица 3. Оценка родителями состояния здоровья детей в возрасте 0 - 14 лет в зависимости от места проживания в 2018 г. (по данным комплексного наблюдения условий жизни населения; в процентах)

	Все респонденты	в том числе в возрасте, лет		
		до 3-х	3 – 6	7 – 14
Дети в возрасте 0 – 14 лет – всего	100	100	100	100
в том числе дети, состояние здоровья которых оценивается их родителями как хорошее	76,5	80,5	76,6	75,2

Таблица 4. Оценка родителями состояния здоровья детей в возрасте до 14 лет по возрастным группам в 2018 году (по данным комплексного наблюдения условий жизни населения; в процентах)

Другим механизмом является защитное реагирование ребенка на все затруднительные для него ситуации, связанные, в основном, с неумением ребенка выстраивать конструктивные взаимоотношения со сверстниками и взрослыми. При этом мы можем выделить две крайности в поведении ребенка. Кто-то из них замкнут, нерешителен, пассивен, а другие безудержно активны и упрямы. Причинами могут быть - реакция ребенка на психическую травму или стресс, следствие неудачного разрешения им личных затруднений. Неотреагированные ребенком отрицательные эмоции и фрустрирующие аффекты как «снежный ком» способствуют возникновению конфликтов со сверстниками и взрослыми из-за неизбежных срывов поведения. Ведь со стороны, взрослым кажется, что дети специально нарушают дисциплину, но им необходима компетентная помощь взрослого, так как они не в состоянии сами справиться со своими переживаниями. Таким образом, для профилактики девиантного поведения детей или во избежание «застревания» и закрепления его как навыка, взрослым важно быстро реагировать и объяснять ребёнку, какие варианты выхода из ситуации возможны и проигрывать их вместе с ним. При затруднении, родителям рекомендуется обратиться к специалистам конкретного психологического направления: педагогу-психологу, специальному психологу, клиническому психологу и специальным педагогам.

Рассмотрим кратко характерные особенности различных типов отклоняющегося поведения детей. Ребенок с импульсивным поведением играет шумно, часто мешая играм и занятиям окружающих, нарушает правила, с трудом дожидается своей очереди во время игр, занятий и в любых других ситуациях. Из-за

повышенной отвлекаемости, он с трудом сохраняет внимание на короткое время, при выполнении различных заданий или игр, быстро переключается к другому действию, не окончив предыдущее, обладает чрезмерной общей двигательной активностью, на вопросы отвечает поспешно и невпопад; совершает опасные действия по отношению к себе и другим, не задумываясь о их последствиях. В результате, дети обычно отказываются принимать его в свою компанию, а в ответ он начинает, чаще физически, отстаивать своё право, как её участника. Со стороны они выглядят как озорники, драчуны, поэтому их и наказывают. Импульсивное поведение этой группы детей складывается из поступков ребенка, совершаемых им по первому побуждению. Он непосредственно и сразу реагирует на внешние обстоятельства для удовлетворения собственных желаний. В порыве сильного эмоционального впечатления ребёнок ярко выражает нахлынувшее чувство, а так как действует он бессознательно, то впоследствии очень быстро раскаивается в своих действиях. При решительном типе поведения у ребёнка будут идентичные проявления, то есть «внешняя обёртка конфеты» как при импульсивном типе поведения, а «её начинка» связана уже с сознательным обдумыванием будущей ситуации, концентрации на достижении им конкретного результата и генерации целеполагающих решений [5].

Демонстративное поведение присуще детям, незнающим правила и нормы поведения при педагогической запущенности. При низкой самооценке, они ловко манипулируют другими, проявляя элементы эгоцентризма без особого желания получить взаимность от кого-то и даже при выгодных для них условиях, остаются в стороне и не оказывают помощь другим. Детям присуща склонность к словесной брани, задирству, драчливости, ярко выражен протест и негативизм по отношению к взрослым, характерны лживость и изворотливость. Они легко адаптируются к различным социальным условиям, поскольку у них не сформированы на уровне возрастных нормативов морально-волевые качества, необходимые для саморегулирования поведения. Прогностическим вариантом осложнения данного поведения являются примыкание к группировкам различной деструктивной направленности. Они активны в компании «друзей» из-за потребности в зависимости от группы сверстников, непосредственно влияющей на их поступки с возможностью регулярных прогулов, воровства, когда антисоциальные поступки и правонарушения становятся правилом, а не исключением [8]. Такого типа поведение В. Т. Кондрашенко предлагает относить к девиантному или отклоняющемуся, поскольку оно не обусловлено нервно-психическими заболеваниями, то относится к социально-психологической группе формирования, обозначающее отклонение от принятых в данном конкретно-историческом обществе норм межличностных взаимоотношений, внешне наблюдаемых действий на вербальном уровне в форме речевых высказываний и практических действий и поступков, исходящих и совершаемых от внутреннего побуждения человека [7].

При деструктивном поведении такие качества личности как независимость и самостоятельность, ребёнок может использовать для демонстрации своей индивидуальности, кривляясь и капризничая в присутствии взрослых, когда они обращают на него внимание, либо при неодобрении взрослыми его поведения, что стимулирует ещё больше. Следовательно, ребенок считывает невербальную инструкцию взрослых: «Я делаю то, что вам не нравится, так как это единственный способ привлечь ваше внимание ко мне». Если родители недостаточно или

формально общаются с ребёнком, он специально демонстративно нарушает правила поведения, поскольку подменяет отсутствующие ласку, заботу и любовь на вербальные и физические наказания, единственно доступную форму общения. Протестное поведение детей в форме негативизма, упрямства, строптивости, дерзости, либо отчужденности, обидчивости и беспричинных слез, возникают, как правило, в периоды возрастных кризисов. Прежде всего, характерно для кризиса трех лет, когда ребёнок исследует границы самостоятельности и стремится к ней. Эти нежелательные проявления в поведении ребенка свидетельствуют о нормативных, возрастных изменениях в процессе формирования его личности. Целенаправленным и разрушительным является агрессивный тип поведения, когда ребенок, причиняя физический вред людям и материальный ущерб, создаёт как для себя, так и для окружающих психологический дискомфорт, противоречащий общественным нормам и правилам жизни людей. К причинам данных действий ребенка можно отнести: средство достижения конкретной цели; способ психологической разрядки для замещения его потребностей или как самоцель для самоутверждения и самореализации. Личностные особенности ребенка с конформным типом поведения формируются на основе авторитарного или гиперопекаемого стилях воспитания родителей, когда при неудачах и затруднениях его ставят в сравнение со сверстниками, заведомо принижая способности и возможности их развития, пагубно влияя на его самооценку. Как результат, дети избирательны в общении, предпочитают знакомых сверстников и взрослых, так как им с ними безопасно и комфортно, боятся выступать публично. Любое из рассмотренных нарушений поведения является симптоматическим, поскольку неконструктивный его характер выполняет функцию коммуникативного замещения душевного дискомфорта из-за недостатка теплых и близких взаимоотношений с родителями, а истерики и капризы используются им для контролирования и манипулирования взрослыми.

Таким образом, М.Э. Вайнер выделяет следующие типы нарушений поведения в старшем дошкольном возрасте: импульсивное, демонстративное, протестное, разрушительное, конформное и симптоматическое, в возникновении которых определяющими факторами являются особенности стиля семейного воспитания, условия обучения и психофизического развития в семье, уровень развития коммуникативных отношений со взрослыми и сверстниками, находящиеся в прямой зависимости от причин медико-биологической направленности (наследственных, врожденных и приобретенных факторов); социально-психологической направленности (принадлежность к группе риска - «неблагополучных» семей, среди которых основными являются неполная, конфликтная, аномальная, формально благополучная, семья с «алкогольным бытом», педагогически несостоятельная семья и психолого-педагогической направленности со злоупотреблением запретами родителями и педагогами, не учитывающих индивидуальные, возрастные и половые особенности детей в процессе воспитания и их обучения [2].

Все дети с различными нарушениями в развитии нуждаются в комплексных программах индивидуализированной реабилитации, сочетающей психолого-педагогическую, медицинскую и социальную виды помощи. Реабилитация средствами образования подразумевает привитие ребёнку культурно - исторического опыта человечества, следовательно, его социализацию. Научно обоснованные подходы к обучению детей в разном возрасте с отклонениями

в развитии в условиях семьи и специально организованных образовательных учреждений предупреждают "выпадение" ребенка из социума, так как для их восприятия не доступны в любом возрасте традиционные способы решения образовательных задач. Они способствуют восстановлению связи ребенка и родителей, нарушенных на самых ранних этапах, поскольку взрослых как носителей культуры обучают специальные психологи и педагоги, показывая и подсказывая им как можно проще и доступнее передать социальный опыт, приобретаемый нормативно развивающимися детьми самостоятельно. Данный вывод красочно объясняет метафору Л. С. Выготского о "социальном вывихе" ребенка с отклонениями в развитии как основной причины его ограниченных возможностей в жизнедеятельности и социальной недостаточности, а отнюдь не первичное нарушение. Преодоление его можно осуществить исключительно средствами образования, специальным образом организованными и предусматривающими "доступные пути" достижения любых образовательных задач. Они кардинально отличаются от традиционных способов нормативно развивающихся детей и подразумевают для ребенка с нарушениями в развитии на уровне возраста - максимально раннее выявление нарушения и включение в целенаправленное обучение; по содержанию образования – постановку индивидуализированных образовательных задач; с методами обучения, организованными дифференцированно, развернуто, по этапам; при «особых» формах организации образовательной среды; при максимальном расширении границ образовательного пространства, необходимого для постоянного целенаправленного обучения ребенка за пределами образовательного учреждения; продолжительного образовательного процесса обучения с выходом за рамки школьного возраста; с профессионально подготовленными специалистами для работы в сфере специального образования, направленного на выявление, преодоление "социального вывиха", абилитации, коррекции и развития ребенка в ходе обучения; восстановления всех нарушенных связей по основным линиям развития (познавательной, речевой, двигательной и социальной) с первоочередным и непосредственным включением родителей или лиц их замещающих [4, 6].

Таким образом, в своём исследовании мы опирались на социокультурный подход, согласно которому автобиографическая память имеет культурно специфичные формы и оперирует воспоминаниями о личностно значимых состояниях и событиях человека. АП представляет собой онтогенетическое новообразование, формирующееся на основе эпизодической и семантической подсистем памяти и развивающаяся при совместной мнемической деятельности в процессе взаимодействия ребенка и взрослого. Следовательно, АП возникает как интерпсихическая функция, когда взрослый с ребёнком вместе вспоминают и обсуждают конкретные жизненные ситуации или события с помощью специальных речевых средств, затем, как приобретаемая структура, имеет сложный путь формирования и развивается по законам высших психических функций. Далее она превращается в интрапсихическую, внутреннюю форму и помогает ребёнку выстраивать свою историю жизни. У большинства детей с нарушениями развития, в том числе поведения, задержано и нарушено формирование и развитие речи, что коренным образом замедляет развитие когнитивно-речевых способностей ребенка, искажая всю схему формирования жизненного опыта и заменяя истинные воспоминания на искаженные и ложные. Благодаря воздействию средствами

специального образования, играющих роль «первой скрипки» в комплексном подходе, возможно передать ребенку с нарушением в развитии социальный и культурно-исторический опыт, благодаря чему он будет социально компетентен и лучше подготовлен к самостоятельной взрослой жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Берн, Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры [текст] / Э. Берн. - СПб. ЭКСМО, 2006. – 566с.
2. Вайнер, М.Э. Игровые технологии коррекции поведения дошкольников [текст] / М.Э. Вайнер // Педагогическое общество России – Москва, 2004. – 95с.
3. Венар Чарльз, Кериг Патрисия Психопатология развития детского и подросткового возраста (под науч. ред. А. Алексеева).- СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. - 384 с.
4. Гилленбранд, К. Коррекционная педагогика: обучение трудных школьников. учеб. пособие[текст]/ Гилленбранд К. - Москва:AGADEMA, 2005 – 376с.
5. Гонеев, А.Д., Лиофинцева, Н.И., Ялпаева, Н.В. Основы коррекционной педагогики [текст]/ Гонеев А.Д. - Москва. Академия, 2007 – 424с.
6. Гончарова Е.Л., Кукушкина О.И. Реабилитация средствами образования: особые образовательные потребности детей с выраженными нарушениями в развитии//Альманах института коррекционной педагогики РАО. – Москва, 2000г., № 1.
7. Кондрашенко В.Т. Девиантное поведение у подростков: Социально-психологические и психиатрические аспекты. – Минск: Беларусь, 2008.– С. 77–83.
8. Коррекционная педагогика: учеб. пособие вузов [текст]/под ред. В.С. Кукушкина. - Ростов-на-Дону.: «МарТ». 2010.-352с.
9. Н.Н. Малофеев Современное состояние коррекционной педагогики [текст]/ Малофеев Н.Н. //Альманах института коррекционной педагогики РАО. – Москва, 2000г., № 1.
10. Нуркова В.В. Анализ феноменологии автобиографической памяти с позиций культурно-исторического подхода // Культурно-историческая психология. - 2008.- Т. 4 №1. - С.17–25
11. Петрова А.А. Формирование автобиографической памяти в раннем онтогенезе: онтолингвистический аспект// Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал. – 2015. - №5(49), - С. 318–328
12. Приходько О.Г. Ранняя помощь детям с двигательной патологией в первые годы жизни/О. Г. Приходько. КАРО. - 2006. – 208с.

159.937.51:659.126]:159.923

Јасна Салих
Маркетинг компанија 4 Виртус - Скопје
Р. Северна Македонија

Проф. д-р Мирослав Пендароски
МСУ „Г. Р. Державин“ Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

ЛОГОАТА, НИВНИТЕ БОИ И ФОРМИ И НИВНОТО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ ЛИЧНОСТА НА ЛУЃЕТО

АПСТРАКТ: Во оваа студија авторите го анализираа влијанието на логото врз личноста на корисниците преку нивната форма, боја и типографија и низ студиозен научно-истражувачки и теоретски приод детално ја експлорираа темата од интерес. Авторите како пример за поддршка на изнесените тези го разбработија логото на Гугл (Google) заедно со анализа на употребените бои според теоријата на Ангела Рајт (Angela Wright). Покрај значењето на логоата, авторите се осврнаа и на психолошкото значење на Гугл цртежите. Исто така, во овој научен труд авторите се осврнаа и на значењето на психологијата на боите како основа за сите влијанија на боите врз личноста на луѓето. Научниот труд низ приказ на две најрелевантни истражувања ги поткрепува своите тези и сознанија за оваа ,многу значајна гранка како во општата психологија, психологијата на личноста така и врз психологијата на маркетингот и потрошувачкото општество, со тоа давајќи значаен придонес во оваа речиси необработувана тема на нашите простори.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: лого, маркетинг, бои

ВОВЕД

Секојдневно сме опкружени со бои и тие многу влијаат на перцепцијата, врските, преференциите и општо како дел од психологијата на луѓето во текот на животот. Бојата е суптилен, но влијателен дел од графичкиот дизајн. Опфаќа голем дел во графичката презентација, во пакување, рекламирање и брендирање. Без оглед на тоа дали луѓето се свесни или не се свесни за вијанието на боите, тие имаат огромно влијание врз компаниите и производите.

Графичкиот дизајн е уметност или професија на визуелна комуникација која комбинира слики, зборови и идеи за да пренесе информација до одредена публика, особено да предизвика специфичен ефект.

1. ИСТОРИЈАТ НА ПСИХОЛОГИЈА НА БОИТЕ

Боите ја имаат моќта да предизвикуваат силни емоции кај луѓето, па кога се користат правилно, може да бидат многу ефективна алатка за комуникација.

Бојата е светлина која патува од сонцето до нас преку бранови. Бојата е и енергија и има физички ефект врз луѓето.

Уште во 4. век пред нашата ера Аристотел се занимавал со боите. Тој ги сметал синаата и жолтата боја како основни примарни бои. Потоа ги поврзал боите со четирите елементи: оган, вода, воздух и земја. Ги набљудувал промените на светлото во текот на денот со што го развил линеарниот систем на бои со опсег од бела светлост напладне до црна, односно темна во ноќта.

Исто така и Хипократ ги користел боите во медицината и го увидел нивното терапевско влијание врз луѓето.

Подоцна, во 11. век, познатиот филозоф и лекар Авицена го користел боењето од страна на пациентите за поставување на дијагноза.

Уметниците го прифаќале принципот на Аристотел и тој се користел 2000 години, се до откритието на општата теорија на Њутн во 17. и 18. век. Њутн го открил спектарот на бои додека Гете повеќе се занимавал со психолошкото влијание на боите што претставува почеток на денешната психологија на бои.

Шкоткиот физичар Џејмс Максвел развил графикон, во облик на триаголник, а за примарни бои ги сметал црвената, сината и зелената и дека со мешање на овие три основни бои се добиваат другите бои.

Филозофот Евалд Херинг на трите примарни основни бои ја додал жолтата боја како четврта примарна боја.

Со психологија на бои се занимавал и Фабер Бирен (Faber Birren) кој основал своја компанија и работел како консултант за бои во индустријата и ги советувал клиентите за психолошкото влијание на боите.

Истакнат истражувач на ова поле е и швајцарскиот психијатар Карл Јунг (Carl Gustav Jung), кој истакнал дека боите се мајчин јазик на подсвеста. Тој развил арт терапија, бидејќи верувал дека преку слики и бои пациентот може да се опорави од траума и болка. Јунг ги поврзува културните перцепции со идејата дека имаме општа реакција на телото на стимулација со боја.

Во 1970-тите британскиот психолог Ангела Рајт (Angela Wright) почнала да го истражува влијанието на боите на расположението и однесувањето кај луѓето. До тогаш, ефектите на боите се сметало дека се субјективни и не било можно да се предвидат. Таа се надоврзува на теоријата за боите на Јунг и ја развила теоријата за психологија на бои и хармонија на бои.

Ангела Рајт (Angela Wright) го прифаќа тврдењето на Херинг дека постојат четири примарни бои: црвена, зелена, сина и жолта. Тоа се бои кои повеќето луѓе ги привлекуваат.

Постојат 11 основни бои (Bronzic; Wright) вклучувајќи ги и четирите примарни бои (црвена – физичка, портокалова – физичка и емоционална, жолта – емоционална, зелена –рамнотежа, сина – интелектуалност, виолетова - мисловна, розева, црна, кафена, сива и бела).

Едно од поновите истражувања е истражувањето на професорот Сатиендра Синг (Satyendra Singh, 2006) од факултетот за административни студии, Универзитет на Винипег, Винипег, Канада) кој направил истражување за "Влијанието на бојата врз маркетингот". Целта на истражувањето е да докаже дека луѓето носат одлуки во рок од 90 секунди од нивната целосна интеракција со други луѓе или производи. Околу 62% - 90% од проценката е базирана само на боите.

2. ЛОГО

Лого или логотип е графички приказ или симбол на компанија, заштитен знак, кратенка и друго, најчесто дизајнирани за лесно препознавање.

Логоата се користат за да презентираат компанија или организација преку визуелна слика која е лесна за препознавање и разбирање. Логото е составено од симболи, стилизиран текст или од двете заедно. Логоата се често создадени од графички дизајнер во консултација со компанија и маркетинг експерти.

Постојат 3 категории на логоа и често се користат во комбинација:

1. Идеографски– слободна форма на слики која може да биде и апстрактна
2. Симболички- симболични и репрезентативни слики
3. Типографски – едноставни, текстуални како иницијали на компанијата

II.1. Типови на лого

Правилно дизајнирано лого може да и донесе многу обожаватели на компанијата. Тоа е визуелна презентација на една компанија или нејзините верувања, вредности и функции. Кога се дизајнира лого треба да се води сметка за следното:

- » Како логото ќе изгледа на производ
- » Како ќе изгледа на рекламни материјали
- » Како ќе се поврзе со другите брендови
- » Да се внимава на тоа какви мисли и емоции може да предизвика логото кај луѓето (бојата, формата и стилот)

Логоата можат да бидат типографски (со иницијали или цело име), со слики или симбол и комбинација од сите. Според оваа поделба може да има седум типови на лого:

1. Типографски – со иницијали (IBM, CNN, HBO и други)
2. Типографски - цело име
3. Лого со симболи или слики
4. Апстрактни
5. Маскоти
6. Логоа со комбинирани знаци
7. Амблем

Без оглед на тоа каков тип на лого ќе се одбере нема да има успех ако не се одбере соодветна боја, или комбинација на бои. (Morones, 2016)

3. ЛОГОТО НА ГУГЛ (GOOGLE)

Приказната за Гугл (Google) почнува во 1995 година на универзитет во Станфорд кога Сергеј Брин (Sergey Brin) му го покажувал универзитетот на Лери Пејџ (Larry Page) кој бил заинтересиран да се запише на тој универзитет. На почетокот не се согласувале за ништо, но следната година се здружиле. Работеле од своите студентски соби и направиле пребарувач кој користел линкови за да ја проценат важноста на индивидуални страни на светската мрежа. Својот прв препбарувач го нарекле Бекраб (Backrub). По некое време го смениле името во Гугл (Google). Името било игра на математичкиот израз гоогол (googol) за бројот 1 после кого следат 100 илјади нули, соодветно на мисијата на Лери и Сергеј "да ги организираат светските информации и да ги направат универзално достапни и корисни".

Во текот на следните години, Гугл (Google) не само што го привлекла внимнието на академското општество туку и на инвеститорите од Силициумската долина. Во август 1998 година, Енди Бехтолхајм (Andy Bechtolsheim) им напишал чек од 100.000 американски долари и Гугл доо (Google Inc.) била официјално оформена. Со оваа инвестиција, новиот основан тим се преместил од универзитетските соби во нивната прва канцеларија со десктоп компјутери, пинг понг маса и светло сив тепих. Тоа било гаража во Менло Парк, Калифорнија, во сопственост на Сузан Војчицки (Susan Wojcicki) која била 16. вработен, а сега е главен извршен директор на Јутјуб (Youtube).

Во почетокот Гугл (Google) била неконвенционална компанија од почетниот сервер, кој бил обложен со лего коцки, до првиот Гугл (Google) цртеж во 1998 година (doodle- фигура во логото со која го прикажувале духот на компанијата). Наредните години компанијата значително се шири, вработува инженери и развива тим за продажба и го претставува првото куче на компанијата, Јошка. Се развила од студентска соба преку гаража, до дирекцијата во Маунтин вју (Mountain view) во Калифорнија. Денеска има повеќе од 60.000 вработени во 50 различни земји и прави стотици производи како што се Јутјуб (Youtube), Андроид (Android), Смартбокс (Smartbox) и Гугл пребарувач (Google search) кои што се користат во целиот свет.

Логото на Гугл (Google) е создадено од Рут Кедар (Ruth Kedar). Таа се запознала со Сергеј и Лери во 1999 година на Стенфорд.

Рут Кедар (Ruth Kedar) е дизајнер, уметнички директор, креативен директор и ментор и нејзината работа е позната во Соединетите Американски Држави и во целиот свет. Рут Кедар (Ruth Kedar) од kedardesigns.com ја дизајнирала најпознатата верзија на логото на Гугл (Google) по оригиналните нацрти на Сергеј Брин со користење на софтверот Гимп (Gimp).

Рут Кедар (Ruth Kedar) предавала дизајн на универзитетот Стенфорд во 1999 година и така ги запознала Лери Пејџ (Larry Page) и Сергеј Брин (Sergey Brin). Тие барале дизајнер за да им направи лого и веб – страна, а Рут Кедар (Ruth Kedar) им направила дизајн што им се допаднал и за двете.

Создавачите на Гугл (Google) сакале да создадат уникатно лого кое јасно ќе ги раздели од сличните пребарувачи (Yahoo, Excite, HotBot, LookSmart и Lycos). Другите пребарувачи прво биле портали за реклама, а потоа прераснале во пребарувачи, додека пак Гугл (Google) сакал да покаже дека прво е пребарувач кој нуди брзи, севкупни и веродостојни резултати. Бил иновативен, со комплексен алгоритам но едноставен за користење.

Според овие инструкции биле создадени повеќе варијации на логото, но само еден дизајн бил успешен бидејќи ги достигнал целите:

- Бил едноставен но игрив. Дизајнот бил ненападен и изгледал како да не е дизајниран, а читањето на логото не било напорно. Боите на логото будат сеќавања на детска игра и се оддалечува од боите на тркалата со бои. Текстурата и засенчувањето на секоја буква е направено на ненаметлив начин што истовремено му дава и тежина и ведрина.
- Фонтот кој се користел за веб страната бил Тајмс – Роман (Times - Roman), а санс – шериф фонтовите биле користени за печатење. Дизајнерката Рут Кедар (Ruth Kedar) сакала фонтот да е читлив како санс – шериф фонтовите, но да ги има истите карактеристики кои ги барале: дискретно софистициран, но со хумор и дрскост. Дизајнот на буквите е базиран на Катул (Catull), стар стил на шериф фонт. Катул (Catull) ги позајмува елементите од традиционалните инструменти за пишување како пародршка со модерен осврт и затоа претставува мост помеѓу стариот аналоген свет и новата дигитална ера.
- Визуелно, имало две главни школи за мисла во тоа време, конвенционални, тие кои ги користеле Сан (Sun) и СГИ (санс – шериф фонтови со болдирани и сите големи букви) и неконвенционални, тие што го почитувале недизајнерскиот изглед на лого. За разлика од нив Гугл (Google) бара нов уникатен визуелен израз.

„Ми причинува големо задоволство дека дизајнот ги надминува и своето време и оригиналните потреби со тоа што е толку релевантно денеска како што и беше на почетокот. Исто така логото служи како основа за дизајните на цртежите на Гугл (Google Doodles) на Денис Хванг (Dennis Hwang)" – Рут Кедар (Ruth Kedar)

4. ЕВОЛУЦИЈА НА ЛОГОТО

Лого 1

Првата верзија на логото е направена од црни букви, со фонтот Адоб Гарамонд (Adobe Garamond), но се додава игривост со користењето на примарните бои и дводимензионалност на буквите "О" што асоцира на знакот за бесконечност. Брин и Пејџ го сакале овој дизајн бидејќи ги потсетувал на кинеска стапица за прсти.

Лого 2

Во втората верзија на логото на Гугл (Google) се користат исто црни букви со фонтот Катул (Catull), но дводимензионалноста се заменува со мултидимензионалност на втората буква "О", а метата во центарот означува прецизност и цел.

Лого 3

Третото лого исто така користи црни букви со фонт ИТЦ Ливуд (ITC Leawood). Промената во ова лого се двата круга кои се испреплетени прстени и се обоени во примарните бои, а метата останува. Претставувале метафора дека се пребаруваат далеку достижни резултати од различни култури и земји.

Лого 4

Во оваа верзија на логото се менуваат црните букви со шарени големи букви, боите не се појавуваат по редоследот на виножитото. Се користи истиот фонт како во втората верзија на логото и продолжува да биде игриво. Грешката на оваа верзија е што изгледала натрупана, но на Пејџ и Лери им се допаѓала лупата и метата.

Лого 5

Ова лого е подверзија на претходниот дизајн, но се задржува лупата и се додава насмевнато лице и тоа означува позитивно пребарувачко искуство и "весели" резултати. Првата и последната буква се со иста боја, а помеѓу нив

буквите се со различна боја и тоа е метафора дека пребарувањето може да има повеќе патишта.

Лого 6

Овој дизајн е сличен како концептот на Брин и се користи фонтот ИТЦ Ливуд (ITC Leawood), има сенки и буквите добиваат димензионалност со здебелување и стеснување. Со ова лого започнала дискусијата за тоа кои бои ќе се користат.

Лого 7

Со овој дизајн, логото почнува да станува поедноставно, се тргаат сите додадени елементи, се враќа Катул (Catull) фонтот и почнува да се испраќа пораката дека Гугл (Google) не е само пребарувач туку и нешто повеќе.

Лого 8

Во ова лого се користи истиот фонт како во претходната верзија, нема други елементи туку само букви и се користат примарни бои со тоа што се повторува сината боја кај втората буква "Г".

Лого 9

Во најновото лого на Гугл (Google) се користи нов фонт, Продакт санс (Product sans), буквите се болдирани и се во комбинација на прави линии и перфектни кругови на буквите "о". Но исто така сеуште ја има карактеристичната буква "е" која што е навалена. Главната причина за промена на фонтот во ова лого е да биде полесно за читање и да се адаптира за сите електронски уреди и да се следат трендовите во светот, во овој случај минималистички. Тука спаѓаат гласовната функција, иконата за апликација за пребарувач, иконите за вчитување на страните кои се направени со истите бои како и самото лого.

V. ГУГЛ ЦРТЕЖИ (GOOGLE DOODLES)

Гугл цртежите се забавни, изненадувачки и понекогаш спонтани промени кои се направени на логото на Гугл (Google) за празници, годишнини, моменти од животот на славните личности, пионери и научници.

Концептот за гугл цртежите (Google Doodle) се појавил за прв пат во 1998 година, кога Лери и Сергеј си поиграле со логото на компанијата за да го најават нивното учество на фестивалот Брнинг мен (Burning man festival) во пустината во Невада.

Тие поставиле нацртана фигура зад втората буква "о" во логото и крајниот резултат на преработеното лого бил наменет да се искористи како комична порака дека основачите ќе бидат отсутни од компанијата. Иако првиот гугл цртеж бил релативно едноставен, со него била започната традицијата да се декорира логото на компанијата за да се означат важни настани.

Две години подоцна, во 2000та година, Лери и Сергеј побарале од Денис Хванг (Dennis Hwang), кој бил практикант во тоа време, да направи цртеж за националниот ден на Франција (Bastille Day). Неговиот цртеж бил толку успешно прифатен од корисниците што Денис Хванг (Dennis Hwang) бил назначен за шеф на тимот за создавање на цртежи кои почнале се почесто да се употребуваат. До сега се направени повеќе од 2000 цртежи

ДИСКУСИЈА

Логото на Гугл (Google), според наведената класификација е типографско со цело име и пораките се пренесуваат преку боите и фонтовите. Посебни ефекти се постигнуваат со додавање на цртежите на Гугл (Google doodles).

Од аспект на психолошката теорија на боите,примарни бои се: црвена, сина, зелена и жолта. Додека пак во сликарството примарни бои се црвена, сина и жолта, а во телевизијата се црвената, сината и зелената. Компанијата ги комбинира примарните бои од аспект на сликарството (црвена, жолта и сина) и на телевизија (црвена, зелена и сина).

Бидејќи црвената боја може да биде нападна и агресивна, не е искористена на првата буква.

G - сина, o - црвена, o - жолта, g - сина, l - зелена, e – црвена

Во избраниот пример се покажува дека за успешното влијание на некое лого подеднакво важна улога играат формата, бојата и типографијата.

Од првата до осмата верзија на логото на Гугл (Google) комбинирани се примарни и секундарни бои заедно со знаци како лупа, мета и димензионални форми.

Компанијата Гугл (Google) многу внимание посветила на тоа која шема на бои ќе биде користена во логото бидејќи треба да биде впечатливо, естестки привлечно и да ја претстави визијата на компанијата.

При одлучувањето на значењето на боите во Гугл (Google) логото, дизајнерите сакаат да почнат со шаблон од примарните бои, кој е прифатен и препознатлив,

спроведувајќи ја идејата дека и самата компанија била исто прифатена и препознатлива како картата на примарни бои која се изучува низ целиот свет. Со користењето на примарните бои, логото добива изглед на игривост, ведрина и леснотија. Но понекогаш употребуваат и некоја друга боја од основните бои сакајќи да покажат дека Гугл (Google) не ги следи правилата.

Првото лого го почнале со едноставен црн фонт каде што црната боја означува дека оваа компанија е со висока репутација и осет за елегантност, а за игривост е додадена димензионална форма користејќи примарни бои. Акцентот е на фонтот и црната боја, а игривоста се постигнува со димензионалната форма која потсетува на кинеската стапица за прсти.

Во второто лого, се задржува истиот фонт и црната боја, се користи црвена боја на втората буква "о", која означува моќност и висока енергија, комбинирана со знаци (мета).

Во третото лого се задржува црната боја, се менува фонтот, но се користат сите примарни бои на двете испреплетени букви "о".

Во четвртото лого, првата буква е прикажана во виолетова боја, мисловна боја што означува луксузност и креативност додека другите букви се во примарните бои.

Од петтото до деветтото лого се менува бојата на првата буква од виолетова во сина боја, со која се испраќа пораката дека се работи за логична и професионална компанија, која не е агресивна и се создава претстава на сигурност и доверба.

Доколку сакаме да го поврземе логото со една од групите на бои на Ангела Рајт (Angela Wright), тоа би припаднало во првата група на бои.

Освен промените во фонтовите и боите се користи и промена на формата со употребата на цртежите на Гугл (Google doodles). Цртежите многу влијаат на расположението кај корисниците на овој пребарувач. Покрај претходно споменатите цртежи за празници, годишнини, познати личности и слично, Гугл (Google) користи и цртежи за роденден на поединечен корисник, компанијата го менува логото само кај тој корисник и става цртеж со кој му го честита роденденот. Кога некој корисник ќе го види тој цртеж се расположува и се чуствува поласкан.

Исто така постојат и цртежи како игра (Пек мен) кои го привлекуваат вниманието на корисниците, што влијае на нивното расположение, може да ги мотивира, да ги натера да прочитаат повеќе во врска со тоа зошто Гугл (Google) го сменил логото за тој ден и што тоа означува, па со тоа ќе ги потсети на нешто што се случило во минатото или ќе дознаат нешто ново.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Bronzic, M. "Psihologija boja". Преземено од http://www.bronzic.com
2. Heller, S. (2015) "Graphic style lab". Beverly, Massachusets, USA: Rockport Publishers
3. Hembree, R. (2008) "The complete Graphic Designer". Beverly, Massachusetts, USA: Rockport Publishers.
4. Kouwer, J. B. (1949) "Colors and their character". Springer science+business media, b.v.
5. May, T. (2017) "The 5 basic types of logo and how to use them". Преземено од https://www.creativebloq.com
6. Morones, H. (2016) "The 7 types of logos (and how to use them)". Преземено од https://99designs.com
7. Pender, K. (1998) "Digital color in graphic design". Woburn, Massachussetts: A division of Reed Educational and Professional Publishing Ltd.
8. Rider, R. (2009) "Color Psychology and Graphic Design Applications". Lynchburg, Virginia
9. Roya, H. & Aghdaie, A. F. S. (2014) "Investigating the Psychological Impact of Colors on Process of Consumer Shopping Behavior". International Review of Management and Business Research, Vol. 3 Issue: 2
10. Sagar, J. (2017) "The designer's guide to using colour branding".
11. Singh, S. (2006) "Impact of color on marketing". Management Decision, Vol. 44 Issue: 6, pp.783-789, https://doi.org/10.1108/00251740610673332
12. Valenzuela, V. (2015) "Analysis of the New Google Logo Redesign: Fonts and Colours". Преземено од https://www.silocreativo.com
13. Wright, A. (1995) "The Beginner's Guide to Colour Psychology". London, UK: Colour Affects Limited

159.944.4-049.5:796.8

Assist. prof. Ana Chuchkova, PhD
ISU "G. R. Derzhavin" Sveti Nikole - Bitola
Republic of North Macedonia

Ivancho S. Gorjanin, psychologist
Yamamori Ryu Shihan at the Center for Mental Hygiene and Origin Arts
Republic of North Macedonia

PSYCHOLOGY IN THE JAPANESE ORIGIN COMBAT SKILLS AND ARTS AND THEIR APPLICATION WITHIN THERAPEUTIC PURPOSES

ABSTRACT: An increasing number of empirical data over the last decades have shown that the practices of unity in mind and body, which originate from Eastern traditions and meditations, can cause much desired and positive changes in psychological features, mental, but also in somatic physiological functions.
As noted by prof. Yasuo Yuasa is that the Eastern theory of mind-body not only is considering body and mind as one, but also is expressed by the need for integration and unity, ie the synergy of mind-body through physical and mental practices.
In Japan, such a mind-body unity is traditionally referred to as "Shin-Shin Ikiniyo (body and mind as one)".
The origin of mindfullness (active consciousness) occurs in the early stages of Buddhism, and today it behaves and reacts through the active attention of the current consciousness in a completely non-judgmental way.
The idea of mindfullness (active consciousness) has proven to be effective in elucidating the psychological, physiological and neurocognitive correlations of mind-body, ie to contemplative practices in scientific and clinical contexts. Interventions based on full-mindedness (active awareness) have been applied to a variety of clinical and educational settings. For example, the John Kabat-Zin Awareness-Based Stress Reduction Program (MBSR) has been shown to reduce psychological symptoms in patients with chronic pain.

KEYWORDS: Bushido, psychology, mental health, awareness, control, emotions, self-confidence, focus, children, development

The Cognitive Therapy Awareness Program (MBCT) has been able to prevent relapse of depression through applications containing full-mindedness (active awareness).

The .b (point-bi) program is a full-fledged (active awareness) program developed for school children that has been shown to be effective in improving psychological health outcomes such as reducing stress and anxiety and leading to increased psychological well-being.

Despite the vast amount of evidence and research conducted in Japan above all, there is relatively little empirical data on changes caused in the practice of psychological status or the somatic, physiological states of practitioners in the traditional approach of the body-mind model.

The same applies to practices with a thought, ie artistic spectrum. However, in the research of prof. The mia included practitioners of the original Japanese Budo practice, whose internship period is from 3 months to 34 years, and found that the practitioners

reported greater metacognition, subjective well-being, lower levels of depression as well as much lesser adverse effects and adverse effects on social functioning. environment, all this is secondary to non-practitioners.

In addition, it has been found that over a longer period of time with a larger amount of daily practice the skill is significantly associated with the emphasis on higher attention (consciousness) and mental state, ie psychological health.

On another occasion, the Miyata and Sasaki team studied participants in the Park-Sasaki method of speed reading, a Japanese-based meditation technique for developing effective reading strategies, and found that the trainees showed not only higher reading speed, but also greater vigilance as well as a superior, more stable psychological state than untrained participants.

The original martial arts and arts in Japan refer to various physical and mental practices that have been developed based on ancient and historical primarily martial techniques. Today, the original martial arts and arts are considered not only as sports or just combat methods, but also as activities in constant search of a pragmatic understanding of the embodiment of unity, mind-body and mental health as a whole.

These characteristics of martial arts are thought to be related to the nature of Zen Buddhism, such as fullness (active consciousness or metacognition) where the term "Ken-Zen Ichinyo (unity of Zen and Sword)" is clearly indicated.

Such original terms obviously represent the Japanese forms of consciousness, represented in the original martial arts, and can potentially be very well understood, accepted and practically implemented in the modern scientific framework of psychology.

Most of the empirical studies conducted so far promise a solid contribution to the scientific literature and subsequently lead to an integrated understanding of the Eastern traditional theory of mind-body with modern, more contemporary spirituality, following the pattern of development in Western countries.

For example, karate (empty hand / mind path) is the original form of a martial arts set originating in Okinawa, Japan. The original karate does not only involve physical manipulation of the body to more effectively defeat the opponent with the bare hands, but also devotes maximum time to cultivating consciousness, breath control, breathing and bodily unity. Based on these experiences from history, it seems reasonable to assume that the original martial arts and arts have very similar correlations with active consciousness in the context of psychological studies.

Compared to non-practitioners, martial arts practitioners based on the self-report model gave answers in research and they were calculated with significantly higher scores for awareness as well as subjective well-being, and gave much lower results on questions about the occurrence of depression and the like. conditions ..

Among practitioners of the original martial arts and arts, for the period of training / practice and compared to the ranks of their expertise (ranking by Dan / Q degrees), as well as the frequency of daily practice were significantly important to be correlated with higher parameters of vigilance. and more positive psychological health outcomes. These associations between exercise / expertise in original martial arts and arts and psychological outcomes were generally consistent in controlling demographic variables, while a higher frequency of daily practice, but not in a significantly longer period of practice, predicted lower depression. These data are completely consistent with the hypotheses and support the idea that continuous practice, as well as the degree of expertise are associated with a higher disposition of vigilance and the desired psychological status in the population of practitioners of the original martial arts and arts.

It has been proven that the original martial arts emphasize not only the importance of consciousness, but also the locus of control. Exactly such characteristics fit with the basic components of metacognition.

In the East, systematic martial arts date back to about 3,000 years ago. The first written evidence is found in the territory of present-day Sri Lanka and is gradually spreading to the northwest to China, India and Korea (Korkoron and Farakas, 1983).

Teachers of martial arts and practices, along with their metaphysical teachings, passed them on from generation to generation. These practices are what Western psychology calls "power within oneself" in each individual.

East Indian philosophies and some religions introduced this concept to the "school of thought" (Japanese: ryuha) in China (Ouj, 1981) where it is known as the Qi concept, and later entering Japan (around the 7th century) it was acquired by recognizable name Ki (Seitz, 1990).

In the West, on the other hand, martial arts such as karate, kung fu, ju-jitsu, aikido, tae-kwon-do and judo have always been considered the skills of throwing, kicking and hitting, and unfortunately are often associated with with injury, murder, anger and agony, and reluctantly pointing to those who study them "(Schaller, 1979; cited by Weiser, Kutz and Kutz, 1995). Given that popular culture focuses only on the physical side of these skills such as: breaking bricks, hard objects or bones, all under the guise of mass entertainment, the above fact comes as no surprise. However, for her true and dedicated practitioners, martial arts offer and give much more than just that distorted picture. Well-known practitioner and actor Bruce Lee (1997) successfully distilled these skills into three areas - health promotion, thought cultivation, and self-care - while others (e.g. Wong, 1996) expanded them to five stages - self-defense. health and fitness, character training, mind expansion and spiritual development.

With the fact that martial arts promote mental and physical health, they have become the target of attention of Western scientists and only in the last thirty years, hence the same with a scientific declaration, embody a system of high moral values (eg Respect, be faithful and honest, invest in the perfection of character, etc.), through which they bring together excellent physical and mental relaxation, control of mental and bodily processes, as well as to increase self-confidence (Weiser et al., 1995)

Evidence for the effectiveness of combat skills in creating affective, cognitive, and behavioral benefits has emerged from a number of studies. Improvements in self-esteem (Fuller, 1988), positive response to physical challenge (Richard and Reberg, 1986; Trulson, 1986), greater personal autonomy (Dutty, 1978), emotional stability and assertiveness (Konzac and Budro, 1984) and quality reduction of Anxiety and Depression (Kai, 2000) Konzac and Budro (1984) in their research also drew attention to the social benefits of such behavioral changes — particularly the relationship between combat response and aggression.

Autonomous wisdom that envelops the original martial arts and arts is said to make their practice less impulsive and aggressive towards others. The Samurai Code of Ethics contains ethics, deeds, and responsibilities (The Spirit of Bushido. Nitobe) Patience, insight, and composure are appropriately considered to be prerequisites for good practice in the original Japanese martial art, Budo. (Suzuki, 1981). For example, in Shotokan Karate, there is a Dojo Kun (code or set of rules) that is part of the moral values passed down from ancient times and has the role of strengthening the pacifist drive that lies at the heart of the original Japanese martial arts. This reminds students of maintaining the right attitude to things, directing the mind and the virtues to which

they should strive both inside and outside the Dojo, ie the place of practice of the skill. One of the first rules is: 'Respect others' "The practice begins with Rei (ethics of respect) and ends with Rei. (ethics of respect) (The Dojo Kun, Funakoshi Gichin).

There are other studies that suggest the effectiveness of genuine Japanese martial arts in reducing aggression. Zivin and Sor's (2001) experiment consisted of merging 60 high school boys into pairs, all with a problem behavioral profile, into a treatment group and a control group. The treatment group participated in a training related to a school of native Japanese martial arts. School teachers were asked to rate students for impulsivity, rule resistance, self-concept, and inappropriate behavior. After three months of training, the students within the treatment group improved their behavior in class and all exclusions after the start of the study (six in total) occurred in the control group. Teachers rate students' original Japanese martial arts skills as less impulsive and less aggressive towards other colleagues. Other studies (e.g. Nosanchuk, 1981) provide similar evidence that training in Japanese original martial arts significantly reduces aggression. Lakes et al. (2004) argue that these benefits are a consequence of improved self-regulation — historically known in martial arts as the self-control cultivation of will and discipline. Willpower is considered important, not only for enabling the student to continue the hard training, but also for improving the personality and performance, both inside and outside the training arena; The constant training itself, together with an honest attitude towards the moral principles of martial arts, contributes to the strengthening of the will. It is a two-way process between martial arts and the student involved in the process of "investing in the perfection of character" (Rule No. 5 by Dojo Kun, Japan Karate Association, 2009).

Other researchers (Kai, 2000; Weiser, 1995) have explored some of the physical and psychological benefits of martial arts training. Myeong et al. (2002) examined the effects of Ki on heart rate variability in sedentary subjects and Aiki students. They found that Aiki training, in terms of original Japanese martial arts, stimulated and channeled the harmonious flow of internal and external energy through the body - known to Westerners through the art of Aikido - helping to strengthen practitioners' cardiovascular systems as well as their mental health. Research has also used the distinction between so-called "soft" (internal) and "hard" (external) schools. The difference lies in the way the energy (Ki or Qi) spreads throughout the body towards the goal. "Soft" martial arts (eg Aikido) can be expressed in a slow and gentle way, with an inwardly cultivated force that, when properly applied, can be used to repel or divert the energy of an opposing attacker. "Hard" martial arts, when demonstrated, make it possible to see force visibly and can literally hear the vibrations of the air caused by the use of force. Knoblauch (1985) examined these two constructs to see if they had any bearing on the choice of martial arts style. Using Personality Inventory (CPI), he found significant differences between practitioners of 'soft' and 'hard' martial arts styles. Students who practiced exterior style showed a more dominant and competitive personality than those who practiced interior style. However, care must be taken in interpreting these results because of the possible bias of the author himself in recruiting study participants. It is also important to remember that some martial arts (eg Kojo ryu, Koyama ryu and Shotokan karatedo) have their own distinct aspects that are inherently soft and hard.

Despite the positive picture painted by the above review, little research has been conducted on the application of original Japanese martial arts as a psychotherapeutic intervention (Fuller, 1988). The work of Madenlian (1979) is one of the few comparative studies examining the effect of structured martial arts training alongside conventio-

nal psychotherapy (group or family therapies) on pro-social behavior and academic performance. The results favored Aikido over psychotherapy. The principles of aikido (centering, expansion, and mixing) were also applied by Heckler (1984) to restore self-awareness in distressed patients. This line of work puts the original Japanese martial arts in line with traditional somatopsychiatric therapies (Fuller, 1988) such as the Alexander technique (Alexander, 1969), structural integration (Rolf, 1977), bioenergy (Lowen, 1975), and dance therapy (Klein, 1983), consequently all concerned to establish psychological growth in anxious and confused patients through appropriate physical movements.

The basic principle used by these methods is that emotional interpersonal relationships and maladaptation are reflected in bodily sensations and can be corrected through appropriate physical movements.

Although the original Japanese martial arts enable positive psychological changes in their students and produce beneficial psychotherapeutic effects when practiced outside of their original culture (Fuller, 1988), how much of the original teaching is properly understood and interpreted remains an open question.

There are two problems we must face when conducting any research on Eastern martial arts in the Western situation: understanding the arts as Oriental arts and understanding these arts in the Western context. Based on Fuller's (1988) review, Columbus (1991) noted that research into the benefits of martial arts has been conducted using positivist methods of inquiry, which he says are less relevant when it comes to understanding Oriental styles. thinking or acting, and largely influenced by Zen Buddhism and Taoism, and neither is easily understood from a positivist perspective. In agreement with this, both Adler (2003) and Glasford (1987) argue that statistics cannot offer insight into the deep meanings of Oriental teachings and that the truth and value of these systems can only be truly realized through experience.

The approach to life that Eastern practices such as meditation and martial arts (Konzak and Budro, 1984) offer to their followers has proved appealing to many who are dissatisfied with the consumerist and materialistic values prevalent in the West. Especially since the 60s and 70s of the last century there has been a huge growth of these practices. The growing popularity of martial arts seems to indicate that they too have something to offer as a discipline and as a value system. It can be considered on the one hand a product of their attention to affective, cognitive characteristics and behavior (Lakes and Hoyt, 2004), and on the other hand, morality, nonviolence and enlightenment (Becker, 1982).

In short, they offer a way of being, a journey to self-discovery to cultivate our human potential - a means to better connect with ourselves, others and the wider world.

As Lao Tzu noted, "by changing us, we are changing the world" (quoted by Pau, 2008).

"The ultimate goal of karate does not lie in victory or defeat, but in the perfection of the character of its practitioner (karateka)" O-Sensei Gichin Funakoshi, the "father" of shotokan karate.

Today we are witnessing that mental health problems are becoming an increasingly important social issue and subject that entails serious consequences; Consequences ranging from personal anxiety, disability and reduced labor force participation to wider social and economic impact. For example, after the World Health Organization's annual annual cost estimate in the mental health-related segment was estimated at over $ 2.5 trillion. Given the new situation, it is estimated that these costs are projected to increase by 240% by 2030.

For many different reasons, apart from financial and cultural reasons where there is stigmatization of mental health, costs, but also the low availability of mental health treatment, many people do not turn to and seek help for mental health problems. It is high time and quite natural to consider the application of alternative and complementary therapies in relation to mental health treatment. The practice of Native Martial Arts and the Arts can be an appropriate alternative to this, with the very fact that it possesses unique characteristics, including an emphasis on respect, self-regulation and the promotion of health as a whole. Because of this, the training and practice of the original martial arts and arts can be seen as a serious intervention to improve mental health, based on psychosomatic activities, potentially providing a much cheaper alternative and supplement to psychological therapy.

Through a series of studies, the effectiveness of this approach has already been proven, although it still receives little attention from the global professional community.

CONCLUSION

Although the original Japanese martial arts, art and philosophy have their roots in existence for centuries, it has been proven that from the Middle Ages onwards they possessed their complete form.

Primarily developed exclusively as a combat system, their influence during its development reached such a culmination that the Warrior Road (the general name of the skills - Bushido, Budo) was copied from the physical conflict on the battlefield in the constant struggle and search for ourselves, while manages to maintain its authenticity without the aid of infusing any theistic aspects or religion.

Fascinating is the fact that this mental pragma existed in times of great conflict, at a time when the value system was at a completely different level, at a time when it was simply very easy to take life and historically even your own voice, in such circumstances this background pragma has managed to emerge as a kind of proto-psychotherapy.

Present today, in a rather non-military / conflictual state of mind, this pragma is gaining its deserved place and attention as a powerful tool for self-improvement, self-help but also a directed healing process in seriously established sciences such as psychology. Precisely because of its completeness and direct approach, it is today a serious subject of study, and its range of actions and processes, psychosomatics, is expanding into psychotherapy. Although still in a small part, research and results are increasing more and more against the passing of time, but also the emergence of completely new conditions of existence and social action.

Unlike in the past, when all these things were under the veil of mysticism and forbidden to the common man, today we live and act in a wonderful moment where we can not only experience and practice them, but with the help of science and technology, positively we implement them in our actions and our personal growth and development. If they are practiced, it is inevitable that today we will be direct witnesses of that synergy between the original martial arts (Budo, Bushido) and psychology, until the implementation of the results through the prism of psychotherapy.

This practice is a non-invasive process. It is a process that works with us either with active, but also with passive consciousness. This synergy is a process that gives wonderful positive results, both on the mental and physical level of action.

By witnessing the practice of Budo skills and art, from first hand as well as practicants constant upgrading in psychotherapy, we can confidently claim that this is where that complementarity lies, that synergy from which we can all draw exclusively

positive applications and results, whether we are practitioners or teachers, whether we are in a healthy state or sometimes in the role of a client, whether as a preparation for the youngest or a way of life and skills of young people and adults. True, this synergy is inexhaustible and it really works.

REFERENCES

1. World Health Organisation. Out of the shadows: making mental health a global developmental priority. (2016)
2. Australian Government National Mental Health Commission. Economics of Mental Health in Australia (2016).
3. Corrigan P. How stigma interferes with mental health care. Am Psychol. 2004;59(7):614–25.
4. Fuller J. Martial arts and psychological health. Brit J Med Psychol. 1988;61:317–28.
5. Macarie I, Roberts R. Martial arts and mental health. Contemp Psychothera. 2010;2:1), 1–4.
6. Burke D, Al-Adawi S, Lee Y, Audette J. Martial arts as sport and therapy and training in the martial arts. J Sport Med Phys Fit. 2007;47:96–102.
7. Li F, Fisher K, Harmer P, Irbe D, Tearse R, Weimer C. Tai chi and self-rated quality of sleep and daytime sleepiness in older adults: a randomised controlled trial. J Am Ger Soc. 2004;52:892–900.
8. McGowan R, Jordan C. Mood states and physical activity. Louis All Health Phys Ed Rec Dan J. 1988;15(12–13):32.
9. Trulson M. Martial arts training: a "novel" cure for juvenile delinquency. Hum Relat. 1986;39(12):1131–40.
10. Finkenberg M. Effect of participation in taekwondo on college women's self-concept. Percept Motor Skills. 1990;71:891–4.
11. Tsang T, Kohn M, Chow C, Singh M. Health benefits of kung Fu: a systematic review. J Sport Sci. 2008;26(12):1249–67.
12. Vertonghen J, Theeboom M. The socio-psychological outcomes of martial arts practice among youth: a review. J Sport Sci Med. 2010;9:528–37.
13. Moher D, Hopewell S, Schulz K, Montori V, Gotzsche P, Devereaux P, et al. CONSORT 2010 explanation and elaboration: updated guidelines for reporting parallel group randomised trials. BMJ. 2010;340:698–702.
14. Wood A, White I, Thompson S. Are missing outcome data adequately handled? A review of published randomized controlled trials in major medical journals. Clin Trials. 2004;1:368–76.
15. Legrand K, Bonsergent E, Latarche C, Empereur F, Collin J, Lecomte E, et al. Intervention dose estimation in health promotion programmes: a framework and a tool. Application to the diet and physical activity promotion PRALIMAP trial. BMC Med Res Meth. 2012;12:146.

374.7.091

Проф. д-р Ѓорѓина Ќимова
Д-р Вангелица Гаврилова
Факултет за психологија
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

СПЕЦИФИЧНОСТИ НА ОБРАЗОВАНИЕ НА ВОЗРАСНИ

АПСТРАКТ: Времето во кое живееме е време на брзи и интензивни промени во глобална смисла. Денешното време носи огромна количината на информации, нови научни сознанија и предизвик за негово следење. Во спротивно личностите кои не се доволно флексибилни самото време ги турка на дното на професионалниот живот. Формалната едукација во една од своите главни цели ја има целта која е насочена кон интернализација на менталитет за доживотно образование посебно кај возрасните, кое доколку после завршувањето на формалното образование не се применува ја губи смислата на вредност. Во таа насока во трудот е даден осврт на вредноста и контурите на образованието на возрасните и истражување на проблемот на состојбата на образованието на возрасни во нашата држава.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: образование, доживотен развој, образование на возрасни

SPECIFICS OF ADULT EDUCATION

ABSTRACT: The time we live in, is a time of rapid and intense change in a global sense. Today brings a huge amount of information, new scientific knowledge and a challenge to follow it. Otherwise, people who are not flexible enough are pushed to the bottom of their professional life. Formal education as main goals has the goal which is aimed at internalizing the mentality for lifelong learning, especially in adults. If education not continue after the completion of formal education loses its sense of value. In that direction, the paper provides an overview of the value and contours of adult education and research on the problem of the state of adult education in our country.

KEYWORDS: education, lifelong development, adult education

ВОВЕД

Стекнатите знаења, вештини, способности за време на формалното образование од било која област се само база за надградба и модификација со тек на новите трендови на науките.

Доживотниот развој на лични, социјални и професионални компетенции на еден поединец се основа за негова егзистенција на пазар на труд во современото општество.

Кај нас повозрасната маса се уште лебди во стереотипи на отпорност кон доживотната филозофија на работа и живот и како резултат на тоа треба да се обрне посебно внимание на нејзино расветлување. Низ запознавањето на вистинската вредност и предности кои ги носи, образованието на возрасни треба да навлезе подлабоко во порите на нашето општество. Тоа треба за земе засилено темпо за да може да ги следи брановите на равој од западноевропските држави.

СУШТИНА НА ОБРАЗОВАНИЕ НА ВОЗРАСНИ

Образование за возрасни се определува како каква било форма на учење обезбедено за зрели мажи и жени кои го завршиле циклусот на редовно образование, а исто така и за оние кои не го довршиле редовното формално образование. Образованието за возрасни ги подразбира разновидните модели како самостојно студирање спроведено со или без помош на библиотеки; емитувани програми или кореспондентни курсеви; групна дискусија и друго учење „со меѓусебна помош", семинари или работилници и конференции или состаноци ; и редовно или повремено студирање на часови или курсеви во кои предавачот, или професорот имаат формална водечка улога.

Видовите на образование за возрасни може да се класифицираат на следниов начин:

1. Образование за стручна, техничка и професионална компетентност. Таквото образование може да има за цел подготвување на возрасното лице за прва работа или за ново работно место, или може да има за цел да го информира за новите случувања во неговата професија.
2. Образование за здравје, благосостојба и семејно живеење. Таквото образование вклучува секаков вид на образование за здравје, семејни односи, планирано родителство, хигиена, грижа за деца и слично.)
3. Образование за граѓанска, политичка и компетентност во заедницата. Таквото образование вклучува секаков вид на образование во врска со развојот на заедницата, јавните и меѓународните работи, гласањето и политичкото учество и слично.
4. Едукација за „самоисполнување". Ова образование опфаќа секакви програми за либерално образование: образование за музика, уметност, танц, театар, литература, уметност и специфично занаетчиство, без разлика дали е кратко или долгорочно. Овие програми имаат за цел првенствено учење заради себе и свој развој колку за постигнување целите вклучени во другите категории.
5. Помошно образование: како довршување на основно, средно образование. Ваквото образование е очигледно предуслов за сите други видови на образование за возрасни.

Образованието на возрасни има свои посебни карактеристики. За да се разбере суштината на образованието на возрасни значање имаат специфичните принципи на учење на возрасните. Тие почиваат на: мотивација, контрола на учењето, искуство, разновидност, постоење цел, развивање навики, настојување за промена и почитување.

Во однос на стилови на учење на возрасни треба да се потенцира дека тие се начин на размислување, обработка и разбирање на информации, а содржи опис на ставови и однесување што ги одредуваат преференците во учењето. постојат визуелен стил, аудитивен стил, кинестетички стил. Колб стиловите на учење ги дели на активисти, мислители, теоретичари, прагматичари. При што кај возрасните прагматичниот стил е најмотивирачки.

За образованието на возрасни битен темел е интерактивна настава која треба да овозможи размена на искуство, знаење, ставови помеѓу самите посетители и помеѓу посетителите и професорите. Потоа таа треба да овозможи поврзување на тематските содржини со искуството на посетителите и нивниот стил на учење,

како и соработка и партнерство, односи засновани на еднаквост, почитување и демократски принципи на учење.

Во однос на наставните методи најчесто користени освен предвање се презентација, модифицирано предавање, brainstorming, групна дискусија, дебата, симулација, играње улоги, студија на случај, демонстрација, игра и слично.

Во однос на професорскиот кадар значајно е развивање на андрагогички вештини во смисла на континуирано развивање на спефицични компетенции: знаење, вештини и способности за поучување на возрасни. Треба да се нагласи андрагошкото усовршување во насока на развивање на мотивациски и комуникациски вештини, стилови на учење, интерактивни методи на предавање, самостојно учење, техники за проценка.

Предизвиците во поучување на возрасни се поврзани со потребата за комплексен начин на разбирање. Формирањето на нови сфаќања и практики кај возрасните станува се попотребно. Значење има создавање на комплексен систем на разбирање на смисла и организирање на искуства. Во овој тип на образование потребен е трансформативен процес на учење. Улогата на емоциите во трансформативно учење е исклучително голема. После завршувањето на одредено ниво потребна е критичка рефлексија.

Образованието на возрасните е интегрирано и има поголеми резултати кога посетителите се вклучени со целото свое јас со знаења, со чувства, искуства, интерси, вредности. Когнитивните аспекти на развојот на личноста се секогаш емоционално опседнати, а емоционалните модели често оставаат траги на когнитивни влијанија. Негативните емоции го нарушуваат процесот на учење, а позитивните емоции го зголемуваат ангажманот за подлабоко учење. Улога секако има и естетското искуство во трансформативни учења.

Образованието на возрасни може преку фокусот на образовен пристап, и да поттикне развој на поширок „поглед на светот". Трансформативното учење е вредно и неопходно во современиот свет, и треба да има потенцијал да го поттикне развојот на посложена рамка на умот, која е неопходна со цел поединците да ги толкуваат своите искуства на критичен начин, со што ќе станат способни да се справат со флуидна и неизвесна реалност.

„Човечкиот капитал" се заснова на знаење и квалификации што овозможуваат индивидуално да се учествува во општеството на глобално ниво.„Социјалениот капитал" е резултат на мрежи во кои луѓето активно учествуваат и така учат да се соочат со предизвик.

„Идентитетскиот капитал" содржи индивидуални карактеристики како што се самодоверба и внатрешна контрола за поддршка на личен развој, при што исто така се претпоставува дека образованието на возрасни има влијание врз оваа форма на капитал. Пошироките придобивки се однесуваат на развој на лични карактеристики и способности, како и социјална интеракција.

Забележани се бројни бенефити по учество во континуирана едукација на возрасни:

Во однос на субјективно искусени промени во личните аспекти кои се клучни во процесот на учење се локус на контрола, само ефикасност, самодоверба.

Во однос на субјективно искусени промени во средината во комплексно и променливо општество се толеранција, чувство дека се има цел во животот, развивање на човечки вештини, промени во однесувањето како резултат на учењето и добро ментално здравје.

И во однос на субјективно искусени промени во социјален домен кои може да се обсервираат преку однесувањето се социјално вклучување, бенефити на работно место, подобрување на фамилијарни односи, подобрување на физичкото здравје, градење на социјални мрежи, доверба во другите .

Генералните бенефити од образованието на ворасни се однесуваат на тоа дека овој тип на образование ги одржува неисцрпно и ги развива предусловите за учење, им овозможува на луѓето да учествуваат и да се вклучат во демократско општество и ја поддржува социјалната инклузија.

ИСТРАЖУВАЊЕ

Со цел да се даде увид во моменталната состојба на застапеноста на институции за образование на возрасни, како и задоволството на лицата во нашата држава беше спроведено истражување.

Генералната хипотеза на истражувањето кое беше дескриптивно гласеше дека има ниско ниво на застапеност на институции за образование на возрасни во државата и ниско ниво на задоволство кај возрасните.

Истражувањето се планираше и реализираше во временски опсег од пет месеци од крај на 2019 и почеток на 2020 година на вкупно 130 испитаници возрасни лица над 30 години, со место на живеење во град, и приградски населби. Испитаниците беа избрани по случаен избор на територија на државата. Беше применета техниката на анкетирање, со инструмент анкетен лист со Ликертова скала специјално адаптитран за проблемот на истражување и структурирано интервју. Просечната возраст на испитаниците беше 42 години, при што од вкупно 130 единици на анализа, од кои 75 или 57.69 % беа од женски пол, и 55 или 42.31% од машки пол.

Најзначајните резултати сублимирани во три дела се однесуваа на тоа кои институции за образование на возрасни ги познаваат; колку се задоволни од достапноста и понудата на овие институции и какво е влијанието на возраста врз можностите за посета на институции за образование на возрасни. После средување на податоците од испитаниците се добија следните резултати: како најпознати институции за образование на возрасните се: Работнички Универзитет Кочо Рацин, Центар за образование на возрасните, Училиште за возрасни- Макаренко Скопје, Работнички Универзитет Пере Тошев Прилеп, Работнички Универзитет Благој Страчковски Велес, Отворен граѓански универзитет за доживотно учење "Гостивар". Во однос на достапноста и понудата на едукативни активности на овие институции најголем дел од испитаниицте 81 или 62.31%сметаат дека не се доволно јавно експонирани курсевите и можностите кои ги нудат и според 72 или 55.38% дека понудата на интересни курсеви е на средно ниво, а најзастапени се курсеви од типот Подготвувачи на слаткарски производи, Фризер, Гипсер-монтер, Шивачи, поконкретно Образование за стручна, техничка и професионална компетентност, а од другите видови се на релативно ниско ниво.

За влијанието на факторот на возраста врз можностите за образование на возрасни, пресметана е вредност на хи квадрат тест на две категории до 40 и над 40 години . Вредноста на хи квадратот од 35.711 укажува на постоење на статистички значајна поврзаност на двете варијабли на ниво на значајност од 0.05.Тоа значи дека возраста влијае на можностите за образование , во прилог на помладите, односно до 40 години.

Резултатите на истражувањето ја потврдија генералната хипотеза на истражувањето дека во државата релативно има ниско ниво на застапеност на институции за образование на возрасни и ниско ниво на задоволство кај возрасните.

Ова насочува дека неопходни се активности во насока на поголема афирмација, медиумско рекламирање на можностите за образование на возрасни, а истовремено внесување на посовремени, интересни и апликативни курсеви и обуки за возрасните.

ЗАКЛУЧОК

Возрасните сами одлучуваат што е важно да учат и очекуваат дека она што го научиле ќе им биде корисно во најскоро време. Тие имаат претходно знаење, вештини и искуство, што им помага да учат, сакаат да учествуваат во активно дизајнирање и спроведување на наставни содржини и во процесот на евалуација на исходите од учењето.

Сепак, поучувањето на возрасни има и свои предизвици како потребата за комплексен начин на разбирање, улогата на емоциите во трансформативното учење, улогата на естетското искуство во трансформативното учење и слично. Едни од забележаните придобивки од образованието кај возрасни се: самоефикасност, зголемена самодоверба, толеранција, добро ментално здравје, социјално вклучување, бенефити на работното место, подобрување на фамилијарни односи, подобрување на здравјето, градење на социјални мрежи и друго.

Денешната понуда на интитуции за образование на возрасни кај нас од вкупно 13 на територија на државата и нивната меѓусебна соработка треба да е основа за нивно зголемување и пласирање низ поголема отвореност на модерни насоки кои ќе бидат привлечни за возрасните особено од типот образование за здравје, благосостојба и семејно живеење, за граѓанска, политичка и компетентност во заедницата и едукација за „самоисполнување. Иако има направено исчекор во однос на осовременувањето потребно е дополнително да се работи. Истовремено треба да се работи на менталитетот на возраните лица кај нас за подигнување на свеста за значењето на образованието на возрасни.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Britanicca, Adult Education, https://www.britannica.com/topic/adult-education 2021
2. CommitToEducation. 2019. UNESCO. ISBN 978-92-3-100336-3.
3. Cox, Elaine (2015). Coaching and Adult Learning: Theory and Practice. New Directions for Adult and Continuing Education. 2015 (148): 27–28
4. Fell-Chambers, Rachael (2014). Adult Education and Health. International Journal of Lifelong Education. 33 (1): 91–93.
5. Kil, M., Operti, F. and Manninen, J. (2012). Measuring Benefits of Lifelong Learning. In: LLLine, Lifelong Learning in Europe. (Issue:) A world of Lifelong Learning: The middle East. Volume 17, pp. 4-5.
6. Larjanko, J. (2016). Adult Education and development. Skills and Competenciies.DVV International.
7. Myers, K., Conte, N., &Rubenson, K. (2014). Adult Learning Typology.
8. Phipps, S. T. A.; Prieto, L. C.; Ndinguri, E. N. (2013).Teaching an old dog new tricks: Investigating how age, ability and self-efficacy influence intentions to learn and learning among participants in adult education". Academy of Educational Leadership Journal. 17 (1): 13–15.
9. UNESCO (2016). 3rd global report on adult learning and education: the impact of adult learning and education on health and well-being, employment and the labour market, and social, civic and community life (PDF). Paris, UNESCO. p. 19. ISBN 978-92-820-1213-0.
10. Ќимова, Ѓ.(2020). Образованието низ призма на психолошките процеси. Меѓународен Центар за Славјанска Просвета, Свети Николе
11. Ќимова, Ѓ.(2019). Училишна педагогија. Здружение за теорија и практика на образованието, Образовни рефлексии, Скопје

364.622-785.24:316.772.2-026.571

Проф. д-р Мирослав Пендаровски
МСУ „Г. Р. Державин“ Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

Александра Жежова
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип
Р Северна Македонија

ФЕНОМЕНОТ НА ТИШИНА ВО ГРУПА

АПСТРАКТ: Тишината е еден од најважните аспекти на невербалната комуникација, вид на невербална комуникација која е особено присутна во почетните фази од групната психосоцијална работа. Заедно со вербализацијата, тишината во групата претставува еден од најважните динамски двигатели на невербалната комуникација меѓу членовите на една група. Тишината е всушност мошне сложен групен феномен, кој не претставува само отсуство на говор, туку многу повеќе значи некаква порака, став на групата, мислење и чувство кон членовите, водачот, целите на групата или кон општата атмосфера во групата. Во овој нау;ен труд авторите ги разгледуваат психолошките феномени на тишината во групната психосоцијална работа.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: тишина, психосоцијална група, водач

THE PHENOMENON OF SILENCE IN A GROUP

ABSTRACT: One of the most important aspects of non-verbal communication is the phenomenon of silence that is especially present in the introducing phase of the psychosocial group work. Together with verbalization, the silence in group activity represents one of the most common dynamics of non-verbal communication with members of a group. Silence is a complex group phenomena, which do not represent only the mere presence of speech or total absence od speech, but much more than some message, attitude of the group, thinking and understanding of the common issues. In this study, the authors consider the psychological phenomena of the silence group in the group psychosocial work.

KEYWORDS: silence, psychosocial group, leader

ВОВЕД

Контактот меѓу членовите на една група може да се одвива преку еден од основните канали: вербалниот и невербалниот. Во групната работа, невербалниот канал е исто толку важен колку и вербалниот. Невербалниот модус на комуницирање секогаш е присутен зад секој искажан збор, реченица, став, едноставно, не може да постои говор кој не е следен од некакво телесно движење, гримаса, гестикулација, телесен став. Луѓето многу потешко ги контролираат невербалните знаци на комуникацијата заради тоа што тие се претежно несвесни а со тоа и многу поискрени, за разлика од знаците на говорот кој е најмногу поврзан со свесните мисловни процеси а со тоа е и помалку автентичен и повеќе искривен и нереален, неискрен. Особено кога на било кој начин, вербалната флуентност, говорниот контакт во групата е попречен, се јавува големата важност на невербалниот контакт.

Во таквите ситуации, како што истакнуваат Клајн и соработниците (1996), невербалните комуникациски процеси, кога вербалните отсуствуваат, во една тераписка група го добиваат своето вистинско психодинамско, продлабочено значење и можат да добијат поголема клиничка но и практична социјална пројава. Тие уште истакнуваат дека невербалните канали на комуникација особено често се појавуваат кога во групата постојат многу силни емотивни доживувања кои го спречуваат говорот. Невербалните контакти се дополнение на вербалните комуникациски процеси и се постојана контрола и регулација на говорниот комуникациски модус (според: Klein и сор., 1996).

Значи, може да се извлече заклучок дека невербалниот комуникациски модел постанува особено важен во моментите на вербална непродуктивност на групата и како дополнение на говорот и негова регулација и контрола. Во таа смисла, Клајн уште додава дека невербалниот канал на комуникација преку сите свои можни изрази може да биде:

а) Во склад со вербалната комуникација (конгруентен со говорот) или

б) Во контрадикција со вербалната комуникација/инконгруентен со говорот (според: Klein и сор., 1996).

Доколку вербалната и невербалната комуникација се во контрадикција тогаш доаѓа до т.н. "двојна врска", односно до псевдовзаемност (Klein и сор., 1996). Ова би значело, преведено на практичниот јазик дека, односите во групата кај кои говорот не соодветствува со изразот на телото, фацијалната експресија, гестикулацијата итн., укажуваат на тоа дека се работи за неискрен, псевдо контакт кој се базира на неавтентична искривена слика и испраќа различна порака од онаа која вербално се истакнува.

1. ФЕНОМЕНОТ - ТИШИНА ВО ГРУПНАТА ПСИХОСОЦИЈАЛНА РАБОТА

Тишината е еден од најважните аспекти на невербалната комуникација, односно тип на невербвална комуникација која е особено присутна во почетните фази од групната работа. Заедно со вербализацијата, тишината во група претставува еден од најважните динамички двигатели на невербалната комуникација меѓу членовите на една група. Тишината е всушност мошне сложен групен феномен, кој не претставува само отсуство на говор, туку многу повеќе значи некаква порака, став на групата, мислење и чувство кон членовите, водачот, целите на групата или кон општата атмосфера во групата. Водачот мора постојано да се обидува да ги разбира пораките и значењата на тишината во однос на членовите, целите и задачите на групата или кон него самиот во улогата на водач. Во почетните фази тишината е речиси редовно присутна и тогаш таа може да означува опасност по членовите и тие обично ја избегнуваат обидувајќи се да вербализираат само за да ја прекинат. Во таа смисла, тишината е голем предизвик како за водачот, така и за членовите на групата. Според (Ajdukovic, 1997), соочен со групниот феномен на тишина, водачот на групата може да се почувствува: беспомошен, неуспешен и без контрола над групата.

Но, да видиме што се може тишината да изразува. Таа, може да се забележи, има потенцијал да укаже на две големи категории процеси и ситуации во групата: позитивни и негативни. Кога станува збор за негативните процеси кои ги појаснува или прикажува групата или за кои пренесува порака, може да се

каже дека литературата изобилува со наоди за таквите негативни показатели на тишината. Еве некои од нив:

- Тишината предизвикува анксиозност во групата но е и израз на анксиозноста (Klein, 1996), односно таа укажува на постоење на групна напнатост и анксиозност, но во истовреме таа предизвикува анксиозност со својата егзистенција ;
- Времето поминато во групната тишина е исполнето со напнатост, тескобност. Се избегнуваат погледите меѓу членовите а се воочуваат и многу ситни вознемирени движења (Klein, 1996). Кога присуството на тишина во групата е продолжително во одреден временски период, особено во првите фази на групниот развој, членовите, но понекогаш и неискусниот и невешт водач чувствуваат напната атмосфера и тескобни чувства на нелагодност, непријатност и тенденција да се напушти таквата ситуација преку одбегнување да им се погледне на другите в очи и засраменост ;
- Тишината често е загрозувачка за членовите и кај нив предизвикува страв. Многу често, при групна тишина, членовите имаат дифузно чувство на загрозеност, дека се во некаква опасност, дека нешто ќе се случи и сл., што укажува на моќта на тишината да предизвика силни непријатни емоции. Ваквите емоции почесто се јавуваат кај поинтровертни, посензитивни индивидуи, кај оние кои се повлечени, срамежливи и/или несигурни во себе ;
- Тишината е показател на отпори во групата (Ajdukovic, 1997), односно, таа на водачот му пренесува порака дека во групата постои отпор кај некои членови да се отворат, да споделат или јасно да ги искажат своите ставови. Отпорите понекогаш доаѓаат од несигурноста и стравот кај членовите дека ќе бидат осудувани, критикувани, исмевани итн. ;
- Тишината може да укажува на незаинтересираност кај членовите на групата (Ajdukovic, 1997), околу задачите и целите на групата, околу стилот на водење од страна на водачот итн. ;
- Тишината неретко е показател на постоење прикриена агресија во групата, т.е. таа може да биде индикатор на непријателски ставови и чувства помеѓу некои членови, помеѓу некои членови и водачот на групата или помеѓу членови и групата и нејзините цели ;
- Тишината понекогаш открива несигурност на водачот и/или на членовите околу некои важни прашања какви што се: како да се изгради доверба, колку лично да се откриеме пред другите, дали групата напредува доволно брзо кон целта итн. (Ajdukovic, 1997). Таквите прашања се поставуваат преку значењето на тишината и откриваат сомнеж кај членовите и/или водачот околу продуктивноста на групата во таа смисла и може да укажат на потреба од преиспитување на постоечките цели и начини на кои се работи на нивно остварување итн.;
- Тишината може да укажува на чувства на беспомошност, безнадежност и фрустрација кај членовите и/или кај водачот во поглед на тоа дали напредуваат, дали активно се вклучени, колку целите лично им одговараат, какви се ставовите на другите кон нив и сл., односно, тишината имплицитно укажува на такви сомнежи и фрустрации и чувства на беспомошност преку перцепцијата на членовите на моментите на тишина во групата. Неретко, некои членови додека тишината трае може да помислат: "нема да успеам !", "другите не ме прифаќаат и затоа молчат !", "сигурно не се согласуваат со тоа што го

зборувам !" итн. Таквите мисли и доживувања се, многу често, погрешна интерпретација на тишината. Тоа е така особено во почетните фази се додека членовите не ја прифатат и увидат комлексноста на сите можни групни односи. Понатамошните фази кај членовите ги разбиваат сомнежите околу тишината и се повеќе ги ослободуваат во правец на прифаќање на тишината преку позитивна инерпретација и разбирање на нејзините пораки и нејзино искористување за унапредување на личното групно учество ;

» Тишината понекогаш може да укажува на постоење прикриен конфликт помеѓу членовите или членовите и водачот. Феноменот на тишина, неретко, се појавува како предупредување дека во групата постои потпраговен, премолчен конфликт кој претендира да акумулира големо количество агресија и неподносливост која може да експлодира доколку водачот не ја разбере благовремено ваквата порака на тишината и доколку не ги изнесе на површина несогласностите помеѓу членовите или помеѓу него и членовите ;

» Тишината честопати укажува на отворен напад кон водачот на групата (Klein, 1996), односно, нејзината манифестација е доказ за неслагање на членовите со неговите лични особености, ставови или пак начинот на водење на групата. Во таков случај, водачот би требало уште еднаш да си ја преиспита својата лидерска улога и да увиди кои аспекти на неговата личност или стил на водење на членовите не им одговараат и со кои тие не можат да се сложат, и, согласно тоа, да ги промени колку може или да ги прилагоди на условите во групата. Според некои автори визуелните знаци на состојбата на тишина исполнета со агресија и напад може да бидат: повремени напнати прегледувања на групата, реакции на страв, отворена или прикриена лутина, сомничавост, покривање на лицето со раце итн., кои ги оддава општата кинетика на поединецот во група ;

» Заканувачката тишина може да укажува на можен актинг-оут, т.е. тишината може да предупредува дека некој член е пред големо емоционално изразување или манифетација на силни емоции (Klein, 1996).

Сепак, тишината не само што не значи секогаш негативен показател за нарушена групна структура или динамика, односно нарушени односи, туку напротив, таа многу често е позитивен двигател на некои процеси во групата. Некои позитивни импликации и индикации на постоењето на феноменот тишина се следниве:

» Тишината укажува на увид кај членовите за нешто многу значајно во текот на процесот на групна работа (Klein, 1996), т.е. тишината неретко испраќа порака дека кај членовите се случуваат придвижувања кон поизразен личен развој, промена и надминување кои се очитуваат во последователните увиди. Тишината самата како феномен претходи на моментите на увид во групата ;

» Тишината помага во групата да се издвои значајниот вербален материјал од тривијалниот, т.е., постоењето на тишина ги поттикнува членовите да го селектираат и изнесат она што е суштинско, значајно и вредно, наместо да бегаат од реалните проблеми преку непотребни вербализации ;

- Тишината изразува позитивен личен и групен развој (Ajdukovic, 1997), односно, преку неа може да се прочита пораката дека групата се движи кон остварување на групните цели ;
- Тишината може да е знак дека се случува некаква промена, дека членовите размислуваат за новата групна ситуација или за новиот увид и поинаку ги разбираат новите состојби;
- Тишината им помага на членовите да ги обноват меѓусебните врски или да ги преускладат своите улоги и однесувања во групата (Ajdukovic, 1997). Постоењето на тишината во моментите кога се случува некакво групно преструктурирање укажува на потребата да се преиспитаат групните улоги, норми или позиции за кои мора да е свесен и самиот водач на групата ;
- Тишината ја предизвикува групата да ги надмине стереотипите и да се осмели да ја поднесува тишината како нешто важно за групата ;
- Тишината и помага на групата да ги прошири видиците и да се отвори за прифаќање на пофлексибилни ставови, мислења, доживувања.

2. УЛОГАТА НА ВОДАЧОТ НА ГРУПАТА И НЕГОВОТО СПРАВУВАЊЕ СО ФЕНОМЕНОТ - ТИШИНА

Очигледно е дека тишината е феномен кој не смее да биде занемарен, особено не од водачот на групата. Што се би можел водачот да превземе при појавата на тишина а што не би смеел ? Прво, водачот мора да ја вреднува тишината како нешто важно и да ѝ дозволи да постои онолку долго колку што на групата и е неопходно, и да остане на својот став на одржување на тишината без разлика што тоа е фрустрирачки за групата. Одржувајќи ја фрустрацијата предизвикана од тишината, тој овозможува таа да ги поттикне на активност членовите на групата (Glassman, Kates, 1990).

Тишината секогаш носи некаква порака за групната динамика, и, со оглед на тоа, водачот треба да се потруди да ја разбере автентичната порака и да процени кога е тоа позитивна тишина која треба да се поддржи а кога е тоа негативна фрустрирачка тишина која треба да се прекине. Во секој случај, водачот никогаш не треба да ја прикрива својата фрустрација и неподнесливост на феноменот Тишина преку прекумерно и непотребно зборување. Со тоа, тој оневозможува од тишината групата да извлече некоја важна корист за општа добробит на целата група. Кога водачот ќе добие порака дека тишината е отворен отпор кон него, тој треба да ги преиспита своите компетенции и однесувања во групата како и стилот на водство и да промени секогаш елементи на истите кои се неопходни заради успешна групна функција. Водачот и самиот треба да поттикнува тишина и да ја користи, како што истакнуваат Гласман и Кејтс (1990) како своевидна техника која ќе го потпомогне развојот на групата. Овие автори сугерираат дека тишината е динамска техника, покрај тоа што е дел од групните односи, со која се прикажува и обезбедува почит и подрршка на напорите на членовите кон личен развој. Кога тишината се почитува, особено при сподфелување на некој од членовите пред група, се овозможува чувство на прифатеност кај односниот член и преку рефлексија тој се подржува да биде она што е́, без разлика на групните притисоци тој секогаш да се конформира со групата (Glassman, Kates, 1990). Подршката на ваквата тишина, исто така, овозможува чувство на комоција кај членовите и делумна нивна независност од авторитетот на водачот што двострано е позитивно. Имено, преку овој процес, жленот се поттикнува да биде

слободен, искрен и автентичен а од друга страна, водачот префрла дел од својата опдговорност на членовите со што ги поттикнува на развој а себеси се заштитува од преголема одговороност и изложеност. Ваквата перцепција на тишината како техника во групната работа е одлична практична алатка за секој водач на групи во неговата борба да обезбеди и поддржи позитивни меѓучовечки односи во групата со цел да се остварат групниоте цели. За да ја упразнува успешно и етички оваа техника, водачот треба да има солидни познавања од групната структура и динамика, психологија на малата група но и практични социо-психолошки и психотераписки методи на работа со група. Тој треба самиот да ја предизвика тишината преку воочливо значајно замолчување со израз на заинтересираност, концентрација но и отсуство на пренагласени емоции а на сметка на тоа заземање неутрална благонаклонета емоционална позиција. Згора на тоа, водачот треба да има расчистено со одредени фрустрации поради кои не можел да ја поднесува групната тишина и да остане во неа се додека таа не вроди со плод, без разлика на отпорот на групата.

ЗАКЛУЧОК

Како заклучок за важноста на тишината за севкупните односи во групата, може да се посочат многуте практични и теоретски сознанија на практичарите но и теоретските концепции кои беа разгледувани. Литературата изобилува со примери како тишината го потпомага групниот процес и овозможува остварување на групните цели. Како општа напомена и заклучок за влијанието на тишината врз остварување на групните цели, може да се посочат следниве нешта:

- Почитувањето на феноменот на Тишина во група и нејзиното сериозно земање в предвид во продуктивноста на групата овозможува процес на позитивно придвижување кон целите заради фактот дека тишината секогаш испраќа порака за тоа како групата функционира, колку е ефективна, какви се односите кои го потпомагаат процесот на остварување на целите итн. ;
- Анализата и правилното разбирање на пораките на тишината го опремуваат водачот со повратна информација за тоа колку групните цели се правилно одбрани во поглед на потребите на членовите и дали има потреба од нивна модификација односно замена со други пофункционални, кои ќе предизвикаат поголемо задоволство од групното учество и поголема мотивација за членовите да ги остварат групните цели. Доколку се открие дека тишината е знак на несогласување со групните цели, тогаш таа дава знак дека групата не се движи кон целите или дека тие не одговараат на потребите на членовите или пак дека членовите не се задоволни од ангажманот и стилот на водење од страна на водачот итн. ;
- Пречестата и негативна тишина може да укаже дека постои отпор кај членовите кон целите на групата заради различни причини кои можат да ја намалат групната продуктивност во правец на постигнување на предвидените цели, што на крајот ќе резултира со неуспешен крај на една група ;
- Поддршката на тишината предизвикана заради емоционалните, интелектуалните или социјалните потреби и фрустрации кај членовите на групата, ќе придонесе кон индивидуално придвижување кон остварување на заеничките индивидуални и групни цели и ќе го зголеми

задоволството од групната припадност, ќе ја зголеми кохезивноста и ќе овозможи мотивирање на членовите да продолжат понатаму до крајниот исход - остварување на целите заради кои дошле во групата.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Ajdukovic, M. 1997. Grupni pristup u psihosocijalnom radu. Zagreb: Drutvo za psiholosku pomoc.
2. Alissi A. 1980. Social group work: Commitments and perspectives. In A. Alissi (Ed.), Perpspectives on social group work practice: A book of readings (pp. 5-33). New York: Free Press.
3. Glassman U., Kates L.1990. Group work: A humanistic approach. London: Sage publications.
4. Yalom & Leszcz. 2005. The theory and practice of group psychotherapy, 5th edition. Basic books.
5. Jankovic J. 2004. Savjetovanje: psihodinamski pristup. Zagreb: Etcetera.
6. Klein A. 1970. Social work through group process. New York: School of social welfare, State university of New York at Albany.
7. Klain E. 1996. Grupna analiza: grupna analiticka psihoterapija. Zagreb: Medicinska naklada.
8. Konopka G. 1983. Social group work: A helping process (3-rd edition). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc.
9. Kutter P. 1999. Upoznajte sebe uz pomoc grupe: praksa i teorija grupne terapije. Beograd: Zarko Albulj.
10. Pendaroski M. 2011. Odnosot so adolescentot vo nastavata - eden kompleksen proces. Skopje: Prosvetno Delo, 4,.

159.942:159.923.2]:612.821

Проф. д-р Сашо Манасов
МСУ „Г. Р. Державин“ Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

Екатерина Сјурдукова
Тамбовски државен универзитет „Г. Р. Державин“
Руска Федерација

“PRUNING” ПРОЦЕС, САМОКОНТРОЛА И КАПАЦИТЕТ НА ВНИМАНИЕ

АПСТРАКТ: При раѓањето, човечкиот мозок ни од далеку не е наполно оформен. Тој продолжува да се усовршува низ целиот наш живот. Нај интензивно развивање на мозокот настанува во детството.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: невронски врски, мозок, емоционална самоконтрола, генетика, навики, доживувања, емоционална интелигенција

“PRUNING” PROCESS – SELFCONTROL AND ATTENTION CAPACITY

ABSTRACT: At birth, the human brain is far from fully formed. It continues to improve throughout our lives. The most intense brain development is in childhood.

KEYWORDS: neuronal connections, brain, emotional selfcontrol, genetics, habits, experiences, emotional intelligence

ВОВЕД

Децата се раѓаат со многу повеќе неврони од оние, кои ќе останат во нивниот мозок како зрели луѓе: со помош на процес познат како **“pruning”(“поткратување“),** мозокот ги губи оние невронски врски кои не се користат доволно, а формира стабилни врски во оние синаптични точки кои се користат најмногу. **“Pruning” ги отстранува непотребните синапси.** Овој процес е постојан и брз – синаптични врски можат да се формираат за денови или дури за часови. **Доживувањето, особено во детството, го дизајнира** (ваја, оформува) **мозокот.**

1. СОЗРЕВАЊЕ НА МОЗОЧНИТЕ ЗОНИ

Револуционерни истражувања и откритие реализирале во 1997 година, добитниците на Нобеловата награда Thorsten Wiesel и David Hubel, и двајцата невролози (neuroscientists) од Велика Британија. Од сите биолошки видови, човекот има потреба од најмногу време за да неговиот мозок целосно созрее. Иако секоја мозочна зона се развива со различна брзина во детството, со почетокот на пубертетот започнува и еден од најзабележителните периоди на “pruning” (“поткратување“) на целиот мозок. Некои од зоните, кои го определуваат емоционалниот живот, созреваат најбавно. Додека сетилните зони се оформуваат уште во раното детство, а лимбичниот систем веќе дејствува пред пубертетот, претфронталниот мозок (седиште на емоционалната самоконтрола, разбирањето

и адекватни реакции) продолжува да се развива до крајот на младоста и се оформува целосно помеѓу 16 и 18 година.

Навиките за управување на емоциите, повторувани многу пати во детството и раната младост (особено преку наставниот предмет "Емоционална интелигенција"), на свој начин помагаат за оформување на овие мозочни шеми. Така детството се претвора во златна можност за оформување на емоционалните склоности за цел живот. Навиките и придобивките од детството, се инкорпорираат (вплетуваат) во основните синаптични врски (кола, шеми) на невронската архитектура и многу тешко можат да бидат променети подоцна. Поради важноста на претфронталниот мозок за управување со емоциите, исклучително долгиот период за оформување на синапсите во оваа област, можеби означува дека, во целокупниот план на мозокот, доживувањата (искуствата) на детето низ годините можат да создадат трајни врски (релации) во регулаторните шеми на емоционалниот мозок.

Без сомнение, за секоја клучна вештина поврзана со емоционалната интелигенција, има критичен период од по неколку години во раното детство. Секој таков период дава можност во детето да се утврдат корисни емоционални навики. Ако тоа не се случи, корегирањето на тие грешки подоцна може да се покаже многу по тешко. "Pruning" ("поткратување") на невронските вериги во детството може да биде основна причина за рани емоционални трауми чие искоренување може да биде тешка, повеќегодишна психотерапија.

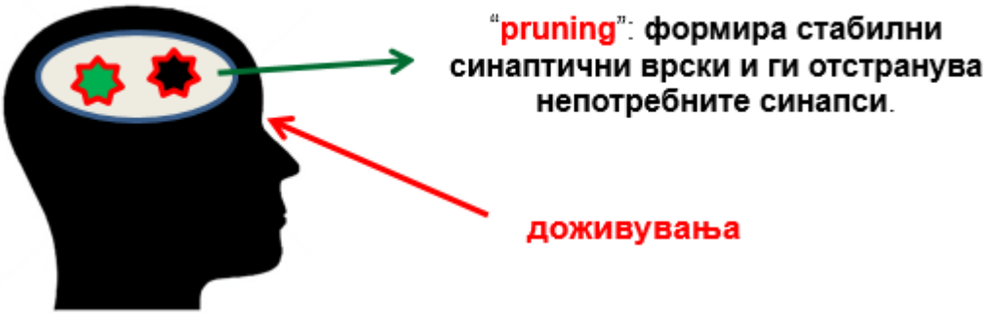

Една од најважните емоционални лекции, прифатена уште во раното детство и усовршувана после тоа, е способноста на детето само да си најде утеха (да се смири, да ја контролира и да ја намали вознемиреноста). Детето кое се научува како да се смири ќе развие посилни врски во оваа зона и така во иднина ќе умее подобро само да се утешува кога е вознемирено.

Втор клучен систем кој продолжува да се оформува за време на целото детство е поврзан со vagus nerve ("скитнички нерв"), кој ја регулира работата на срцето и на други делови на телото, и кој истовремено испраќа сигнали на амигдалата и ѝ наредува да започне да лачи котехоламин (catecholamines) кој го спрема (пали) одговорот "бегај или бори се" ("fightorflight"). Истражувачи од Вашингтонскиот универзитет кои го проучувале влијанието на воспитувањето врз децата, откриле дека, емоционално адекватни вештини во претшколско образование придонесуваат за подобро функционирање на vagus nerve ("скитнички нерв") – да го променат тонусот на vagus nerve (тоа е мерка со која се мери колку е возбуден нервот). Така, децата по лесно го потиснуваат дејството на "скитнички нерв" и амигдалата веќе не лачи хормони кои го држат телото непрекинато мобилизирано, и на тој начин и нивното однесување станува по мирно.

Затоа во детството треба да се направи сé што е возможно, за да на детето му дадеме уште од самиот почеток насоки и вештини, кои ќе ги култивираат неговите основни емоционални вештини.

2. САМОКОНТРОЛА И ГЕНЕТИКА

Мозокот е орган кој узрева најпосле во анатомска смисла, зошто расте и се обликува до дваесет и некоја година, а мрежите за внимание (предниот цингуларен кортекс е задолжен за вниманието) се како органи што се развиваат паралелно со мозокот. Уште во рана возраст децата усвојуваат една од првите вештини за самостојна контрола на емоциите, она што има неизмерна важност за судбината во животот – како да ја владеат непокорната амигдала. Ова бара извесно внимание, способност што се буди во третата година, кога детето знае да се фокусира кога ќе посака, да ги занемари дистракциите и да го совлада нагонот.

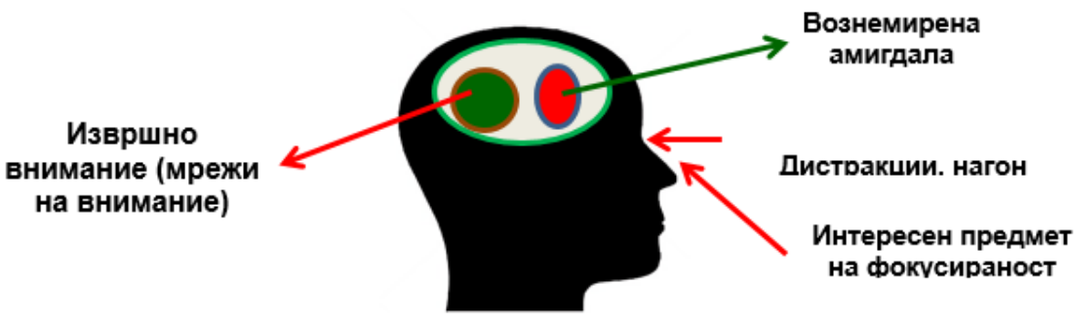

Епигенетиката, наука за начинот на кој **околината влијае врз нашите гени,** открива дека **НАСЛЕДУВАЊЕТО НА ОДРЕДЕНИ ГЕНИ не е доволно само по себе за да бидат тие важни. Гените имаат особина** што се сведува на биохемиски прекинувач за палење и гасење – ако никогаш не се запалат, исто е како и да ги нема. Прекинувачот за палење има многу облици: храната што ја јадеме, играта на хемиските реакции во телото, како и **што учиме и работиме.**

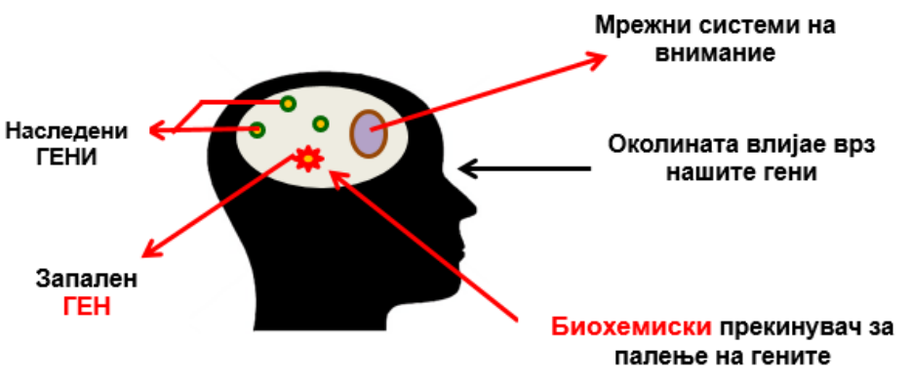

Најважна способност што децата ја стекнуваат во предшколка возраст со практикување емоционална интелигенција (програма "ПОЧЕТНА ПРЕДНОСТ" што се практикува во развиените држави) е: СТРАТЕШКА РАСПРЕДЕЛБА НА ВНИМАНИЕТО" (да се борат со искушенијата).

Начинот на кој децата се фокусираат е клучен за СИЛАТА НА ВОЛЈАТА. Најновите истражувања ја покажуваат извонредната важност на силата на волјата во обликување на текот на животот. Во извршното внимание се наоѓа клучот на

самоконтрола. **Таа моќ да се фокусираме на едно нешто и да занемариме сé друго ја одржува силата на волјата која е суштина на авторегулацијата.**

3. ТАЛЕНТ И САМОСВЕСНОСТ

Способноста да забележиме дека нé обзема вознемиреност и да преземеме чекори да се фокусираме, повторно лежи во САМОСВЕСТА, односно САМОКОНТРОЛАТА. Тоа (метазнаење) ни овозможува да го држиме умот во состојба што е погодна за задачата што ја извршуваме во тој момент, било да се тоа математички проблеми, рецепт за готвење, продажен разговор и слично. За што и да имаме најголема дарба (талент), **САМОСВЕСТА ЌЕ НИ ПОМОГНЕ ДА ЈА ПОКАЖЕМЕ ВО НАЈДОБРА СВЕТЛИНА.**

Прашање: Зошто лица со голем потенцијал за учење (и за други активности) понекогаш доаѓаат во тешкотии?

Одговор: Според когнитивната наука (и според најнови истражувања во неврологијата), нивниот **капацитет на внимание е ОГРАНИЧЕН.**

"Оперативниот ум" е **ОБЕМ НА ВНИМАНИЕ** кое ни дозволува да ги опфатиме фактите што се неопходни за исполнување на дадена активност. Тој е место каде се среќаваат МИСЛИТЕ и ЕМОЦИИТЕ. Ни овозможува да ги зачуваме информациите кои се поврзани со тековна активност.

"Оперативниот ум" создава тесно грло (потребен капацитет) кое ни дозволува да имаме во умот определено количество податоци во одреден момент. Кај човек што поседува **ОГРАНИЧЕН КАПАЦИТЕТ НА ВНИМАНИЕ**, неговиот намален капацитет го исполнуваат **ГРИЖИТЕ** (небитни мисли кои го стеснуваат протокот на податоци).

Намалениот капацитет на внимание (кој е недоволен за сеопфатно реализирање на определена активност), може да се зголеми со користење на вештини на емоционална вештина и фокусирано внимание.

Меѓу повеќе нијанси и видови внимание, две се исклучително **важни** за самосвеста:

» **Селективно внимание:** овозможува да се фокусираме на една цел и да ги занемариме сите други.
» **Отворено внимание:** овозможува да примаме информации во широк опсег во светот околу нас и во светот во нас, како и да ги забележиме (ВООЧИМЕ) фините навестувања што инаку би ги пропуштиле.

Крајностите кај овие два вида: **прекумерна фокусираност на само една цел** или прекумерна отвореност кон случувањата околу нас – може наполно да нé спречат да бидеме самосвесни. Извршната функција подразбира СВЕСТ ЗА НАШИТЕ МЕНТАЛНИ СОСТОЈБИ – тоа ни допушта да го следиме својот фокус и да го одржуваме во саканата состојба.

Извршната функција (како што понекогаш се нарекува КОГНИТИВНАТА КОНТРОЛА) може да се научи. Учењето на овие вештини кај децата од предучилишна возраст ги прави многу поподготвени за училишното време, отколку високиот коефициент на интелигенцијата или фактот дека веќе научиле да читаат. Наставниците сакаат ученици со добра извршна функција олицетворена во самодисциплина, контрола на вниманието и способност за противставување на искушенијата. Таквите извршни функции навестуваат добри резултати по математика и по читање во текот на школувањето.

Се разбира дека тоа не важи само за децата. **Таа сила да ја насочиме фокусираноста на еден предмет и да ги занемариме другите, ја сочинуваат СРЦЕВИНАТА НА СИЛАТА НА ВОЛЈАТА.**

Во арената на нашиот ум, силата на волјата претставува боречки двобој меѓу рационалниот и емоционалниот ум. **Силата на волјата ни го одржува фокусот на целите**, и покрај примамливоста на нагоните, страстите, навиките и копнежите. Таа когнитивна контрола претставува ментален систем за **“ладење“** што вложува напори да истраеме на своите цели, без оглед на нашите **“жешки“** емоционални реакции – брзи, нагонски и автоматски.

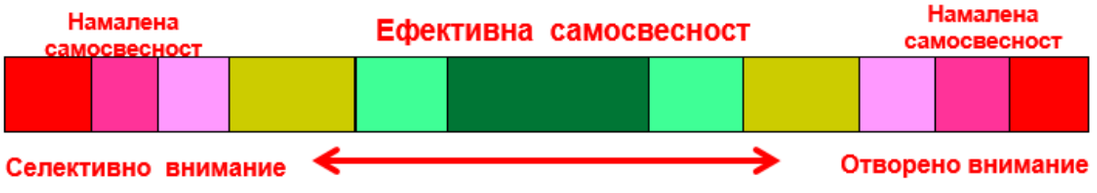

Слика: Крајности на селективно и отворено внимание

Прекумерна фокусираност само на една цел или прекумерна отвореност кон случувањата околу нас, може **наполно да нé спречат** да бидеме **САМОСВЕСНИ.**

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Howard Gardner and Thomas Hatch, "Multiple Intelligences Go to School", Educational Researcher, 2008.
2. Daniel Goleman, "The Psychology of SelfDeception (лукавство)", New York, 2005
3. С. Манасов и И. Манасов, "Емоционална писменост и современ бизнис", Скопје, 2019.
4. Sasho Manasov, "Inteligentni sistemi", Slavjanski Univerzitet, Skopje, 2018.

616.89-008.441.42-053.6

Д-р Вангелица Гаврилова
Проф. д-р Ѓорѓина Ќимова
Факултет за психологија
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

АНОРЕКСИЈАТА - ПРОБЛЕМ КАЈ АДОЛЕСЦЕНТНАТА ПОПУЛАЦИЈА

АПСТРАКТ: Убавиот надворешен изглед дава сигурност во себе, поголемо вреднување од страна на околината при што понекогаш овозможува и полесна општествена комуникација. Но, доколку посветеноста на изгледот премине одредени граници и телесниот изглед стане опсесија, често се доведува до растројството аноректична, за кое родителите и околината не секогаш се доволно информирани, поради што касно реагираат. Станува збор за болест на исхраната, но и начин на кој личноста се обидува да се справи со своите емоционални проблеми, перфекционализмот, самопочитта.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: аноректична, адолесценти, опсесија, исхрана, растројство

ANOREXIA - A PROBLEM IN ADOLESCENT POPULATION

ABSTRACT: Pretty appearance gives self-confidence, greater appreciation by the environment that sometimes enables easier communication. However, if this commitment to appearance exceeds certain limits and the appearance of the body becomes an obsession, it often leads to anorexia disorder, of which parents and the environment are not always sufficiently informed, as a result of which they react too late. It is an eating disorder, but also a way for a person to try to deal with his emotional problems, perfectionism, self-esteem.

KEYWORDS: anorexia, adolescents, obsession, nutrition, disorder

Аноректичната е често присутна кај адолесцентите. Кај аноректичната има еден цел спектар на специфично однесување, психопатологија и соматски нарушувања. Специфичното однесување е поврзано со исхраната, со волевото самоизгладнување, а основната идеја е што повеќе да се ослаби, односно личноста е целосно насочена кон губење на тежината. Тоа вклучува одбирање на храна која е нискокалорична, прескокнување на оброци, ексцесивно вежбање, повремено земање на пургативи, лаксативи. Со оглед на тоа што ваквото однесување најчесто започнува во периодот на адолесценција, најчесто родителите сметаат дека тоа е добро што нивното дете води грижа за сопственото тело и изглед, така што почетокот поминува доста тивко и незабележано, а всушност може да биде вовед во многу тешко нарушување, бидејќи во самата основа на овој психички проблем лежи патолошкиот страв од храна, односно следствената дебелина. Овие личности и кога ќе стигнат до степен на целосна слабост и изгледаат како „костури", тие всушност самите себе се гледаат во огледало како дебела личност, па дури и се чувствуваат така.

Под болести на исхрана, генерално, се подразбира нарушување на поведението врзано за јадењето, било да станува збор за недоволно внесување на храна или пак преземање на драстични мерки за намалување на телесната тежина. Општо земено растројствата во исхраната вклучуваат негативни чувства кон храната, како и силен дистрес околу телесниот изглед на личноста. Следствено, оваа група на растројства директно влијаат врз функционирањето на телото, па затоа можат да бидат живото загрозувачки, и заслужуваат сериозен пристап. Иако при¬чи¬ните за многу фаталните заболу¬вања може да ги бараме во непра¬ви¬лната исхрана и начин на живот, сепак, кога се збо¬ру¬ва за забо¬лу¬ва¬њата на исхра¬ната, кон¬кретно се мисли на група забо¬лу¬вања кои сво-јот корен го имаат во само¬кри¬ти¬ката, нега¬тив¬ните мисли за сво¬јот изглед и тело, одбив¬но-ста кон хра¬ната, екстрем¬ното нама¬лу¬вање на вне¬сот на храна или пак пре¬ја¬дување, како и навики на јадење кои го нару¬шу¬ваат нор¬ма¬лното функ¬ци¬о¬ни¬рање на телото. Овие навики речиси секо¬гаш се про¬сле¬дени со форми на депре¬сија. Во оваа група забо¬лу¬вања спа¬ѓаат: ано¬рек¬сија, були¬мија и редица забо¬лу¬вања кои не се одде¬лно опре¬де¬лени поради слич¬но-ста. Она што е важно е дека овој тип на забо¬лу¬вања подеднакво ги пого¬ду¬ваат сите опште¬ствени сло¬еви, а нив¬ниот исход може да биде трагичен.

Разбирањето на поимот за растројства во исхраната бара уважување на концептот за преценети убедувања. Иако многу лекари ја сметаат психопатологијата која лежи во основата на абнормалната исхрана како опсесивно-компулсивно однесување или како продукт на делузивни верувања, ниеден од тие концепти не ги опфаќа адекватно, ниту ја преставува карактеристичната и есенцијалната психопатологија, која најчесто се гледа кај растројствата во исхраната. Преценетите верувања, кои стојат зад повеќето акти на тероризам во светот, се движечка сила кај повеќето растројства во исхраната. Преценетите верувања се дефинираат како културно нормативни убедувања, кои одредуваат несразмерна и управувачка страст во животот на индивидуата и кои доминираат со нејзините мисли, емоции и однесување. Однесувањата кои произлегуваат од овие преценети верувања, во своите екстреми, се ризични и го загрозуваат животот без оглед на тоа дали се опасни за индивидуата (аноreксија) или пак за животот на другите (тероризам). Овие верувања не се фиксни, ниту погрешни, како што се тие кај делузиите, не се его-дистонични мисли или однесувања кои постојат кај опсесивно-компулсивното растројство. Размислувањата за намалување на телесната тежина се културен норматив во Америка, меѓутоа, кога секој буден момент и расположение се врти околу преовладувачкото значење на витоста и како таа да се постигне, тогаш тоа претставува психопатолошка категорија, која најдобро се опишува како преценето верување. Разбирањето на природата и дефиницијата за преценетите верувања е неопходно во третманот на растројствата во исхраната на сеопфатен и долгорочен начин.

Постојат разумни обиди за поставување на дијагноза за растројства во исхраната преку биографски анализи на историските фигури, како што е Лорд Бајрон, но тие дијагнози се помалку сигурни од оние кои се добиваат врз основа на медицинските извештаи за специфични случаи. Ричард Мортон, дворски лекар во Англија, опишал два случаи во 1689 година - момче и девојче - кои прилично добро одговараат на сегашните дијагностички критериуми за аноreксија нервоза.

Пациентите биле млади луѓе„со грижи на умот" кои се изгладнувале до исцрпеност без некаква медицинска причина.

Иако самоизгладнувањето многу често денес се означува како анорексија, особините на овој термин се под знак прашалник, бидејќи растројството не е резултат на вистинска анорексија или губење на апетитот, особено во почетокот, како што е случајот со анорексијата кај канцер. Кај иницијалното губење на апетитот не постои абнормалност на мозочните механизми, која би го започнала процесот кон целосно изразен анорексичен синдром, губењето на апетитот настанува во случаите на силна исцрпеност, најверојатно поради кетозата, но степенот на медицинската анорексија повторно варира.

Современите етиолошки размислувања за растројствата во исхраната се околу неколку принципи и интегративната парадигма. Прво, растројствата во исхраната претставуваат бихејвиорални растројства. Може да се присутни сите останати фактори (преценување на витоста, дисторзија во сликата за сопственото тело), но не се поставува дијагноза без абнормалности во исхраната. Растројствата во исхраната на некој начин претставуваат„крадење"на нормалните, невробиолошки регулирани однесувања во исхраната, кои стануваат искривени и се отфрлаат сè додека абнормалните модели на исхраната не станат автономни, како одговор на континуираниот порив за витост и невробиолошкиот страв кој ја условува нормалната телесна тежина. Анорексијата се смета како најсериозен проблем со исхраната кај младата популација, а има мултифакторска етиологија и тешки медицински компликации. Адолесценцијата се смета како најважен развоен фактор кој го зголемува ризикот за овие болести, особено кај девојчињата кои опфаќаат 90 % од болните.

Анорексијата е синдром кој се карактеризира со три есенцијални критериуми. Првиот е самопредизвикано гладување до сигнификантен степен-однесување. Вториот е немилосрден поход по витост и /или морбиден страв од дебелеење-психопатологија. Есенцијалната психопатологија е цврсто поврзана со преценетите убедувања, пред сè, преценетата виткост. Психопатолошкиот мотив за слабеење е особено истакнат кај Американците, додека морбидниот страв од дебелеење, фобично избегнување на нормалната телесна тежина е понагласен кај Британците. Третиот критериум е присуство на медицински знаци и симптоми на изгладнувањето-физиолошка симптоматологија. Во минатото специфичен критериум била аменореа во траење од барем три месеци.

Денес анорексијата спаѓа во групата на психогени растројства при кои потребата за независност на адолесцентот се судира со преголемата контрола од страна на родителите. Ваквата битка се вклопува во културниот контекст кој дава голема вредност токму на телесниот изглед. Рестрикцијата на калориите води до протеинска и калориска малнутриција, придружена со промени на функцијата на ендокриниот, кардиоваскуларниот, бубрежниот и гастроинтестиналниот систем. Класично, кај анорексијата апетитот останува нормален, иако постои силна рестрикција на храната. Болеста ментална анорексија предизвикува голем интерес во современата медицина затоа што бројот на заболени рапидно се зголемува. Инциденцијата е дуплирана во последните две децении, а се смета дека заболуваат 1-2 девојки од 100. Само половина од заболените можат да ја повратат телесната тежина, 5-10 % завршуваат со смрт, околу 6 % имаат компликации, додека 2-3 % извршуваат самоубиство. Со ваквите бројки анорексијата станува сериозен проблем за лекарите, за педијатрите, за психолозите или за психијатрите. Типични

пациенти со ментална анорексија се девојките или младите жени на возраст од 13-20 години, чиј губиток на телесната маса е 15-25 %, со што тие го привлекуваат вниманието на околината и затоа се носат на лекар. Со оглед на тоа што ваков губиток на тежината може да биде од најразлични причини, медицинската евалуација се наметнува како примарна. Се преземаат испитувања како што се: биохемиски анализи на крвта, ацидобазната рамнотежа, урината, анализи на црниот дроб, бубрегот, централниот нервен систем и сл., а потоа, се анализираат навиките на исхраната: колкав е внесот, во кои интервали, каква е елиминацијата, дали има или нема повраќање.

Во денешницата анорексичните девојки се опишуваат како перфектни деца, со високи академски постигања, без да манифестираат некои особености во поведението или емоциите во споредба со нивните врсници. Тие се интелигентни, имаат добри вербални способности, но се нефлексибилни во мисловниот процес. Во нивниот мисловен процес, доминира силен страв од здебелување и речиси не постои желба да излезе од оваа ситуација. Тие работат многу, учат, добиваат високи оценки, а од друга страна, не престануваат со физичките активности како фискултура, аеробик вежби, гимнастички или други вежби. Како да не чувствуваат никаков замор, ниту пречки во функционирањето. Типичните девојки кои имаат анорексија припаѓаат на средни или повисоки класи, со високи цели на постигања, ригидни се во смисла на она што е право а што криво, посебно го вреднуваат телесниот изглед поради што си наметнуваат ригорозни физички вежби. Во групата на анорексични болни можат да се сретнат најчесто професионални балерини, атлетичарки, манекенки или актерки. Родителите на овие девојки обично се строги, имаат силна контрола врз нивното поведение, ако навидум ги поддржуваат. Често во историјата на семејството може да се сретне член кој исто така имал проблеми со телесната тежина. Иако горенаведените карактеристики се класични, анорексичните можат да имаат најразновидни варијации во психолошкиот или во семејниот профил.

Нарушувањата во расположението, анскиозните и опсесивно-компулсивните растројства во детството, како и раното појавување на перфекционистички црти на личноста се важни предиспонирачки фактори на ранливост за развој на растројства во исхраната, особено анорексија нервоза. Кај младите девојки со разнишана самодоверба, на кои им се префрла од семејството или пријателите, или пак, од коментари на авторитативни фигури (лекари, медицински сестри, наставници, тренери), дека треба да ја намалат телесната тежина, се зголемува ранливоста. Често се мери тежината кај учениците без посебна потреба, што неретко резултира со долготраен дистрес. Се на се, студиите на близнаци сугерираат дека околу 17-46 % од варијантите на анорексија и булимија се припишуваат на фактори од средината кои не им се заеднички.

Најчести психолошки фактори кои доведуваат до развој на анорексијата се: ниско самопочитување, чувство на неадекватност или недостиг на контрола над сопствениот живот, депресија, анксиозност, бес или осаменост, болни емоции или стрес. Најважно е рано поставување на дијагнозата и брзо спроведување на лекувањето. Лекувањето е мултидимензионално и подразбира медицинско лекување (болничко) кога е неопходно; психолошко лекување (психотерапија или друг вид на терапија) како и поддршка во групи и социјално ангажирање.

Психотерапијата е неопходна уште од почетокот на лекувањето на анорексијата. Според тоа, покрај воспоставувањето на нормална телесна тежина

и прекинувањето на абнормалните однесувања и претераното вежбање, дел од третманот треба да се насочи кон основната психопатологија на растројството во исхраната. Клучни елементи во третманот се различните психотерапевтски техники кои имаат за цел модифицирање и промена на основните патолошки убедувања и другите дополнителни психопатолошки проблеми. Доказите се на страна на третманите базирани врз когнитивно-бихејвиоралната терапија, слични на тие кои се ефикасни кај булимија нервоза но со нешто помал ефект кај анорексија поради медицинскиот статус на изгладнетите пациенти како и поради етичката неприфатливост на случајниот избор на ниту една психотерапија.

Дополнителни психотерапевтски интервенции кои се базираат на интерперсоналните терапии семејната терапија или психодинамично ориентираните терапии - особено оние кои ја користат само психологијата и фокалните аналитички пристапи - исто така се ефикасни. Едноставната промена на абнормалните однесувања преку бихејвиоралните техники на награда и казна не се покажале како корисни и биле ефикасни само краткорочно, зашто им овозможувале на пациентите брзо со јадење да се извлечат од болница, без притоа да се променат преценетите верувања и искривени когниции. Основата на психотерапевтскиот третман е успешно ангажирање и поврзување со пациентите, зголемување на нивната самосвесност и мотивација за промена, како и нивно убедување и помагање да ги препознаат, предизвикаат и заменат своите преценети верувања кои се однесуваат на желбата за витост, нивниот страв од дебелина како и прифаќање на здравата нормална индивидуализирана телесна тежина и вештините за саморегулација. За адолесцентните пациенти со анорексија нервоза, студиите покажуваат дека за позитивен исход неопходно е вклучување на семејството преку различни елементи на семејна едукација, советување, обучување и терапија, која се инкорпорира во третманот. Индивидуалниот, групниот и семејниот контекст на психотерапијата се ефикасни кога се применуваат во комбинација, која е соодветна за возраста на пациентот.

Индивидуалната психотерапија, индивидуалното психолошко советување, особено когнитивно-бихејвиоралната или интерперсоналната психотерапија, групната психотерапија која го користи когнитивно-бихејвиоралниот пристап и семејната или брачната психотерапија во досегашните истражувања се покажале како успешни при третманот на анорексија. Луѓето со нарушување на исхраната често не препознаваат и не признаваат дека се болни. Токму затоа, може силно да се спротивставуваат на почетокот на лекувањето. Членовите на семејството или другите блиски личности, можат многу да бидат од корист при следењето на личноста која страда од нарушувања во исхраната за придржување кон третманот на рехабилитација. Кај некои личности лекувањето може да биде долготрајно.

Во повеќе истражувања и во повеќе случаи семејната психотерапија се покажала како поуспешна од индивидуалната терапија. И покрај тоа што овој тип на психотерапија, може да функционира добро за децата и родителите, има потенцијал во интимните врски да создаде борба за превласт и да го наруши еднаквото партнерство. Постојат повеќе видови на семејна психотерапија, кои се покажале дека имаат ефект при третман на анорексија кај адолесцентите, вклучувајќи ја и таканаречената обединувачка семејна терапија, во која родителите и детето се состануваат истовремено со ист терапевт, одделна семејна терапија, во која детето и родителите учествуваат во терапијата одделно, со различни терапевти. Без разлика на видот на семејната терапија, се покажало дека со

нејзина помош, 75 % од пациентите имаат одличен исход, а 15 % среден исход од оваа терапија. Застапниците на семејната терапија за адолесценти, тврдат дека е од есенцијална важност да се вклучат родителите во лекувањето на адолесцентот.

Терапевтите кои се најуспешни во работата со пациенти со растројства во исхраната, комбинираат непосесивна срдечност, слобода од контрола или хиерархиски релации кои се засноваат на моќ. Солидно познавање на психотерапевтските вештини, нормалниот човечки развој, семејната динамика и социокултурните влијанија, разбирање на невробиологијата на храната и регулацијата на телесната тежина, како и медицинската симптоматологија на растројствата на исхраната како и капацитет за работа во тим и како лидер.

ЗАКЛУЧОК

Многу ретко личноста која страда од анорексија бара помош за својот проблем, поради што е приоритетно навремено да се нотираат промените во исхраната, но и да се добие психолошка поддршка од стручни лица. Клучна улога има, пред сè, семејството како и останатата социјална средина која ја опкружува. Во случувањата со оваа деструктивна исцрпувачка болест, од особена важност е личноста да се дефокусира од илузијата кон совршенство и да се насочи со љубов и надеж кон подобро, реално утре.

РЕФЕРЕНЦИ

1. Higgins, A. (2018) The Neurobiology of Anorexia Nervosa, IntechOpen Limited, London
2. Mayo Clinic Staff, (2018) Anorexia nervosa
3. https://www.mayoclinic.org/diseases-conditions/anorexia-nervosa/symptoms-causes/syc-20353591?p=1
4. Копланс и Садок, (2012) Сеопфатен учебник по Психијатрија, Табернакул, Скопје
5. Brown, H. (2007), Brave Girl Eating, A Family's Struggle with Anorexia, Harper Collins E-Books
6. Поп-Јорданова Н., (2005) Анорексија и булимија најчести болести на исхраната, Култура, Скопје

316.624.2:37-057.874

Д-р Валентина Клопчевска
ООУ „Владо Тасевски“ – Скопје
Р. Северна Македонија

Игор Клопчевски
Р. Северна Македонија

УЛОГАТА НА УЧИЛИШТЕТО ВО ПРЕВЕНЦИЈА НА МАЛОЛЕТНИЧКИОТ КРИМИНАЛИТЕТ ВО ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈА

АПСТРАКТ: Во овој труд ќе бидат обработени податоци за улогата на училиштето и наставниците како значаен фактор за спречување на малолетничкиот криминалитет и улогата на училиштето во превенција. Малолетничкиот криминалитет ќе биде набљудуван од различни аспекти. Феноменолошкиот или првиот аспект, овде ќе ги проучуваме облиците, појавите, структурата и динамиката на криминалното однесување. Друг аспект се факторите кои доведуваат до малолетнички криминалитет и нивната етиолошка димензија.

Цел на трудот: Да се направи анализа на влијанието на училиштето во превенција на малолетничкиот криминалитет, неговата воспитна функција, која претставува сложен и есенцијален проблем, бидејќи преку неа се прекршуваат:социјалниот, општествениот и моралниот аспект на малолетникот.

Материјали и методи: Направена е писмена анкета, односно анонимен прашалник за ученици од средно образование кои се малолетни и немат наполнето 18 години и преку анализа на добиените резултати да се надмине појавата на малолетничкиот криминалитет, при што се добиени следните резултати:Вкупно се анкетирани 140 ученици средношколци од Скопје од кои машки се 84, женски 56, а по национален состав:Македонци се 55, Албанци 37, Роми 9, останати 18. Не се изјасниле 21.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: криминалитет, училиште, малолетници, превенција

THE ROLE OF THE SCHOOL IN THE PREVENTION OF JUVENILE DELINQUENCY DURING A PANDEMIC

ABSTRACT: This paper will process data on the role of the school and teachers as an important factor in preventing juvenile delinquency and the role of the school in prevention. Juvenile delinquency will be monitored from different angles. Phenomenological or the first aspect, here we will study the forms, phenomena, structure and dynamics of criminal behavior. Another aspect is the factors that lead to juvenile delinquency and their etiological dimension.

Aim of the paper: To analyze the impact of the school in the prevention of juvenile delinquency, its educational function, which is a complex and essential problem, because it violates: the social, social and moral aspects of the juvenile.

Materials and methods: A written survey was conducted, ie an anonymous questionnaire for high school students who are minors and have not reached 18 years of age and by analyzing the obtained results to overcome the occurrence of juvenile crime, where the following results were obtained: A total of 140 were surveyed high school students from Skopje, of which 84 are male, 56 female, and by national composition: Macedonians are 55, Albanians 37, Roma 9, other 18. 21 did not declare themselves.

KEYWORDS: crime, school, juveniles, prevention

ВОВЕД

Во нашето општество во сегашни услови младиот човек сè уште не може да ги задоволи своите егзистенцијални потреби на припадност, не може да го пронајде својот идентитет и својата вредносна ориентација и затоа станува оттуѓен, пасивен и неспособен за револуционерни променина сегашните општествено-дезорганизирани односи.

За појавата на малолетничкиот криминалитет помеѓу средношколците е многу деликатно да се говори и најнапред би требало да се запрашаме и за неговите причинители, последици, бидејки ова претставува значаен општествен проблем, во кое доаѓа до нарушување на социјалното однесување кај младите, се кршат општествено прифатените норми на однесување на малолетникот. Криминалитетот кај младите заслужува целосно внимание, со цел да се намали и влијанието на училиштето во превенција. Со појавата на пандемијата се зголеми сиромаштијата кај нашите граѓани која претставува ризичен фактор за појавата на неприфатливо однесување кај младите. Недостатокот насмисла за поседување на систем на вредности се огледува во нивното барањесмисла во себе и смислата на животот, во деструктивното, асоцијалнотооднесување, во вандализмот, егоизмот и себичноста, во препуштањето нанагонските побуди, злоупотребата на дрога и алкохол, на самоволието,насилството и криминалитетот, кои претставуваат последици од воспитувањето без вредности. Системското и континуираното следење и проучување на малолетничкатаделиквенција и другите општествени појави релевантни за неговиот обем икарактеристики се неопходен услов за успешно планирање, програмирање икреирање на политики за спречување на појавата на на малолетничкатаделиквенција и подобрување на положбата на децата и младите.

Училиштето не смее да ја ограничи својата функција на пренесување на знаења, навики и умеења и во време на пандемија треба да влијае превентивно кај младите. Нетрпеливоста кај младите честите одсуства од настава, нетолеранција помеѓу себе, родителите и општествената средина, придонесуваат за појавата на криминалитет меѓу средношколците.

Воспитно-образовниот процес како внатрешно, така и надворешно треба да се фокусира на основните категории, како и потребата да се влијае врз оформувањето на современата физиономија.

ЕТИОЛОГИЈА И СОЦИО-ПАТОЛОШКИ ПОЈАВИ КАЈ МАЛОЛЕТНИЧКИОТ КРИМИНАЛИТЕТ

Постојат многу теоретски објаснувања за појавата на малолетничкиот криминалитет (па и на малолетникот), кои според преовладувачкото мислење можат да се поделат во две големи групи:оние кои при објаснувањето на престапничкото поведение во прв план ги стават индивидуалните карактеристики на сторителот и вторите, кои тргнуваат од средината во која лицето живее. Кога се работи на за малолетничкиот криминалитет, таа поделба би моќела да се објаснува да ги сведе два вида:

1) Оние кои сметаат дека био-психо конструкцијата на малолетникот е од одлучувачко влијание за престапничкото однесување на младите и

2) Оние кои акцентот го стават на општественото опкружување.[1]

Во структурата на малолетничката деликвенција, по обем и општествени последици социјално-патолошките појави се наоѓаат пред криминалитетот и останатите видови на престапништва. Тие се во толкава мера изразени во малолетничката популација, што примаат обележја на болест поврзана за младоста, особено кога станува збор за алкохолизам, наркоманија или проституција. Влијанието на алкохолот и наркотиците врз здравјето на младитее значително поизразено, за разлика од возрасните, но со појавата на пандемијата е во пораст. Медицинските испитувања утврдиле дека организмот на младите е 10-20 пати почувствителен на овие средства и дека тие директно се одразуваат на нивното здравје. Недостатокот на одредени витамини, но и консумирање на некои адитиви кои се додаваат во намирници можат да влијаат врз агресивното и неконтролираното криминално однесување на младите, ниското ниво на шеќер (хипогликемија). Изучувањето на хромозомските абнормалности (структура XSS), исто така, се многу популарни во криминологијата која е биолошки ориентирана.

Малолетничкиот криминалитет опфаќа практично многу однесувања, кои не можат да се сметаат како деликвентни во законска смисла, како што се : непослушност, пушење без дозвола, бегање од дома и од училиште, отсуство на почитување на другите луге, скитање и сл.

Миграцијата од руралните во урбаните средини предизвикува стресови и конфликти, судар на традиционалната форма со новата, станбена криза, и придружни проблеми кои често водат до одделни облици на деликвентно однесување.

ВЛИЈАНИЕТО НА УЧИЛИШТЕТО ВО ПРЕВЕНЦИЈА

Училиштето претставува воспитно-образовна институција, во кои воспитната и образовната компонента се интегрирани. Во практика евидентно е нарушување на ова единство, односно видно занемарување на воспитната функција на училиштето, а со тоа и негативни последици врз однесувањето на младите во сите сегменти на животот.

Во услови на современо микро семејство, кога живеат само родители и деца, невработеноста на родителите поради појавата на пандемија, урбаните промени и слично, влијаат врз остварувањето на воспитната функција кај малолетниците. Оттука воспитната функција се повеќе се наметнува на училиштето, но поради пандемијата и он-лајн наставата станува многу покомплексна и потешка за

1. Ѓорѓе Игнатовиќ, Зборник на трудови, Малолетничка правда, од идеја до практика, издавач, Полициска академија-Скопје, 2008, стр 72

остварување. Но, сепак во нашите училишта се уште е изразена интелектуалната компонента, наспроти социо-емоционалниот развој на учениците.

Инцидентите се почести и несоодветното однесување на младите е се поактуелно. Училиштето тртеба да се сврти кон воспитната компонента, кон развивање на други аспекти од развојот на младата личност, а посебно социо-моралниот, социо-економскиот, мотивациониот и волевиот аспект, бидејки овие компоненти се неопходни за остварување на воспитната функција на соодветен и практичен начин.

Животниот пат и особините на личноста на малолетникот по правило имаат влијание на настанатата положба од социјална потреба. Поради тоа, добивањето на целосни релевантни информации за одделните лични, средински и други статусни белези на малолетникот за социјалниот работник, педагогот и психологот, имаат особено значење во дијагностицирањето или квалификацијата на секој случај.

Нашето истражување е извршено во средно стручно училиште он-лајн во кое се анкетирани 140 ученици од кои 84 се машки и 56 се женски, ова можеме да го видиме на следната табела:

Пол	Фреквенца	Проценти
Машки	84	61,42
Женски	56	46,42
Вкупно	140	100,00

Табела бр. 1.

Учениците се анкетирани и по национален состав, за да видиме колку влијае средината и семејството за појавата на малолетничкиот криминалитет.

Национален состав	Фреквенца	Проценти
Македонци	55	39,28
Албанци	37	26,42
Роми	9	6,42
Останати	18	12,85
Не се изјасниле	21	15,00
Вкупно	140	100,00

Табела бр.2.

Овие податоци можеме да ги видиме на следниот графикон:

Графикон бр. 1.

Честопати учениците својот криминалитет го повторуваат, затоа ги прашавме колку од нив ги повторуваат своите дела , при што ги добивме следните податоци:

Повторување на прекршоци	Фреквенца	проценти
многу често	46	32,85
често	23	16,42
ретко	41	29,28
никогаш	12	8,57
без одговор	18	12,85
Вкупно	140	100.00

Табела. Бр.3

Од податоците во табелата можеме да заклучиме дена младите многу често или 32,85% многу често ги повторуваат прекршоците, 16,42% често, ретко се изјасниле 29,28%, никогаш 8,57% и без одговор се 12,85%.

ПРИОРИТЕТИ НА НАСТАВАТА ЗА ВОСПИТНО ДЕЛУВАЊЕ

Програмата во училиштата и функцијата на училиштето во современи услови повеќе се ориентирани на образовниот, за разлика од воспитниот аспект на младиот човек, но во време на пандемија треба де се почитуваат приоритетите. Во таквиот систем недостасува изградувањето на морални норми, на позитивни ставови и на карактерот на личноста, бидејќи програмата е неусогласена со физичките и психичките можности и потреби на младите, нивниот интерес и нивните желби.

Воспитната функција на училиштето е многу сложен и есенцијален проблем, за да може успешно да се реализаита особено сега во време на пандемија, треба успешно да се реализира и за да се задоволат потребите на учениците, потребни се многу промени. Воспитниот аспект иако се одвива он-лајн треба да реализира програми за воспитно делување кои се изработуваат на почетокот на учебната година.

Основна задача на училиштето е да развива:

» Солидарнос-како потреба за заедничко дејствување и материјално морална подршка.

- » Кооперативност (соработка)- основна вредност која се темели на интерактивно учење.
- » Взаемна помош, која е последица на емпатично однесување во моменти на негативни чувства со другите и потреба да им се помогне на оние на кои им е потребна помош.
- » Емпатија која ќе значи соживување со другиот и висок степен на интеракција и комуницирање.

Да го форматираме образованието и да го подигнеме квалитетот за да можеме да се носиме со предизвиците на новото време и кризата која ни ја наметнува пандемијата. Мора да постојат посебни програми и планови кои поаѓаат од добро познавање на појавата, нивните карак-те-ристики, обемот и причината и во кои прецизно, врз основа на сознанијата на науката и искуствата од пракса, ги одредуваат целите, задачите, содржината, методите, мерките и носителите на динамиката.

ЗАКЛУЧОК

Воспитната улога на училиштето има потреба од итна реарфимација. Попречувањето и сузбивањето на деликтите сторени од оваа категоријалица се разликува од постапките кон сторителите на возраст над 18 години.Овде во прв ред треба да се се става акцент на превентивните мерки.Најголемиот број предложени мерки се однесуваат на семејството иучилиштето. Испитаниците ги предлагаат следните мерки: Разговор на родителите со малолетникот, поголема претпазливост од родителите, Ограничување на времето за излегување, пружање на поголема љубов и внимание, помагање на младите во депресивни ситуации и ситуации наздодевност, бидејќи поради тоа младите најчесто се одлучуваат на деликвентно однесување, подобри односи во семејството, воспитување на децата од мали нозе, разговарање за проблемите, построги правила во училиштата, разговор за последиците на деликвентното однесување, квалитетно поминување на слободното време. Потребно е да се изготви систем за вреднување на однесувањето на учениците , механизам за работа во група, чувство на припадност во групата, колаборативни односи, самодоверба, да се потикнива социо-емоционалниот развој, но не смееме да ја занемариме и улогата на родителите.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон за малолетничка правда „Службен весник на РМ" бр, 87/07,103/08,161/08;
2. Стеван Алексоски, Криминална психологија: (Психосоцијалните фактори на престапништвото на младите), Штип; Прилеп: Педагошки факултет „Гоце Делчев" : П.П.Елвор, 1997 (Кочани : Младост);
3. Татјана Велкова, Повторот кај малолетните сторители на кривични дела, 1999;
4. Д-р Љупчо Арнаудовски, Виолета Чачева, Повторот и повторниците (Повторот кај сторителите на кривични дела), Институт за социолошки и политичко-правни истражувања при универзитет „Кирил и Методиј" - Скопје, 1979 година;
5. Стеван Алексоски, Криминологија, Штип, 2009 година
6. Бошкович, М, Криминологија, 2006, Нови Сад;
7. Ѓорѓе Игнатовиќ, Зборник на трудови, Малолетничка правда, од идеја до практика, издавач, Полициска академија-Скопје, 2008, стр 72
8. Dinitz, S, The Antisocial Personality, Forensic psychiatry and psychology, F.A Davis, Company, Philadelphia;
9. H. Mannhein, Sumary of the Third Internacional Congress of Criminology, London,1975

376.091-056.26/.36:364-787.7(4)

Доц. д-р Горица Поповска Налевска
Проф. д-р Анита Ристеска
Факултет за психологија
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

ПОДОБРУВАЊЕ НА КВАЛИТЕТОТ НА СТУДИРАЊЕ НА СТУДЕНТИТЕ СО ПОПРЕЧЕНОСТ ПРЕКУ ФОРМИРАЊЕ ЦЕНТРИ ЗА ПОДДРШКА НА СТУДЕНТИ СО ПОПРЕЧЕНОСТ

АПСТРАКТ: Еден од приоритетите на Европската Унија во областа на високото образование претставува градењето на инклузивен и поврзан систем на високо образование. Инклузијата во високото образование значи поголема вклученост на недоволно претставените групи и групите со посебни потреби во процесот на високото образование. Полека се напушта пристапот дека високообразовниот процес треба да биде само елитистички и ексклузивен, и постепено се свртува кон демократски и инклузивен. И покрај соодветните законски предуслови кои декларативно обезбедуваат спроведување на разумно прилагодување на образовниот систем кон индивидуалните потреби на лицата со попреченост, младите со попреченост се одлучуваат да студираат во помала мера. Една од причините е несоодветниот систем за поддршка во контекст на високото образование. Следејќи го примерот и позитивните искуства од европските држави од формирањето и работата на Центрите за поддршка на студентите со попреченост во трудот презентираме модел на Центар за подршка на студентите со попреченост кој може да биде имплементиран во склоп на универзитетите и факултетите во нашата земја.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: студенти со попреченост, инклузија, високо образование, Центри за поддршка

IMPROVING THE QUALITY OF STUDY OF STUDENTS WITH DISABILITIES BY ESTABLISHING SUPPORT CENTERS FOR STUDENTS WITH DISABILITIES

ABSTRACT: One of the priorities of the European Union in the field of higher education is to build an inclusive and connected system of higher education. Inclusion in higher education means greater involvement of underrepresented groups and groups with special needs in the higher education process. The approach that the higher education process should be only elitist and exclusive is slowly being abandoned, and it is gradually shifting to a democratic and inclusive one. Despite the appropriate legal preconditions that declaratively ensure the implementation of a reasonable adaptation of the education system to the individual needs of persons with disabilities, young people with disabilities decide to study to a lesser extent. One of the reasons is the inadequate support system in the context of higher education. Following the example and positive experiences from European countries from the establishment and operation of the Centers for Support of Students with Disabilities, in this paper

we present a model of the Center for Support of Students with Disabilities that can be implemented within universities and faculties in our country.

KEYWORDS: students with disabilities, inclusion, higher education, Support Centers

ВОВЕД

Клучен принцип за остварување на инклузијата е менување и прилагодување на општествената заедница така што ќе може да ги подржи сите свои членови без разлика на различноста. Инклузивно општество е она кое го подржува, помогнува и олеснува вклучувањето во општествените текови на сите членови вклучувајќи ги и членовите со различна попреченост. Тенденција на повеќето држави во светот е развивање политики за промовирање на инклузијата како важен процес во демократските општества, преку кој се дава еднаква можност за сите и максимална флексибилност во задоволување на специфичните и општествените потреби на поединецот. Имајќи предвид дека инклузијата претставува развоен и динамичен процес, развојното ниво на инклузијата во различни земји се одвива со различно темпо.

Инклузијата во образованието претставува процес на меѓусебно уважување на различноста на секој ученик и на неговите потреби, каде ученикот е во центарот на вниманието, а образовниот систем се справува со предизвиците исправени пред сите ученици. Флексибилноста на образовниот системот се рефлектира и врз методите и материјалите што се користат за да им се овозможи на студентите најефикасен пристап до редовните наставни програми. Суштината на инклузивното образование не е само воспитание и образование на деца и млади со попреченост. Клучните елементи на инклузивната настава во чиј центар се сите деца и млади се: овозможување повеќе патишта на учење; поттикнување кооперативно учење; создавање целисходни наставни можности; развивање атрактивни и флексибилни наставни средини; преосмислување на стратегиите за оценување и менување на улогата на наставниците. "Вклучувањето е процес на решавање и одговарање на разновидноста на потребите на сите ученици преку зголемување на учеството во учењето, културите и заедниците...Тоа вклучува промени и екс-содржини, пристапи, структури и стратегии, со заедничка визија дека ги вклучува сите деца од соодветната возраст и со убедувањето дека редовниот образовен систем е одговорен за образованието на сите деца ". (УНЕСКО, 1994). Во поширока смисла образовната инклузија е целосна воспитно-образовна концепција, постојан и комплексен процес, перманентен и сеопфатен пристап, специфична воспитна филозофија и единствена образовна политика, т.е. прилагодување на сите услови, средината за учење, очекуваните резултати, задачите, наставните форми, методи и се што е потребно за ученикот да напредува во учењето, однесувањето и развојот на сите потенцијали на неговата личност... поаѓајќи од поединецот до целокупната општествена заедница, се треба да биде во духот на инклузијата за целосно да успее.

Инклузивното образование како интегрална компонента на целокупниот образовен систем кој овозможува соодветно образование за сите, ги распознава и почитува различните потреби и способности вклучувајќи различни стратегии на учење. Флексибилноста на системот се рефлектира врз методите и материјалите кои се користат за да им се овозможи на децата со попреченост најефикасен пристап до редовните наставни програми (Јачова, 2002). Инклузивното

образование треба постојано да трпи промени и да се прилагодува на потребите на учениците и студентите со попреченост. Сепак, сеуште постојат многу предизвици пред инклузивното образование, не само во нашата држава, туку и во рамки на Европа. Во земјите постојат многу сличности но и разлики во политичкото уредување и практики кои се применуваат кон спроведување на инклузивното образование. Промените се неопходни, а тие подразбираат и спроведување на законски рамки кои нема да бидат двосмислени, спроведување на соодветни практики и изготвување на студии кои ќе го дополнат квантумот на знаење, практики и компетенции.

МЕЃУНАРОДНИ ДОКУМЕНТИ НА КОИ СЕ ЗАСНОВА ОБРАЗОВНАТА ИНКЛУЗИЈАТА

Образованието, несомнено, претставува еден од основните постулати, столб на секое општество, без исклучок. Темелите на инклузивното општество произлегуваат и се аналогија на градењето инклузивно образование, бидејќи неспорен е фактот според кој од образованието произлегуваат ученици кои утре ќе станат граѓани на државата, носители на севкупните општествени текови, промени и вредности. Генералните интенции на институциите во нашата држава се националните политики да ги насочат кон креирање инклузивно општество на принципот еднакви права за сите, според кој секој човек има еднакви права иможности, односно почитување на индивидуалните разлики.

Република Северна Македонија е потписник на значајни меѓународни и стратешки документи на кои се заснова инклузивното образование:

- Универзална Декларација на човековите права (10 Декември, 1948)
- Конвенција за правата на детето (ратификувана од РМ 1993 год.)
- Соопштение од Саламанка (1994)
- Светски форум за образование на сите и Рамка за дејствување (Дакар, 2000)
- Конвенцијата на правата на лицата со попреченост (ратификувана од РМ во декември 2011 год.)

Со ратификацијата на Конвенцијата на правата на лицата со попреченост земјата е обврзана да ги почитува индивидуалните и колективните права на граѓаните со попреченост и да создаде целосни услови за нивно остварување како на национално така и на локално ниво.

Извесно е дека воспитанието и образованието на децата и младите со попреченост во нашата земја не се потпира врз долга традиција. Во развојниот период од шеесетина години преземени се следните активности:

- нормативно е регулиран флексибилен систем на воспитание и образование;
- создадена е мрежа на установи што ги задоволува постојните потреби;
- утврден е систем на финансирање;
- обезбеден е задолжителен тимски преглед од соодветни стручни комисии за секое дете пред упатување во соодветна институција;
- воспитно - обазовниот процес се реализира според наставни планови и програми кои содржат специфичности, со што не се доведуваат во прашање општите образовни цели.

Општествените и демократските предизвици со кои се соочуваат земјите не само во Европската Унија, туку насекаде во светот, покажуваат дека високото образование има важна улога во решавање на тие предизвици. Токму поради тоа Европската Унија ја препознава важноста на тоа да се има квалитетно високо образование и со досегашната поддршка во областа на високото образование преку финансиска помош и со политика на соработка, покажува значителен успех. Еден од приоритетите на Европската Унија во областа на високото образование претставува градењето на инклузивен и поврзан систем на високо образование. Инклузијата во високото образование значи поголема вклученост на недоволно претставените групи и групите со посебни потреби во процесот на високото образование. Полека се напушта пристапот дека високообразовниот процес треба да биде само елитистички и ексклузивен, и постепено се свртува кон демократски и инклузивен. Затоа е важно високообразовните институции да ги редефинираат своите мисии, цели и визии и во нив да ги интегрираат демократските и инклузивни принципи.

Инклузијата во процесот на високото образование значи вклучување на сите учесници во процесот на високото образование, без разлика дали се работи за студенти со попреченост, маргинализирани групи на студенти, посебни категории, или надарени и талентирани студенти. Ова значи многу повеќе од само финансиска поддршка на тие студенти, иако и таа е неопходна за студентите кои доаѓаат од семејства со ниски приходи. Идејата за инклузија значи на сите да им се понудат еднакви и фер можности за учење и напредок, овозможување на време, простор, алатки и знаење преку учење и подучување. Овој пристап во образованието бара индивидуален пристап кон секој студент, и студентот се гледа како личност што заслужува внимание, помош, разбирање за да може да постигне успех понатаму. Успехот на инклузивното образование значи прифаќање, разбирање и следење на студентските различности и посебности, и тоа вклучува повеќе аспекти, како физички, когнитивен, академски, социјален и емоционален аспект. Главната идеја во овој процес е сите студенти да се чувствуваат еднакво, со исти можности, да се чувствуваат добредојдено, без разлика на тоа од каде доаѓаат, со какви можности и од какви услови. Ова значи дека во пракса инклузивното образование треба да биде длабоко вкоренето во наставниот план и програма, а не само конкретна интервенција за решавање на проблеми.

Проблемот на еднакви можности во контекст на високото образование се забележува во рамките на поширокатa тема на социјалната димензија во образованието, што е дефинирано во основните документи на Болоњскиот процес (Прашко комунике (2001), Берлинско комунике (2003), Бергенско комунике (2005), Лондонско комунике (2007)).[1] Социјалната димензија на високото образование е институционална мерка што придонесува и поттикнува еднакви можности за запишување на студиите, за време на траењето и крајот на студиите, со посебен акцент на студентите од недоволно застапени групи, кои вклучуваат и студенти со попреченост (Farnell, 2011). Социјалната димензија на високото образование подразбира дека високообразовните институции мора да играат важна улога во намалувањето на социјалните нееднаквости преку поттикнување поголема вклученост на студентите од ранливите социјални групи и со отстранување на пречките за нивно запишување и завршување.

1. http://www.iro.hr/hr/javne-politike-visokog-obrazovanja/pravo-na-obrazovanje/medjunarodni-dokumenti/

Споменатите основни документи на Болоњскиот процес ја охрабруваат и истакнуваат идејата за еднакви можности на сите за пристап до високото образование засновани врз нивните способности (Farnell i Kovač, 2010).

РЕЛЕВАНТНИ ИСТРАЖУВАЊА ВО ОДНОС НА ВИСОКОТО ОБРАЗОВАНИЕ НА СТУДЕНТИТЕ СО ПОПРЕЧЕНОСТ

Попрецизен пристап кон дефинирање на концептот на попреченост беше овозможен со објавувањето на Меѓународната класификација на оштетувања, попречености и хендикеп на Светската здравствена организација во 1980 година. Говорејќи за лица со попреченост, овој документ обезбедува класификација во три ставки: оштетување, попреченост и хендикеп. Оштетување е секоја загуба или отстапување од нормалната ментална, физиолошка или анатомска структура или функција. Попреченост значи какво било ограничување или недостаток (што произлегува од оштетување) на способноста да се изврши активност на начин или до степен што се смета за нормален за човечко суштество. Попреченост, според тоа, значи објективизирање на оштетувањето и на тој начин ги рефлектира нарушувањата на ниво на личноста. Хендикеп е недостаток на одредена индивидуа, што се јавува поради оштетување или попреченост, и го ограничува или спречува да ја исполни својата природна улога во општеството (во зависност од возраста, полот и социјалните и културните фактори). Хендикепот произлегува од непостигнувањата или неможноста за прилагодување на очекувањата или социјалните норми (Marinić, 2008). Најновата верзија на Класификацијата на функционирање, попреченост и здравје на Светската здравствена организација во 2001 година, гледа на функционирањето и попреченоста на индивидуата како резултат на интеракцијата на физичката или менталната состојба на една личност и социјалното и физичкото опкружување. Според оваа класификација, попреченоста не е карактеристика на една личност, туку на низа фактори кои ја создаваат општествената средина.

Во однос на терминологијата во Република Северна Македонија, согласно Извештај на УНИЦЕФ (2014) преку кој се мапираа организациите кои работат во оваа област, токму организациите се изјасниле дека како најсоодветни термини ги прифаќаат „лица со посебни потреби" или „лица со попреченост", но постои голема разноликост и поделеност. Па, така се употребуваат и други термини, како „лица со инвалидност" , „лица со хендикеп", „лица со атипичен развој", „лица со потешкотии во развојот".

Правилникот за оценка на видот и степенот на попреченост на лицата во менталниот или телесниот развој (чл.4, Службен весник на РМ бр. 172/2016 год.) ја врши следната класификација:

- лица со попреченост во менталниот развој (лесна, умерена, тешка и длабока)
- лица со оштетен вид (слабовидни и слепи);
- лица со оштетен слух (глуви и наглуви);
- лица со пречки во телесниот развој;
- лица со пречки во гласот, говорот и јазикот;
- лица со аутизам и друго первазивно развојно растројство;
- хронично болни лица;
- лица со повеќе видови на попреченост (комбинирани пречки во развојот).

Релеванти истражувања покажуваат дека студентите со попреченост се недоволно застапени во високото образование (Macleod and Cebula, 2009). Но, сепак, бројот на студенти со попреченост постојано се зголемува на универзитетите (Department of Education and Training, 2014). Студентите со попреченост продолжуваат да бидат растечка демографска група на факултетските и универзитетските кампуси (Sanford et al., 2011). Според Hurst and Smerdon (2000), 63 % од сите средношколци со попреченост се запишуваат на високообразовните институции. Поголем број од студентите со попреченост имаат тешкотии во учењето, АДХД и нарушувања во менталното здравје (Raue and Lewis, 2011). Голем број од студентите со попреченост се соочуваат со значителни пречки кои негативно се рефлектираат на нивните искуства во високото образование. Во академските институции не постојат ресурси што ќе го направат високото образование подостапно за студентите со различна инвалидност (телесно и сензорно оштетување) ниту, пак, се одвојуваат доволно финансиски средства за физичка адаптација на објектите наменети за теоретска и практична настава, а непостои ни посебен фонд за асистивна технологија и за друга аадаптирана опрема со која би се зголемила ефикасноста во образовниот процес. Архитектонската недостапност на високо образовните институции, недостатокот на психосоцијална поддршка, негативните социјални ставови и социјалната изолација, како и недостатокот на финансиски средства влијаат врз успехот и инклузијата на студентите со инвалидност во високото образование. (Ramot and Feldman, 2003).

Alliston, (2011); Lombardi and Murray, (2011); Cook et al. (2009), истакнуваат дека факултетскиот персонал од женски пол покажува поголемо знаење за попреченостите, подготвеност за прифаќање и поддршка на студентите со попреченост. Резултатите од други истражувања укажуваат дека персоналот што имал контакт со студенти со попреченост има попозитивни ставови кон инклузијата на студентите со попреченост (Bourke, Strehorn and Silver, 2000). Универзитетскиот персонал кој имал почесто контакт со студентите со попреченост покажал и поголеми познавања за попреченоста. (Lombardi and Murray, 2011). Некои студии укажуваат дека универзитетскиот персонал нема солидно разбирање за законодавната институционална политика за инклузија на студентите со попреченост (Abu-Hamour, 2013; Katsiyannis, Zhang, Landmark and Reber, 2009; Murray, Flannery and Wren, 2008).

Во истражувањето „Анализа на условите за лицата со посебни потреби во рамките на средното и високото образование“спроведено во Република Северна Македонија од страна на Младинскиот образовен форум (2018) изнесени се клучните заклучоци:

- недостига јасно дефинирана законска рамка за високото образование на лицата со посебни потреби;
- недостигаат архитектонски услови т.е физички пристап внатре и надвор во високообразовните институции;
- недостигаат прилагодени хидиенски услови (функционални тоалети) за одредени студенти со посебни потреби;
- најголем дел од вработениот наставен кадар не е подготвен за работа со студенти со различен вид на попреченост;
- недостаток на прилагодени материјали за учење (книги, учебници, скрипти);
- недостаток од приспособување на наставата, начините на проверка и оценување на знаењата на студентите со попреченост;

» непостоење на асистивна технологија во најголем дел од високообразовните институции.

Овозможувањето на вертикална проодност во образованието последниве години само малку ја измени сликата за продолжување на високо образование на младите луѓе со попреченост. Недоволно мотивирачкото средно образование, како и недоволната поддршка понатаму и придонесува високото образование сеуште да не е предизвик за оваа група младинци. Оние кои се решаваат да бидат дел од високообразовниот процес се соочуваат со низа проблеми. Инклузивното високо образование мора да биде дел од заложбите за инклузивното образование воопшто.

Како особено важни за процесот на поголема инклузија на лицата со попреченост е воспоставувањето на Национален регистар на лица со попреченост. Во нашата земја не постои сигурен и систематски начин за собирање податоци за лица со попреченост односно нема регистар на лица со попреченост ниту број на ученици/студенти со попреченост. За потребите и подготовката на овој научен труд направена е анализа на документација со која располагаат единиците на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје и Универзитетот „Св. Климент Охридски“ – Битола, а која се однесува на бројот на активни студенти со попреченост на додипломски студии во учебната 2020/2021 и дипломирани студенти во последните пет години 2016-2021. Резултатите се презентирани во Табела 1.

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје		
Единици	активни студенти со попреченост во 2020/21	дипломирани студенти со попреченост во период 2016-2021
Градежен факултет	2	
Правен факултет „Јустинијан Први“	1	2
Факултет за дизајн и технологии на мебел и ентериер	1	1
Факултет за земјоделски науки и храна	1	/
Фармацевтски факултет	4	/
Филозофски факултет	9	10
Филолошки факултет „Блаже Конески“	6	2
Машински факултет	/	1
Факултет за електотехника и информациски технологии	1	1
Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“	5	2
Универзитет „Св. Климент Охридски“ - Битола		
Факултет за туризам и угостителство	/	3
Висока медицинска школа	/	1
Економски факултет	3	1
Факултет за информатички и комуникациски технологии	/	1
Вкупно	33	25

Табела 1. Запишани студенти со попреченост во 2020/21 и дипломирани студенти со попреченост во период 2016 - 2021

Од добиените резултати можеме да видиме дека во 2020/21 година имаме мал пораст на студенти со попреченост во однос на изминатите пет години, но очиглено е дека бројките се незначителни во однос на вкупниот број на запишани студенти и на двата Универзитети. Исто така не постојат истражувања во кои е направена статистичка анализа колку од запишаните студенти со попреченост го завршиле/не го завршиле високото образование, што секако може да претставува предмет за ново истражување.

ПОДОБРУВАЊЕ НА КВАЛИТЕТОТ НА СТУДИРАЊЕ ПРЕКУ ФОРМИРАЊЕ ЦЕНТРИ ЗА ПОДДРШКА НА СТУДЕНТИ СО ПОПРЕЧЕНОСТ

И покрај соодветните законски предуслови кои декларативно обезбедуваат спроведување на разумно прилагодување на образовниот систем кон индивидуалните потреби на лицата со попреченост, младите со попреченост се одлучуваат да студираат во помала мера. Причините за ова можат да бидат различни: од архитектонските бариери, сопствените и ставовите на животната средина за вештините и способностите на лицата со попреченост, но и честопати несоодветниот систем за поддршка во контекст на високото образование. Со цел да им обезбеди на сегашните и идните студенти со попреченост услови за квалитетно и подеднакво достапно образование и успешно студирање, голем дел од универзитетете во светот, меѓу кои и универзитети од држави на Балканскиот полуостров (Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија, Словенија) формираа универзитетски центри/канцеларии за студенти со попреченост кои обезбедуваат поддршка при прилагодување на часовите и испитите според видот на попреченост, обезбедуваат поддршка при решавање на специфичните потреби на студентите со попреченост, информирање и сензибилизација на академската заедница, информирање на сегашните и потенцијалните студенти со попреченост за можностите за поддршка во рамките на Универзитетот односно подобрување на квалитетот на студирање на студентите со попреченост.

Следејќи го примерот и позитивните искуства од формирањето и работата на Центрите за поддршка на студентите со попреченост во трудот презентираме модел на Центар за подршка на студентите со попреченост кој може да биде имплементиран во склоп на универзитетите и факултетите во нашата земја.

Инклузивноста во една високообразовна институција значи менување на целокупната клима на образовниот процес во таа институција, посветен тим кој ќе се труди не само да ја внесе инклузијата како поим во институцијата, туку и да се погрижи тие принципи и правила да се имплеменитраат, да се почитуваат и да се надградуваат.

Еден од условите за успешна инклузија е обезбедување тимски приод при решавањето на проблемите и задоволувањето на потребите на студентите од ранливите групи. Така, поддршката при спроведувањето на инклузивните процеси во рамките на Универзитетот треба да биде обезбедена од страна на Центарот за поддршка на студентите со попреченост кој треба да се грижи за инклузивните политики и практики на ниво на универзитетот, односно да раководи и ги спроведува сите инклузивни процеси, соработува со професорите што се вклучени во образовниот процес на студентите со попреченост, со цел да се најдат оптимални решенија за сите тешкотии и предизвици со кои може да се соочат. Центарот треба да работи во координација со менторите на студентите со цел да се овозможи тимски приод и услугата да се адресира транспарентно.

Работата на Центарот треба да биде водена од страна на координатор за советодавна работа со студентите со попреченост, Совет на Центарот составен од членови од редот на наставниот кадар на Универзитетот од области релевантни за работата на Центарот и претставник од редот на студентите со попреченост.

Предлог активности кои треба да ги реализира Центарот за поддршка на студентите со попреченост се:

ВОСПОСТАВУВАЊЕ И ОДРЖУВАЊЕ НА БАЗА НА ПОДАТОЦИ ЗА СТУДЕНТИ СО ПОПРЕЧЕНОСТ.

Во нашата земја не постои сигурен и систематски начин за собирање податоци за лица со попреченост односно нема регистар на лица со попреченост ниту број на ученици/студенти со попреченост. Центарот може да формира регистар на студенти на попреченост во рамките на соодветниот Универзитет/факултет преку пополнување на анкетни прашалници со запишаните студенти со попреченост креку кои ќе се собираат искуства и информации за потребите на студентите, со цел да се испланираат активностите на Центарот, но и со цел да се следат индикаторите за зголемување на пристапот до поквалитетно високо образование.

КРЕИРАЊЕ ВЕБ-СТРАНИЦА НА ЦЕНТАРОТ ЗА ПОДДШКА НА СТУДЕНТИ СО ПОПРЕЧЕНОСТ

Веб – страницата треба да содржи информации за активностите на Центарот, поддршка што студентите можат да ја добијат врз основа на попреченост во системот на високо образование, објавување стипендии, конкурси и слично, едукативни материјали (брошури, прирачници...) и слично.

СТУДЕНТИ-АСИСТЕНТИ ЗА ПОДДРШКА НА СТУДЕНТИ СО ПОПРЕЧЕНОСТ

Еден од клучните проблеми на студентите со попреченост се однесува на просторната пристапност. Просторните бариери го попречуваат и/или спречуваат пристапот, движењето, престојот, работата и образованието (Barić и сор., 2012). Со цел да се надминат просторните бариери, но и да се промовира социјалната димензија на високото образование, пожелно е ангажирање на студенти асистенти кои ќе им даваат поддршка на студентите со попреченост. Поддршката за студенти со попреченост претежно треба да вклучува поддршка за доаѓање/одење на факултет и движење низ областа, поддршка за решавање на некои административни процедури, поддршка за набавка на литература и фотокопирање, сето тоа во согласност со претходно дефинираните потреби на студентите со попреченост. Покрај промовирањето на социјалната димензија на високото образование, оваа активност обезбедува соодветна и неопходна поддршка на студентите со попреченост, додека ангажирањето студентски асистенти презема чекори за да ја сензибилизира академската заедница за специфичностите на студирање на студентите со попреченост.

ИФОРМИРАЊЕ И СЕНЗИБИЛИЗИРАЊЕ НА АКАДЕМСКАТА ЗАЕДНИЦА ВО ОДНОС НА СТУДИРАЊЕТО НА СТУДЕНТИ СО ПОПРЕЧЕНОСТ

Ваквата активност подразбира континуирано реализирање на трибини, предавања, работилници со академската заеница со цел нивно информирање, сензибилизирање и едуцирање за спесифичните состојби на студентите со попреченост, но и нивните можности, способности и начини како поуспешно

да бидат вклучени во сите општествени текови и активности. Интерактивните средби и предавања ќе им овозможат на академската заедница директно да ги слушнат искуствата на студентите со попреченост и со тоа да направат чекор кон сензибилизирање на академската заедница за специфичностите на студирањето на студентите со попреченост. Досегашното искуство и истражувањата укажуваат на тоа дека спроведувањето на образованието пред се за наставниците, а потоа и административниот персонал за специфичностите и начините на прилагодување на академското опкружување на студентите со попреченост е крајно неопходно.

ИНДИВИДАЛИЗИРАНО ПРИЛАГОДУВАЊЕ НА НАЧИНОТ НА ПОЛАГАЊЕ НА ИСПИТИТЕ

Промовирањето на индивидуализиран пристап во наставата подразбира мноштво прилагодувања, пред сè, наставни методи и техники, на одреден студент со попреченост за да не се загрозат дефинираните академски стандарди (Fajdetić и сор., 2012). Клучни бариери за високото образование за студентите со попреченост често се недоволната сензибилизираност и едуцираност на наставниот кадар за соодветно прилагодување на наставата и начинот на следење на постигнувањата на студентите со попреченост. Обврска на наставниците е да им овозможат на сите свои студенти да стекнат еднакви резултати на учење на таков начин што учениците со попреченост нема да бидат ослободени од одредени активности, туку да најдат креативни начини преку кои студентите ќе ги исполнат барањата на одделните наставни содржини и покрај нивните тешкотии. Сепак, прилагодувањето на академските активности кон специфичните потреби на студентите со попреченост честопати недостасува како резултат на нефлексибилноста на универзитетскиот персонал или недостаток на знаење, вештини и компетенции за начините и методите на прилагодување, како резултат на недостаток на јасни упатства или процедури за справување со студенти со попреченост. Последица е дека или се намалува квалитетот на студиите или се намалува можноста за пристап до студентски обврски и права. Имено, еден од начините за изедначување на можностите за студирање на студенти со попреченост е адаптација на технологијата за испитување, која, во зависност од видот на попреченоста, може да вклучува употреба на специјални помагала, прилагодени материјали за испитување, продолжено време на испит, замена на писмениот испит со усмен и слични форми на прилагодување во зависност од попреченоста.

СЛЕДЕЊЕ И ПОДОБРУВАЊЕ НА КВАЛИТЕТОТ НА СТУДИРАЊЕ НА СТУДЕНТИТЕ СО ПОПРЕЧЕНОСТ

Квалитетот во науката и високото образование е мултидимензионален и динамичен концепт, во кој акцентот е ставен на исполнување на општо прифатените стандарди и очекувања на општеството како целина, стремејќи се кон континуирано подобрување на сите процеси и нивните исходи. Во високото образование, осигурувањето на квалитетот е сеопфатен поим кој обично вклучува политики, процеси, активности и механизми со кои се препознава, одржува и развива квалитетот на високото образование. Некои од индикаторите за квалитет во високото образование во контекст на студентите со попреченост може да бидат: интересот за студирање на лицата со попреченост, достапни ресурси за студенти со попреченост, број на студенти со попреченост, постигнатиот успех на студенти

со попреченост на испити, напуштање на студиите на студенти со попреченост, дипломирани студенти со попреченост и сл. Неопходно е изготвување на Правилник за студирање на студентите со попреченост и Акционен план за одреден временски период во кој ќе се планираат активностите за подобрување на квалитетот на студирање на студентите со попреченост.

СОРАБОТКА СО ИНСТИТУЦИИ И ГРАЃАНСКИ ОРГАНИЗАЦИИ КОИ РАБОТАТ НА ПОЛЕТО НА СОЦИЈАЛНА И ОБРАЗОВНА ИНКЛУЗИЈА НА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ

Меѓусебната соработка ќе овозможи вмрежување, размена на искуства, заеднички активности и реализирани проекти, од кои крајната цел е подобрување на условите за социјална и образовна инклузија на лицата со попреченост. Искуствата покажуваат дека преку проектни активности и грантови може да се подобри инфраструктурната пристапност, опремување на кабинетите со соодветни дидактички помагала и ассистивна технологија, семинари за наставниот кадар и сл.

ПРОМОТИВНИ АКТИВНОСТИ

Промотивно-презентациските активности треба да се спроведуваат со цел информирање на сегашните и идните студенти со попреченост за работата на Центарот и за правата и поддршката што можат да ја добијат. Активностите треба да вклучуваат изработка на тематски летоци, едукативни брошури, снимани видеа, промотивни штандови кои ќе бидат од информативен карактер не само за тековните и идните студенти со попреченост туку и за поширокатa јавност.

ЗАКЛУЧОК

Инклузијата во образованието претставува процес на меѓусебно уважување на различноста на секој ученик/студент и на неговите потреби, каде што ученикот е во центарот на вниманието, а образовниот систем треба да се справи со предизвиците исправени пред сите учесници. Ова подразбира материјална, финансиска и кадровска подготвеност на високообразовните институции да одговорат на потребите на различните студенти, овозможување на наставни програми и помагала што ќе бидат адаптирани на индивидуалните капацитети и потреби и ќе одговараат на нивните афинитети. И покрај постоечкото законодавство и политики, истражувањата покажуваат дека дискриминацијата врз основ на ментална и телесна попреченост е широко распространет феномен во државата. Перцепцијата за дискриминацијата врз основ на ментална и телесна попреченост е доста висока - 42%. (Поповиќ, Михаиловска, 2013). Доколку овие податоци се споредат со податоците од, на пример, образованието и вработувањето на лицата со попреченост, шансите за самостоен живот, мобилност и учество во креирањето на политиките и донесувањето одлуки, огромната разлика меѓу перцепцијата и праксата станува многу очигледна.

Студентите со попреченост продолжуваат да бидат растечка демографска група на факултетските и универзитетските единици. Во академските институции не постојат ресурси што ќе го направат високото образование подостапно за студентите со различна попреченост ниту пак, се одвојуваат доволно финансиски средства за физичка адаптација на објектите наменети за теоретска и практична настава, а не постои ниту посебен фонд за асистивна технологија и за друга

адаптирана опрема со која би се зголемила ефикасноста во образовниот процес (Dimitrova-Radojičić, 2019).

Архитектонската недостапност на високообразовните институции, недостатокот на психосоцијална поддршка, негативните социјални ставови и социјалната изолација, како и недостатокот на финансиски средства, влијаат врз успехот и инклузијата на студентите со инвалидност во високото образование. Затоа, за да им станат достапни академските институции на лицата со инвалидност, важно е соодветно и наменски да се проектираат буџетските средства во државата, а и на самите универзитети (Ramot and Feldman, 2003); покрај стипендиите за студентите треба да се обезбедат средства за физичко адаптирање на објектите наменети за високообразовна дејност, набавка на компјутери, асистивна технологија и друга адаптирана опрема за поефикасно следење и совладување на програмските содржини (Dimitrova-Radojičić, 2019).

Неопходна е потребата од спроведување на сериозни реформи со кој ќе се подобрат условите за лицата со попреченост во високо образование, психосоцијалната поддршка, сервисите за поддршка и независно живеење, подигнување на јавната свест и борба за искоренување на дискриминацијата. Со основањето на Центар за поддршка на студентите со попреченост ќе се направи значаен чекор кон препознавање на важноста на еднаквите можности во образованието и обезбедување услови за квалитетно и подеднакво достапно и успешно студирање на студенти со попреченост. Активностите на Центарот ќе ги преземат првите чекори кон имплементација на законски регулаторни и стратешки документи кои ја нагласуваат обврската на високообразовните институции да ги изедначат можностите на студентите со попреченост во системот на високо образование.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abu-Hamour, B. (2013). Faculty Attitudes toward Students with Disabilities in a Public University in Jordan. International Education Studies, 6(12), pp. 74-81.
2. Alliston, J. R. (2011). Postsecondary education of students with disabilities: Review of faculty and of students with disabilities perceptions for training. PhD. Re-trieved from ProQuest Dissertations & Theses Global.
3. Barić, A., Dolanc, I., Haničar, E., Pavlović, N., Španić, D., Udiljak-Bugarinovski, Z. (2012). Prostorna pristupačnost. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
4. Bourke, A. B., Strehorn, K. C., and Silver, P. (2000). Faculty members' provision of in-structional accommodations to students with LD. Journal of Learning Disabiliti-es, 33(1), pp. 26-32.
5. Cook, L., Rumrill, P. D., and Tankersley, M. (2009). Priorities and understanding of fac-ulty members regarding college students with disabilities. International Journal of Teaching and Learning in Higher Education, 21, pp. 84-96
6. Department of Education and Training. 2014. Appendix 5: Equity Performance Data for 2013. Available at: http://docs.education. gov.au/documents/2013-appendix-5-equity-performance-data [Accessed 20 Apr. 2018]
7. Dimitrova-Radojičić D, (2019). Attitudes and knowledge about inclusive education of students with visual impairment: Elementary and high school teachers, 7th ICEVI Balkan conference "Free access, real educational inclusion and unlimited technology", Sofia, Bulgaria.
8. Fajdetić, A., Farnell, T., Jokić-Begić, N., Miholić, D., Pribanić, Lj., Sekušak-Galešev, S. (2012). Opće smjernice. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

9. Farnell, T. (2007). Ljudsko pravo na visoko obrazovanje u Hrvatskoj. Političko obrazovanje, 3(3-4), 103-110.
10. Farnell, T., Kovač, V. (2010). Uklanjanje nepravednosti u visokom obrazovanju: prema politici» proširivanja sudjelovanja «u Hrvatskoj. Journal Revija za socijalnu politiku,Vol.17 Iss.2 pp.257-275.
11. Hurst, D., and Smerdon, B. (Eds.). (2000). Postsecondary students with disabilities: Enroll-ment, services, and persistence. Washington, DC: U.S. Department of Education, Office of Educational Research and Improvement.
12. Јачова З. Самарџиска Панова Љ. Лешковски И. Ивановска М. (2002), Прирачник за проектот инклузија на деца со посебни образовни потреби во редовните училишта во РМ. Скопје: Биро за развој на образованието.
13. Lombardi, A. R., and Murray, C. (2011). Measuring university faculty attitudes toward disability: Willingness to accommodate and adopt Universal Design principles. Journal of Vocational Rehabilitation, 34(1), pp. 43-56. Lombardi, A., C. Murray, and J. Kowitt. 2016. "Social Support and Academic Success for College Students with Disabilities: Do Relationship Types Matter?" Journal of Vocational Rehabilitation, 44, pp. 1-13.
14. Marinić, M. (2008). Jesu li osobe s invaliditetom «invalidi»? Pitanje konceptualne naravi, ali i potreba izjednačavanja mogućnosti. Društvena istraživanja, 17(1-2), 93-94.
15. Macleod, G., and Cebula, K. R. (2009). Experiences of disabled students in initial teacher education. Cambridge Journal of Education,39, pp. 457-472.
16. Младинскиот образовен форум, (2018). Анализа на условите за лицата со посебни потреби во рамките на средното и високото образование, Скопје: ФООМ.
17. Поповиќ, М. Михаиловска, Ј. (2013). Барометар на еднакви можности. Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка.
18. Raue, K., and Lewis, L. (2011). Students with disabilities at degree-granting postsecondary institutions. (NCES2011-018). U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
19. Ramot, A., and Feldman, D. (2003). Providing accessibility of the Hebrew University for people with disabilities, Har Hatzofim campus, Jerusalem. Shekel — community services for the disabled, the Israeli center for accessibility (Hebrew).
20. Sanford, C., Newman, L., Wagner, M., Cameto, R., Knokey, A., and Shaver, D. (2011, Sep-tember). The Post-High School Outcomes of Young Adults with Disabilities up to 6 years After High School: Key Findings from the National Longitudinal Transition Study2 (NLTS2). (NCSER 2011-3004). Menlo Park, CA: SRI International.
21. Закон за високо образование („Сл.весник на РМ" бр.35/08, 103/08, 26/09 и 99/09),
22. UNESKO (1994). The Salamanca Statement and Framework on Special Needs Edukation. Paris: UNESKO.
23. УНИЦЕФ, (Декември, 2014), Извештај за Мапирање на организациите во областа на попреченост, Скопје, стр. 14.
24. Закон за високо образование („Сл.весник на РМ" бр.35/08, 103/08, 26/09 и 99/09).

37.018.48
37.018.43:004]:616.98:578.834
37.011.3-051:[37.018.43:004}:616.98:578.834

Доц. д-р Горица Поповска Налевска
Факултет за психологија
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

ВАЖНОСТА НА ДОЖИВОТНОТО УЧЕЊЕ И РАЗВОЈОТ НА ДИГИТАЛНИ КОМПЕТЕНЦИИ НА НАСТАВНИЦИТЕ

АПСТРАКТ: Развојот и унапредувањето на концептот на доживотно учење е неопходно за успешна транзиција кон општество и економија втемелена на знаење. Во последниве години, се позастапено е мислењето дека формалното (традиционално) образование не одговара на потребите на младите за „новата писменост" што „дојде" со „нова технологија".
Пандемијата предизвикана од Ковид 19 отвори многу прашања за начинот на функционирање на образовниот процес, но најмногу проблеми беа поврзани со подготвеноста на наставниците за соочување со дигиталната настава. Преминот од кабинетска настава во дигитална настава не е воопшто едноставен зафат, поради тоа што освен соодветна техничка инфраструктура ја наметна и потребата од одредено ниво на познавање дигитални вештини и компетенции, но и педагошки вештини потребни за новиот менаџмент во училниците. Оттука фокусот на овој научен труд е ставен на потребата од професионален развој на наставниците за развивање на нивните дигитални компетенции.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: доживотно учење, наставници, дигитални компетенции, професионален развој

THE IMPORTANCE OF LIFELONG LEARNING AND THE DEVELOPMENT OF TEACHERS' DIGITAL COMPETENCIES

ABSTRACT: The development and advancement of the concept of lifelong learning is essential for a successful transition to a knowledge-based society and economy. In recent years, there has been a growing perception that formal (traditional) education does not meet the needs of young people for the "new literacy" that "came" with "new technology".
The pandemic caused by Covid 19 raised many questions about how the educational process works, but most of the problems were related to the readiness of teachers to face digital teaching. The transition from classroom teaching to digital teaching is not an easy task at all, because in addition to the appropriate technical infrastructure, it has imposed the need for a certain level of knowledge of digital skills and competencies, but also pedagogical skills needed for new classroom management. Hence the focus of this scientific paper is on the need for professional development of teachers for raising their digital competencies.

KEYWORDS: lifelong learning, teachers, digital competencies, professional development

ВОВЕД

Денес, земјите во светот се соочени со многу предизвици. Ги чувствуваме ефектите од глобализацијата и брзите промени на пазарот на трудот базирани на брзиот технолошки развој. Сé повеќе се нагласува потребата од општество базирано на знаење, каде обуката и едукацијата ќе се стават на прво место. Во таквото општество во кое живееме и ние денес, не треба само да ги надградуваме нашите веќе стекнати вештини, туку треба постојано да стекнуваме нови - што е и целта на доживотното учење. Доживотното учење се однесува на учење за време на целиот живот заради унапредување на знаењето, вештините и компетенциите во рамки на личното, граѓанското, општественото и професионалното делување на поединецот. Доживотното учење не е само еден аспект од образованието и обуката, тоа мора да стане водечки принцип во континумот на образовниот систем. Тоа треба да претставува заеднички покрив под кој треба да бидат обединети сите видови на предавање и учење.

Заседанието на Евротскиот совет во март 2000 (Europen Council, 2000; Presidency Conclusions, Direktorate - General for the Presidency, Lisabon, стр.7) претставува пресврт во одредувањето на политиката и дејствувањето на Европската Унија во поглед на доживотното учење. Заклучоците донесени на ова заседание потврдуваат дека унапредувањето на концептот на доживотно учење е нужно за успешна транзиција кон општество и економија втемелена на знаење. Во 2000 година е публициран најзначајниот документ на Европската комисија: Меморандум на доживотно учење во кој се дефинирани нови основни вештини кои се потребни за активно учество во општетството и тоа: 1) Комуникација на мајчин јазик; 2) Комуникација на странски јазик; 3) Математички компетенции и основни компетенции во науката и технологијата; 4) Дигитални компетенции; 5) Учење како да се учи; 6) Социјални и граѓански компетенции; 7) Чувство за иницијативност и претприемништво; 7) Културна свест и изразување.

Ковид-19 донесе нова реалност на светско ниво. Пандемијата отвори многу прашања за начинот на функционирање на образовниот процес, но најмногу проблеми беа поврзани со подготвеноста на наставниците за соочување со дигиталната настава. Затекнати во брзата и на моменти драматична промена, од нив се очекуваше целосна подготвеност, со информатички, комуникациски и технолошки компетенции, но и со педагошки вештини потребни за новиот менаџмент во училницата. Одеднаш системите го ставија фокусот на потребата од професионален развој на наставниците, разбирајќи дека ним им требаат дигитално знаење, флексибилност, поголема слобода во реализацијата на содржините и поголеми можности за креативност во рамките на наставните програми.

Во секоја земја треба да се спроведат соодветни политички мерки со цел промовирање на професионален развој на наставниците и стручните соработници во училиштето. Доживотното учење и професионалниот развој на наставниците како и континуираниот развој на училиштето треба да се разгледуваат од аспект на нивното единство и да се промовираат во природно поврзани и меѓузависни процеси. Доживотното учење треба да овозможи други модели и патишта за учење, како независно учење, училишното искуство и вклученоста во проекти за подобрување на училиштето треба да се ценат и формално да се признаваат и разните начини на стекнување на знаења, по можност и да се сертифицираат. Доживотното учење и професионалниот развој на наставниците имаат смисол само ако се поврзани со унапредување на квалитетот на образованието на ученикот.

ДОЖИВОТНОТО УЧЕЊЕ И ПРОФЕСИОНАЛЕНИОТ РАЗВОЈ ВО ФУНКЦИЈА НА УНАПРЕДУВАЊЕ НА ДИГИТАЛНИТЕ КОМПЕТЕНЦИИ НА НАСТАВНИЦИТЕ

Професионален развој подразбира секојдневно професионално и лично растење, долготраен, конитнуиран процес кој започнува од почетокот на подготовката за одредена професија и трае до крајот на работниот век, процес кој се реализира на најразлични начини кој подразбира оспособување со нови знаења, вештини, способности, стратегии, во соодветните области. Доживотното учење и континуираниот професионален развој се главни механизми кои го поттикнуваат личниот раст и развој и спречуваат стагнација и рутина во животот на човекот.

Барањата од училиштата, наставниците и стручните соработници во современото комплексно и динамично општество стануваат се посложени и во тој контекст од нив се очекува постојано професионално да се развиваат. Основната дејност на образованието е да делува во насока на поддршка на развојот на млади луѓе кои лесно ќе се вклопат во модерниот иглобализираниот свет. За остварување на оваа цел неопходен е континуиран професионален развој на наставниците и училишниот тим. Истражувањата покажуваат дека способноста, искуството и образованието на наставниците имаат големо влијание врз постигањата и успехот на учениците. Науките за образованието, во последно време, доаѓаат до нови сознанија за ефективни приоди во учењето и наставата. Оттука професионалниот развој на наставниците е најпродуктивното вложување кое може да резултира со подобрување на постигањата на учениците.

Професионалниот развој како стручно усовршување се остварува преку активно вклучување во сите форми на учење (формално, неформално, информално), што воедно ја наметнува и потребата од соодветно вреднување на сите видови на учење од страна на институциите. Планирањето на стручното усовршување треба да опфати вклучување на вработените во различни форми на стручно усовршување, а изборот треба да се прави во зависност од потребите на поединецот и институцијата во која тој е вработен, имајки ги во предвид специфичностите на секоја од формите за стручно усовршување.

Иако подготвувањето на личниот план за професионален развој е законска обврска, тој, исто така, е дел од секоја добра политика за професионален развој во училиштето и на него првенствено треба да се гледа како на алатка за подобро организиран и поефективен професионален развој на секој поединец во училиштето. Подготвувањето и реализирањето на личниот план за професионален развој на наставникот/стручниот соработник му овозможува:

- систематично развивање на компетенциите што му се потребни;
- подобрување на воспитно-образовната работа;
- достигнување на стандардите за повисоки звања и напредување во кариерата

За да се изработи остварлив годишен личен план за професионален развој потребно е да се земат предвид, од една страна, сознанијата од самопроценката на сопствените компетенции, потреби, интереси, професионални аспирации, а од друга страна, приоритетите на училиштето и реал ните можности за остварување на желбите и плановите (на пр., финансиски средства, достапност на одредени облици на стручно усовршување и сл.).

Во услови на постојано воведување реформи во воспитно-образовниот систем, крајниот ефект од овие реформи зависи од наставникот како движечка алка на воспитно –образовниот процес. Во услови кога современото општество е определено како општество на знаење, наставникот како важна фигура во воспитно-образовниот процес е поставен пред голем предизвик. Од една страна треба да ги подготви учениците да се справат со предизвиците на современото општество, но од друга страна е потребно и тој самиот да се подготви и прилагоди за новото време. Затоа се поставува задачата и потребата од изградување на „наставник за новото време". Оттука, дефинирањето и познавањето на основните професионални компетенции на наставниците се многу актуелно прашање, анализирано во бројни документи, студии и публикации. Нивната актуелност е резултат на современите општествени промени според кои образованието и во негов контекст доживотното учење се водечка сила во одговорот и адаптацијата на промените.Со ова концептот на доживотното учење како концепт на стекнување на знаења, навики, вештини и способности по завршувањето на иницијалното образование и како форма на адаптација на промените преку континуирано образование, дообразование и самообразование се императив на современото општество. Ова неминовно се однесува и на сегментот на развој на дигитални компетенции на наставниците.

Дигиталната компетентност не значи само пристап до информациски и комуникациски технологии и нивни примена, но и соодветно знаење, вештини и ставови кон нив. Имено, тоа подразбира развој на вештини на поединецот безбедно и критички да ја користи информациско - комуникациската технологија (ИКТ) за работа, за личен и социјалниот живот како и за комуникација. Тоа значи дека поединецот треба да е способен за пребарување, собирање, обработка дигитални информации, употреба на Интернет услуги, како и помагала (графикони, презентации, итн.), способност да се користат ИКТ на креативен и иновативен начин, да се има развиен позитивен став и чувствителност кон безбедно користење на Интернет (Marcetić, Krstanović, Uzelac, 2010). Дигиталната писменост, како компонента, е суштински поврзана со уште две компоненти: критичко размислување со користење на нови технологии (ни дава објаснување зошто ни требаат различни дигитални алатки), и медиумска писменост (ни дава причина да размислуваме зошто некоја информација пратена преку дигитален ресурс постои, која е нејзината цел, како е создадена, како може да се провери, дали може, треба и смее да се толкува или менува). Без критичкото размислување, за многу чинители на образовниот процес, дигиталната писменост ќе се сведе на користење на презентациски алатки, што патем, ќе ја уназадуваат интеракцијата во училницата, без разлика дали е виртуелна или класична.

МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Цел и карактер на истражувањето

Целта на истражувањето е да се испитаат ставовите на наставниците во однос на нивните дигитални компетенции и реализацијата на онлајн настава.

Истражувањето е со квантитативно - квалитативен карактер при што податоците за проблемот се добиваат преку анкетирање на наставниците,а потоа следува нивна дескрипција.

Задачи на истражувањето

1. Да се испитаат ставовите на наставниците во врска со примената на ИКТ во наставата;
2. Да се испитаат компетенциите на наставниците за реализирање на онлајн настава;
3. Да се испитаат ставовите на наставниците во однос на потребата од дополнителни едукации за зголемување на нивните дигиталните компетенции.

Техники и инструменти на истражувањето

За потребите на истражувањето конструиран е анкетен прашалник составен од прашања од затворен и отворен тип и чек листа.

Примерок на истражување

Примерокот на истражувањето опфаќа наставници од одделенска и предметна настава од основните училишта во Република Северна Македонија. Примерокот на истражување е по пат на случаен избор и го сочинуваат 150 наставници од основни училишта и тоа 40 наставници од одделенска и 110 наставници од предметна настава.

Анализа и дискусија на резултатите

Една од поставените задачи на истражувањето беше испитување на ставовите на наставниците за нивните предходни искуства во однос на реализација на онлајнастава и учење на далечина.

График 1. Предходни искуства со онлајн настава и учење на далечина

Добиените резултати, претставени во График 1, покажуваат поделени ставови на наставниците во однос на нивните предходни искуства и тоа најголем дел или 38% од наставниците одговорија воопшто не, 37% одговорија малку, 23% одговорија доволно и само 3% одговорија многу, односно сумирано дури 75% од наставниците воопшто или малку имаат искуство со онлајн настава и учење на далечина.

Комјутерот како наставно помагало е често е користен во наставата, односно 64% од наставниците одговорија дека често го користат компјутерот во

наставата, 30% одговорија понекогаш ,4% ретко додека 2% одговорија никогаш. Овој податок понатаму во голема мера влијае врз квалитетот и користењето на дигиталните алатки за време на далечинската настава.

График 2. Приказ на користењето на компјутер како наставно помагало во тек на редовна настава

Целосното реализирање на настава онлајн и на далечина во време на здравствената пандемија, ја наметна неопходноста од користење на разновидни дигиталните алатки и платформите за далечинско учење кои предходно не беа или многу малку беа користени од страна на наставниците. Сето ова ја наметна потребата од дополнителни обуки за развој на нивните дигитални компетенции.

График 3.Приказ на обученоста на наставниците за реализиање учење на далечина

Основен проблем што се јавува во почетокот на учебна 2020/21, е опременоста со техничките помагала (пред сè, лаптопи и компјутери) за одржување на задолжителната онлајн настава и обученоста на наставниците за користење на разновидни дигиталните алатки и платформите за далечинско учење. Според одговорите на испитаниците само 1% одговорија дека многу се обучени за реализирање на учење на далечина, 30% одговорија со малку, 33% доволно и 36% воопшто не се чувствуваат обучени за реализирање на учење на далечина. Сумирано најголенм дел 66% од наставниците се изјасниле дека воопшто не и малку се обучени за реализирање на учење на далечина.

Ваквите ставови на наставниците упатуваат и на очекувани одговори во однос на потребата од дополнителни обуки за развој на нивните дигитални компетенции, односно 81% се изјасниле дека имаат потреба од вакви обуки.

График 4. Потреба од дополнителни обуки за развој на дигитални вештини

Иако денес, повеќе од кога било, достапни се многу дигитални алатки кои можат да се користат за спроведување на настава, сепак наставниците од нашата земја се соочуваат со предизвици во однос на користење на истите во периодот кога наставата се спроведува на далечина.

ЗАКЛУЧОК

Европските земји сè повеќе ја нагласуваат потребата целосно да се признае знаењето на поединецот, неговите вештини и компетенции - оние што ги стекнал не само на училиште и универзитет, туку и преку друг вид образование и обука, надвор од формалниот систем. Ова бара нови пристапи за да се провери, идентификува со документ и да се оцени неформалното образование, што го прави употребливо за понатамошни студии или напредок во работата.

Во последниве години, се позастапено е мислењето дека формалното (традиционално) образование не одговара на потребите на младите за „нова писменост" што „дојде" со „нова технологија". Потребата од „нова педагогија" (Fullan & Langworthy, 2014) произлегува од фактот дека денешното формално образование (засновано врз индустрискиот модел) е инертено, круто, застарено, со еден збор, некомпатибилено со „новата технологија ".

Покрај воведување на новите информациско-комуникациски технологии (ИКТ) во сите сегменти на дејствување, образованието на 21 век претпоставува интензивирање на ИКТ образованието и обука, компјутерско оспособување/ писменост на младите и возрасните, задолжително формално и неформлно информатичко образование и континуирано унапредување на образовниот систем. Во склоп на овие концепти, ИКТ не претставува само средство за реализација на образовните цели туку значаен фактор во комплетно реструктурирање на образовниот систем, воведување на нови интерактивни и партиципативни модели на настава, нова образовна педагогија, континуирано и доживотно учење. Следејќи го развојот на информатичко-комуникациските технологии, образованието денес не се ограничува само на она што е задолжително. Модерниот поединец сака да се развива и учи повеќе за темите предвидени со наставните планови и

програми, но и пошироко. Со воведување на е-учењето како надополнување на традиционалниот начин се овозможува ученикот да биде центар на образовниот процес и да преземе одговорност за резултатот од образованието. Наставникот добива зголемено значење за процесот, а неговата улога се променува, тој е ментор, координатор и учесник во образовнот процес. Целисходен педагошки процес имплементираат само наставници кои постојано вложуваат во својот личен и професионален развој, кои ги користат своите знаења во секојдневната практична работа и кои соработуваат со останатите учесници во креирањето на доживотното учење.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Fullan, M. & Langworthy, M. (2014). A Rich Seam: How New Pedagogies Find Deep Learning, London: Pearson.
2. Јованов.И.,Станковски.И.(2020). Предизвици од спроведувањето на далечинското учење во време на Ковид - 19 во средното образование. Република Северна Македонија: Фондација Конрад Аденауер.
3. Јурић.С., Марковић .С., Југослава. Л., Алексић .Д.М., Мијатовић .Г.(2014), Примена информационо комуникационих технологија у настави,Београд:Завод за унапређивање образовања и васпитања.
4. Marcetić, A., Krstanović, I., Uzelac, Z. (2010). Ključne kompetencije za cjeloživotno učenje –digitalna kompetencija, U: Novi izazovi, CARNetova korisnička konferencija, Hrvatska akademska i istraživačka mreža – CARNet.
5. https://cuc.carnet.hr/2010/dokumenti?dm_document_id=56&dm_det=1
6. Kuzmanović.D.R.(2017),Empirijska provera konstrukta digitalne pismenosti I analiza prediktora postignuca,Beograd:Filozofski faklutet.
7. Метаморфозис. (2020). Состојбите и предизвиците за проведување онлајн наства во основните училишта - Извештај. Република Северна Македонија: Фондација Метаморфозис.
8. Sakic.T. (2018). Mishlenja i stavovi ucitelja I nastavnika razredne i predmetne nastave o e-ucenju u osnovnoj skoli. Zagreb: Uciteljski fakultet.
9. Vučinić-Marković. K., Rakočević.V., Marković, O.(2020). Osnovne metodičke smjernice za organizaciju i sprovođenje učenja na daljinu u uslovima vanrednih okolnosti. Podgorica: Udruženje pedagoga Crne Gore.

37.018.43:004(497.7)

Фроска Смилкова
ООУ „Маршал Тито“ - с.Муртино, Струмица
Р. Северна Македонија

АНАЛИЗА НА СТАВОВИТЕ НА ОСНОВЦИТЕ ЗА ОНЛАЈН НАСТАВАТА ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

АПСТРАКТ: Новата средина создадена од ИКТ, предводена од Интернетот, влијае на промените во областа на образованието, суштински менувајќи го процесот на образование и традиционалните методи на настава. Во последните децении, употребата на разни технологии и дигитални медиуми создаде нови алатки и методи за пренос на знаењето. Денес, местото од кое се образува едно лице не мора да биде училиштето или друга образовна институција, туку тоа може да биде од дома, од работа или кое било друго место. Ова се различни варијанти на учење на далечина со помош на технологија и Интернетот, и со употреба на разни методи и алатки, како што се материјалите за е-учење, предавања преку Интернет или Веб-венари, е-книги, социјални мрежи итн.
Оттука, учењето подразбира употреба на електронски медиуми и технологија во служба на образованието, односно информатички и комуникациски технологии (ИКТ) во спроведувањето на образовниот процес. Кога процесот на настава целосно се потпира на употребата на интернетот со посредство на ИКТ, тогаш станува збор за една од формите на далечинско образование, т.е. онлајн настава. Може да се разликуваат четири начини на организирање на наставата: настава во училница (без технологија), настава во училница поддржана од технологија, мешана организирана настава (училница и онлајн) и настава преку Интернет.
Истражувањето за ставовите на учениците за онлајн образование во С. Македонија произлезе од потребата да се пристапи кон темата за учење од далечина преку преглед на нивните очекувања, техничка подготвеност и подготвеност да научат и да напредуваат на овој начин, посебно имајќи ја предвид сегашната сосотојба со глобалната пандемија предвизикана од ковид-19 во нашпатра земја.
Резултатите од истражувањето ќе имаат корист за сите оние кои се вклучени во процесот на спроведување на онлајн настава и дека ќе овозможи подобар трансфер на знаење во ова време на глобална пандемија која го зафати целиот свет.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: образование, настава, онлајн, техмологија, интернет

ANALYSES OF THE ATTITUDES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS ABOUT THE ON-LINE TEACHING IN NORTHERN MACEDONIA

ABSTRACT: The new community created of IKT, guided by Internet, has influenced the changes in the education area, essentially changing the process of education and traditional methods in teaching. In recent decades, the use of various technologies and digital media has created new tools and methods for conveying knowledge. Today, the place from where one person is educated, doesn’t have to be the school or other educational institution, but it can be done from home, work or any other place. These are different variants of long distance learning with the help of the technology and Internet, and with the use of different methods and tools, as the materials for

e-studying, teaching via Internet or Webinars, e-books, social media etc.
Hence, the studying means usage of electric media and technology in the service of education, i.e. informational and communicational technologies (IKT) in the realization of the educational process. When the process of education completely relies of the use of internet with the help of IKT, then it refers to one of the forms of long-distance education, that is on-line teaching. It can be recognized four different ways of organizing the teaching: teaching in the classroom (without technology), teaching in the classroom supported by technology, mixed organized teaching (classroom and on-line) and teaching via Internet.
The research of the attitudes of the students about on-line education in Macedonia, emerged from the need to approach to the subject of learning from a long distance via survey of their expectations, technical readiness and the will to learn and advance in this way, especially having in mind the current situation with the global pandemic caused by Covid-19 in our country.
The results of the research will have value for all those involved in the process of realization of on-line teaching and will enable better transfer of knowledge in this time of global pandemic which spread around the whole world.

KEYWORDS: education, teaching, on-line, technology, internet

ВОВЕД

Набљудувајќи до кој степен ИКТ се интегрирани во секојдневниот човечки живот, јасно е дека тие можат и играат значајна улога во образованието и различните можности на примена во наставниот процес. Канингем и Андерсон (1997) укажуваат на придобивките од користењето на ИКТ во формалното образование, почнувајќи од фактот дека информациите што не можат да се најдат во книгите што се користат во наставата може да се најдат и на Интернет, како и да се добијат најновите информации за темата, која е предмет на настава, на пример за елементарни непогоди (т.е. информации што постојано се менуваат). Андевски, Видаковиќ и Арсениевиќ (2014), исто така, наведуваат дека предностите на учењето преку компјутер и Интернет се рефлектираат во независноста на времето и местото каде што се одржуваат часовите, потоа можностите за уредување, документирање и повторна употреба на содржината и промените во комуникациските фази. Теоретските ставови за придобивките од ИКТ во наставата и учењето се потврдени со низа студии спроведени низ целиот свет, кои ги испитуваа ефектите на ИКТ во образованието.

Волман (2005) додава дека употребата на ИКТ во наставата овозможува конструктивистичко учење и ја зголемува активноста и одговорноста на учениците во наставниот процес.

Сепак, не треба да се заборави фактот дека наставата преку Интернет има одредени недостатоци, кои се манифестираат првенствено преку изолација на учениците, кои не комуницираат директно со наставниците и другите ученици, но исто така и со недостатокот на стимулации за продолжување на учењето, како и тоа дека треба да ја познаваат употребата на ИКТ и располагањето со соодветните уреди. Оттука, постои согласност дека најефикасен начин за организирање на часови е т.н. мешана или хибридна настава, што, како што е наведено од Митиќ и сор. (2014) претставува:„еден вид средина за учење што ги комбинира предностите што ги нуди компјутерското учење на Интернет и традиционалното учење лице в лице“. Оваа форма на настава и учење е развиена за да се надминат недостатоците

на класичното учење преку Интернет во однос на недостаток на интеракција меѓу учениците, притоа интегрирајќи ги добрите страни на традиционалната и новата педагогија (Шикл-Ерски, Новковиќ, Спасојевиќ, 2014).

Авторите Ивановиќ и Антонијевиќ (2020) дискутираат за дигиталната настава во практиката во повеќе земји, анализирајќи ги резултатите од истражувањето спроведено во основните училишта во Белград, Скопје, Загреб, Сараево, во текот на двете учебни години (2017/18 и 2018/19), во кое беа опфатени 12 основни училишта, 157 предметни наставници и 396 ученици од осмо одделение. Резултатите од ова истражување покажаа дека разбирањето на дигиталната писменост не е исто кај сите ученици, ниту кај наставниците.. Наодите од ова истражување покажуваат дека во овие држави (Србија, Северна Македонија, Хрватска и Босна и Херцеговина) дигиталните технологии не биле соодветно вметнати во наставниот процес сè до избувнувањето на пандемијата на вирусот Ковид 19. Имено, повеќе од половината наставници сметаат дека училиштата немаат доволно технологија и дека технологиите се веќе застарени.

Пандемијата предизвикана од вирусот Ковид 19 принуди брза транзиција кон настава преку Интернет, без оглед на подготвеноста на учениците и наставниците и дигиталната технологија што е достапна во училиштата. Оттука, како важен проблем се појавува подготвеноста на наставниците и учениците за онлајн настава во Република Северна Македонија, имајќи предвид дека е потребно да се идентификуваат пречките за ефективно спроведување на онлајн наставата и да се дизајнираат програми за обука за нивно надминување. Покрај тоа, позитивните страни и предностите од онлајн наставата може да бидат интегрирани и во традиционалниот начин на учење и после пандемијата од Ковид 19.

1. ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Предмет на ова истражување се ставовите, искуството и перцепцијата на основците во нашата земја за начините, методите и квалитетот на онлајн наставата во нивните училишта.

2. ЦЕЛИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Главната цел на ова истражување е да се соберат податоци за тоа колку учениците од основните училишта од територијата на Република Северна Македонија се задоволни од начините на кои се организира онлајн наставата и што би промениле во начинот на онлајн наставата. Покрај тоа, целта на истражувањето е да се идентификуваат пречките за ефикасно спроведување на онлајн наставата врз основа на собраниот истражувачки материјал, што ќе овозможи креирање на препораки, методи и програми за обука со цел за нивно надминување.

3. ЗАДАЧИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Задачите на истражувањето се следните: 1. Да се утврдат начините на кои се одвива онлајн наставата во основните училишта во Р.С.Македонија; 2. Да се испита дали основците имаат обука за користење на платформата / апликацијата што се користи за онлајн настава; 3. Да се испита дали учениците ги имаат потребните технички средства за онлајн настава од дома; 4. Да се утврди степенот до кој учениците се задоволни од постојните начини на спроведување и квалитетот на онлајн наставата во нивното училиште; 5. Да се утврди степенот до кој учениците се задоволни од пристапот на наставникот кон онлајн наставата;

6. Да се испита што сметаат основците дека претставува најголема/и пречка/и во онлајн наставата; 7. Да се испитаат мислењата на учениците за тоа што треба да се направи за да се подобри квалитетот на онлајн наставата; 8. Да се идентификуваат дигиталните медиуми кои основците најмногу ги сакаат во онлајн наставата; 9. Да се идентификуваат дигиталните медиуми кои основците ги користат најмногу во самостојното учење; и 10. Да се испита до кој степен средношколците во државава добиваат помош од родителите во онлајн учењето.

4. ХИПОТЕЗИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Истражувањето е засновано врз општата хипотеза дека основците се задоволни од начините и квалитетот на онлајн наставата во нивните училишта, но дека и понатаму повеќе ја ценат традиционалната настава. Општата хипотеза на истражувањето укажува на комплексноста на проблемот на испитаната појава, поради што во истражувањето ќе се провери валидноста на следниве специфични тврдења: 1. Се претпоставува дека учениците се задоволни од пристапот на наставниците кон онлајн настава; 2. Се претпоставува дека на учениците најмногу им пречи недостатокот на интеракција со другите ученици и наставници во онлајн наставата; и 3. Се претпоставува дека учениците сметаат дека на наставниците им е потребна дополнителна обука за реализација на онлајн настава.

5. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

5.1. Примерок

Примерокот се состоеше од 770 испитаници. Во примерокот беа вклучени ученици од 30 основни училишта од територијата на Република Северна Македонија, од четвртто, петто,шестто,седмо,осмо и деветто одделение. При формирањето на примерокот, се водеше сметка градовите опфатени со истражувањето да бидат од различни краеви на државата.

5.2. Време и место на истражувањето

Истражувањето е спроведено во текот на месец април 2021 година во 30 основни училишта на територијата на Република С. Македонија.

5.3. Инструмент на истражувањето

Испитаниците требаше да пополнат прашалник кој, покрај социодемографските варијабли, содржеше и прашања поврзани со ставовите, искуството и перцепцијата за онлајн наставата, спроведена во основните училишта. Прашалникот е специјално дизајниран за потребите на истражувањето и содржи 18 прашања од затворен тип на кои учениците одговараа со избирање на еден од пондуените одогвори за кои најмногу одговара на нивниот став во однос на даденото прашање.

5.4. Постапка на истражувањето

Првично, беше испратена покана за учество во истражувањето до 30 основни училишта на територијата на нашата држава. Поканата за учество во истражувањето содржеше линк до прашалникот, кој наставниците директно им го пренесоа на учениците. Како техника, се користеше описна статистика - аритметичка средина, фреквенција и процент, како и квалитативна анализа и толкување на добиените податоци.

5.5. Обработка на податоците

Земајќи го предвид предметот на истражување, како и применетиот метод, техники и инструмент на истражување, методот за обработка на податоци беше квалитативен и квантитативен. Во обработката на статистичките податоци беа користени најоптималните методи за тестирање на поставените хипотези.

6. РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО И ДИСКУСИЈА

Статистичката обработка на податоците вклучува примерок од 770 испитаници, момчиња и девојчиња, основци од територијата на Република Северна Македонија за начините и за квалитетот на онлајн наставата. Исто така, земени се предвид и преференциите на учениците во врска со традиционалнат и онлајн наставата, како и согледаните бариери за онлајн наставата во училиштата во кои учат испитаниците. Споменатите тематски целини се анализирани врз основа на добиените одговори од прашалникот, кој содржи прашања во врска со општите ставови на учениците за начините на спроведување на онлајн настава, квалитетот на онлајн наставата и пристапот на наставниците во онлајн наставата, како и клучните недостатоци на онлајн наставата и начините преку кои може да се отстранат овие недостатоци. Практично, истражувањето се обиде да ги испита ставовите, перцепциите и искуствата основците во нашата држава во врска со онлајн наставата во училиштата за време на пандемијата предизвикана од Ковид 19.

Имено, анализата на резултатите покажа дека онлајн наставата во основните училишта во Република Северна Македонија најчесто се организира преку платформите на Гугл (Google classroom, Google Expeditions, Google Forms и Мајкрософт), како и платформите за видео конференции (Zoom, Skype, Google Meet и сл.)., додека messenger и call апликациите (Viber, WhatsApp, Facebook Messenger, итн.) се користат во помала мера. Ваквите наоди беа и очекувани со оглед на тоа дека Гугл има бесплатен и јазично локализиран систем за образовните институции, каде што секое училиште има пристап до сите апликации на Гугл со една корисничка сметка. Од друга страна, messenger и call апликациите се добро познати алатки за комуникација и на учениците и на наставниците, бидејќи тие ги користат и во секојдневниот живот. Може да се заклучи дека овие три категории на платформи/апликации се користат на мешовито, во зависност од специфичните потреби на наставниот процес.

Следната истражувачка задача беше да се утврди степенот во кој училиштата обезбедија обука за онлајн настава, во смисла на употреба на платформите/ апликациите што се користат во онлајн наставата. Според наодите од истражувањето, повеќето основци имале некаква форма на обука за користење на платформата/апликацијата што се користи за онлајн настава. Сепак, околу половина од испитаниците не добиле комплетна обука која ги интегрира теоретските и практичните аспекти кои се користат на платформите/апликациите што се користат во наставата, а нешто помалку од една петтина од учениците немаа никаков вид обука. Без оглед на претпоставката дека учениците се добро запознаени со платформите/апликациите што се користат за онлајн настава, може да се каже дека е потребно училиштата да им обезбедат на учениците соодветна теоретска и практична обука и обука која е потребна за користење на платформите и апликациите што се користат во онлајн наставата. Во таа смисла, наодите добиени по ова прашање укажаа на сериозен пропуст во организацијата на онлајн наставата.Следниот важен наод на истражувањето се однесува на

техничките услови за посета на онлајн часовите. Имено, дали учениците имаат пристап до Интернет и уреди за пристап до Интернет, како и дали ги споделуваат уредите и пристапот до Интернет со другите членови на семејството, е клучен индикатор за можноста на учениците непречено да присуствуваат на онлајн часовите. Врз основа на резултатите од истражувањето, се заклучува дека мнозинството основци во државата имаат технички услови да посетуваат онлајн часови. Сепак, иако ова е охрабрувачки факт, еден дел од учениците ги немаат потребните технички барања, без разлика дали станува збор за пристап до Интернет или уреди за пристап до Интернет. Значи, околу 5% од учениците се наоѓаат во незавидна положба во однос на посетувањето на онлајн часовите и мораат на најразлични начини да се снаоѓаат за да го надминат овој проблем. Ова е сериозен проблем и пречка за онлајн наставата, особено затоа што не станува збор за изолиран случај, што го покренува прашањето што прават училиштата за да обезбедат технички услови за учениците чии семејства не се во можност да ја купат потребната опрема/пристап до Интернет, како и колку овие ученици можат ефективно да посетуваат онлајн настава и да учат.

Кога станува збор за задоволството на учениците од онлајн наставата во основните училишта во С.Македонија, наодите од истражувањето покажуваат дека учениците се релативно задоволни. Нивото на задоволство на учениците од онлајн наставата беше измерено преку три компоненти: задоволство на учениците од начините на спроведување на онлајн наставата, задоволство на учениците од квалитетот на онлајн наставата и задоволство на учениците од пристапот на наставниците кон онлајн наставата. На крајот, овие сознанија беа поткрепени од перцепцијата на учениците за клучните недостатоци на онлајн наставата во основните училишта во С.Македонија во време на пандемијата предизвикана од вирусот Ковид 19. Може да се заклучи дека учениците се делумно задоволни од начините на онлајн наставата, т.е. од користењето на платформите/апликациите. Околу половина од учениците ги оценуваат начините на одржување на онлајн часовите како задоволителни, но третина од учениците не се ниту задоволни ниту незадоволни, додека одреден број ученици (14,3%) истакнуваат дека не се задоволни од начините на спроведување на онлајн наставата. Ваквите сознанија го идентификуваат просторот за подобрување на начините за спроведување на онлајн наставата, во смисла на избор на платформи/апликации што се користат при спроведувањето на онлајн наставата. Дополнително, како препорака за понатамошно истражување, може да се потенцира идентификувањето на платформите/апликациите што учениците најмногу би сакале да ги користат во онлајн наставата, со цел да се зголеми нивото на задоволство во овој сегмент на онлајн наставата. Во согласност со овие наоди се и резултатите од истражувањето поврзано со задоволството на учениците од квалитетот на наставата, каде нешто повеќе од половина од нив се задоволни од квалитетот на онлајн наставата во услови на пандемија, но третина од учениците се неодлучни, а помалку од нив се незадоволни од квалитетот на наставата. Ова е важен наод, кој покажува дека во некои училишта има проблеми во спроведувањето на онлајн наставата, па како препорака за идно истражување може да се формулира потребата од идентификација на недостатоците во квалитетот на онлајн наставата од аспект на учениците, но исто така и да се идентификуваат оние училишта каде ги има овие недостатоци, што ќе овозможи преземање на соодветни активности за подобрување на квалитетот на наставата преку едукација и обука на наставниот

кадар. Пристапот на наставниците кон онлајн наставата, мнозинството ученици го оценуваат како задоволителен, што практично покажува дека учениците го препознаваат и валоризираат напорот на наставниците да се справат со новите околности. Ова може да биде поткрепено со наодот дека за ова прашање има поголем удел на задоволни ученици во споредба со претходните две прашања за задоволството од онлајн наставата.Во однос на бариерите и пречките за онлајн настава за време на пандемијата, основците во С.Македонија согледуваат разни пречки, меѓу кои првото место го зазема недостатокот на интеракција со наставниците и другите ученици. Покрај тоа, алармантни се податоците што нешто помалку од една петтина од учениците сметаат дека онлајн наставата во нивното училиште е монотона и приближно ист број ученици укажуваат и на недостаток на разновидна содржина. Мал број ученици укажуваат и на недоволно познавање на ИКТ од страна на наставниците. Според наодите од истражувањето во делот на она што најмногу им пречи на учениците во тековната онлајн настава во училиштата кои ги посетуваат, за итна интервенција за подобрување потребна е интеракција во онлајн наставата, и интеракција на учениците со наставниците и интеракција помеѓу учениците. Покрај тоа, потребно е да се преземат и мерки за подобрување на наставната содржина, во насока на нивна поголема разновидност и интерес. Ова е проследено со наодите поврзани со она што најмногу им пречи на учениците во пристапот на наставниците кон онлајн настава, каде недостатокот на интеракција и недостатокот на повратни информации од наставниците се препознаваат како најголеми пречки во онлајн наставата. Учениците се прилично согласни за мерките што им ги предлагаат на училиштата во насока на подобрување на онлајн наставата, така што во најголем дел сметаат дека наставниците треба да наведат кои платформи/апликации ги знаат добро и да се користат во наставата, а училиштата треба да организираат дополнителна обука за наставниците, додека некои ученици сметаат дека училиштата треба да ангажираат администратор кој ќе им помага на наставниците во спроведувањето на онлајн наставата. Општиот генериран заклучок укажува на фактот дека повеќе од половина од учениците сметаат дека наставниците треба да ги подобрат дигиталните компетенции и знаењето за платформите/апликациите што се користат во онлајн наставата, но исто така имаат и разбирање за околностите под кои се одвива онлајн наставата и сепак ја ценат работата на наставниците. Кога станува збор за мислењето на учениците за тоа дали онлајн наставата може да ја замени традиционалната настава, повеќе од половина од учениците сметаат дека традиционалната настава е подобра, 56,6% од вкупниот број испитаници, додека останатите ученици се рамномерно распоредени во ставовите велејќи дека според нив треба да се комбинираат овие две форми на настава, така што онлајн наставата може да ја замени традиционалната, или не се сигурни која форма на настава е подобра. Врз основа на наодите од истражувањето поврзано со нивото на задоволство на учениците од онлајн наставата и ставовите на учениците во врска со можноста за онлајн наставата да ја замени традиционалната настава, може да се заклучи дека основната хипотеза во истражувањето дека основците се задоволни од начинот и квалитетот на онлајн наставата во училиштата, но и дека и понатаму повеќе ја валоризираат традиционалната настава, е делумно потврдена. Точно е дека учениците повеќе ја ценат традиционалната настава, но значителен дел од учениците имаат поинаков став или не се сигурни во нивниот став по ова прашање. Ова откритие покажува дека во традиционалното учење учениците

почесто ги гледаат своите врсници и можат да поминуваат време со нив, па затоа доаѓаме до заклучок дека традиционалната настава има повеќе димензии што ги исполнуваат другите потреби на младите отколку оние за стекнување нови знаења. Исто така, видовме дека учениците се делумно задоволни од онлајн наставата, дека препознаат разни пречки во сегашните начини на спроведувањето на онлајн наставата и дека предлагаат дополнителна обука на наставниот кадар со цел да се подобри онлајн наставата. Потврдена е посебната хипотеза дека учениците се задоволни од пристапот на наставниците кон онлајн настава, учениците ја валоризираат работата и работата на наставниците во услови на пандемија, иако се свесни за недостатоците, недоволните дигитални компетенции на наставниците и потребата од дополнителна обука за онлајн настава. Ова целосно ја потврдува третата посебна хипотеза дека учениците веруваат дека на наставниците им е потребна дополнителна обука за онлајн настава. Исто така, целосно е потврдена и втората посебна хипотеза, од која започна истражувањето, односно дека на учениците најмногу им пречи недостатокот на интеракција со другите ученици и наставници во онлајн наставата. Од наодите може да се забележи дека недостатокот на интеракција се согледува како најголема пречка во онлајн наставата.

Основците во С.Македонија ги користат скоро истите платформи/апликации за самостојно онлајн учење, што ги користат и во онлајн наставата, а две третини од учениците учат самостојно онлајн секој/скоро секој ден или неколку пати неделно. Нема значителни разлики помеѓу медиумите што веќе се користат во онлајн наставата и оние што учениците би сакале да ги користат во онлајн наставата. Конечно, покрај недоволната училишна поддршка, тие имаат и слаба поддршка од родителите, кои, заради непознавање на ИКТ и работата на интернет, како и поради професионалните обврски, не се во можност да им пружат помош на децата при онлајн наставата и онлајн учењето.

ЗАКЛУЧОК

Повеќето основци во С.Македонија имаат технички услови за посета на онлајн настава, но сепак, еден мал дел од учениците ги немаат потребните технички услови, без разлика дали станува збор за пристап до Интернет или уреди за пристап до Интернет. Ова претставува сериозен проблем и пречка за онлајн наставата и го покренува прашањето за еднаков пристап до образованието за сите и за униформен квалитет. Потребно е дополнително истражување за да се утврди бројот на основци кои немаат технички предуслови да посетуваат онлајн часови, како и утврдување на специфичните активности што училиштата ги преземаат за да се реши ова прашање.

Основците во нашата држава се релативно задоволни од квалитетот на онлајн наставата за време на пандемијата во училиштата што ги посетуваат. Ова откритие покажува дека во некои училишта има проблеми во спроведувањето на онлајн наставата, па како препорака за идно истражување може да се формулира потребата да се идентификуваат недостатоците во квалитетот на онлајн наставата од перцепцијата на учениците, но и идентификацијата на оние училишта каде се манифестираат овие недостатоци, како и конкретни акции за подобрување на квалитетот на наставата преку едукација и обука на наставниот кадар.

Идентификувани се најголемите недостатоци на онлајн наставата кои се согледуваат преку недостаток на интеракција на учениците со наставниците и другите ученици, недостаток на повратни информации од наставниците и

монотоно предавање и недостаток на различни содржини. Оттука, потребна е итна интервенција од аспект на обука и тренинг на наставниците за да се зголеми нивото на интеракција со учениците, како и меѓу учениците во онлајн наставата. Исто така, потребно е да се преземат мерки за подобрување на наставната содржина, во насока на нивна поголема разновидност и интерес. Повеќето ученици веруваат дека наставниците треба да ги подобрат дигиталните компетенции и знаењето за платформите/апликациите што се користат во онлајн наставата, но имаат разбирање за околностите под кои се одвива онлајн наставата и ја ценат работата на наставниците.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Andevski, M., Vidaković, M., Arsenijević, O. (2014). Internet u nastavi i učenju. Sinteza 2014-Impact of the Internet on Business Activities in Serbia and Worldwide, 368-374.
2. Volman M. (2005). Variety of roles for a new type of teacher. Educational technology and the teacher profession. Teacher and Teacher Education, 21, 15-31.
3. Ivanović, Đ., Antonijević, M. (2020) E-učenje-stanje i perspektive u Republici Srbiji. In: XXVI skup Trendovi razvoja "Inovacije u modernom obrazovanju". Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, pp. 187-190.
4. Kulik, J. A. (1994). Meta-analytic studies of findings on computer-based instruction. Technology assessment in education and training, 1, 9-34.
5. Matasić, I., Dumić, S. (2012). Multimedijske tehnologije u obrazovanju. Medijska istraživanja, 18(1), 143-151.
6. Mitić, P., Raspopović, N, Galetin, M., Rakić, S., Lečić, D. (2014). Blended learning na univerzitetima: prednosti i nedostaci. In: XX skup Trendovi razvoja "Razvojni potencijal visokog obrazovanja". Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, str. 177-180.
7. Cunningham, U., & Andersson, S. (1997). Läraren, eleven, internet. Stockholm: Liber AB.
8. Šikl-Erski, A., Novković, A.,Spasojević, P. (2014). Elektronsko učenje u razrednoj nastavi: mogućnosti i resursi. U: Zbornik radova: Tehnika i informatika u obrazovanju, 5. Konferencija sa međunarodnim učešćem, FTN Čačak, 30–31. maj 2014. str. 1-7.

37.011.3-051]:005.336.5:004

Ekaterina Syurdyukova
Tambov State University
Russian Federation

Prof. Sasho Manasov, PhD
ISU "G. R. Derzhavin" Sveti Nikole – Bitola
Republic of North Macedonia

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА

АННОТАЦИЯ: В статье рассматриваются психологические факторы формирования цифровой компетенции будущего педагога. Отмечена актуальность формирования и развития цифровой компетенции будущего педагога. Целью исследования является анализ психологических факторов формирования цифровой компетенции будущего педагога. Основными методами исследования выступают анализ отечественной и зарубежной научно-методической литературы по проблеме формирования цифровой компетенции, а также накопленный практический опыт осмысления данной проблемы в педагогической психологии. Определено содержание цифровой компетенции будущего педагога. Выявлено, что на формирование и развитие цифровой компетенции будущего педагога оказывают влияние внешние и внутренние (психологические) факторы, в основе которых лежат профессионально-личностные качества будущего педагога, способные повлиять на эффективность профессиональной деятельности в целом. Выделены и охарактеризованы группы психологических факторов цифровой компетенции будущего педагога.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: цифровая компетенция, цифровая среда, будущий педагог, психологический фактор, онлайн и оффлайн обучение, профессионально-личностные качества, подходы в изучении формирования цифровой компетенции

PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE FORMATION OF DIGITAL COMPETENCE OF A FUTURE TEACHER

ABSTRACT: The article examines the psychological factors in the formation of digital competence of a future teacher. The relevance of the formation and development of digital competence of the future teacher is noted. The aim of the study is to analyze the psychological factors in the formation of digital competence of a future teacher.
The main research methods are the analysis of domestic and foreign scientific and methodological literature on the formation of digital competence, as well as the accumulated practical experience of understanding this problem in educational psychology.
The content of digital competence of the future teacher has been determined. It was revealed that the formation and development of digital competence of a future teacher is influenced by external and internal (psychological) factors, which are based on the professional and personal qualities of the future teacher, which can affect the effectiveness of professional activity in general. The groups of psychological factors of the digital competence of the future teacher are highlighted and characterized.

KEYWORDS: digital competence, digital environment, future teacher, psychological factor, online and offline learning, professional and personal qualities, approaches to studying the formation of digital competence

ВВЕДЕНИЕ

Уровень владения цифровыми технологиями у будущего педагога в современном обществе понимается как объективная реальность. Бурное развитие цифровых технологий позволяет рассматривать их в нескольких ракурсах: как инструмент создания обучающих материалов; как инструмент донесения информации до обучающихся; как инструмент контроля; как инструмент эффективного способа обучения; как инструмент индивидуализации обучения; как средство формирования новой образовательной среды.

Соответственно, необходимым является обеспечение высокого уровня профессиональной подготовки будущего педагога, в основе которой будет лежать цифровая компетенция.

ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Целью исследования является анализ психологических факторов формирования цифровой компетенции будущего педагога.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Основными методами исследования выступают анализ отечественной и зарубежной научно-методической литературы по проблеме формирования цифровой компетенции, а также накопленный практический опыт осмысления данной проблемы в педагогической психологии.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Проблеме формирования цифровых компетенций посвятили свои работы как российские, так и зарубежные ученые.

В современном мире представлены несколько подходов к изучению цифровой компетенции специалиста.

Первый подход основан на поведенческих характеристиках. В докладе на Всемирном экономическом форуме «The Future of Jobs» в 2016 году были названы десять наиболее актуальных навыков в 2020 году: решение сложных проблем, критическое мышление, творчество, управление людьми, взаимодействие с людьми, эмоциональный интеллект, разработка и принятие решений, клиентоориентированность, ведение переговоров, способность обучаться новому [17]. Однако не рассматриваются непосредственно цифровые навыки.

Второй подход к востребованным компетенциям Индустрии 4.0 предполагает наличие и поведенческих, и цифровых компетенций.

В докладе «Россия-2025: от кадров к талантам» представлена общая модель актуальных компетенций, объединяющая когнитивные и социально-поведенческие группы навыков [9]. Цифровой навык является одним из наиболее актуальных в данной модели.

Третий подход – технологический. На саммите G20 в 2017 году была предложена модель оценки цифровой грамотности населения по пяти индикаторам: информационная и компьютерная грамотность, медиаграмотность, коммуникативная грамотность, отношение к технологическим инновациям [4].

Вопросам формирования и развития цифровой компетенции педагога посвящены исследования отечественных и зарубежных авторов.

Согласно К. Фросс, Д. Винничка-Ясловска, цифровое обучение становится приоритетным направлением в ВУЗе, поскольку не ограничивает субъектов образовательной среды во временных ресурсах и территориально, выборе средств обучения, форм и методов организации обучения [11].

М. Каттик, С. Одлюрт сделали акцент на важности использования цифровых технологий при обучении аутистов [12].

В исследованиях А. М. Куарлз, С. С. Конвэй, С. Харрис, Дж. Ослер, Л. Рех отмечается, что задача современно ВУЗа – обеспечить цифровую образовательную среду, в которой студенты должны изучать и учиться применять новейшие цифровые/мобильные технологии в своей будущей профессиональной деятельности [16].

В работах А. Максвелл, З. Янг, С. Чен подчеркивается, что образовательные стратегии меняются в зависимости от поколения, соответственно, для поколения 21 века приоритетом становится владения цифровыми технологиями [15].

Согласно А. Джонс, Р. Беннет [14], важно не столько оцифровать современное образование, сколько наряду с сохранением наилучших практик традиционного обучения внедрить в них цифровые технологии.

Г. Демарл-Мойзель, Б. Сабитцер, Дж. Силл [13] отмечали необходимость создания в ВУЗе цифровой лаборатории, где могли бы обучаться в любое время и студенты, и преподаватели.

Проблемой формирования психологических основ подготовки цифровой компетенции будущих педагогов, значительное внимание было уделено в работах отечественных исследователей.

Так, к примеру, в работах Н. В. Гафуровой [1] создана методика обучения информационным технологиям.

В исследованиях А. П. Шмаковой, Е. Л. Федотовой акцентируется внимание на важности информационных технологий в профессиональной деятельности будущего педагога и высоком уровне владения ими [3].

По мнению Е. А. Дьяковой, Г. Г. Сечкаревой, содержание цифровой компетенции современного педагога включает не только умения использовать имеющиеся знания для подготовки к урокам в цифровой среде, но и организовать аналитическую деятельность обучающихся с целью формирования у них умений и навыков владения цифровыми технологиями как инструментом познания [2].

Авторы акцентируют внимание на цифровизации образования, необходимости обеспечения ВУЗов современными информационными системами с доступом к образовательным ресурсам, научным библиотекам и т.д. [2].

Тем не менее, несмотря на интенсивность исследований цифровизации в становлении будущих педагогов, обострившейся в период пандемии, актуальными являются следующие вопросы:

- перестройка учебных программ и планов под цифровую среду [7];
- уровень цифровой грамотности педагогов [6];
- уровень понимания педагогами возможностей применения цифровых технологий [5];
- рациональное использование цифровых технологий и вариативность сочетания онлайн и оффлайн обучения [8].

Соответственно, можно заключить, что будущий педагог, обладающий цифровой компетенцией, должен иметь развитые на достаточном уровне и специфичные для цифровой среды умения и способности. Однако на практике будущие педагог сталкивается с различными факторами, влияющими на развитие цифровой компетенции.

ОБСУЖДЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Традиционно выделяют внешние и внутренние факторы. На основе анализа научных источников целесообразно выделить следующие факторы цифровой компетенции будущего педагога:

- внешние или социально-психологические: а) на общегосударственном уровне (ситуация в стране в целом (ограничительные меры в связи с COVID-19), социально-экономическая ситуация в стране); б) на общеотраслевом уровне (тенденции в сфере образования, развитие цифровой образовательной среды и технологий, требования ФГОС); в) на уровне организации (степень технической оснащенности, уровень организации обучения, стиль руководства, система мотивации труда);
- внутренние или индивидуально-психологические, в основе которых лежат профессионально-личностные качества будущего педагога, способные повлиять на развитие цифровой компетенции и эффективность профессиональной деятельности.

Исходя из этого, психологические факторы целесообразно распределить по следующим группам, включающим:

- познавательные способности будущего педагога;
- мотивационную сферу;
- эмоционально-волевую сферу;
- коммуникативные способности.
- предметно-практическую сферу.

К группе психологических факторов цифровой компетенции, включающих познавательные способности, отнесены:

- уровень развития креативности как способа созидания (способность к разработке цифрового продукта);
- уровень сформированности цифровой грамотности;
- уровень развития педагогического предвидения и прогнозирования (способность увидеть и реализовать возможности цифровых девайсов);
- уровень развития гибкости в цифровой среде;
- уровень развития «тезисности» (способность выбирать только необходимое/важное и отсекать ненужное в информационном потоке информации).

В группу психологических факторов цифровой компетенции, отражающей мотивационную сферу, включены:

- уровень развития мотивации к реализации цифровых технологий в обучении;
- уровень развития способности к самообучению и повышению квалификации в сфере цифровизации;
- уровень развития мотивации к применению цифровых технологий в рамках индивидуализации обучения.

В группу психологических факторов цифровой компетенции, отражающей эмоционально-волевую сферу, включены:

- уровень адекватности (способность к оценке соответствия целей и результатов обучения в условиях цифровизации);
- уровень эмоционального интеллекта (способность распознавать собственные эмоции и эмоции обучающихся, их потребности и интересы и управлять ими);
- уровень адаптивности нервной системы и выносливости в ситуациях длительных, интенсивных физических и психических перегрузок;
- уровень развития способности понимать собственные трудности в овладении и реализации на практике цифровых технологий;
- уровень развития саморегуляции (способность к осознанию и регулированию своих психических состояний в результате применения цифровых технологий);
- уровень развития рефлексии (способность к самоанализу, самооценке, самонаблюдению в условиях выбора цифровых технологий);
- уровень развития способности проявлять настойчивость в процессе применения цифровых технологий;
- уровень понимания возможностей цифровизации, ее преимуществ и недостатков, понимания цифровых технологий как средства достижения целей обучения и индивидуализации;
- уровень развития способности к регулированию своей профессиональной деятельности в условиях цифровизации.

Группа психологических факторов цифровой компетенции, отражающая предметно-практическую сферу, включает:

- уровень владения цифровыми технологиями;
- уровень владения методикой обучения посредством цифровых технологий;
- уровень развития способности работать в цифровой среде (способность разрабатывать курсы, организовать работу обучающихся онлайн и оффлайн, находить и/или разрабатывать и использовать проблемные ситуации в условиях цифровой среды, определять вариативность онлайн и оффлайн работы).

В группу психологических факторов цифровой компетенции, включающей коммуникативные способности, отнесены:

- уровень развития умения устанавливать, поддерживать контакт и управлять диалогом в цифровой среде;
- уровень развития культуры речи;
- уровень развития способности переключать обучающихся на разные виды деятельности (онлайн и оффлайн).

На основе выделенных психологических факторов цифровой компетенции целесообразно сделать вывод о том, что, по сути, был предложен психологический портрет будущего педагога, в котором цифровая компетенция выполняет основополагающую роль.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На основе вышеизложенного целесообразно сделать следующие выводы.

Цифровая компетенция будущего педагога предполагает владение на высоком уровне цифровыми технологиями для достижения эффективности обучения. На формирование и развитие цифровой компетенции будущего педагога оказывают влияние внешние и внутренние (психологические) факторы, в основе которых лежат профессионально-личностные качества будущего педагога, способные повлиять на эффективность профессиональной деятельности в целом. Психологические факторы цифровой компетенции будущего педагога включают в себя уровень развития познавательных и коммуникативных способностей, мотивационной, эмоционально-волевой, предметно-практической сфер.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексанков А. М. Четвертая промышленная революция и модернизация образования: международный опыт // Стратегические приоритеты. 2017. № 1 С. 53-69.
2. Дьякова Е. А. Цифровизация образования как основа подготовки учителя XXI века: проблемы и решения // Вестник Армавирского государственного педагогического университета. 2019. № 2. С. 24-35.
3. Воинова И. В. Технология подготовки будущего учителя к профессиональной деятельности в условиях цифровой образовательной среды // Цифровая образовательная среда в педагогическом образовании: монография / Под общ.ред. Т. В. Кормилицыной, Е. А. Бакулиной; Мордов. гос. пед. ин-т. – Саранск, 2019. – 145 с.
4. Волкова А.С., Константинова Д.С., Кудаева М.М., Масалова Ю.А. Изменение подходов к использованию человеческих ресурсов под воздействием цифровых технологий // Креативная экономика. 2020. № 8. С. 1491-1506.
5. Гребенюк Т. Б. Подготовка будущего педагога к цифровизации образования как педагогическая проблема // Научно-методический электронный журнал «Калининградский вестник образования». 2020. № 2 (6). С. 20-27.
6. Индикаторы образования: 2017: Статистический сборник / Н. В. Бондаренко, Л. М. Гохберг, И. Ю. Забатурина [и др.]. М.: НИУ ВШЭ, 2017. 320 с.
7. Потапова И.Н. Digital-глобализация в процессе обучения иностранному языку // Сборник статей II всероссийской (национальной) научно-практической конференции «Современные научно-практические решения в АПК». Тюмень: ГАУС3, 2018. С. 319-322.
8. Проценко С. И. Мультимедийные технологии в образовательно-профессиональной деятельности будущего педагога. Подготовка будущего учителя к проектированию современного урока: монография. Саранск: Мордов. гос. пед. ин-т. Саранск, 2016. С. 53–71.
9. Россия 2025: от кадров к талантам. Официальный сайт BCG. [Электронный ресурс]. URL: https://www.bcg.com/ru-ru/россия-2025-от-кадров-к-талантам (дата обращения 16.10.2020).
10. Yachina N. P. E-Teaching Materials as the Means to Improve Humanities Teaching Profi ciency in the Context of Education Informatization // International Journal of Environmental and Science Education. 2016. Vol. 11, Is. 4. Pp. 433–442.

11. Fross K. «Student zone» as a new dimension of learning space / K. Fross, D. Winnicka-Jasłowska, A. Sempruch // Case study in Polish conditions (Conference Paper). Advances in Intelligent Systems and ComputingVolume. 2018. Vol. 600. Pp. 77–83.
12. Cattik M. The effectiveness of the smart boardbased small-group graduated guidance instruction on digital gaming and observational learning skills of children with autism spectrum disorder // Turkish Online Journal of Educational TechnologyVolume. 2017. Vol. 16, Issue 4. Pp. 84–102.
13. Demarle-Meusel H. The teaching-learning-lab: Digital literacy & computational thinking for everyone // Proceedings of the 9th International Conference on Computer Supported Education. 2017. Vol. 2. Pp. 166–170.
14. Jones A. Reaching beyond an online/offl ine divide: invoking the rhizome in higher education course design // Technology, Pedagogy and Education. Journal. 2017. Vol. 26, Issue 2. Pp. 193–210.
15. Maxwell A. Mobile learning for undergraduate course through interactive apps and a novel mobile remote shake table laboratory (Conference Paper) // Annual Conference and Exposition, Conference Proceedings. 2017. Vol. 24. Pp. 45-48.
16. Quarles A. M. Integrating digital/mobile learning strategies with students in the classroom at the historical black college/university (HBCU) // Handbook of Research on Digital Content, Mobile Learning, and Technology Integration Models in Teacher Education. 2017. Pp. 390–408.
17. The Future of Jobs. Official site of WEF [Электронный ресурс]. URL: https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs (дата обращения 16.10.2020).

616.89-008.442.6:159.923]:316.774

Полина Георгиева, докторант
Великотърновски университет "Св. св. Кирил и Методий"
Р. България

НАРЦИСИЗЪМ, СОЦИАЛНИ МЕДИИ И СТИЛОВЕ ХУМОР

РЕЗЮМЕ: Статията цели да предложи кратък теоретичен и емпиричен преглед както на нарцисизма като феномен, който е все по-разпространен в съвременния свят, така и на стиловете хумор, с които нарцистичните личности се ангажират. Освен че са дискутирани възгледите за нарцисизма от гледна точка на социалната психология, психологията на личността и клиничната психология, е засегната и ролята на социалните медии по отношение на нарцисизма. Прегледът на някои от съвременните емпирични изследвания върху взаимовръзката на различните типове нарцисизъм и стиловете хумор най- общо сочи, че съществува позитивна корелация между адаптивния хумор и грандиозния нарцисизъм и между негативните стилове и уязвимия нарцисизъм.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: нарцисизъм, грандиозен, уязвим, стилове хумор, социални медии

NARCISSISM, SOCIAL MEDIA AND HUMOR STYLES

ABSTRACT: The article aims to offer a brief theoretical and empirical review on both narcissism as a phenomenon getting increasingly popular in modern world, and the humor styles narcisstic individuals normally employ. It attempts to look into narcissism from the perspective of social psychologists, personality psychologists and clinicians, as well as discusses the role of social media in relation to narcissism. Review of some of the recent empirical studies on the relationship between different types of narcissism, in general, points towards a positive correlation between adaptive humor styles and grandiose narcissism and between negative humor styles and vulnerable narcissism.

KEYWORDS: narcissism, grandiose, vulnerable, humor styles, social media

НАРЦИСИЗМЪТ В ДНЕШНИЯ СВЯТ НА СОЦИАЛНИ МЕДИИ

Нарцисизмът- без значение дали е разглеждан като личностна черта, която всеки от нас притежава в известна степен, и който „може в някои отношения да е адаптивен или поне да е компромис между положителни и отрицателни последици за Аза"(Калчев 2019:24) или като патологично състояние, изследвано от клиничните психолози и притежаващо богато многообразие от симптоми -като явни или прикрити грандиозни фантазии, арогантност, чувство за привилегированост и липса на емпатия, но и крехко самочувствие и самооценка, която силно зависи от околните, отдръпване от другите или демонстративна скромност (Caligor, Levy, Yeomans 2015)- е един от онези конструкти, които са сложни и предизвикателни за дефиниране и диагностициране. Терминът „нарцисист" или „нарцис" често се използва в ежедневието и публичното пространство с явна негативна конотация и цели да опише „арогантен, претенциозен и крайно погълнат от себе си човек, който често дразни околните с крещящото си и безочливо самочувствие, поставяйки себе си над общоприетите правила на поведение" (Калчев 2019: 23). Повечето хора са се сблъсквали с подобни индивиди, било то в личен или в

ежедневен план- в САЩ (а и до голяма степен в Интернет глобално) през 2020 г. името Карън става нарицателно именно за такъв нарцистичен тип жени (Wikipedia 2021).

Нарцисизмът все повече се счита за черта на модерното общество (Twenge & Campbell 2009) и на новите поколения (Twenge 2007). Учените установяват, че през годините нивата на нарцисизъм се увеличават (Twenge, Campbell, & Gentile 2012;Twenge, Konrath, Foster, Campbell, & Bushman 2008) и популярните медии често отдават тази тенденция на популярността на социални мрежи като Фейсбук, Туитър и Инстаграм, макар и за това да не съществува солидна емпирична основа. (McCain, J, Campbell, W.K 2018) Факт е, обаче, че статистическото повишаване в резултатите на нарцистичните скали съвпада с въвеждането, възхода и широката употреба на социалните мрежи като Фейсбук и Туитър. Изследователи, разглеждали това едновременно увеличение както в нивата на нарцисизма, така и в употребата на социални медии забелязват, че нарцисизмът се свързва с различна мотивация и модели за използването на социалните мрежи.(Buffardi and Campbell 2008; Mehdizadeh, 2010; Bergman, Fearrington, Davenport, and Bergman, 2011)

По отношение честотата на публикуване на селфита, например, учените установяват наличието на позитивна корелация с нарцисизма (Sorokowski et al, 2015; Weiser, 2015). Когато обаче разглеждат публикуването на хумористични селфита, изследователите (Chester, Wang 2016) откриват, че измежду трите дименсии на нарцисизма(ексхибиционизъм, превъзходство, авторитет) единствено ексхибиционизма е в значителна корелация с честотата на публикуване. Това предполага, че хората, които често публикуват хумористични селфита имат силно желание да се „изфукат", но в същото време се чувстват по-низши- чрез подобни снимки те не остават незабелязани, получават внимание, но в същото време крият слабостите, които сами вярват, че имат. Изглежда, че подобен нарцисизъм- нисък по власт и превъзходство и всъщност доближаващ се до характеристиките на уязвимия нарцисизъм- е уникално обвързан именно с публикуването на хумористични селфита.

Изследване на 200 души от Австралия през 2016 г. върху връзката между нарцисизма, самооценката и използването на Инстаграм, от друга страна, открива много слабо потвърждение за отношение между нарцисизма и използването на Инстаграм и предполага, че Инстаграм по-скоро предлага платформа за изразяване на вече съществуващи нарцистични тенденции, отколкото средство, окуражаващо екстремно нарцистично поведение у хора, които по принцип нямат такава тенденция.(Paramboukis, Skues and Wise 2016) Това би могло да се дължи на факта, че изразяването на нарцистично поведение чрез социалните мрежи е по-скоро продукт на обществото, което става все по егоцентрично, и социалните мрежи просто предлагат още една арена за изява. Алтернативно, възможно е и социалните мрежи да улесняват, окуражават и приветстват нарцистичното поведение в една спирала на деградация, която увеличава нивата на нарцисизъм повече от всякога. Друга вероятност е тази връзка просто да е резултат от различния начин, по който хората отговарят на въпросниците за самооценка и нарцисизъм (т.е. с по-малко фалшива скромност, отколкото предишните поколения), отколкото на реална промяна в природата на личностните черти.. (Paramboukis, Skues and Wise, 2016)

ВИДОВЕ НАРЦИСИЗЪМ

Видовете нарцисизъм могат да бъдат разграничени в зависимост от подхода към тях- дали целим да разгледаме природата на нарцисизма (нормален, патологичен), фенотипното му описание (грандиозен, уязвим) или начина му на изразяване (открит, прикрит) (Калчев 2019). Така се натъкваме и на един от най-щекотливите въпроси в психологията- този за диференцирането на „нормално" и „патологично".

Бихме могли да счетем нарцисизма за нормален дотолкова, доколкото той, подобно на инстинкта за самосъхранение и инстинкта за продължаване на рода, е мотив „който има важна биологична функция". (Стойков 2011b: 99) Ерих Фром счита, че при човека нарцисизма е компенсация за неговите слабо вродени инстинкти (в сравнение с тези на животните) и го свързва с т.нар. „оправдана агресивност".(Стойков 2011 b:99) За него този нарцисизъм е оптимален, биологично необходим и свързан с обществото сътрудничество. В противовес, т.нар. от Фром злокачествен нарцисизъм, наред с любовта към смъртта и симбиотично-инцесната фиксация, представлява един от елементите на синдрома на упадъка- „най-страшната и най-опасна форма на човешка ориентация" (Стойков 2011 b:90)

Фром базира своя анализ на нарцисизма върху теорията за на Фройд: както значителна друга част от психологическите феномени, така и тази за нарцисизма първоначално е изследвана от гледна точка на психодинамичното разбиране за човешката природа. Фройд разглежда нарцисизма като част от развитието на Аз-а и освен понятия като нарцистичен избор на обект, нарцистично либидо и нарцистична ориентация на личността, той дефинира и първичен и вторичен нарцисизъм. (Стойков 2011 a). Според И. Стойков „ Първичният (безобектен) нарцисизъм е характерен за ранното детство, когато липсва отношение към обектите от външния свят, в периода, когато То и Аз са неидентифицирано цяло. Вторичния нарцисизъм идва с формирането на Аз-а, което позволява на детето да прави идентификация и на други обекти и да насочва своето либидо към тях. В този случай либидото се оттегля от външните обекти и отново се „влива" в Аз-а." (Стойков, 2011 a:225) Казано с други думи, вторичният нарцисизъм- в този смисъл разглеждан като патологичен- имаме налице когато либидото е насочено не към нормалната интегрирана структура на Аз-а, а към патологичната структура, когато любовта, която би трябвало да е инвестирана в други хора, се оттегля и се инвестира в Аз-а. (Калчев 2019; Божкова 2013) В по-задълбочен психоаналитичен анализ на патологичния нарцисизъм П.Бургов обобщава три нива на патология на нарцисизма: „ 1) регресия от нормалния възрастен към нормалния детски нарцисизъм; 2) връзката с обект, който представлява Егото, докато то се идентифицира с този обект; 3) връзката на грандиозното Его с временно проектираното грандиозно Его." (Бургов 2020: 300)

Най-общо бихме могли да обобщим, че нормалният нарцисизъм действа в полза на човека и околните- проявлението му е в съответствие с възприетите обществени норми, има адаптивна личностна организация, психични потребности и регулаторни механизми (Pincus et al., 2009; Калчев 2019; Стойков 2011 a; Стойков 2011 b) и представлява интерес за учените от сферата на психологията на личността и социалната психология.

Патологичния нарцисизъм, „елемент от синдрома на упадъка", за който говори Фром, от своя страна, обаче „включва намалена способност да се управляват и да се удовлетворяват потребностите от признание и възхищение

и вследствие на това себеутвърждаването се превръща в първостепенна цел, преследвана в почти всички ситуации по неадаптивни начини и в неподходящ контекст". (Калчев, 2019: 40; Pincus, 2013)

В контраст с разбиранията на социалните психолози, клиничните обикновено разглеждат нарцисизма в контекста на нарцистичното личностно разстройство (НЛР), което се асоциира с множество негативни характеристики, сред които арогантност, липса на емпатия, желание да се експлоатират околните и емоционална нестабилност. (Zeigler-Hill &Besser 2011) Като цяло, с нарастването на остротата на нарцистичната патология, агресията, която може да е насочена към себе си или към другите, става по-очевидна, междуличностното функциониране се влошава и дефицитите в моралното функциониране стават все по-явни, като така представляват сериозно предизвикателство за клиничното лечение. (Caligor et al.2015)

Диагностичното объркване, което заобикаля НЛР отразява силно променливото му проявление и широката гама от обостреност, които могат да характеризират нарцистичната патология. Хората с НЛР могат да са грандомани или пък да се ненавиждат, да са екстроверти или социално изолирани, индустриални предприемачи или неспособни да се задържат на стабилно работно място, образцови граждани или склонни към антисоциални прояви. Предвид това многообразие, далеч не е очевидно какво общо имат подобни лица, за да споделят обща диагноза. (Caligor, et al. 2015). Въпреки че DSM-V описва отделен, сравнително хомогенен синдром (Таблица 1), има богата литература, която подкрепя наличието на различни подвидове НЛР.(Pincus & Lukowitsky 2010; Miler & Campbel 2008; Kernberg 1985) До известна степен този въпрос е адресиран от алтернативния модел за концептуализирането на личностните разстройства, разработен от работна група към DSM-V и включен в секция 3 на DSM-V. (Таблица 2)

Таблица 1. Критерии на ДСМ-5 за Нарцистично Личностно Разстройство:

Всеобхватен модел на грандиозност (във фантазиите или в поведението), нужда от възхищение и липса на емпатия, водещи началото си в ранната зрялост и проявяваща се в редица ситуации, като отговаря на 5 (или повече) от следните критерии:

1. Притежава грандиозно чувство за собствената си значимост (напр. преувеличава своите постижения и таланти, очаква да бъде разпознат като по-висш от другите без съответното покритие).
2. Увлича се във фантазии за неограничени успех, власт, интелект, красота или идеална любов.
3. Вярва, че той или тя се„специални" и уникални и могат да бъдат разбрани и да се асоциират единствено с други специални или високопоставени хора (или институции).
4. Изисква прекомерно възхищение.
5. Има чувство на привилегированост (т.е. неразумно очакване за особено фаворизиращо отношение или автоматично съгласие с неговите или нейните очаквания)
6. В междуличностните си отношения са експлоатиращи (т.е. възползват се от другите за да постигнат целите си).

7. Липсва им емпатия: те нямат желание да разпознаят или да се идентифицират с чувствата и нуждите на другите
8. Често завиждат на другите или вярват, че другите им завиждат.
9. Демонстрират арогантно и надменно поведение и отношение.

Адаптирано по (Caligor et al. 2015) от: *American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition. Arlington, Va., American Psychiatric Association, 2013, pp. 669–670..*

Таблица 2. Предложени критерии за Нарцистично Личностно Разстройство в Алтернативния Модел на ДСМ- 5 за личностни разстройства:

А. Умерено или по-силно нарушение в личностното функциониране, проявяващо се с характерни трудности в две или повече от следните четири области:
1. Идентичност: Прекомерно позоваване на другите за самоопределение и регулиране на самочувствието; завишена, раздута, или колебаеща се между крайностите преувеличена самооценка; емоционалната регулация отразява колебанията в самочувствието.
2. Самоуправление: Поставянето на цели е базирано на получаване одобрението на другите; личните стандарти са необосновано високи, с цел да виждат себе си като изключителни, или твърде ниски въз основа на чувство за привилегированост; често не са наясно със собствените си мотиви.
3. Емпатия: Увредена способност да се разпознават или да се идентифицират с чувствата и нуждите на околните; прекомерно настроени към реакциите на другите, но само ако се възприемат като релевантни на тях; над- или подценяване на собствения ефект върху другите.
4. Интимност: Връзките им в голяма степен са повърхностни и съществуват, за да обслужват регулацията на самооценката; взаимността е ограничена от малко истински интерес към чуждите преживявания и преобладаване на нуждата от лична облага.
В. И двете от следните патологични личностни черти:
1. Грандиозност (аспект на Антагонизма): Чувство на привилегированост, било то открито или прикрито; егоцентричност; твърдо придържане към убеждението,че човек е нещо повече от останалите; пренебрежение към околните.
2. Търсене на внимание (аспект на Антагонизма): Прекомерни опити да се привлече вниманието на околните и да са център на внимание; търсене на възхищение.

Адаптирано по (Caligor et al. 2015) от: *American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition. Arlington, Va., American Psychiatric Association, 2013, pp. 767–768.*

От гледна точка фенотипното описание на нарцисизма, авторите правят ясно разграничение между грандиозен и уязвим нарцисизъм.(Pincus & Roche, 2011, Pincus & Lukowitsky, 2010; Miller et al. 2010). Грандиозният нарцисизъм е най-лесно разпознаваемата форма на патологичен нарцисизъм, тъй като

неговия модел на самопровъзгласяване, използвачество и ексхибиционизъм е в унисон с диагностичните критерии за нарцистично личностно разстройство, посочени в Таблица 1. В контраст, уязвимата форма се характеризира със слаба саморегулация, което води до самокритика, негативни афективни преживявания и междуличностни проблеми. (Zeigler-Hill & Besser 2011) Грандиозният нарцисизъм е свързан с чувства, засягащи околните (привилегированост, избягване, превъзходство), докато уязвимият нарцисизъм се свързва с вътрешноличностни фактори и негативни чувства, насочени към себе си като условна, несигурна самооценка и завист. (Hollandsworth 2019).

П. Калчев описва грандиозността като „нереалистичното чувство за превъзходство, възприемането на себе си като по-добър от останалите, което дава основание на другите да се гледа с пренебрежение като малоценни. Грандиозността се отнася и до чувството на изключителност, уникалност както и убеждението, че човекът може да бъде разбран само от малко на брой много специални хора". (Калчев 2019:47) и я посочва като основната черта, разграничаваща нарцистичното личностно разстройство от граничното и антисоциалното личностно разстройство.Грандиозните нарцисисти изпитват необходимост „ да се хвалят, да имат привилегии, не понасят забележки, наричат себе си „чувствителни" (Божкова 2013:165), „трудно понасят остаряване, самота и болести" (Ончев 2012:89).

Уязвимостта при нарцисистите, от своя страна, също не е лишена от чувството за грандиозност и превъзходство над околните, но то не е манифестирано както при ексхибиционистичния грандиозен тип, а е добре прикрито под маската на скромност, сдържаност или срамежливост. Пропастта между нереалистичното и изключително крехко самочувствие на тези индивиди и обективната действителност ги кара да се изолират от света, тъй като всеки смислен контакт с околните би бил заплаха за тях, а затаеният гняв, завист, безпомощност и потиснатост често характеризират емоционалния им фон. (Caligor 2015; Калчев 2019). Възможно е този тип нарцистични личности и да демонстрират „ показно себеунижение или себеподценяване с очакването да бъдат опровергани." (Ончев 2012:89).

Данните от клинични извадки подкрепят тезата, че нарцисизма присъства и в грандиозна, и в уязвима форма у всеки човек и флуктиура между тях в зависимост от житейските обстоятелства, докато хипотезата, че те могат да са да са напълно различни видове и само единия от тях да е наличен у човек намира подкрепа в изследванията на социалните психолози и психолозите на личността. (Калчев 2019)

Според начина си на изразяване нарцисизмът би могъл да се раздели на открит и прикрит. По най-общи белези би могъл да се направи паралел между откритият и грандиозния нарцисизъм- и двата типа характеризиращи се с „директно изразяване на ексхибиционизъм, (привличане на внимание), на чувство за собствена значимост и прекомерно ангажиране с получаване на внимание и възхищение от другите и уязвимия и прикритият тип- „свръхчувствителни, тревожни, плахи и несигурни, но при близък контакт изненадват наблюдателите с грандиозните си фантазии" (Калчев 2019: 60) Откритият и прикритият нарцисизъм, обаче, не са напълно тъждествени с грандиозния и уязвимия, тъй като проявите на мотиви, емоции, поведение, когниции и т.н. могат да са както открити, така и прикрити и при грандиозните, и при уязвимите нарцисисти. (Pincus et al. 2014)

СТИЛОВЕ ХУМОР И ВРЪЗКАТА ИМ С НАРЦИСИЗМА

Изследователите на хумора концептуализират и измерват индивидуалните различия в чувството за хумор по няколко различни начина, включително способността за генериране (създаване) на хумор, забавление от определени типове хумористични стимули, тенденция да се разказват шеги и да се забавляват околните, тенденция често да се смеем и т.н. Един от доайените в областта на изследванията на хумор, проф. Род Мартин и съавтори считат, че аспектът на хумора, който е най-съотносим с емоционалното и психологическото благополучие има общо с начините, по които хората обичайно го използват във взаимодействията си с другите- това, което те наричат „стилове на хумор". Те (Martin, Puhlik-Doris, Larsen, Gray, & Weir 2003) идентифицират четири различни стила на хумор, като два от тях са считани за адаптивни и ползотворни за личностното благополучие (доброжелателен и себеутвърждаващ), а другите два (себеунищожителен и агресивен) - за потенциално вредни и дезадаптивни. М. Ценов описва тези две дименсии, разгледани в перспектива „ дали (хуморът) е насочен към интрапсихичния свят, за да може личността да утвърди себе си и своя Аз; или е насочен към външния свят за развитие на междуличностните взаимоотношения." (Ценов 2017:9)

Най- често срещаното разграничение- и вероятно най- ясното и изчерпателно- е между следните четири типа хумор (Martin et al. 2003):

- Първият стил хумор от позитивната диада- доброжелателният- се характеризира с правенето на хумористични коментари, приятелски закачки, разказване на шеги и вицове, с цел да се забавляват околните, да се улеснят взаимоотношенията и да се намали напрежението. Хората, използващи преимуществено този тип умело прилагат хумора в междуличностните си отношения по мирен начин, умеят да толерират- до допустима граница- и да се веселят на шегите и закачките, насочени от другите към тях, както и използват хумора като начин за сплотяване с другите. Обикновено подобни индивиди са ведри, жизнерадостни, с позитивно настроение и добро самочувствие.
- Себеутвърждаващия стил се отнася до използването на хумор за регулиране на емоциите и справяне със стреса- чрез поддържането на хумористичен и жизнерадостен поглед над живота дори и пред лицето на трудностите, хората, които имат високи стойности по този стил успяват да запазят оптимизъм, усещане за благополучие и адекватна самооценка. Този стил е свързан с теоретичната перспектива на Фройд за хумора като форма на защитен механизъм и е насочен към вътрешния свят на човека. (Martin et al., 2003).
- Най- общо, агресивният хумор е тенденцията хуморът да се използва за да се критикуват или манипулират околните и примери за него са сарказма, дразненето, осмиването, омаловажаването, както и други потенциално обидни (напр.сексистки или расистки) негови форми. Тук се включва и „компулсивната употреба на хумор дори когато това е социално неуместно" (Martin 2007:211); този стил се разглежда като средство за утвърждаване на Аза за сметка на другите.
- Себеунищожителния (себеразрушителен) хумор включва прекомерната употреба на самоунизителни шеги и опит да се забавляват другите за сметка на себе си, както това човек да се присъединява към смеха, когато другите го осмиват или подиграват. До известна степен самоиронията би могла да е белег за остроумие, но при тези индивиди тя е деструктивна

> и свидетелства за ниска самооценка- „лицата с изразени стойности по тези два стила хумор (агресивен и себеразрушителен) имат слаб емоционален контрол и емоционална съзнателност. Те са неефективни в отношенията си с другите и не са умели в правилното прилагане на чувството си за хумор в общуването с тях." (Ценов 2017: 10)

Макар да съществуват множество изследвания, разглеждащи връзката между стиловете хумор и позитивните социални и интимни взаимоотношения или пък справянето със стреса (Martin & Lefcourt 1983; Abel 2002; Cann, Sitwell &Taku 2010), данните за отношенията на стиловете хумор към нарцисизма не са толкова богати и са обект на интерес едва в последните две десетилетия. В едно от първите подобни изследвания, за връзката между стиловете хумор и личностните черти от н. нар. Тъмна Триада (Dark Triad), авторите (Veselka, Schermer, Martin, Vernon 2011) разглеждат 114 двойки възрастни (17- 92 г., средна възраст 41,4 год.) едноядрени и двуядрени близнаци от САЩ и Канада и корелациите между присъщите им стилове хумор и макиавелизма, психотизма и нарцисизма. Както и изследователите предполагат, психопатията и макиавелизма са в значителна положителна корелация с негативните стилове хумор и без корелация с позитивните стилове. Тези резултати по-късно са потвърдени и от друго изследване (Zeigler-Hill, McCabea, Vrabela 2016) върху патологичните личностни черти, описани от личностния въпросник на DSM-V, и стиловете хумор- антагонизмът, присъщ и на психопатията, и на макиавелизма, показва силна корелация с агресивния стил хумор и негативна с доброжелателния.

Измежду първата група изследвани лица (Близнак 1) нарцисизмът е в значителна позитивна корелация с доброжелателния и себеутвърждаващия стил хумор, докато при втората изследвана група (Близнак2) се наблюдава значителна позитивна корелация само с доброжелателния стил- взаимовръзката със себеутвърждаващия стил не е значителна. И в двете изследвани групи не се наблюдава значителна корелация с никой от негативните стилове. Фактът, че нарцисизмът е единствената личностна черта от Тъмната Триада, която се свързва с положителните стилове хумор, се обяснява с наличието на брой общи корелати между двата конструкта. (e.g., Vernon, Martin et al., 2008; Vernon et al., 2009). В частност, и нарцисизма, и доброжелателния хумор се свързват с фактора Екстраверсия от т.нар. Големи Пет, което предполага, че и двете водят до поведения като асертивност, приветливост и междуличностна топлина към създаването на връзки с другите. В следствие, нарцистичните индивиди могат сами да се подпомагат да повишат самочувствието си и да увеличат популярността си чрез изграждане на взаимоотношения с другите отчасти чрез използването на доброжелателен хумор.

Предвидената от авторите връзка между нарцисизма и самоутвърждаващия хумор се наблюдава в една от двете изследвани групи (Близнак 1). Предишни изследвания свързват нарцисизма с по-голям оптимизъм (e.g., Hickman et al.,1996) и с по-слабо интензивен емоционален отговор на негативни житейски събития(e.g., Zuckerman & O'Loughun, 2009)- всички тези качества напомнят на себеутвърждаващия хумор. Въпреки типично оптимистичната личност на нарцистичните индивиди, когато чувството им за собствена ценност е застрашено те стават враждебни (напр. Witte, Callahan, & Perez-Lopez, 2002). В следствие, способността им да поддържат хумористичната перспектива изглежда не се

простира до всички аспекти на техния живот, което на свой ред може да заглуши или дори отрече връзката между нарцисизма и себеутвърждаващия стил хумор.

Важно е да се отбележи, обаче, че тези изследвания разглеждат нарцисизма като единен конструкт- така, както традиционно е отбелязан в DSM-V. (Таблица 1). По- детайлните изследвания, диференциращи грандиозния и уязвимия нарцисизъм и разглеждащи връзката им със стиловете хумор, подкрепят тезата, че между грандиозния нарцисизъм и позитивните стилове има положителна корелация, но добавят и ново откритие: за връзката между уязвимия нарцисизъм и дезадаптивните стилове хумор. (Besser & Zeigler-Hill 2011; Zeigler-Hill & Besser 2011; Hollandsworth 2019).

Целейки да разберат дали стиловете на хумора опосредстват асоциациите между патологичните форми на нарцисизма и самооценката, изследователите (Zeigler-Hill & Besser 2011) установяват, че грандиозният нарцисизъм е в положителна корелация с употребата на адаптивен хумор, докато уязвимият нарцисизъм е в положителна корелация с дезадаптивните форми (и, съответно, корелира негативно с адаптивните). Предвид вече посочените взаимовръзки и факта, че самооценката е по-висока при адаптивните стилове хумор и в негативна корелация с дезадаптивните (Galloway 2010), не е учудващо, че резултатите от изследването сочат, че връзката между патологичните форми на нарцисизма и самооценката действително се опосредстват от стиловете хумор. По-конкретно, асоциацията между грандиозния нарцисизъм и високата самооценка, която лицата с повишени нива на грандиозен нарцисизъм докладват, изглежда се дължи- поне отчасти- на адаптивните стилове хумор, които използват: това им позволява да подобрят да култивират позитивни взаимоотношения, които на свой ред им помагат да поддържат и повишават крехката си самооценка. В контраст на това изследователите установяват, че лицата с високи стойности на уязвим нарцисизъм не просто се въздържат да използват хумора по адаптивен начин, но и всъщност го използват така, че причиняват вреда както на себе си (саморазрушителния хумор), така и на другите (агресивния хумор.)Употребата на дезадаптивни форми на хумора може да произтича от грешно направен опит да се спечели одобрението и приемането на другите. (Besser & Zeigler- Hill 2011)

Тъй като изложените данни са релевантни за Израел, характерен по-скоро с колективистична култура, самите автори изказват съмнение, че е възможно в индивидуалистична култура резултатите да са по-различни. (Zeigler- Hill & Besser 2011) За да бъде проверена тази хипотеза, А. Холандсуърт (Hollandsworth 2019) прави изследване върху 110 студенти като оценява връзката между адаптивните и дезадаптивни стилове хумор и грандиозния и уязвим нарцисизъм в САЩ. Подкрепяйки предходните резултати, и тук данните сочат, че уязвимия нарцисизъм корелира позитивно с употребата на себеунищожителен хумор и негативно с двата позитивни стила, но и че корелира негативно с употребата на агресивен хумор. Това е неочаквано, тъй като предишни изследвания (Martin et al. 2012) сочат силна корелация между уязвимия нарцисизъм и агресивния хумор. Грандиозния нарцисизъм показва слаба позитивна корелация с адаптивните стилове хумор, негативна корелация с агресивния хумор, но и силна позитивна корелация със себеунищожителния хумор. Това също е противопоставено на откритието на Besser & Zeigler-Hill за наличието на отрицателна връзка между дезадаптивните стилове хумор и грандиозния нарцисизъм: резултатите тук сочат, че има положителна корелация между него и самоунищожителния

хумор. Този факт е интересен, тъй като грандиозния хумор се свързва с висока самооценка, а самоунищожителния хумор се прицелва в посочването на собствените слабости. Авторът счита, че тъй като и двете форми на нарцисизма показват позитивна корелация с този вид хумор, това би могло да се дължи на факта, че днешното общество окуражава използването на самоунищожителен хумор. (Hollandsworth, 2019)

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Нарцисизмът- макар и труден за дефиниране конструкт- е добре познат като явление, начин на комуникация и поведение на съвременния човек. Присъстващ в известна степен на всеки един от нас, той може да бъде мотивираща сила и да изпълнява адаптивни функции; може, обаче, и да е извор на фрустрация, пренебрежителност или дори тормоз над околните и причина за провал в личните взаимоотношения. С възхода на социалните медии, учените наблюдават и нарастване в нивата на нарцисизъм- и макар да няма солидно емпирично потвърждение за пряката им взаимовръзка е видно, че платформи като Инстаграм, Фейсбук и Туитър най-малкото предоставят арена за изява на нарцистичните тенденции.

За разлика от психологията на личността и социалната психология, които разглеждат нарцисизма като черта, която не е непременно патологична и би могла дори да е полезна, клиничните психолози го изследват в светлината на нарцистичното личностно разстройство (НЛР). Двете описания на НЛР в DSM-V(изложени в Таблица 1 и Таблица 2) застъпват и двата основни типа патологичен нарцисизъм- грандиозен и уязвим. Грандиозният нарцис е най-разпознаваемият и явен тип- арогантен, шумен, претенциозен, но също така и повърхностно чаровен и забавен, докато уязвимите нарцистични личности са привидно скромни и сдържани, но в действителност със същите грандиозни фантазии и претенции. Двата типа споделят общи черти: самочувствието им е изключително крехко, а зависимостта от оценката на околните е отявлена.

Съществуват известни противоречия по отношение на това какви стилове хумор използват индивидите с изявен нарцисизъм. Най-общо казано, изследователите се обединяват около мнението, че грандиозните нарцисисти се ангажират с адаптивни стилове, а уязвимите- с негативни. Доброжелателния хумор, например, е прерогатив за грандиозните нарцисисти - и това не е учудващо, тъй като този адаптивен стил се използва за да се спечели вниманието и одобрението на околните- т.е. обслужва основната им цел. Връзката на уязвимия нарцисизъм и самоунищожителния хумор, от друга страна, също намира своята емпирична подкрепа и логическа рационализация: чрез самоирония и присъединяване към шегите „за своя сметка“ уязвимите нарцисисти се стремят да бъдат оборени, да им се направи комплимент и в крайна сметка да получат одобрението, за което така силно копнеят. Изследванията обаче не са единодушни по отношение на корелациите между съответните подвидове адаптивен и дезадаптивен хумор- така например някои автори откриват положителна взаимовръзка между грандиозния нарцисизъм и себеразрушителния хумор, докато други представят доказателства за наличието на негативна корелация между уязвимия хумор и агресивния стил. Противоречието на тези данни е белег за нуждата от повече изследвания в този вълнуващ, но слабо проучен аспект на социално функциониране: те биха обогатили знанието ни за това доколко адаптивно или дезадаптивно протича

междуличностната комуникация при различните типове нарцистични личности и доколко определен стил хумор влияе върху това.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Божкова, Е. (2013) Истината за психичните болести, Център за психосоциална подкрепа, ISBN: 978-619-7037-04-3// Bozhkova, E. (2013) Istinata za psihichnite bolesti, Tsentar za psihosotsialna podkrepa, ISBN: 978-619-7037-04-3 [Bozhkova, E. (2013)The truth about mental illness, Center for psychosocial support (In Bulgarian)]
2. Бургов, П. (2020) Върху някои аспекти на патологичния нарцисизъм Психология, образование: актуальные и приоритетные направления исследований: Материалы международной студенческой научно-практической конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Х.И. Лейбовича. – Тверь: Тверской госуарственный, 2020. Стр.298-302. ISBN: 978-5-7609-1524-5.// Burgov, P. (2020) Varhu nyakoi aspekti na patologichniya nartsisizam Psihologiya, obrazovanie: aktualynaye i prioritetnaye napravleniya issledovaniy: Materialay mezhdunarodnoy studencheskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, posvyashtennoy 100-letiyu so dnya rozhdeniya H.I. Leybovicha. – Tvery: Tverskoy gosuarstvennayy, 2020., p.298-302. ISBN: 978-5-7609-1524-5.// [Burgov, P. (2020) On some aspects of the pathological narcissism. Materials of the international student scientific and practical conference dedicated to the 100th anniversary of the birth of Kh.I. Leibovich. - Tver: Tver State, 2020 – p.298-302]
3. Калчев, П. (2019) Оценка на психопатни черти в юношеска възраст. Част 3: Нарцисизъм. Изток-Запад, София, ISBN: 978-619-01-0576-3// Kalchev, P. (2019) Otsenka na psihopatni cherti v yunosheska vazrast. Chast 3: Nartsisizam. Iztok-Zapad, Sofiya, [Kalchev, P. (2019) Assessment of psychopathic traits in adolescence. Part of: Narcissism. Iztok-Zapad, Sofia]
4. Ончев, Г. (2012) Личностова абнормност в клиничната практика, София: Контекст, ISBN: 978-954-8361-24- 8// Onchev, G. (2012) Lichnostova abnormnost v klinichnata praktika, Sofiya: Kontekst [Onchev, G. (2012) Personality abnormality in clinical practice, Sofia: Context]
5. Стойков, И. (2011 a) Обща психопатология, Фабер, Велико Търново, ISBN: 978-954-400-614-3// Stoikov, I. (2011 a) // Stoykov, I. (2011 a) Obshta psihopatologiya, Faber, Veliko Tarnovo [Stoykov, I. (2011 a) General Psychopathology, Faber, Veliko Tarnovo]
6. Стойков, И. (2011b) Психология на личността в творчеството на Ерих Фром, Фабер, Велико Търново, ISBN: 978-954-400-512-2// Styokov, I. (2011 b) Psihologiya na lichnostta v tvorchestvoto na Erih From, Faber, Veliko Tarnovo [Styokov, I. (2011 b) Psychology of personality in the works of Erich Fromm, Faber, Veliko Tarnovo]
7. Ценов,М. (2017) Емоционална интелигентност и стилове на хумор в процеса на себеприемане и приемане от другите, Автореферат на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор", ИИНЧ, БАН, София// Tsenov, M. (2017) Emotsionalna inteligentnost i stilove humor v protsesa na sebepriemane i priemane ot drugite [Tsenov, M. (2017) Emotional intelligence and humour styles in the process of self-acceptance and acceptance from others]Author's summary of his dissertation for obtaining a PhD degree, Institute for population and human studies, Bulgarian Academy of Science, Sofia, Bulgaria.

8. Abel, M. H. (2002). Humor, stress, and coping strategies. Humor: International Journal of Humor Research, 75(4), 365-381.
9. American Psychiatric Association (APA) (2013) Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition. Arlington, Va., American Psychiatric Association, 2013, pp. 669-670, 767–768.
10. Bergman, S., Fearrington, M.E., Davenport, S.W. and Bergman, J.Z. (2011) Millenials, Narcissism and Social Networking: What Narcissists do on Social Networks and Why. Personality and Individual Differences, 50, 706-711.
11. Besser, A., & Zeigler-Hill, V. (2011). Pathological forms of narcissism and perceived stress during the transition to the university: The mediating role of humor styles. International Journal of Stress Management, 18(3), 197–221.
12. Buffardi, L.E. and Campbell, W.K. (2008) Narcissism and Social Networking Web Sites. Personality and Social Psychology Bulletin, 34, 1303-1314.
13. Caligor,E., Levy,K. and Yeomans, F. (2015) Narcissistic Personality Disorder: Diagnostic and Clinical Challenges American Journal of Psychiatry 2015 172:5, 415-422
14. Cann, A., Stilwell, K., &Taku, K. (2010). Humor styles, positive personality and health. Europe's Journal of Psychology, 213-235.
15. Galloway, G. (2010). Individual differences in personal humor styles: Identification of prominent patterns and their associates. Personality and Individual Differences, 48, 563–567.
16. Hickman, S. E., Watson, P. J., & Morris, R. J. (1996). Optimism, pessimism, and the complexity of narcissism. Personality and Individual Differences, 20, 521–525.
17. Hollandsworth, A., (2019) Behind the Laughs: The Relationship between Narcissism and Humor Styles in an Individualistic Culture, A thesis presented to the Honors College of Middle Tennessee State University in partial fulfillment of the requirements for graduation from the University Honors College
18. Kernberg, O (1985) Borderline Conditions and Pathological Narcissism. Northvale, NJ, Jason Aronson, 1975, 1985
19. Martin, R., A., (2007) "The psychology of humor- an integrative approach", University of West Ontario, Canada, 2017, Elsevier Academic Press
20. Martin, R. A., Lastuk, J. M., Jeffery, J., Vernon, P. A., & Veselka, L. (2012). Relationships between the Dark Triad and humor styles: A replication and extension. Personality and Individual Differences, 52, 178-182. doi:10.1016/j.paid.2011.10.010
21. Martin, R., Lefcourt, H.M (1983) Sense of humour as a moderator between stressors and moods, Journal of Personality and Social Psychology, 45(6) 1313-1324.
22. Martin, R. A., Puhlik-Doris, P., Larsen, G., Gray, J., & Weir, K. (2003). Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire. Journal of Research in Personality, 37, 48-75
23. Mehdizadeh, S. (2010). Self-presentation 2.0: Narcissism and self-esteem on Facebook. Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 13(4), 357–364. doi:10.1089/cyber.2009.0257
24. Miller, J.&Campbell, W.K (2008): Comparing clinical and social-personality conceptualizations of narcissism. J Pers 2008; 76:449–476
25. Miller, J. D., Widiger, T. A., & Campbell, W. K. (2010). Narcissistic personality

disorder and the DSM-V. Journal of Abnormal Psychology, 119(4), 640–649.
26. Pincus, A. (2013) The Pathological Narcissism Inventory. In John O. Ogrodniczuk Ed.), Understanding and treating pathological narcissism. Washington, DC: American Psychological Association, 93-110
27. Pincus, A., Ansell, E., Pimente, C., Cain, N., Wright, A. &Levy, K. (2009). Initial construction and validation of the Pathological Narcissism Inventory. Psychological Assessment, 21, 365-379
28. Pincus, A, Cain, N. M., & Wright, A. G. C. (2014). Narcissistic grandiosity and narcissistic vulnerability in psychotherapy. Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 5(4), 439–443. https://doi.org/10.1037/per0000031
29. Pincus, A. & Lukowitsky, M. (2010) Pathological narcissism and narcissistic personality disorder. Annu Rev Clin Psychol 2010; 6:421–446
30. Pincus, A., & Roche, M. J. (2011). Narcissistic grandiosity and narcissistic vulnerability. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds.), The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatments (p. 31–40). John Wiley & Sons, Inc.
31. Sorokowski, P., Sorokowska, A., Oleszkiewicz, A., Frackowiak, T., Huk, A., & Pisanski, K. (2015). Selfie posting behaviors are associated with narcissism among men. Personality and Individual Differences, 85, 123–127. doi:10.1016/j.paid.2015.05.004
32. Twenge, J. M. (2007). Generation Me. New York, NY: Atria Books.
33. Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2009). The Narcissism Epidemic: Living in the Age of Entitlement. New York, NY: Simon & Schuster.
34. Twenge, J. M., Campbell, W. K., & Gentile, B(2012). Generational increases in agentic self evaluations among American college students, 1966–2009. Self and Identity, 11, 409–427. http:// dx.doi.org/10.1080/15298868.2011.576820
35. Twenge, J. M., Konrath, S., Foster, J. D., Campbell, W. K., & Bushman, B. J. (2008). Egos inflating over time: A cross-temporal meta-analysis of the Narcissistic Personality Inventory. Journal of Personality, 76, 875–902. http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00507.x
36. Vernon, P. A., Martin, R. A., Schermer, J. A., & Mackie, A. (2008). A behavioral genetic investigation of humor styles and their correlations with the big-5 personality dimensions. Personality and Individual Differences, 44, 1116–1125.
37. Vernon, P. A., Villani, V. C., Schermer, J. A., Kirilovic, S., Martin, R. A., Petrides, K. V., et al. (2009). Genetic and environmental correlations between trait emotional intelligence and humor styles. Journal of Individual Differences, 30, 130–137.
38. Veselka, L., Schremer, J, Martin., R., Vernon, P.(2011) Relations between humor styles and the Dark Triad traits of personality, Personality and Individual Differences 48 (2010) 772–774, doi:10.1016/j.paid.2010.01.017
39. Weiser, E. B. (2015). #Me: Narcissism and its facets as predictors of selfie-posting frequency. Personality and Individual Differences, 86, 477–481. doi:10.1016/j.paid.2015.07.007
40. Witte, T. H., Callahan, K. L., & Perez-Lopez, M. (2002). Narcissism and anger: An exploration of underlying correlates. Psychological Reports, 90, 871–875.
41. Zeigler-Hill, V., Besser, A. (2011) Humor style mediates the association between pathological narcissism and self-esteem, Personality and Individual Differences

42. Zeigler-Hill, V., McCabea, G., Vrabel, K. (2016) Research Reports The Dark Side of Humor: DSM-5 Pathological Personality Traits and Humor Styles, Europe's Journal of Psychology, 2016, Vol. 12(3), 363–376,doi:10.5964/ejop.v12i3.1109
43. Zuckerman, M., & O'Loughun, R. E. (2009). Narcissism and well-being: A longitudinal perspective. European Journal of Social Psychology, 39, 957–972

Internet sources

1. Chester, W.C (2016) Exploring the Effects of Gratifications, Narcissism, Sense of Humor and Sensation-seeking on the Sharing Humorous Selfies Online. Graduation Project presented to the Faculty of graduate school of The Chinese University of Hong Kong In partial fulfillment of requirements for the Degree of Master of Science In New Media. Извлечено на 12.03.2021 от: http://pg.com.cuhk.edu.hk/pgp_nm/projects/2016/WangChengfengChester.pdf
2. McCain, J,Campbell, W.K (2018) Narcissism and Social Media Use: A Meta-Analytic Review, Psychology of Popular Media Culture © 2016 American Psychological Association, 2018, Vol. 7, No. 3, 308–327 2160-4134 Извлечено на: 04. 02.2021 от: http://dx.doi.org/10.1037/ppm0000137
3. Paramboukis, O., Skues, J. and Wise, L. (2016) An Exploratory Study of the Relationships between Narcissism, Self-Esteem and Instagram Use. Social Networking, 5, 82-92. Извлечено на: 18.03.2021 от: http://dx.doi.org/10.4236/sn.2016.52009
4. Wikipedia (2021) Karen (pejorative). Извлечено на: 10.04.2021 от: https://en.wikipedia.org/wiki/Karen_(pejorative)

316.772.2

Доц. д-р Слаѓана Анѓелкоска
Факултет за психологија
МСУ „Г. Р. Державин“ Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

КОМУНИКАЦИЈА ВО ОРГАНИЗАЦИЈА КАКО ЗНАЧАЕН ФАКТОР ЗА ПОЗИТИВНА РАБОТНА КЛИМА

АПСТРАКТ: Нема интеракција без комуникација, при секоја комуникација доаѓа до некаква врста на интеракција помеѓу учесниците . Најзначајните видови на социјално однесување може да се прикажат како комуникациони процеси. Тоа е процес на разбирање на фактите, идеите, мислењата и покажува дека поединците или организацијата се разбираат еден со друг. Со други зборови, комуникацијата преставува пренесување и интеракција на фактите, ставовите, мислењата и чувствата. Тоа е способност човекот да комуницира преку бариетите и границите. Комуникацијата му дава смисол на човековиот живот, помагајќи им да изградат однос на љубов и разбирање. Целта на овој труд е да го доближи процесот на комуникација во органицазија.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: комуникација, организација, вербална комуникација, невербална комуникација

COMMUNICATION IN THE ORGANIZATION AS AN IMPORTANT FACTOR FOR A POSITIVE WORK CLIMATE

ABSTRACT: There is no interaction without communication. In every communication there is a kind of interaction between the participants. The most important types of social behavior can be represented as communication processes. It is a process of understanding facts, ideas, opinions and shows that individuals or the organization understand each other. In other words, communication is the transmission and interaction of facts, attitudes, opinions and feelings. It is the ability of man to communicate across barriers and boundaries. Communication gives meaning to human life, helping them to build a relationship of love and understanding. The purpose of this paper is to bring the communication process closer to the organization.

KEYWORDS: communication, organization, verbal communication, nonverbal communication

ВОВЕД

Основен и најопшт облик во кој што се јавува непосредна и посредна интеракција е комуникација. Како што вели Н. Рот „Нема интеракција без комуникација, при секоја интеракција доаѓа до некаква вид на интеракција помеѓу учесниците “(Рот,1982,стр.9). Најзначајните видови на социјално однесување(интерперсонално, меѓугрупно, организациско) може да се прикажат како комуникациони процеси.

Зборот комуникација потекнува од латинскиот збор „communication“ што значи да се направи нешто општо, заедничко. Во современата литература зборот комуникација значи соопштување, процес на соопштување, неговиот

глаголски облик да се комуницира значи да се соопшти, овој збор се однесува и на пренесување на идеи, одлуки, барања и сл.

Во секојдневниот говор зборот комуникација може да се однесува на разговор помеѓу особите, односно праќање и примање на информации, пораки или објавување на различни интелектуални трудови во вид на статии, книги и др. Комуникацискиот систем е многубројен и разноврсен бидејќи настанал и се развивал помеѓу поголеми или помали социјални интеракции, а самиот збор комуникација е предмет на истражување на многу науки. Комуникацијата може да се разбере како активност која што се јавува само кај луѓето, комуникаторот е исклучиво особата, а комуникацијата се одвива со посредство на симболички систем. Но, комуникацијата може така да се прошири и да вклучи различни видови на интеракциско однесување кај животните, што значи дека комуникаторите се организми, а комуникацијата се воспоставува преку различни видови на знаци, во денешно време комуникацијата се проширува и преку различни видови на технички уреди, што значи дека комуникацијата може да се означи како систем, а средствата на комуникација се нарекуваат кодови.

Според тоа на прашањето што е комуникација може да се дадат три вида на одговори:

1. суштинска комуникација помеѓу луѓето,
2. манифестирање на комуникациско однесување кај животните,
3. комуникација како израз на функционирање на било кој систем, биолошки, социјален, технички.

ДЕФИНИЦИИ ЗА КОМУНИКАЦИЈА

Различни авртори имаат различен пристап во дефинирање на поимот комуникација:

Милер (Miller,1951) вели дека комуникацијата не е само пренесување на информации помеѓу особите и живите суштества, за да се дојде до комуникација според Милер потребно е да имаме извор на информација, нивно пренесување преку одреден канал, а од друга страна потребно е да се има и примател на таа информација, според него во голем дел на однесувањето на луѓето е одредено од праќање и примање на пораки.

Креч и Крачфилд (Krech, Crutchfield and Ballachey,1962) велат дека комуникација е размена на значења помеѓу луѓето.

Давид и Херери (McDavid and Harari,1974) велат дека комуникација е размена на знаење и искуства помеѓу поединците.

Печјак (Pecjak,1975) вели дека комуникација е пренесување на информации за одредени работи и појави на другата особа.

Сите гледишта на комуникацијата имаат една заедничка карактеристика а тоа е дека комуникацијата е процес на разбирање на фактите, идеите, мислењата и значи дека поединците или организацијата се разбираат еден со друг.

Со други зборови, комуникацијата преставува пренесување и интеракција на фактите, ставовите, мислењата и чувствата. Тоа е способност човекот да комуницира преку бариетите и границите. Комуникацијата му дава смисол на човековиот живот, помагајќи им да изградат однос на љубов и разбирање.

Комуникацијата преставува процес на пренесување на пораки од една до друга особа.Таа е размена на ставови и мислење помеѓу две или повеќе особи со цел да се разбере и изврши одредена активност.Таа е размена на информации изразени со зборови или симболи.

Комуникацијата опфаќа способност на праќање и примање на информации и пренесување и разбирање на туѓи мисли, чувства и ставови.

Кога зборуваме за успешна комуникација подразбираме дека информацијата е точно примена во однос на содржината и значењето кое го одредил тој што ја праќа.

Различното образование, искуството и личните потреби влијаат на способност да се разбере пораката која се прима од другите луѓе како и на значењето кое се придава на зборовите или изразот на лицето;

Процесот на комуникација бара најмалку две особи- оној што ја праќа пораката/информацијата (комуникатор) и оној што ја прима пораката/информацијата (примател).

Применливоста и корисноста на информацијата која се пренесува преку комуникацијата можеме да ја согледаме во нејзината:

- Точност што се однесува на релијабилност и неспорност на информацијата;
- Навременост што значи дека неопходно е информацијата да се стигне на време, во многу случаи брзината е важна и информацијата треба да пристигне тогаш кога е потребна;
- Целовитост што значи дека информацијата мора да биде доволно целосна за да може да се донесе одлука на основа на информацијата;
- Важност што се дефинира во зависност од контекстот. Информација која е важна во една ситуација или на еден менаџер, но може да биде потполно неважна во друга ситуација или на друг менаџер.

ЦЕЛИ НА КОМУНИКАЦИЈА ВО ОРГАНИЗАЦИЈА

Кога зборуваме за комуникација во организација можеме да зборуваме за нејзините специфични цели. Целите на комуникација можеме да ги поделиме на:

- Давање на инструкции - се однесува на комуникација во вид на наредба, се пренесува од повисоко на пониско ниво во организацискатa хијерархија, со цел на тоа пониско ниво да се изврши одредена задача.
- Интеграција - консолидациона функција со цел интеграција на активностите на различни функции во организацијата. Помага во унификација на различни управувачки функции.
- Информирање - известување на поединците или групите за конкретна работа или за процедура. Информациите низ организацијата може да се одвиваат вертикално, хоризонтално или дијагонално.
- Вреднување - проверка на активностите со која е формирана некоја идеја или проценка на вредностите на задачата спроведена низ комуникацијата. На овој начин се потврдува придонесот на секој поединец или на тимскиот успех на организацијата.
- Насочување - комуникацијата ни дава насоки за раководење или менаџирање. Секој вработен работи подобро доколку се води од упатствата на своите надредени. Упатствата може да бидат дадени усмено или писмено.
- Обука – нудењето на обуки на вработените се значајни во секоја организација, на пример обука за заштита при работа, со која се зголемува безбедноста на работникот и се намалуваат трошоците.
- Влијание - за остварување на влијанието на другите или паѓање под нивно влијание потребна е комуникацијата. Особата која што има потенцијал да влијае врз другите луѓе многу лесно може да ги убедат другите.

- » Градењенаимиџ-системотвоеднаорганизацијанеможедафункционира изолирано од друштвото. Во организациското опкружување мора да се развие атмосфера на добра волја и доверба што се постигнува преку комуникацијата со медиумите.
- » Друштвото мора да биде информирано за целите, активностите, резултатите и друштвената одговорност на организацијата, информираноста се постигнува со процесот на комуникација.
- » Ориентација на вработените - запознавање на новите вработени со соработниците, програмите, политиката, правилата, регулативите и културата на организацијата во која се вработиле.

ПРОЦЕС НА КОМУНИКАЦИЈА

Во секоја комуникација постои особа која ја праќа пораката и особа која што ја прима пораката. Особата која ја прима пораката реагира на добиената порака. Преносот и примањето на пораката во процесот на комуникација се нарекува циклус на комуникација. Процесот на комуникација започнува во моментот кога една особа сака да и пренесе на друга особа идеја, мислење, информација, која за таа особа има одредено значење. Следниот чекор е преведување (конвертирање) на пораката. Тоа значи дека пораката мора да биде кодирана. Процесот на кодирање зависи од содржината на пораката. Откако ќе се кодира пораката таа се пренесува со посредство на соодветен канал или медијум. Во една организација како канал се користат состаноците, извештаите, меморандумите, посма, електронска пошта, трлефонски повици. Откако ќе ја прими пораката особата ја декодира и враќа повратна информација дали пораката е јасно разбрана или не.

Во процесот на комуникација вклучени се следниве елементи:

- » Комуникатор тоа е особа која ја праќа пораката/информацијата.
- » Порака преставува предмет на комуникација. Пораката опфаќа податоци кои се пренесуваат како и кодирани симболи(вербални или невербални) кои им даваат посебно значење на пораките. Оној што ја праќа пораката се надева дека пораката ќе биде интерпретирана онака како што треба. Зборовите и невербалните симболи сами по себе немаат никакво значење. Нивното значење го дава оној што ја праќа пораката, оној што ја прима пораката и самиот контекст.
- » Кодирање преставува момент во комуникацијата кога комуникаторот ја организира пораката во низа на симболи (зборови, знаци) за кои што смета дека ќе бидат разбрани од страна на примателот на пораката. Кодирањето преставува селектирање на симболите кои треба да ја пренесат пораката. Со кодирањето се преведуваат интерните размислувања во форма која е разбирлива за примателот. Симболите може да бидат броеви, слики, израз на лицето, сигнал или акција. Одлуката за тоа како ќе се кодира пораката е многу значајна и начинот на кодирање делумично ќе зависи и од целта на пораката.
- » Комуникационен канал преставува момент кога комуникаторот мора да избере канал со кој што ќе ја пренесе информацијата/ пораката(информациониот канал преставува медиум за пренос на информација, односно врската која ги поврзува комуникаторот и примателот на пораката/информацијата). Каналите преставуваат средства по пат на кои пораката патува од комуникаторот до примателот.
- » Примател на пораката е особата која што ја прима пораката, и се обидува да ја разбере применета порака.

- Декодирање преставува процес на интерпретација и преведување на кодираните информации во разбирлив облик. Примателот се обидува да ја реконструира идејата на комуникаторот доделувајќи им значење на симболите и интерпретирајќи ја пораката како целина. Комуникацијата се јавува само кога примателот ја прима пораката и ја разбрал онака како што сакал да ја каже комуникаторот. Доколку комуникаторот пораката јасно ја кодирал и користел содветен канал за нејзино праќање, во тој случај декодирањето треба да биде рутинска работа.
- Повратна врска или фидбек се согледа во тоа што комуникацијата преставува процес на размена на информации, по прием на пораката примателот реагира на пораката на соодветен начин во вид на одговор или реакција. Повратната спрега е одговорот кој примателот го дава на пораката.Таа овозможува комуникаторот да знае дали пораката е примена и разбрана.
- Филтрирање во процесот на комуникација можно е да се јави недоразбирање на пораката, причина за тоа може да биде тоа што комуникаторот избрал неадекватен канал за пренос на пораката или примателот на пораката не ја декодирал исправно пораката, што значајно го отежнува процесот на комуникација.Филтерот влијае на приемот на пораката.

КОМУНИКАЦИЈА И ИНТЕРАКЦИЈА

Како ќе се разбере односот помеѓу интеракцијата и комуникацијата зависи како ќе се дефинираат секој од тие поими. Интеракцијата може да се одреди како активност помеѓу две или повеќе единки при што едната единка влијае на однесувањето на другата единка. Тоа ни дава слобода комуникацијата да ја третираме како вид на интеракција. Комуникацијата е таков вид на интеракција каде што врската помеѓу поединците се остварува преку дразби кој што се нарекуваат знаци.

Грауман(Grauman,1972) вели дека кога помеѓу две или повеќе особи постои взаемност во однесувањето – на пример во разговор, игра, љубов, омраза – во тој случај зборуваме за социјална интеракција или меѓучовечка комуникација.

Поимот комуникација се смета дека е на пониско ниво од поимот интеракција, тоа е така бидејќи комуникацијата секогаш преставува интеракција, но вид на интеракција кое има спечифично обележје – врска помеѓу знаци. Иако комуникацијата е вклучена во сите видови на интеракција, сепак комуникација и интеракција не се едно исто. Комуникацијата постои при формирање на импресија за одредена особа, без комуникација неможе да се јави наклонетост или ненаклонетост, исто така не е возможна ни групната интеракција. Но, покрај комуникацијата во споменативе односи постојат и други односи и активности освен комуникацијата: атрибуциони, емоционално реагирање и разни видови на интерперсонални односи и активности. За тие видови на интеракција комуникацијата е само предуслов и дел на интеракциски активности, средство,но не и суштинска одлика.

ВИДОВИ НА КОМУНИКАЦИЈА

Човековата комуникација е разноврсна и може да се разликуваат повеќе видови на комуникација кај човекот, а пред се комуникација која што се заснова на сигнали и комуникација која што ги користи симболите. Комуникацијата која што ги користи сигналите се заснова на паралингвистички знаци, на гласовни карактеристики кој што го пратат говорот. Но, комуникацијата може да биде заснована на движењата и положбата на телото.

Втора многу значајна поделба на комуникацијата е:

1. Вербална комуникација – се служи со говорот или писмено фиксирани зборови или врски на зборови.
2. Невербална комуникација – потполно е различна и одвоена од говорот

Следна значајна поделба на комуникацијата е според тоа дали се служи со гласови, односно посебни знаци на гласот или не се служи со нив, според тоа се дели на: гласовна и негласовна комуникација. Човековиот говор претставува гласовна комуникација.

Како важна врста на комуникација која што може да се третира како спротивна од интерперсоналната комуникација помеѓу две особи е комуникација преку која што пораките не им се праќаат само на една особа, туку тие се секогаш наменети на поголем број на особи – Тоа е масовна комуникација – комуникација преку штампа, радио, телевизија, филм. Овој вид на комуникација секогаш доаѓа до поголем број на особи и има значајно влијание на друштвено важни ставови и постапки на луѓето.

УСПЕШНА И НЕУСПЕШНА КОМУНИКАЦИЈА ВО ОРГАНИЗАЦИЈА

Во процесот на комуникацијата се јавуваат различни тешкотии и пречки, поголеми или помали несогласувања кој што комуникацијата ја прават неуспешна. Кога комуникацијата не е успешна таа ја губи својата основна функција – функција на пренесување и размена на информации, значење, идеи и сл. Неуспешната комуникација преставува додатен извор на судир и дезинтеграција на претходно воспоставените односи. Неуспешната комуникација го отежнува животот на луѓето и функционирањето во организацијата. Од сето ова произлегува дека успешната комуникација е една од основните и најзначајните работи во животот на секој човек и сите друштвени групи.

Успешна комуникација е онаа комуникација која што овозможува пренесување на пораки со чија помош се зголемува степенот на функционална организираност на севкупна интеракција помеѓу социјалните ентитети која допринесува за остварување на целите на интеракција. Успешноста на комуникацијата зависи од улогата која што во комуникацијата ја имаат учесниците во комуникацијата.

НЕВЕРБАЛНА КОМУНИКАЦИЈА

Изучувањето на невербалната комуникација потекнува од понов датум во однос на вербалната комуникација. Постојат многу поделби во невербалната комуникација во кој се трудиме да направиме разлика што припаѓа во вербалниот, а што во невербалниот облик на човековата комуникација. Laver I Haceson во 1972год.зборуваат за четири основни категории:

» вокално – вербално (изговорени зборови како лингвистичка единица)

» вокално – невербално (говорно нагласување,квалитет на гласот)
» невокално – вербално (ги вклучува сите напишани и штампани зборови како лингвистичка единица)
» невокално – невербално (во која се вклучува положбата на телото, лицето, гесикулација итн.)

Постојат неколку димензии во изучување на невербалната комуникација.

» Прва димензија е Длабочина во невербалната комуникација. Невербалната комуникација може да ни даде одраз на нечие Его, нешто стекнато, очигледно, достапно, условно, нешто што е прашање на перспектива, моментално расположение, таа комуникација може да биде и суштина не само на човековата личност и идентитет, на извесен начин може да биде и суштина на неговата судбина. Сликата на човекот, моменталниот израз на лицето може да ни каже многу повеќе за човекот, отколку што би можел да ни го каже тоа со зборови.
» Втора димензија на невербалната комуникација е Субјективизам и објективност на изразот, од невербалната комуникација се бара во исто време да биде доволно субјективна да не ја издаде својата суштина, но и доволно објективна за да биде достапна и прифатлива за надворешната средина.
» Трета димензија е Пасивност или Активност, постојат луѓе кој што се спонтани, активни, вешти и со своето лице, тело, раце, нозе. Но, постојат и луѓе кој што се трапави и се доживуваат како да се заробени во своето тело и кој што пасивно се однесуваат во својата невербална експресија и на таквите луѓе им е потребна помош, едукација доколку вршат работа во која што покрај зборот им е потребна и активност на телото.
» Четврта димензија е Континуитет во времето, просторот и одредена ситуација. Вродените фактори на невербалната комуникација од една страна се флексибилни, а од друга страна се отпорни на промени.
» Петта димензија е Автентичност, односно степенот колку еден невербален акт е автентичен или не.
» Шеста димензија е Степенот на партиципација на изразот во лицето, слобода да се избере и да се изрази чувство,став,мисли или било што длабоко и достапно од нашиот личен асортиман.

ЗАКЛУЧОК

Човековата комуникација доживува револуционерни промени. Новото доба носи и нови проблеми во комуникацијата. Лошата комуникација во поголем број на случаи води до слаб успех во извршување на работните задачи и воспоставување на лоши односи во колективот. Лошата комуникација во организацијата како што може да ги оддели членовите во семејството и партнерите, исто така може да му пречи на работникот во неговата работа во организацијата, што може да доведе до отфрлање, повлекување, беспомошност и сл. Доколку навремено не се отстранат причините за лоша комуникација може да дојде до трајно нарушување на односите во организацијата и до постигнување на лош устех на самата организација.

Во процесот на комуникација, квалитетот на комуникацијата зависи од начинот дали сме добри слушатели или сме сослушани. Некои луѓе ги сакаат оние што многу зборуваат,а некои не.Но, сите ги сакаат добрите слушатели.

Кога сме во комуникација со нашиот претпоставен мудро е внимателно да го сослушаме нашиот шеф што има да каже пред да направиме било што. Подобро е во целост да го разбереме неговото гледиште и да му покажеме дека сме го сослушале. Доколку му покажеме дека добро сме го сослушаме и сме ги разбраме идеите кои што нему му се важни нема да мораме да ги трпиме последиците поради направените гришки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Креќ,Д.Крачфилд,Р.С. И Балаки Е.Л. - Језик и комуницирање – појединац у друштву – Завод за уџбенике и наставна средства – Београд,1972
2. Мандиќ Т.:Комуникологија – психологија комуникације – Народна библјотека Србије,Београд
3. Рот,Н.:Основи социјалне психологије – Завод за уџбенике и наставна средства,Београт,1994
4. Рот,Н.:Општа психологија – Завод за уџбенике и наставна средства,Београд,1990
5. Рот,Н.:Знакови и Значења,вербална и невербална комуникација – Плато,Београд,2000
6. Хавелка Н.:Социјална перцепција – Завод за уџбенике и наставна средства,Београт,1992
7. Miljković, D., Rijavec, M. (2007.). Organizacijska psihologija – odabrana poglavlja. Zagreb: IEP/D2.
8. Moorhead, G., Griffin, R.W. (2004.). Organizational behavior. Managing People and Organizations.
9. Boston: Houghton Mifflin Company.

159.942.016.6
316.642.2

М-р Драган Јовановски
Р. Северна Македонија

ОДНОС НА ПАРТНЕРСКИТЕ СТИЛОВИ НА АФЕКТИВНАТА ПРИВРЗАНОСТ И ОСОБИНИТЕ НА ЛИЧНОСТА - ТЕМНА ТРИАДА

АПСТРАКТ: Основата на овој труд е поврзувањето на два различни психолошки концепти како што се афективната приврзаност со нејзината специфичност изразена преку партнерските блиски врски и особините на личноста изразени преку темните црти на личноста. Целта ни беше, да испитаме дали постои поврзаност на стиловите на партнерската афективна приврзаност со темните црти на личноста. Во истражувањето учествуваа 140 испитаници кои ги пополнаа прашалниците за искуствата во нивните блиски врски и прашалникот на темната тријада. Податоците се добиени со методите хартија-молив и он - лине со Google form преку социјалната мрежа facebook. Спроведените статистички анализи ни покажаа дека темните особини се најмалку изразени кај испитаниците со сигурниот стил на афективната партнерска приврзаност кај кои се дефинирани внатрешните афективни работни модели кои се изразени со позитивна слика за себе (ниска-анксиозност) и позитивна слика за другите (ниско-одбегнување), кои претставуваат основа за изградба на квалитетни партнерски односи со доверба и стабилност, додека најголема изразеност на темните особини је изразена кај испитаниците со дезорганизиран стил кои се дефинирани со внатрешните афективни работни модели кои се изразени со негативна слика за себе (висока анксиозност), и негативна слика за другите (високо одбегнување), кај кои постои голема зависност од своите партнери и во исто време и страв од таа зависност, односно блискот, поради можноста да ги откријат своите негативности и слаби страни.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: Афективна приврзаност, партнерски стилови, темна тријада и особини на личноста

ОДНОС НА ПАРТНЕРСКИТЕ СТИЛОВИ НА АФЕКТИВНАТА ПРИВРЗАНОСТ И ОСОБИНИТЕ НА ЛИЧНОСТА - ТЕМНА ТРИАДА

ABSTRACT: The basis of this work is the connection of two different psychological concepts, such as the affective attachment to its specificity expressed through the close partners and the personality traits expressed through the dark features of the personality. Our goal was to examine whether there is a connection between the styles of the partner's affective attachment and the dark features of the personality. The research involved 140 respondents who filled in the questionnaires for the experiences in their close connections and the questionnaire of the dark triad. The data were obtained using the paper-pencil methods and online with Google form via the social network Facebook. The conducted statistical analyzes did not show that the dark traits are the least pronounced in the respondents with the safe style of the affective partner attachment, in which the internal affective work models are defined, which are expressed in a positive image for oneself (low-anxiety)), which are the basis for building quality partnerships with trust and stability, while

the greatest expression of dark traits is expressed in respondents with disorganized style, which are defined by internal affective work models that are expressed with a negative image of themselves (high anxiety), and a negative image of others (high avoidance), who are highly dependent on their partners and at the same time afraid of that dependence, ie closeness, due to the possibility of revealing their negatives and weaknesses.

KEYWORDS: Affective attachment, partner styles, dark triad and personality traits

ВОВЕД

Целта на предметното истражување е да се истакне важноста на теоријата за афективна поврзаност, посебно кај возрасната популација и нејзиното влијание на меѓусебните партнерски или љубовни блиски односи. Оваа теорија го дефинира развојниот, емоционалниот и социјалниот аспект на човекот и тоа дека тие аспекти се меѓусебно теоретски и емпириски поврзани (Bowlby, 1988). Творецот на оваа теорија е британскиот детски психијатар и психоаналитичар Bowlby John. Сакаме да го прошириме знаењето за теоријата на афективна приврзаност преку испитување на односите помеѓу сигурниот и несигурните стилови на афективната приврзаност, а во однос на изразеноста на цртите на личноста од спектарот на темната тријада. Со оглед на тоа дека не постојат многу истражувања за нивната поврзаност, се укажува потреба за испитување на влијанието на стиловите на афективната партнерска поврзаност врз особините на личноста од спектарот на темната тријада. Теоријата за афективна поврзаност се ослонува на психодинамскиот пристап каде се дава значење на односот помеѓу детето и мајката, афективниот аспект кој е претставен според квалитетот на афективната приврзаност, која се огледа преку однесувањето да би се градела и одржувала блискоста со примарната личност, односно примарниот старател, потоа на бихевиоралниот аспект кој се застапува преку однесувањето на мајката и детето и заклучокот од опсервациите на однесувањата. Истражувањата на Ким Бартоломева и Хоровитз (Kim Bartolomeow i Horowitz, 1991; според Jerkovic, 2005), истакнаа дека постојат значајни релации помеѓу афективната приврзаност кај возрасната популација со нивните љубавни искуства. Овие истражувања се ослонуваат на наведените истражувања на Хазан и Шејвер со нивниот тест Attachment Style Prototipes, ASP, (Hazan i Shaver,1987). Според наведените резултати од истражувањата на Бартоломева (Bartolomew, 1990, според Стефановиќ-Станојевиќ, 2011) добиени се 4 доминантни стилови на афективната приврзаност кај партнерските врски:

1. Сигурниот стил на партнерската афективна приврзаност претставува позитивен внатрешен модел за себе и за другите, со ниска анксиозност и ниско одбегнување, што значи дека овие поединци во интимните врски се осеќаат слободно, лагодно и со поверење во своите партнери од кои очекуваат и бараат подршка кога ќе им биде потребна. Способни се да ја одржуваат уравнотеженоста помеѓу личната слобода и потребата да припаѓаат на партнерот. Проблемите ги решаваат со отворен и искрен разговор.
2. Отфрлувачкиот стил на партнерската афективна приврзаност содржи позитивен модел за себе со ниска анксиозност и негативен модел за другите, изразен со високо одбегнување. Овој стил е изразен преку стравот од блискоста со партнерот поради негативните очекувања

кои се интернализирани во внатрешниот работен модел за другите. Позитивната слика за себе е створена со помош на одбрамбен механизам негирање на важноста на блиските фигури и со зголемување на вредноста за независност. Во ретките врски што ги имаат тие немаат значајни очекувања од партнерот. Додека, ако имаат чести врски, тие се карактеризираат со незаинтересираност за партнерот.

3. Преокупираниот стил на партнерката афективна приврзаност е дефиниран со негативниот модел за себе и високата анксиозност и позитивниот модел за другите со ниско одбегнување. Тие имаат интернализиран став дека не се вредни и се плашливи. Силно се врзуваат за своите партнери и на тој начин ја одржуваат позитивната слика за себе. Оптеретени се со потребата да припаѓаат и несигурноста ја намалуваат со посесивност и контрола на партнерот.
4. Плашливиот стил на партнерската афективна приврзаност е одреден со негативниот модел за себе и висока анксиозност и негативниот модел за другите со високо одбегнување. Овие личности сакаат привреженост, бидејќи преку односот сакаат да се потврдат себе си како вредни особи. Додека во исто време се плашат дека ќе бидат одбиени и затоа избегаваат блискост. Поради овие причини тие имаат ретки врски, и кога ги имаат тие не се складни.

Супклиничката форма на психопатијата, нарцизмот и макијавелизмот претставуваат скуп на друштвено непосакувани и неадекватни особини на личноста наречен Темна тријада која може да се опише како еден облик на девијантна социјализација која е карактеризирана со проблеми во меѓучовечките односи и изолирање од другите луѓе. Според Jones i Paulhus (2011), темната тријада претставува комбинација на предиспозиции за неосетливост и лакомост и се однесува на образоци на однесување кое е усмерено кон искористувањето на другите како би се себично задоволиле личните интереси и потреби. Темната тријада се однесува на цртите на личноста кои се наоѓаат во распонот на нормалното функционирање во општата популација и затоа се нарекуваат супклинички конструкти, додека терминот клинички се однесува на оние црти на личноста кои се во клиничкиот или форензичкиот третман. Макијавелизмот, нарцизмот и психопатијата се три посебни варијабли и нивната концептуализација е спектар на димензии со различни однесувања и особини со кои е застапена аверзивната страна на личноста. Тие имаат различна историја али меѓусебно имаат јаки емпириски врски. Исто така е и со концептот Темна тријада врз другите варијабли. Во истражувањето на Jonason, Lyons и Bethell (2013), се испитувани концептите темна тријада и афективната поврзаност на примерок од N=352, и е добиена позитивна поврзаност на макијавелизмот со сите три несигурни обрасци анксиозност, одбегнување и дезорганизираност на афективната поврзаност. Додека со сигурниот образец има негативна поврзаност. Психопатијата е позитивно поврзана со одбегнувачкиот и дезорганизираниот образец, а негативно е поврзана со сигурниот образец на афективната поврзаност. Не е пронајдена статистички значајна поврзаност со анксиозноста. Нарцизмот е позитивно поврзан со сигурниот образец и не е поврзан со несигурниот образец на афективната поврзаност Jonason, P.K., Lyons, M., & Bethell, E. (2013

МЕТОДОЛОГИЈА

Испитаници

Во истражувањето учествуваа 140 испитаници и тоа од студентската популација на студентки и студенти со редовен и вонреден статус од сите факултети на Меѓународниот Славјански Универзитет Гаврило Романовиќ Державин во Битола. Примерокот е изабран на пригоден начин, составен од испитаниците кои беа достапни во моментот на испитувањето. Податоците се добиени преку потребните психолошки инструменти со методата хартија - молив пред да започнат предавањата и со on line методата преку социјалната друштвена мрежа facebook. Примерокот го сочинуваат присутните студентки и студенти кои сакаа доброволно да пристапат во истражувањето. Детално е објаснето дека истражувањето има исклучително научна истражувачка цел и дека во потполност е анонимно и на доброволна основа.

Инструменти

За ова истражување планираме да користиме три инструменти. Прв инструмент би бил прашалникот со демографските податоци за испитаниците. Втор инструмент е прашалникот за афективните искуства во блиските партнерски врски, кој е конструиран од авторите Kamenov i Jelic (2003), врз основа на изворниот прашалник кој направен од авторите Brennan, Clark i Shaver (1995), според Stefanovic-Stanojevic, 2005). Сигурноста според Cronbach alfa коефициентот за субскалата анксиозност изнесува помеѓу .80 и .88, додека за скалата избегнување изнесува помеѓу.80 и .83. Сигурноста на двете димензии од прашалникот за афективната приврзаност кај партнерските односи кој се однесува на овој примерок е примерена и изнесува (α = .76 за анксиозноста и α = .76 за избегнување. Третиот инструмент е краткиот прашалник на Темната Тријада, (Short Dark Triad,SD3; Jones i Paulhus, 2014) кој ги мери цртите на личноста од спектарот на темната тријада. Прашалникот се состои од три субскали и секоја субскала содржи по девет ајтеми. Пред да се обработаат податоците добиени во прашалникот, потребно е да се изврши декодирање на одредени ајтеми. Сигурноста на изворниот прашалник СД3 мерена со Cronbach alfa коефициентот изнесува α = .74 за макијавелизам, α = .77 за нарцизам и за психопатија α =.80 и за темната тријада .77. Сигурноста на димензиите од конструктот темна тријада која е добиена на овој примерок ни укажува дека постои потреба да се спроведе факторска анализа со цел на попрецизно одредување на латентните димензии. (α = .62 за макијавелизам, α = .50 за нарцизам и α = .72 за психопатија).

Постапка

Во истражувањето ќе го користиме квантитативниот метод бидејќи постојат квалитетни и проверени инструменти за мерење на наведените варијабли на скалите кои користат емпириски вредности, а кои ги одбравме во ова истражување. Според (Milas, 2009), квантитативниот начин на истражување е природен и адекватен во истражувањата каде се користат емпириски претпоставки со цел да се зголеми сознанието за објективната стварност. Добиените резултати ќе се внесат во програмата Excel каде ќе се направи база од сите податоци кои ќе се добијат со методата хартија- молив и исто така и податоците кои ќе се добијат преку GOOGLE формата ќе се внесат во Excel. Така добиената база на податоци ќе се преконтролира и ќе се израчунаат основните

операции преку дескриптивната статистика. Во статистичката програма "R" ќе се проверат дистрибуциите на податоците дали се нормални како би знаеле кои статистички операции ќе ги употребиме од инференцијалната статистика, односно параметриска или непараметриска статистика. Прикажувањето на резултатите е организирано во повеќе помали целини. После проверката на факторска структура на инструментите, прикажани се дескриптивните податоци и матриците на корелациите кои се израчунати на добиените латентни димензии, додека во наредниот дел е спроведена регресивната анализа со цел да се утврдат предиктивностите на оделните стилови на афективната приврзаност за генералниот фактор на темните особини.

Резултати

После утврдувањето на факторската структура на прашалникот со следниот чекор пристапивме на иницијалните анализи, а со цел да направиме дескрипција на примерокот со оглед на стилот на афективната приврзаност. Со оглед на тоа дека факторската структура на прашалникот за мерење на стиловите на афективната приврзаност е потврдена сега целта ни е да ја направиме класификацијата како што е поставена во теоретскиот дел од авторките на овој прашалник. Групирањето на испитаниците се пристапи на следниот начин: испитаниците кои на двете скали постигнаа резултат поголем од 36 поени категоризирани се како испитаници со дезорганизиран образец на приврзаност. Испитаниците кои на двете скали постигнаа резултат помал од 36 поени категоризирани се како испитаници со сигурен стил на приврзаност. Испитаниците кои на скалата за анксиозност постигнаа повеќе од 36 поени категоризирани се како испитаници со окупиран образец на приврзаност. Испитаниците кои на акалата за одбегнување постигнаа резултат поголем од 36 поени категоризирани се како испитаници со отфрлувачки стил на приврзаност. Со наведеното групирање се направени категориите на испитаниците во партнерски стилови на афективната приврзаност кои се приказани во графот 1.

1.	Сигурни 29% = 40
2.	Отфрлувачки 26% = 37
3.	Окупирани 19% = 26
4.	Дезорганизиран 26% = 37

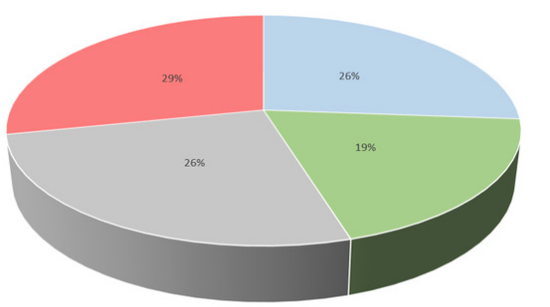

Графикон бр. 1. Категоризација на испитаниците во примерокот со оглед на стилот на афективната приврзаност

Дескриптивни податоци и иницијални анализи

		M	SD	C	min	max	raspon
отфрлувачки (n = 37)	психопатија	0.02	1.08	-0.04	-1.74	2.57	4.31
	манипулација	-0.13	1.01	-0.17	-1.96	2.06	4.01
	репутација	-0.38	1.15	-0.42	-2.86	1.86	4.72
	самопредставување	0.17	1.10	0.09	-2.27	2.71	4.98
	скромност	-0.14	0.93	-0.05	-2.55	1.63	4.18
	темна особина	-0.25	0.98	-0.50	-2.76	1.50	4.26
окупирани (n = 26)	психопатија	0.20	0.95	0.20	-1.62	1.98	3.60
	манипулација	0.12	0.82	0.13	-1.17	2.24	3.40
	репутација	0.22	0.90	0.30	-1.63	1.54	3.17
	самопредставување	-0.31	0.76	-0.39	-1.76	1.23	2.99
	скромност	0.39	0.85	0.36	-0.92	2.27	3.19
	темна особина	0.37	0.77	0.28	-0.73	1.99	2.72
дезорганизирани (n = 37)	психопатија	0.26	1.09	0.03	-1.97	2.77	4.74
	манипулација	0.35	1.03	0.19	-1.67	2.85	4.52
	репутација	0.38	0.78	0.50	-1.66	1.84	3.50
	самопредставување	0.01	1.03	0.03	-2.09	2.06	4.15
	скромност	-0.14	1.04	-0.17	-2.74	1.69	4.43
	темна особина	0.34	0.90	0.26	-1.13	2.06	3.19
сигурни (n = 40)	психопатија	-0.38	0.78	-0.38	-1.91	1.41	3.32
	манипулација	-0.25	1.01	-0.41	-1.83	3.14	4.97
	репутација	-0.09	1.00	0.22	-2.94	1.35	4.30
	самопредставување	0.07	1.03	0.12	-2.39	2.55	4.94
	скромност	-0.06	1.08	-0.03	-1.96	2.44	4.41
	темна особина	-0.33	1.10	-0.50	-2.03	2.67	4.70

Табела1. Дескриптивни податоци на варијабли на темноте црти на личноста во однос на стилот на привржаноста на испитаниците

Табелата 1. прикажува одредени образоци кои се јавуваат во примерокот на испитаниците. Така на пример сигурно приврзаните испитаници имаат најповеќе негативни аритметички средини на темните особини на личноста кога се гледа поединечно и најнизок резултат на генералната мерка на темната личност. Додека од друга страна можеме да видиме дека профилот на дезорганизираните испитаници опишува најнеповолен однос на особините: високи се на сите темни особини, додека ниско се на скромноста која се темели доминантно на ајтемите на нарцизмот кои се мерени во спротивниот смер во однос на поголемиот број. Исто така варијабилноста на скалата на темните особини на личноста кај окупираните е нешто помала од варијабилноста на другите групи. И поред тоа што профилите на сигурните и отфрлувачките испитаници меѓусебно се слични, табелата укажува на разлики на аритметичките среддини на скалите за на манипулација и репутација чие тестирање е прикажано во наредниот дел од табелата. Според тоа што формираните групи се приближни во однос на нивната големина, сепак релативно големите стандардни девијации во споредба со разликите меѓу аритменичките средини ја намалуваат снагата на спроведените постапки на

инференцијалната статистика и со тоа од посебна важност е во анализата да се пристапи со одредена доза на внимателност.

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
(1) возраст	1												
(2) пол	.22	1											
(3) најдолга врска	.26	-.08	1										
(4) број на врски	.42*	.16	.04	1									
(5) сегашна врска	.07	-.11	.07	.06	1								
(6) психопатија	-.08	.08	0	-.13	.02	1							
(7) манипулација	-.03	-.06	.03	.05	-.02	.30*	1						
(8) репутација	-.23	-.18	0	-.10	.01	.21	.22	1					
(9) самопредставување	-.09	.05	-.07	-.10	-.08	-.21	-.21	-.13	1				
(10)скромност	-.11	-.05	.03	-.01	.29*	.04	.17	-.08	-.14	1			
(11) Генерална темна особина	-.10	-.07	.05	-.03	.08	.68*	.72*	.52*	-.60*	.28*	1		
(12) анксиозност	.05	-.02	.10	.11	.03	.30*	.30*	.28*	-.07	.10	.38*	1	
(13) избегнување	-.04	.05	-.08	-.01	-.18	.15	.15	.06	.14	-.23	.05	.07	1

Табела 2. Карта на корелации измеѓ темните особини на личноста, димензиите на афективната приврзаност и контролните фактори со Бонфероииевата корекција на нивото на значајноста

Во табелата 2. на предметната матрица на корелации можиме да видиме дека најсилно се истакнуваат корелациите на поединечните темни црти на личноста со генералната темна црта на личноста (r = .68 со психопатија,r = .72 со манипулација, r = .52 со репутација, r = -.60 со самопредставување,r = .28 со скромност) и корелацијата помеѓу возраста и бројот на претходни партнерски врски (r = .42).

Регресиски анализи

Во овој дел се претставени резултатите од Хиерархиската повеќекратна, односно секвенцијалната регресија, со која варијаблите ќе ги внесуваме постепено во блокови и по одреден распоред.

Стиловите на афективната приврзаност како предиктори на генералната темна црта на личноста

Сите три модели се покажаа статистички значајни (F(3, 136) = 5.23, p = .002, R2adj= .084 за моделот 1, F(5, 134) = 3.58, p = .004, R2adj= .085 за моделот 2 и F(8, 126) = 2.12, p = .039, R2adj= .063 за моделот 3).

	модел 1			модел 2			модел 3		
	B	ст. грешка	t	B	ст. грешка	t	B	ст.грешка	t
(сигурни)	-0.33	0.152	-2.16*	0.04	0.333	0.11	-0.22	0.460	-0.48
окупираниі	0.70	0.242	2.89**	0.73	0.243	3.00**	0.74	0.249	2.98**
отфрлувачкиі	0.08	0.219	0.36	0.10	0.220	0.46	0.23	0.225	1.03
дезорганизираниі	0.67	0.219	3.06**	0.67	0.220	3.07**	0.68	0.222	3.06**
возраст				-0.02	0.014	-1.15	-0.02	0.016	-1.12
пол				-0.15	0.230	-0.64	-0.08	0.239	-0.33
број на врски							0.01	0.043	0.15
најдолга врска							0.06	0.117	0.50
момент статус							0.09	0.175	0.51
Белешка: * p < .05, ** p < .01									

Табела 3. Резултати на линеарните регресии со генералната компонента на темните особини на личноста како критериум

ДИСКУСИЈА

Во табелата 3. се прикажани резултатите од анализата на варијансите на партнерските стилови на афективната приврзаност во однос на генералната темна црта на личноста (јадро на темните особини) во ова истражување. Според добиените резултати можиме да видиме дека помеѓу испитаниците со дефиниран сигурен стил и испитаниците со дефиниран окупиран стил на афективната партнерска приврзаност постои статистичка значајна разлика во однос на конструктот генерална темна црта на личноста што е во склад со теоретските поставки. Испитаниците со окупиран стил на афективната партнерска приврзаност се карактеризираат со негативен модел за себе и позитивен модел за другите, односно со висока анксиозност и ниско одбегнување. Во склад со овие поставки тие имаат само себе ниско почитување и тоа е нивната почетна позиција при што очекуваат од партнерот да ги компензира нивните недостатоци кои се огледаат преку страв од напуштање, страв од откривање на своите слабости и поради тоа ти се склони на претерана контрола и преголеми барања кон своите партнери. Додека испитаниците со сигурен стил на афективната партнерска приврзаност имаат ниска анксиозност и ниско одбегнување и во склад со овие теоретски поставни тие поаѓаат од позиција дека веруваат со себе и во своите партнери и на тие основи ги градат партнерските односи, додека потенцијалните конфликти ги разрешуваат со искрена и отворена комуникација. Од наведените карактеристики можиме да приметиме дека постојат сличности помеѓу карактеристиките на генералната темна црта на личноста како што се манипулацијата и задоволување првенствено на своите потреби со карактеристиките на окупираниот стил на приврзаноста како што се поставувањето на барања да се надокнадат сопствените слабости при што се служат со емоционална манипулација да ги остварат своите цели.

Од резултатите за постоењето на разлики помеѓу сигурниот стил и отфрлувачкиот стил на партнерската афективна приврзаност кон изразеноста

на генералната темна црта на личноста можиме да видиме дека постои разлика која е мала и не е статистички значајна. Оваквите резултати ни покажуваат дека позитивната слика за себе кај испитаниците со отфрлувачкиот стил ги дефинира како самодоволни и супериорни и немаат потреба да манипулираат со своите партнери кои ги избегаваат во односите и поради тие причини нивните врски се краткотрајни. Додека разликата помеѓу сигурниот и дезорганизираниот стил на партнерската афективна приврзаност во однос на генералната темна црта на личноста е статистички значајна и е највисока во однос на предходните разлики помеѓу стиловите. Ваквите резултати се во склад со теоретските поставки кои ги наведовме дека испитаниците со ваквиот стил имаат негативен модел за себе и на тоа кај нив е присутна висока анксиозност која ги прави зависни од својот партнер од кого стално бараат потврда за своите вредности како би ја намалиле својата анксиозност и тоа претставува постојан образец на однесување. А во исто време поради негативниот модел на другите тие се плашат од својот партнер дека ќе ја открие нивната слабост и поради тоа ќе ги напушти. Поради тоа тие ја користат емоционалната манипулација кон партнерот како би го приморале да биде со нив а во исто време своето самопочитување кое е ниско го бранат со затвореност во себе и неискреност. Поради овие причини наведените личности кај кои е изразен дезорганизираниот стил на партнерската афективна приврзаност тие имаат ретки врски кои траат кратко и за тоа време владее конфликтен однос. Во табелатав 3. се прикажани резултатите од регресивната анализа преку трите модели на предиктори на зависната варијабла генералната темна црта на личноста. ($F(3, 136) = 5.23$, $p = .002$, $R2adj= .084$ za model 1, $F(5, 134) = 3.58$, $p = .004$, $R2adj= .085$ za model 2 te $F(8, 126) = 2.12$, $p = .039$, $R2adj= .063$ za model 3), * $p < .05$, ** $p < .01$. Во првиот модел предикторите претставени преку стиловите на партнерската афективна приврзаност детерминираат 8,4% од варијансата на зависната варијабла генерална темна црта на личноста. а како поединачна варијабла кој најповеќе придонесува во варијансата е дезорганизираниот стил со вредноста $b = .67$. Во вториот модел поред стиловите на приврзаноста како предикторски блок се додадени и варијаблите возраст и пол кои не покажаа доволно влијание на статистичката значајност на моделот, освен што го намалија негативното влијание на сигурниот стил на генералната темна црта на личноста. Во овој модел придонесот на предикторите во варијансата на зависната варијабла изнесува 8,5%, а поединачна варијабла која најповеќе ја детерминира варијансата на зависната варијабла е окупираниот стил со вредноста $b = .73$. Третиот модел со блокот на искуствените варијабли бројот на врски, времетраењето на врската и моменталниот партнерски статус не влијаеа на статистичката значајност и во овој модел предикторите придонесоа во варијансата на зависната варијабла генерална темна црта на личноста со вредност 6,3%. Додека поединечна варијабла кој најповеќе придонесува врз варијансата на генералната темна црта на личноста е варијаблата окупиран стил со вредност $b= .74$. Резултатите укажуваат дека сите три модели се покажаа статистички значајни и влијанието на искуствените предиктори не доведе до никакви промени во статистичката значајност што ни покажува дека искуството има маргинален ефект врз нивото на значајноста на односот помеѓу стиловите на приврзаноста и генералната темна црта на личноста. После обработката на резултатите и анализата на истите потребно е да ги нагласиме позитивните импликации и појавените ограничувања и недостатоци во ова истражување

без оглед на тоа што ова истражување беше методски добро испланирано. Недостатоците на ова истражување во прв ред се однесуваат на изборот на примерокот кој во нашиот случај беше формиран на пригоден начин, односно со достапните испитаници во одреден момент и на одредено место со методата хартија молив и on line анкета преку друштвената мрежа Facebook, со пополнување на on line прашалникот направен во Google form. Исто така прашалниците не се валидирани за македонската популација и примерокот беше првенствено формиран од студенти и не може да се генерализира на популација. Приметно е дека примерокот беше неискусен за учество во ваков вид на истражување, бидејќи имаше изоставени одговори, неправилно пополнети прашања кои беа изоставени од понатамошната обработка на резултатите. Пополнувањето на прашалниците он лине покажа и доста предности, поради поголемиот чувство на анонимност, додека присутноста на истражувачот може да придонесе нелагодност, несигурност или социјално пожелно пополнување на прашалниците кои вклучуваат разни облици на кои испитаниците би можеле социјално прифатлиуво да одговараат. Потоа како ограничување во ова истражување се покажа неравномерноста меѓу половите, што се одрази врз изоставување на истражување на одредени проблеми и хипотези и било би корисно во идните вистражувања половите да бидат застапени во приближна бројна еднаквост. Препорака за идните истражувања би била да се користи некоја скала на социјално прифатливите одговорања како би можеле тие одговори да се исклучат од анализата на податоците. Мислам дека ова истражување дава увид во предметната проблематика како што е теоријата на афективната приврзаност, а и во концептот н темните особини на личноста преку содржините на прашалниците каде испитаниците имаа прилика да размислат за своите ставови околу поставените прашања и дадените одговори на нив. Како практична импликација на ова истражување може да се види кај клиничката, детската, социјалната и психологијата на личноста преку сознанијата за важноста на афективната приврзаност и нејзината важност за правилниот одгој на детето и постапување на родителите, особините на личноста и социјалните блиски односи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bowlby, J. (1988), A secure base, New York: Basic Book.
2. Bartholomew, K., Thompson, J.M. (1990). The application of attachment theory tocounseling psychology.The Counseling Psychologis
3. Bartolomew, K., Horowitz. L.M.(1991). Attachment Styles Among Young Adults: Test of a Fourcategory Model Journal Of Personality and Social Psychology.
4. Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult attachment: An integrative overview. In J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), Attachment theory and close relationships (pp. 46-76). New York: Guilfor.
5. Jonason, P.K., Lyons, M., & Bethell, E. (2013): The making of Darth Vader: Parent-child care and Dark Triad. Personality and Individual Differences, 67, str. 30-34.
6. Jones, D. N. i Paulhus, D. L. (2011). Differentiating the Dark Triad Within the Interpersonal Circumplex, u L. M. Horowitz i S. Strack, Handbook of interpersonal psychology: Theory, research, assessment, and therapeutic interventions, str. 249-269. New York: Wiley & Sons
7. Jones, D. N., i Paulhus, D. L. (2014). Introducing the Short Dark Triad (SD3): A brief measure of dark personalities. Journal of Research in Personality, 21, 28-41.
8. Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2003). Validacija instrumenta za mjerenje privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa: modifikacija Brennanova inventara iskustava u bliskim vezama. Suvremena psihologija.
9. Milas, G. (2009). Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima. Jastrebarsko: Naklada Slap

159.923:7.071

Маријана Софронијоска Тинтар
Јелена Цветковска
Гордана Кирацовска
Институт за психологија, Филозофски факултет – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј"
Р. Северна Македонија

ЦРТИ НА ЛИЧНОСТА КАЈ УМЕТНИЦИ И ЛИЦА КОИ НЕ СЕ ЗАНИМАВААТ СО УМЕТНОСТ

АПСТРАКТ: Истражувањето има за цел утврдување на индивидуалните разлики на личносните црти како детерминанти на уметничките тенденции, интереси, знаења и проценка, кои најдобро ја илустрираат уметничката личност. Спроведено е врз пригоден примерок од 100 испитаници, од кои едната половина се уметници, додека другата не. Наодите од тестирање на меѓусебните разлики во однос на петте личности црти, сугерираат дека помеѓу нив е пронајдена статистички значајна разлика во однос на екстравертноста и отвореноста кон искуства во прилог на уметниците, додека во однос на останатите црти не се пронајдени статистички значајни разлики.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: Црти на личност, уметници, не-уметници

PERSONALITY TRAITS IN ARTISTS AND NON–ARTISTS

ABSTRACT: The research aims to determine the individual differences in personality traits as determinants of artistic tendencies, interests, knowledge and assessment, which best illustrate the artistic personality. It was conducted on a convenient sample of 100 respondents, one half of whom are artists, while the other is not. The findings from testing the differences between the five personality traits suggest that a statistically significant difference was found between them in terms of extraversion and openness to experiences in favor of the artists, while no statistically significant differences were found in relation to the other traits.

KEYWORDS: Personality traits, artists, non-artists

ЦРТИ НА ЛИЧНОСТ

Персонологијата е интегративна гранка во областа на психологијата која овозможува разбирање на личноста во целост и која е основа на успешното работење со и за луѓе. Во денешното време спознанието за човекот е поголемо од било кога. Меѓутоа, сосем е јасно: човекот е најсложено и најтаинствено суштество.

Дистинктивната одлика на човекот е личноста. Тоа е всушност она што е најважно кај човекот, а воедно претставува негов управувачки дел. Личноста често е определена како средишен дел на менталноста поврзан со општеството и околината (Јанаков, 2018).

Според Г. Олпорт (Allport, 1937; Olport, 1967, според Јанаков, 2018) личноста е динамична организација на индивидуата која го определува нејзиното поведение и мислење. Личноста и нејзиното оценување се тесно поврзани со јазикот (Pervin & John, 1999). Сите јазици и култури имаат зборови кои опишуваат карактеристики

на личноста, индивидуалнин разлики кои обично се однесуваат на стилови на мислење, однесување или чувствување (Dixon, 1977).

Факторите на личноста се централни во формирањето на сржта на личноста, но тие не ги опфаќаат само индивидуалните разлики на тие фактори, туку опфаќаат и други психолошки механизми и процеси од самата позадина на тие фактори (Funder, 1997). Цртите на личноста ги рефлектираат карактеристичните обрасци на мислите, чувствата и однесувањето на луѓето, кои подразбираат конзистентност и стабилност. Така, оној дел од психологијата кој се занимава со проучување на личносните црти се потпира на идејата дека луѓето се разликуваат едни од други во однос на основните личносни димензии кои опстојуваат со текот на времето и низ различни ситуации.

Истражувачите сеуште дебатираат околу тоа колку фактори се доволни да ја опишат една личност, но најшироко прифатен модел на личносните црти е моделот на петте фактори кој ќе биде презентиран во продолжение.

Невротицизмот е димензија на личноста која всушност претставува континуум од емоционална стабилност до емоционална нестабилност. Луѓето со ниско ниво на невротицизам се слабо прилагодени во средината и имаат ниско ниво на самодоверба (Haslam, 2007). Спротивно на тоа, оние со високо ниво на невротицизам покажуваат смиреност и подобро справување со стресни ситуации. Важно е да се напомене дека невротицизмот се однесува на нормална личност (Costa & McCrae, 1992).

Екстравертноста претставува фактор кој во себе вклучува друштвеност. Но, екстравертноста вклучува многу повеќе од друштвеност, содржи одредено ниво на енергија и активност, потрага по возбуда и тенденција кон позитивни искуства (Haslam, 2007).

Отвореност кон искуства е доменот кој опфаќа имагинација, естетика, интелектуална љубопитност и ценење на убавината и уметноста. Луѓето кои имаат низок скор на оваа димензија се склони кон социјална конзервативност, но сепак не треба да се сметаат за диктатори (Costa & McCrae, 1992).

Соработливоста вклучува кооперативност и задоволство во одржувањето интерперсонални релации. Тоа е црта со два екстрема, од сочувство до антагонизам. Индивидуи со низок скор на оваа скала се иритирачки, себични, промислени и непријателски настроени. Додека пак, оние со висок скор на овој фактор се дарежливи и покорни, генерално карактеризирани како „луѓе од доверба" (Haslam, 2007).

Совесноста помеѓу јавноста е позната како „карактер" (Haslam, 2007). Но, оваа личносна димензија всушност означува: самодисциплина, тежнеење кон успех, ред, компетентност (Серафимовска и Марковиќ, 2013). Според Коста и МекКре лицата со низок скор на оваа димензија се склони кон хедонизам и ниски морални вредности.

УМЕТНОСТ

За прашањето околу уметноста се дискутирало уште од дамнешно време. Таа била предмет на дискусија на многу филозофи, психолози и разни истражувачи кои се обидувале да дадат соодветна дефиниција за тоа што се подразбира под поимот уметност. Понекогаш тие дискусии биле теоретски, некогаш статистички, но понекогаш и хумористични.

Уметноста е човечка активност или производ што има за цел да ги стимулира човечките сетила, како и човечкиот ум и дух. Уметноста е активност создадена со намера да пренесе одредени емоции и идеи. Дефинирањето на границите на уметноста е субјективен чин, а потребата за уметност обично се нарекува човечка креативност.

Едно е сигурно, уметноста е второто име на креативноста. Според Стернберг (Sternberg, 2006) креативноста бара инвестирање на шест различни, но меѓусебно поврзани ресурси: интелектуални способности, знаење, стилови на мислење, личносни димензии, мотивација и околина. Секое ниво на овие ресурси е извор на индивидуални разлики. Сите форми на уметничко изразување во суштина претставуваат помалку церебрална т.е. когнитивна, а повеќе афективна ментална содржина (Cook, 1959, според Kemp, 1996, според Михајловски, 2010). Но, друга важна детерминанта на индивидуалните разлики во уметничките преференции е стручниот интерес, притоа од особено значење е дали некој се гледа себеси повеќе како научник или уметник (Chamorro-Premuzic, Reimers, Hsu & Ahmetoglu, 2008). Поинаку кажано, креативноста е ценет ресурс.

Уметноста е дел од секојдневниот живот, но нејзината важност покажува интериндивидуални варијации: некои индивидуи не преферираат галерии, додека на другите едноставно тоа им претставува задоволство. Сепак, психолозите ретко ги истражуваат овие индивидуални разлики. Тука се проценува улогата на воспоставените фактори на личност како детерминанти на уметничките склоности, интереси, знаење и проценка.

Кои црти на личност се потребни за една личност да се нарече „уметничка"? Иако уметноста отсекогаш играла фундаментална улога во човечкото општество, психолозите во голема мера го игнорирале прашањето зошто некои индивидуи се позаинтересирани за уметноста од другите, факт што се манифестира уште од најрана возраст. Оттаму, во фокусот на ова истражување се можните фактори на индивидуални разлики што најдобро можат да ја опишат - и до одреден степен да ја објаснат - уметничката личност.

РЕЛЕВАНТНИ ИСТРАЖУВАЊА

Голем број иницијални студии во кои се споредуваат уметниците, обично дефинирани според нивните креативни карактеристики на личноста, со лица кои не се занимаваат со уметност, откриваат дека уметниците имаат екстраординарни стилови на размислување и различни начини на перцепција на реалноста; тие исто така, имаат подоминантни, авантуристички и боемски личносни карактеристики (Eiduson, 1957; Drevdahl & Cattell, 1958).

Дута Поj (1996) врши компарација на уметниците со не-уметници користејќи го тестот на Кател за 16 персонални фактори и добиените наоди сведочат дека уметниците се повеќе интровертни, независни и пријателски настроени од другите. Feist (1998), во сеопфатна мета-аналитичка студија ги споредил уметниците со не-уметниците и објавил дека уметниците се: поотворени за нови искуства, помалку конвенционални, посамоуверени, помотивирани и амбициозни, доминантни, импулсивни.

Истражувачката литература, насочена кон уметнички личности, има тенденција да изразува некои специфични карактеристики што ги опишуваат личносните карактеристики на индивидуи од областа на музиката и визуелните уметности. Кемп (1996) ги споредил особините на личноста на студенти по музика,

професионални музичари и лица кои не се занимаваат со музика и утврдил дека музичарите се поинтровертни. Дајс и О'Конор (1994) споредиле рок и кантри музичари со слична група врз примерок составен од универзитетски студенти од машки пол и објавиле дека музичарите се поарогантни, подоминантни, екстравертни, отворени за искуства и повеќе невротични отколку оние кои не се занимаваат со музика. Авторите истакнуваат дека невротичноста може да биде неопходна во некои музички настапи, оттаму оваа одлика има тенденција да ги зголеми емотивните и драматичните аспекти на изведбата на музичарот. Криб и Григори (1999) ги споредиле типовите на личност на оркестарските музичари користејќи го инвентарот на личноста на Ајзенк и откриле дека невротичните одлики се почести кај музичари на жичани инструменти, додека танчерите имаат тенденција да бидат поблагородни и помалку се плашат од преземање ризици.

Вуст и сор. (2010) ги споредиле студентите кои студираат класична музика и оние кои студираат ритми во Данска музичка академија. Откриваат дека студентите кои студираат ритам постигнале значително повисоки резултати во категоријата на потрага по сензации отколку оние што студирале класична музика. Од друга страна, кај класичните студенти нивото на вознемиреност е повисоко отколку кај ритмичките студенти. Дополнително, Стил и Јанг (2011) ги споредиле типовите на личност на студенти на додипломска музика со студенти на музикотерапија преку примена на Маерс-Бригсов тест за личност (Myers-Briggs Personality Test-MBTI). Откриле дека студентите по музичко образование имаат тенденција да бидат повеќе екстравертни отколку студентите за музичка терапија. Тие исто така изјавиле дека типовите на личност на студенти по музичко образование се идентификувани како екстравертни, интуитивни, емотивни и осудувачки.

Понатаму, Камерон, Дафи и Гленрајт (2014) ги истражувале карактерните црти на поп музичарите (бас гитаристи, тапанари, гитаристи и вокалисти) со користење на Инвентарот на големите пет (The Big Five Inventory–BFI) и откриле дека вокалистите се повеќе екстравертни отколку бас гитаристите.

Интересно е да се напомене дека музичарите отсекогаш биле предмет на истражувачки интерес. Тие биле оценувани врз основа на нивните личносни карактеристики. Личносните карактеристики на индивидуите заинтересирани за визуелните уметности, од друга страна, не биле толку темелно истражувани. Сепак, студиите генерално се фокусирале на односот помеѓу креативноста и психопатолошки карактеристики кај поединци заинтересирани за визуелни уметности.

Кларк и Гип (1989) спровеле истражување со уметници/наставници, кои промовирале обука за визуелни и уметнички перформанси во средните училишта и откриле дека тие поседуваат високо интуитивна и оценувачка личност, но не биле специфично интровертни или екстравертни. Пер и Бејоглу (2011) споредиле студенти по математика, уметност (сликари) и општествени науки и откриле дека екстравертноста, интуицијата и просудувањето биле повисоки кај студентите по уметност отколку кај студенти кои студираат математика и општествени науки, според типот на Мајер-Бригс Индикатор.

МЕТОД

Испитаници

Ова истражување е спроведено на пригоден примерок од 100 (N=100) испитаници од кои 50 испитаници се уметници, а останатите 50 испитаници не се. Испитаниците се на возраст од 25 до 45 години, со просечна возраст од 32,3 години. Во рамките на двете групи, испитаниците се изедначени по пол, односно во двете групи учествуваа по 25 мажи и 25 жени. Во групата на уметници учествувале 14 ликовни уметници, 12 вокалисти, 13 музичари и 11 танчери. Во групата на лица кои не се занимаваат со уметност учествувале 15 административни работници, 15 здравствени работници 9 економисти, 5 правници и 6 лица кои работат во продажба.

Инструмент

За мерење на димензиите на личноста беше употребен The Big Five Inventory (BFI) од John, Donahue & Kentle, 1991 година. Инструментот е преземен од прирачник достапен на интернет (John & Strivastava, 1995) а подоцна е адаптиран на македонски јазик. BFI е стандардизиран инструмент за мерење на петте црти на личноста (според петтофакторскиот модел на личност), а содржи 44 ајтеми, кои се поделени во 5 скали (екстравертност, согласност, совесност, невротицизам и отвореност кон искуства). Екстравертноста и невротицизмот содржат 8 ајтеми; соработливоста содржи 9 ајтеми додека отвореноста кон искуство содржи 10 ајтеми. Се одговара на Ликертова скала од 1 до 5, каде што: (1 – воопшто не се согласувам / 5 потполно се согласувам), а 16 ајтеми се бројат реверзно. Коефициентите за релијабилност се движат во опсег од 0,79 до 0,88. Коефициентите на стандардизирана валидност се движат од 0,90 до 0,94 (John & Strivastava, 1995). Понизок скор означува помала изразеност на одредена личносна црта, а повисок скор означува повисока изразеност. Релијабилноста во ова истражување изнесува 0,70.

Постапка

Истражувањето беше спроведено електорнски (online), односно инструментот беше испратен до испитаниците преку e-mail и преку социјалните мрежи. Учеството во истражувањето беше доброволно, а при испраќањето на линкот од инструментот, на испитаниците им беше објаснето дека истото е анонимно а податоците ќе бидат употребени исклучиво за потребите на ова истражување и нема да се користат за друга намена. Истражувањето беше спроведено во месец април, 2021 година, а одговарањето на инструментот траеше околу 15 минути.

Хипотеза

Дефинирањето на хипотезата во ова истражување произлезе од проучувањето на релевантните истражувања кои ја испитуваат разликата помеѓу уметниците и лицата кои не се занимаваат со уметност во однос на цртите на личноста. Со оглед на тоа дека повеќето истражувањата потврдуваат дека постои разлика меѓу нив, основната хипотеза за истражувачкиот проблем гласи:

„Уметниците имаат повисоко истакната екстраверзија и отвореност кон искуства од лицата кои не се занимаваат со уметност, а во однос на согласноста, совесноста и невротицизмот не постојат значајни разлики помеѓу двете групи".

Резултати

Во продолжение се прикажани резултатите на испитаниците за испитуваните варијабли. За тестирање на истражувачката хипотеза користени се мерки на централна тенденција, мерки на варијабилност и t-тест за значајност на разлики помеѓу аритметичките средини кај двете испитувани групи. Добиените податоци беа статистички обработени во програмата SPSS-26.

	N	Min	Max	M	SD	Shapiro – Wilk (statistic)	Shapiro – Wilk (p)
Екстравертност	50	18	39	29,76	5,02	0,972	0,283
Согласност	50	23	45	35,08	5,01	0,980	0,563
Совесност	50	19	45	35,88	6,61	0,946	0,004
Невротицизам	50	8	36	22,72	7,02	0,971	0,251
Отвореност кон искуства	50	31	50	41,18	4,76	0,970	0,223

Табела 1. Дескриптивни статистици за варијаблите екстравертност, согласност, совесност, невротицизам и отвореност кон искуства кај уметници

Во табела 1 се прикажани резултатите од тестирањето на варијаблите во однос на опсегот на скорови, просечната вредност, стандардното отстапување и Шапиро – Вилк тестот за нормалност на дистрибуциите кај лицата кои се занимаваат со уметност.

Опсегот на скорови за варијаблата екстравертност се движи од 18 до 39. Аритметичката средина изнесува M=29,76, а SD=5,02. Опсегот на скорови за варијаблата согласност се движи од 23 до 45. Аритметичката средина изнесува M=35,08 а SD=5,01. Опсегот на скорови за варијаблата совесност се движи од 19 до 45. Аритметичката средина изнесува M=35,88, а SD=6,61. Опсегот на скорови за варијаблата невротицизам се движи од 8 до 36. Аритметичката средина изнесува M=22,72, а SD=7,02. Опсегот на скорови за варијаблата отвореност кон искуства се движи од 31 до 50. Аритметичката средина изнесува M=41,18, а SD=4,76.

Според Шапиро–Вилк тестот, нормално дистрибуирани се варијаблите екстравертност каде што W = 0,972, p > 0,05, согласност каде што W = 0,980, p > 0,05, невротицизам каде што W = 0,971, p > 0,05 и отвореност кон искуства каде што W = 0,970, p > 0,05. Варијаблата совесност каде што W = 0,946, p < 0,05 не е нормално дистрибуирана.

	N	Min	Max	M	SD	Shapiro – Wilk (statistic)	Shapiro – Wilk (p)
Екстравертност	50	16	40	27,64	5,68	0,975	0,362
Согласност	50	18	44	36,04	4,92	0,926	0,004
Совесност	50	21	45	36,44	6,65	0,898	0,000
Невротицизам	50	12	38	23,12	6,55	0,974	0,326
Отвореност кон искуства	50	21	43	32,40	4,66	0,987	0,867

Табела 2. Дескриптивни статистици за варијаблите екстравертност, согласност, совесност, невротицизам и отвореност кон искуства кај лицата кои не се занимаваат со уметност

Во табела 2 се прикажани резултатите од тестирањето на варијаблите во однос на опсегот на скорови, просечната вредност, стандардното отстапување и тестот за нормалност на дистрибуциите кај лицата кои не се занимаваат со уметност.

Опсегот на скорови за варијаблата екстравертност се движи од 16 до 40. Аритметичката средина изнесува M=27,64, а SD=5,68. Опсегот на скорови за варијаблата согласност се движи од 18 до 44. Аритметичката средина изнесува M=36,04, а SD=4,92. Опсегот на скорови за варијаблата совесност се движи од 21 до 45. Аритметичката средина изнесува M=36,44, а SD=6,65. Опсегот на скорови за варијаблата невротицизам се движи од 12 до 38. Аритметичката средина изнесува M=23,12, а SD=6,55. Опсегот на скорови за варијаблата отвореност кон искуства се движи од 21 до 43. Аритметичката средина изнесува M=32,40, а SD=4,66.

Според Шапиро – Вилк тестот, нормално дистрибуирани се варијаблите екстравертност каде што W = 0,975, p > 0,05, невротицизам каде што W = 0,974, p > 0,05 и отвореност кон искуства каде што W = 0,987, p > 0,05. Варијаблите согласност каде што W = 0,926, p < 0,05 и совесност каде што W = 0,898, p < 0,05 не се нормално дистрибуирани.

Наоди од тестираната хипотеза

		N	M	SD	df	t	p
Екстравертност	Уметници	50	29,76	5,025	98	1,977	0,05
	Лица кои не се занимаваат со уметност	50	27,64	5,681			
Согласност	Уметници	50	35,08	5,010	98	-0,966	0,34
	Лица кои не се занимаваат со уметност	50	36,04	4,924			
Совесност	Уметници	50	35,88	6,614	98	-0,422	0,67
	Неуметници	50	36,44	6,652			
Невротицизам	Уметници	50	22,72	7,022	98	-0,294	0,76
	Лица кои не се занимаваат со уметност	50	23,12	6,555			
Отвореност кон искуства	Уметници	50	41,18	4,762	98	9,318	0,00
	Лица кои не се занимаваат со уметност	50	32,40	4,660			

Табела 3. Разлики помеѓу уметници и лица кои не се занимаваат со уметност во однос на цртите на личноста: екстравертност, согласност, совесност, невротицизам и отвореност кон искуства.

Во табела 3 се прикажани резултатите од тестирањето на разликите помеѓу уметниците и лицата кои не се занимаваат со уметност во однос на петте црти на личноста: екстравертност, согласност, совесност, невротицизам и отвореност кон искуства. Во однос на екстравертноста, пронајдена е статистички значајна разлика (t(98)= 1,977, p<0,05), односно уметниците имаат поистакната екстравертност за разлика од лицата кои не се занимаваат со уметност. Исто така, и кај отвореноста кон искуства пронајдена е статистички значајна разлика (t(98)= 9,318, p<0,01), односно уметниците имаат поистакната отвореност кон искуства за разлика од лицата кои не се занимаваат со уметност. Не е пронајдена статистички значајна

разлика во однос на согласноста (t(98)= -0,966, p>0,05), совесноста (t(98)= -0,422, p>0,05) и невротицизмот (t(98)= -0,294, p>0,05) помеѓу уметниците и лицата кои не се занимаваат со уметност.

Согласно добиените наоди, истражувачката хипотеза *„Уметниците имаат повисоко истакната екстраверзија и отвореност кон искуства од лицата кои не се занимаваат уметност, а во однос на согласноста, совесноста и невротицизмот не постојат значајни разлики помеѓу двете групи"* **е потврдена.**

ЗАКЛУЧОК

Трудот беше насочен кон добивање на наоди за тоа, каква е личноста или кои црти на личност се доминантни кај уметниците во однос на лицата кои не се занимаваат со уметност. Целта беше да се увиди дали постојат разлики помеѓу овие две групи. Идејата според која отвореноста кон искуства и екстравертноста се поистакнати кај уметниците е поддржана во литературата. Мета-анализата на Феист (1998) го даде можеби најсилното образложение за важноста на оваа врска, особено во однос на разликата помеѓу креативните наспроти некреативните научници и уметниците наспроти не-уметниците. Во мета анализата на Феист (1998) пронајдено е дека личносните димензии се во особена поврзаност со креативноста, а посебно отвореноста кон искуства и екстравертноста кои се пронајдени како поистакнати кај уметници за разлика од оние кои не се уметници. И според Кауфман и сор. (2014) отвореноста кон искуства и екстравертноста се поистакнати кај уметниците наспроти останатата испитана група научници, односно отвореноста кон искуства и екстравертноста подобро ја предвидуваат креативноста кај уметниците, а кај научниците интелигенцијата е подобар предиктор за разлика од личносните црти. Резултатите добиени во ова истражување, според кои отвореноста кон искуства и екстравертноста се поситакнати личности црти кај уметниците наспроти лицата кои не се занимаваат со уметност, се во согласност со горенаведените истражувања. Истражувачката хипотеза беше потврдена.

Сепак ова истражување има и одредени недостатоци. Истражувањето е спроведено врз недоволно голем примерок на испитаници, а истовремено истиот не е репрезентативен за целата популација, па оттука резултатите не можат да се генерализираат надвор од испитуваната група.

Како препорака за следни истражувања, би било добро да се спроведат слични истражувања, во кои би се опфатиле поголеми групи на испитаници, како и според интервалот на занимавање со уметнички активности. Имено, би можело да опфаќа испитаници кои практикуваат уметнички активности 2, 4 или 7 пати во неделата. Ова би помогнало за да се утврдат не само разликите помеѓу групата на лица кои се занимаваат со уметнички активности, туку и поврзаноста на секоја од групите со варијаблите екстравертност, согласност, совесност, невротицизам и отвореност кон искуства. Ваков тип на истражувања би можеле да се прошират и со вметнување на нови варијабли како креативност и интелигенција со цел да се увиди поврзаноста со личноста.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Booker, B. B., Feam, M., & Francis, L. J. (2001). The personality profile of artists. The Irish Journal of Psychology, 22(3-4), 277-281.
2. Cameron, J.E., Duffy, M., & Glenwright, B. (2014). Singers take center stage! Personality traits and stereotypes of popular musicians. Psychology of Music, 1–13. https://doi.org/10.1177/0305735614543217
3. Clarke, J. R., & Gipe, J. P. (1989). Psychological characteristics, teaching beliefs and teaching behaviors of artist/teachers. Paper presented at the Annual Meeting of NETWORK: Washington D.C., October 1989. https://eric.ed.gov/?id=ED314383
4. Cribb, C., & Gregory, A.H. (1999). Stereotypes and personalities of musicians. The Journal of Musicans,133(1), 104-114. https://doi.org/10.1080/00223989909599725
5. Chamorro-Premuzic, T., Reimers, S., Hsu, A. & Ahmetoglu, G. (2008). Who art thou? Personality predictors of artistic preferences in a large UK sample: The importance of openness. British Journal of Psychology, 0(0), 1–16. doi: BJP 648—12/9/2008—RAJADURAI—306767
6. Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R): Professional Manual. Odessa: Psychological Assessment Resources, Inc.
7. Dixon, R. M. W. (1977). Where have all the adjectives gone? Studies in Language, 1, 19-80.
8. Drevdahl, J. E., & Cattell, R. B. (1958). Personality and creativity in artists and writers. Journal of Clinic Psychology, 14(2), 107-111. https://doi.org/10.1002/10974679%28195804%2914:2%3C107::AID-JCLP2270140202%3E3.0.CO;2-T
9. Dutta, R. D. (1996). Personality model of fine artists. Creativity Research Journal, 9(4), 391-394. https://doi.org/10.1207/s15326934crj0904_10
10. Dyce, J. A., & O'Connor, B. P. (1994). The personalities of popular musicians. Psychology of Music,22, 168-173. https://doi.org/10.1177/0305735694222006
11. Eiduson, B. T. (1957). Artist and Non-artist: A Comparative Psychological Study. Unpublished doctoral dissertation. LA: University of California.
12. Feist, G. J. (1998). A meta-analysis of personality in scientific and artistic creativity. Personality and Social Psychology Review,2(4), 290-309. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0204_5
13. Funder, D. C. (1997). The personality puzzle. New York: W. W. Norton & Company.
14. John, O. P., & Strivastava, S. (1995). The Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), Handbook of personality: Theory and research (Vol. 2, pp. 102–138). New York: Guilford Press.
15. Јанаков, Б. (2018). Основи на персонологијата 1. Скопје: Филозофски факултет.
16. Јанаков, Б. (2018). Основи на персонологијата 2. Скопје: Филозофски факултет.
17. Haslam, N. (2007). Introduction to personality and intelligence. Los Angeles: Sage Publications.
18. Kaufman, S. B., Quilty, L. C., Grazioplene R. G., Hirsh, J. B., Gray, J. R., Peterson, J. B., & DeYoung, C. G. (2016). Openness to Experience and Intellect Differentially Predict Creative Achievement in the Arts and Sciences. Journal of Personality, 84 (2), 248 – 258.

19. Kemp, A. E. (1996). The musical temperament: Psychology and personality of musicians. US: Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198523628.001.0001
20. Михајловски, З. (2010). Особини на личност кај поединци професионално определени за музичка уметност. Скопје: Необјавена докторска дисертација.
21. Pervin, L. A. & John, O.P. (Eds.) Handbook of personality: Theory and research (2rd ed.). New York: Guilford, 1999.
22. Per, M., & Beyoğlu, A. (2011). Personality types of students who study at the departments of numeric, verbal and fine arts in education faculties. Procedia Social and Behavioral Sciences, 12, 242–247. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.02.032
23. Steele, A. L., & Young, S. (2011). A descriptive study of Myers-Briggs personality types of professional music educators and music therapists with comparisons to undergraduate majors. Journal of Music Therapy, 48(1), 55-73. https://doi.org/10.1093/jmt/48.1.55
24. Sternberg, R. J. (2006). The Nature of Creativity. Creativity Research J0urnal, 18(1), 87-97.
25. Серафимовска, Е. и Марковиќ, М. (2013). Опис на тестот НЕО ПИ-3. Годишник на ИСППИ, 37(1), 9-15.
26. Vuust, P., Gebauer, L., Hansen, N. C., Jorgensen, S. R., Moller, A., & Linnet, J. (2010). Personality influences career choice: Sensation seeking in professional musicians. Music Education Research, 12(2), 219-230. https://doi.org/10.1080/14613801003746584

613.83-053.6(497.721)
159.922.8:613.83(497.721)

Д-р Адриана Богдановска Тоскиќ
Анита Стоилковска
ЈЗУ Општа болница Куманово, Оддел за психијатрија со Центар за зависности
Р. Северна Македонија

БОЛЕСТИ НА ЗАВИСНОСТ КАКО РИЗИЧЕН ПРЕДИЗВИК ВО АДОЛЕСЦЕНЦИЈА

АПСТРАКТ: Адолесценцијата како развоен период е вулнерабилна во многу свои аспекти. Ваквата вулнерабилност ги прави адолесцентите подложни на развој на болести на зависност. Истражувањето е спроведено преку испитување на 100 корисници на Центарот за зависности при ЈЗУ Општа болница Куманово со апликација на прашалник. Добиените резултати говорат во прилог за прв контакт со психоактивни супстанци и почетна редовна употреба на психоактивни супстанци во тек на адолесценција, со најголема фрекфенција во постадолесценција/рана зрелост (18-21 година) и пик околу 19 годишна возраст. Дискусијата ги компарира резултатите со други официјални резултати и дава препораки за периодот за стратегии за превенција и рано откривање.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: адолесценција, ризик, болести на зависност, психоактивни супстанци

ADDICTIVE DISEASES AS A RISKY CHALLENGE IN ADOLESCENCE

ABSTRACT: Adolescence as a developmental period is vulnerable in many aspects. Such vulnerability makes adolescents susceptible to developing addictive diseases. The research was conducted by examining 100 users of the Center for Addictions, PHI General Hospital Kumanovo with a questionnaire application. The obtained results speak in favor of the first contact with psychoactive substances and the initial regular use of psychoactive substances during adolescence, with the highest frequency in post-adolescence/early maturity (18-21 years) and peak around 19 years of age. The discussion compares the results with other official results and makes recommendations for the period for prevention and early detection strategies.

KEYWORDS: adolescence, risk, addictive diseases, psychoactive substances

ВОВЕД

Адолесценцијата како транзициски период од детството во зрелото доба е комплексен процес кој вклучува биолошки, психолошки, социолошки и когнитивно-бихејвиорални промени. Промените во адолесценцијата се одвиваат во етапи и според Американската Академија на Педијатри, адолесценцијата е поделена на три периоди: рана адолесценција од 11 до 14 годишна возраст, средна адолесценција од 15 до 17 годишна возраст и доцна адолесценција од 18 до 21 годишна возраст.[1] Но се почестото одложување на времето на транзицијата на улоги, вклучувајќи го завршувањето на едукацијата, стапувањето во брак,

1. https://www.aap.org/en-us/advocacy-and-policy/aap-health-initiatives/adolescent-sexual-health/Pages/Stages-of-Adolescent-Development.aspx

родителството, ја менува општата перцепција кога почнува зрелото доба. Ваквото поимање на животните фази ја пролонгира адолесценцијата до 24 годишна возраст.[2] И во овој смисол зборуваме за постадолесценција или рана зрелост по 21 годишна возраст до 24 годишна возраст.

Како сам по себе транзициски период, кога се одвиваат најголемите телесни и ментални промени во поединецот, како и позиционирање во интерперсоналните релации и општествени контексти, адолесценцијата е најголем развоен предизвик. Од психолошки аспект, психолошки задачи во адолесценцијата се: развој на задоволителна и реалистична телесна слика, развој на зголемена независност од родителите и адекватни капацитети за самогрижа и регулација, развој на задоволителни релации вон семејството, развој на соодветна контрола и експресија на зголемениот сексуален нагон, консолидација на идентитетот вклучително на персонален морален код и планови за професијата и економска независност.[3] Задачите во адолесценцијата поставени на психодинамската подлога кога се прави рекапитулација на сите претходни фази со фокус на достигање на зрелата сексуалност и идентитет во социолошкото и социјалното поле, го прават овој период вулнерабилен и ризичен за развој на психолошки нарушувања. Според СЗО, во адолесцентниот период (адолесценција во потесна смисла од 10 до 19 години), околу 10-20% од адолесцентите имаат психички нарушувања. Меѓу овие нарушувања, кај адолесцентите доминираат растројства на расположението, поконкретно депресија како четврта водечка причина за болест во средна адолесценција и петнаесетта во рана адолесценција, анксиозност како деветта водечка причина за болест во средна адолесценција и шеста во рана, бихејвиорални нарушувања (АДХД, антисоцијално однесување) како втора водечка причина во рана адолесценција и единаесетта во средна, како и ризично однесување што вклучува употреба и злоупотреба на супстанци.[4]

Болестите на зависност кои покрај индивидуалната патологија и страдање, имаат и општествени консеквенци, се специфично поврзани и со адолесцентниот период. Почетната употреба и злоупотреба на алкохол и психоактивни супстанци во најголем процент е во адолесценцијата. Доколку првата употреба на алкохол и психоактивни супстанци се случил во адолесценцијата, поголема е веројатноста за развивање и на зависност. Националниот институт за злоупотреба на дроги на САД и други национални агенции, во периодичните извештаи за употреба на нелегални дроги во 2012 година процениле дека 22 милиони луѓе постари од 12 години (околу 10% од општата популација) можело да се квалификуваат со растројство поврзано со супстанци. Со оглед на возраста, оние кои почнале да користат дроги на помала возраст (14 години или помлади) многу поверојатно ќе станеле зависни од оние кои почнале со употреба на подоцнежна возраст. Меѓу возрасните на 21 година или постари кои прв пат пробале алкохол на возраст од 14 години или помлади, 15% биле класифицирани како зависни од алкохол споредено со 3% на оние кои првпат употребиле алкохол на возраст од 21 година или постари.[5] Како етиолошки фактори за развој на болести на зависност се

2. Prof Susan M Sawyer, MD, Peter S Azzopardi, PhD, Dakshitha Wickremarathne, MDS, Prof George C Patton, MD, The Lancet Child and Adolescent Health, VOLUME 2, ISSUE 3, P223-228, MARCH 01, 2018, DOI:https://doi.org/10.1016/S2352-4642(18)30022-1

3. Martin A., Volkmar R. F., Bloch M., Ed., Lewis's child and adolescent psychiatry: a comprehensive textbook, 5th ed., Lippincot Williams & Wilkins, 2018, p. 318

4. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health

5. Sadock J. B. MD, Sadock A. V. MD, Ruiz P. MD, Synopsys of Psychiatry, Behavioral science/Clinical Psychiatry 11th ed., Wolters Kluwer, 2015, p. 617

наведуваат генетски, неврохемиски, психодинамски, социјално-бихејвиорални. Во адолесценцијата се надодаваат и дополнителни ризик фактори: наследни фактори како модели за зависничко однесување и други психијатриски растројства, фактори на околината кои ги вклучуваат фамилијарните карактеристики – семејно функционирање, родителски практики и негрижа за деца, како и контекстуални фактори од тип: влијание од друштво, достапност на супстанци и можности за конзумација. Интеракцијата на овие наследни и фактори на околина ги детерминира опсервирачките карактеристики на индивидуата и нејзиното однесување, односно фенотипот како употреба на алкохол и супстанци.[6] Всушност самата структура на личноста е пресудна во подложноста кон развивање зависност, а во адолесцентното доба кога таа е се уште во развој без доволно развиени капацитети за саморегулација, тенденцијата кон ризично однесување е зголемена. За спречување на болестите на зависност влијаат и протективни фактори кои произлегуваат од индивидуата на адолесцентот и од околинските услови: стабилен семеен живот, силни врски со родителите и конзистентна родителска супервизија, инвестирање во академски достигања и друштво кое промовира просоцијални семејни и школски однесувања.

СОПСТВЕНО ИСТРАЖУВАЊЕ

Истражувањето е спроведено преку репрезентативен примерок на корисници на Центарот за зависности во склоп на психијатрискиот оддел во ЈЗУ Општа болница Куманово. Корисниците во Центарот се на метадонска супституциона терапија како третман на претходно развиена зависност од опијати.

Цели: Цел на истражувањето е добивање увид за животниот период кога бил првиот контакт со психоактивни супстанци кај веќе регистрирани зависници кои се на метадонска супституциона терапија. Исто така цел е и добивање увид кога започнал развојот на зависност кај нив. Соберени се и податоци за видот на психоактивната супстанца со која имале прв контакт, како и за видот на активната супстанца која почнале редовно да ја користат. Исто така цел беше и да се провери трендот за периодот во кој почнува зависноста во однос на светските статистики, како и да се дојде до одредени заклучоци за фокус групите за превенција.

Методологија: Истражувањето е извршено на 100 корисници во Центарот за зависности во склоп на психијатрискиот оддел во Општа болница Куманово. Испитувањето е спроведено со директен контакт со испитаниците преку пополнување на прашалник кој опфаќа податоци за периодот на прв контакт со психоактивни супстанци, периодот на почеток на редовна употреба на психоактивни супстанци, како и видот на истите. Потоа е извршена статистичка обработка на податоците.

Резултати: Според полот испитани се 96 мажи и 4 жени кориснички на метадонска супституциона терапија. Според возраста поделени се во пет категории: на возраст од 21 до 30 години 5 корисници, на возраст од 31 до 40 години 42 корисници, на возраст од 41 до 50 години 46 корисници и на возраст над 50 години 7 корисници.

За периодот кога прв пат пробале психоактивна супстанца добиени се следниве резултати: во рана адолесценција меѓу 11 и 14 годишна возраст 10 (10%), во средна адолесценција меѓу 15 и 17 години 25 (25%), во доцна адолесценција

6. Dawn L. Thatcher, Ph.D. and Duncan B. Clark, M.D., Ph.D., Adolescents at Risk for Substance Use Disorders Role of Psychological Dysregulation, Endophenotypes, and Environmental Influences, Alcohol Res Health. 2008; 31(2): 168–176.

меѓу 18 и 21 година 37 (37%), во постадолесценција/рана зрелост меѓу 22 и 24 години 16 (16%) и над 25 годишна возраст 12 (12%). Најчестата возраст на која корисниците на Центарот пробале психоактивна супстанца е 19,09 години. Во адолесцентниот период во потесна смисла до раната зрелост веќе 78% од корисниците пробале психоактивна супстанца. Додека во поширокот сфаќање на адолесцентниот период, до 24та година дури 88% од испитаниците пробале психоактивна супстанца. Периодот на доцна адолесценција и постадолесценција/рана зрелост е кога најмногу корисници пробуваат првпат психоактивна супстанца – 62%.

За периодот кога почнале редовно да употребуваат психоактивна супстанца добиени се следниве резултати: во рана адолесценција меѓу 11 и 14 годишна возраст 5 (5%), во средна адолесценција меѓу 15 и 17 години 23 (23%), во доцна адолесценција меѓу 18 и 21 година 35 (35%), во постадолесценција/рана зрелост меѓу 22 и 24 години 22 (22%) и над 25 годишна возраст 15 (15%). Најчестата возраст на која корисниците на Центарот почнале редовно да користат психоактивна супстанца е 19,44 години. Во адолесцентниот период во потесна смисла до раната зрелост 63% од корисниците почнале редовно да користат психоактивна супстанца, а при пошироко разбирање на адолесцентниот период до 24та година дури 85% од испитаниците почнале со редовна употреба на психоактивни супстанци. Во периодот на доцна адолесценција и постадолесценција/рана зрелост најмногу корисници почнуваат редовно да употребуваат психоактивна супстанца – 58%.

За видот на психоактивна супстанца која првпат ја пробале корисниците во Центарот се добиени следниве резултати: хероин 70 (70%), марихуана 27 (27%) и екстази 3 (3%).

За видот на психоактивна супстанца која почнале редовно да ја користат корисниците во Центарот се добиени овие резултати: хероин 93 (93%), кокаин 3 (3%) и екстази (3%).

ДИСКУСИЈА

Претставеното истражување го проучува почетниот период кога првпат се пробува психоактивна супстанца и кога се почнува со редовна конзумација на психоактивни супстанци кај веќе регистрирани зависници од опијати кои се на метадонски супституционен третман во Центарот за зависности при ЈЗУ Општа болница Куманово. При истражувањето се тргна од претпоставката дека за највулнерабилен период за развој на болести на зависност се јавува адолесценцијата.

Нашите резултати ги потврдија нашите претпоставки дека адолесцентниот период е најкритичен за појава и развој на болести на зависност. Имено меѓу нашите испитаници дури 88% првпат пробале психоактивна супстанца во адолесценцијата (од 11 до 24 години) и високи 85% почнале редовно да користат психоактивни супстанци во истиов период. *Најчестата возраст на која корисниците на Центарот пробале психоактивна супстанца е 19,09 години, а на 19,44 години почнале со редовна употреба. Како најкритичен период од адолесценцијата се јавува доцната адолесценција (од 18 до 21 година) и постадолесценцијата/раната зрелост (од 22 до 24 години), кога најголем број испитаници (62%) првпат пробале психоактивна супстанца и исто најголем број испитаници (58%) почнале со редовна употреба.* Има совпаѓање од 76% за видот

на психоактивната супстанца која првпат е пробана и со која се продолжило со редовна употреба. Кај корисниците во Центарот кои имале развиено зависност од опијати, најчесто и прва пробана психоактивна супстанца била хероинот (полусинтетски дериват на опиумот) во 70%.

Според првото истражување на репрезентативен примерок од 10123 адолесценти на возраст од 13 до 18 години, за присуство на ментални заболувања меѓу адолесцентите во САД, преваленцата на ментални заболувања била 22,2%, каде растројствата поради употреба на супстанци – болести на зависност се јавуваат со 11,4% учество, со средно појавување на 15 години.[7] Националниот институт за злоупотреба на дроги на САД излегува со податоци дека поголемиот дел на оние кои имаат растројство поради злоупотреба на психоактивни супстанци (болест на зависност), почнале да користат психоактивни супстанци пред 18та година и го развиле растројството на 20 годишна возраст.[8] Бројот на нови случаи на зависност од супстанци е редок пред 10 годишна возраст, пикот го достигнува околу 20 годишна возраст и опаѓа потоа, а нови случаи се невообичаени по 25 годишна возраст.[9]

Споредувајќи ги податоците од нашето истражување и горенаведените податоци, произлегува позитивна корелација дека адолесценцијата е критичниот период за развој на болести на зависност. Најчеста возраст во нашето истражување на која настанала првата употреба на психоактивна супстанца (19,09 години) е повисока од наведените истражувања во САД, каде возраста е под 18 години. Возрастите на кои се почнува со редовна употреба на психоактивни супстанци корелираат – 19,44 години со 20 годишна возраст. Пикот на нови случаи на болести на зависност околу 20 години, коренспондира и со податоците од нашето истражување (19,44 години).

Потребно е да се потенцира дека доцната адолесценција и постадолесценцијата/рана зрелост се периоди кога е нафрекфентна и првата употреба и почетната редовна употреба на психоактивни супстанци. Причините за оваа честота би требало да се бараат во се поголемата самостојност, намалена родителска контрола, поголема достапност до дрога,[10] како и завршувањето на средното образование кога е поголема структуираноста на времето и надзорот врз адолесцентот. Овој податок е значаен и во смисол на опсмислување на стратегиите за превенција и рано откривање на болестите на зависност, како и воочување на етиолошките и ризик фактори во овој период кои доведуваат до подложност за развивање на болести на зависност. Според ова стратегиите за превенција на болести на зависност треба да се спроведуваат уште во основните училишта со континуирана едукација и мониторинг во средните училишта.

7. Kathleen Ries Merikangas, Jian-ping He, Marcy Burstein, Sonja A. Swanson, Shelli Avenevoli, Lihong Cui, Corina Benjet, Katholiki Georgiades, Joel Swendsen, Lifetime Prevalence of Mental Disorders in U.S. Adolescents: Results from the National Comorbidity Survey Replication–Adolescent Supplement (NCS-A), Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, Volume 49, Issue 10, 2010, Pages 980-989, ISSN 0890-8567, https://doi.org/10.1016/j.jaac.2010.05.017.
(https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0890856710004764)
8. https://www.drugabuse.gov/publications/principles-adolescent-substance-use-disorder-treatment-research-based-guide/introduction
9. Thapar A., Pine S. D., Leckman F. J, Scott S., Snowling J. M., Taylor E., Rutter's Child and Adolescent Psychiatry, 6th ed., John Wiley & Sons, Ltd, 2015, p.931
10. Thapar A., Pine S. D., Leckman F. J, Scott S., Snowling J. M., Taylor E., Rutter's Child and Adolescent Psychiatry, 6th ed., John Wiley & Sons, Ltd, 2015, p.937

ЗАКЛУЧОК

Адолесценцијата како развоен период со многу развојни задачи преку кои се формира личноста, носи бројни предизвици за совладување. Болестите на зависност кои имаат реперкусии и врз физичкото и врз менталното здравје на поединецот, како и врз неговото општествено позиционирање и достигнувања, најчесто почнуваат во адолесцентниот период што е потврдено и со нашето истражување, каде пикот е на 19,44 годишна возраст. Ова носи импликации кои треба да се земат во предвид при креирање стратегии за превенција и ран скрининг.

159.9:364.69]:616.98:578.834(470+571)

Ольга Юрьевна Зотова
Мария Владимировна Бызова
Ольга Сергеевна Солодухина
Факультет социальной психологии, Гуманитарный университет – Екатеринбург
Российская Федерация

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ДЕТЕЙ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ

АННОТАЦИЯ: Пандемия COVID-19 представляет собой опасное скопление факторов риска для психологической безопасности детей и подростков огромных масштабов: реорганизация семейной жизни, сильный стресс, страх смерти родственников, экономический кризис, отсутствие контроля со стороны сверстников и учителей в школе. По результатам проведенного исследования было выявлено, что подростки в период пандемии стали более ответственными, самостоятельными и стрессоустойчивыми, так как внешняя угроза стимулирует внутренние резервы обучающихся, подталкивая их к более взрослому и осмысленному взгляду на вещи. Младшие подростки всё ещё по большей части контролируются родителями, поэтому их осознанность в период пандемии возрастает чуть меньше.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: пандемия COVID-19, психологическая безопасность, подростки

PSYCHOLOGICAL SECURITY OF CHILDREN DURING THE PANDEMIC

ABSTRACT: The COVID-19 pandemic represents dangerous overcrowding of large-scale risk factors for psychological security of children and teenagers: a rearrangement of family life, stress, fear of relatives' death, economic crisis, the lack of teachers and peers' control at school. The findings of the survey conducted indicated that in time of the pandemic teenagers have become more responsible, self-sufficient and stress-resistant since an external threat stimulates inner resources of students pushing them to a more grown-up and meaningful view of things. Younger adolescents are still under greater parental control, and that is why their awareness during the pandemic grows at a slower pace.

KEY WORDS: the COVID-19 pandemic, psychological security, teenagers

ВВЕДЕНИЕ

Пандемия COVID-19 привела к нарушению психологической безопасности и длительному стрессу. Меры безопасности, принятые для борьбы с пандемией, имеют самые разные последствия для людей. Исследования пандемий, с которыми столкнулись с течением времени таких, как SARS, Эбола, H1N1 и нынешний COVID-19, показывают, что психологические эффекты заражения и карантина не ограничиваются страхом заразиться вирусом (Barbisch et al., 2015). Существуют некоторые элементы, связанные с пандемией, которые больше влияют на население такие, как разлука с близкими, потеря

свободы, неуверенность в развитии болезни и чувство беспомощности (Li & Wang, 2020). Эти аспекты могут привести к драматическим последствиям таким, как рост самоубийств (Kawohl & Nordt, 2020). Суицидальное поведение часто объединено с чувством гнева, связанным со стрессовым состоянием, широко распространенным среди людей, которые жили/живут в наиболее пострадавших районах (Mamun & Griffiths, 2020). В свете этих последствий необходима тщательная оценка потенциальных преимуществ карантина с учетом высоких психологических издержек (Mazza et al., 2020).

Изменения, вызванные пандемией, не могли не коснуться психологической безопасности как отдельных людей, так и всего общества в целом. В связи с чем, понимание факторов, влияющих на психологическую безопасность, предоставляет собой ценную информацию для управления пандемией и ее последствиями.

Одна из основных эмоциональных реакций во время пандемии – страх. Человек, как и другие животные, обладает набором защитных механизмов для борьбы с экологическими угрозами. Отрицательные эмоции, возникающие в результате угрозы, могут заражать окружающих, а страх может сделать угрозу неотвратимой. Апелляция к страху заставляет людей менять свое поведение.

Если люди чувствуют, что способны справиться с угрозой, то это приводит к конструктивным стратегиям поведения. Если же люди чувствуют себя беспомощными, это ведет к оборонительным реакциям. Таким образом, сообщения, вызывающие сильный страх будут эффективны только тогда, когда люди испытывают уверенность в том, что справятся с данной ситуацией.

В России сейчас проживает свыше 26 млн. детей, что составляет приблизительно 23,3% населения страны. Дети представляют собой наиболее ценный ресурс страны, залог ее будущего развития и социально-экономического роста, в связи с чем большую актуальность в современном мире приобретает формирование психологической безопасности у детей и подростков, как состояния личности, при котором она способна удовлетворять базовые потребности в самосохранении и восприятии собственной психологической защищенности в социуме. Пандемия COVID-19 значительно изменила жизнь детей и подростков. Социальное дистанцирование, прерывание привычного школьного распорядка, нарушение социальных связей со сверстниками будут иметь длительные последствия, связанные как с академической неуспеваемостью, так и проблемами в социальной и эмоциональной сфере. Стигма и дискриминация, связанные с COVID-19, могут сделать детей более уязвимыми перед лицом насилия и психосоциального давления. Изоляция и стресс, связанные с COVID-19, также могут привести к более высокому уровню подростковой депрессии, беспокойства, агрессии.

Большую социальную значимость в настоящее время приобретают целый спектр угроз для детей и подростков, связанных с пандемией COVID-19: проблемы психического здоровья, связанные с карантином, включают депрессию, плохое настроение, раздражительность, бессонницу, гнев и эмоциональное истощение. Кризис COVID-19 включает в себя многочисленные характеристики, наблюдаемые в массовых травматических событиях, поэтому можно ожидать увеличения ПТСР во время и после пандемии. В исследованиях, проведенных после эпидемий H1N1 и SARS в Центральной и Северной Америке, критериям посттравматического стрессового расстройства соответствовали 30% детей, которые были

изолированы или помещены на карантин. Еще одна угроза, связанная с пандемией – это увеличение количества времени, проведенном в сети Интернет, что ведет к повышенному риску сексуальной эксплуатации в Интернете. Помимо этого, слияние коронавируса и экономического коллапса может привести к гротескным формам проявления стремления к острым ощущениям и протестам.

Таким образом, пандемия COVID-19 представляет собой опасное скопление факторов риска для психологической безопасности детей и подростков огромных масштабов: реорганизация семейной жизни, сильный стресс, страх смерти родственников, экономический кризис, отсутствие контроля со стороны сверстников и учителей в школе.

По результатам последних исследований, проведенных во время пандемии COVID-19, дети и молодые люди особенно подвержены риску развития тревожных симптомов (Iasevoli et al., 2020). Многие родители наблюдали эмоциональные и поведенческие изменения у своих детей во время карантина: симптомы, связанные с затруднением концентрации внимания, скукой, раздражительностью, беспокойством, нервозностью, чувство одиночества, беспокойства и беспокойства. Данные, собранные на выборке студентов колледжей во время распространения эпидемии в Китае, показали, как уровень тревожности у молодых людей опосредован определенными защитными факторами, такими как проживание в городских районах, экономическая стабильность семьи и т.д. А заражение родственников или знакомых приводит к обострению тревожных симптомов (Cao et al., 2020). А также, экономические проблемы и замедление академической активности связаны с симптомами тревоги (Alvarez et al., 2020). Кроме того, онлайн-опрос, проведенный среди населения Китая в целом, показал, что студенты колледжей более подвержены стрессу, тревоге и депрессии, чем другие, во время пандемии. Эти результаты предполагают мониторинг и укрепление психического здоровья молодежи с целью снижения негативного воздействия карантина (Li et al., 2020).

Реакция детей на стрессовые события уникальна и разнообразна. Некоторые дети могут быть раздражительными или навязчивыми, а некоторые могут регрессировать, требовать дополнительного внимания или испытывать трудности с самообслуживанием, сном и едой. Новое и вызывающее поведение – это естественная реакция, и взрослые могут помочь, проявив сочувствие и терпение, а также спокойно установив ограничения, когда это необходимо. В связи с чем изучение психологической безопасности детей во время пандемии является актуальным, в том числе и для смягчения потенциально разрушительных последствий.

МЕТОДИКИ

Для выявления степени удовлетворенности потребности в безопасности подростка нами был выбран опросник «Оценка удовлетворенности личности в потребности безопасности» О. Ю. Зотовой. Опросник представляет собой перечень из семи потребностей, которые необходимо оценить по пятибальной шкале: от +2 до -2. В оригинальный вариант опросника для оценки удовлетворенности входят следующие потребности: потребность в стабильности; потребность в законе, порядке; потребность в предсказуемости событий; потребность в надежной работе со стабильным заработком; потребность быть любимым, желанным; потребность быть защищенным от опасностей и враждебного мира; потребность в защищенности от реальных чрезвычайных обстоятельств (война, общественные беспорядки). Так как исследование направлено на изучение психологической безопасности подростков, позиция «потребность в надежной работе со стабильным заработком» была заменена на более актуальную для школьников позицию «Потребность в комфортном обучении, хороших результатах учебы». Количество набранных баллов удовлетворенности психологической безопасностью складывается из суммы баллов оценки каждой из семи потребностей.

Для диагностики удовлетворенности подростков социальной средой была составлена анкета включающая 25 закрытых вопросов с выбором из четырех вариантов ответа, а также шкалу Лайкерта для определения изменений в основных сферах социальной жизни подростка в период пандемии. Закрытые вопросы анкеты затрагивают пять разделов социальной жизни подростка, влияющих на его ощущение собственной психологической безопасности: стремление к развитию; конструктивное разрешение конфликтных ситуаций; осознанность; удовлетворенность отношениями в семье; удовлетворенность социальной средой школы. Изменения в социальной жизни ребёнка в период пандемии измеряются с помощью шкалы Лайкерта.

Исследование проходило на базе МАОУ СОШ № 36 г Екатеринбурга. В исследовании приняло участие 86 человек, учеников 6, 8 и 10 классов: 31 подростков 11–12 лет, 30 подростков 13–14 лет и 25 подростка 15–16 лет. Выборка уравнена по полу.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Для выявления степени удовлетворенности потребности в безопасности подростков был проведен опросник «Оценка удовлетворенности личности в потребности безопасности» О. Ю. Зотовой. Нами были получены следующие результаты: средний балл удовлетворенности потребности в безопасности у опрошенных подростков – 7,34, что говорит о том, что потребность в безопасности большинства подростков удовлетворена. Средний балл удовлетворенности потребности в безопасности младшей подростковой группы составляет 8,55 баллов, что может говорить о том, что подростки 11–12 лет в большей степени удовлетворены собственной безопасностью. Средний балл средней подростковой группы составляет 5,82 балла, а старшей подростковой группы – 7,74 балла, что также является стабильно высоким показателем.

Подростки 13–14 лет, хоть и обладают высоким средним уровнем удовлетворенности потребности в безопасности, всё же имеют более низкий балл в сравнении со старшей и младшей подростковыми группами. Такое

распределение баллов может быть возможным из-за того, что младшие подростки в ощущении собственной безопасности более ориентируются на родительскую защиту и заботу, в то время как старшие подростки уже достаточно самостоятельны, чтобы позаботиться о себе. Подростки средней подростковой группы наиболее уязвимы для чувства небезопасности, так как они постепенно стараются освободиться от родительской опеки, заявить о себе, но в то же время, они ещё не обладают достаточной самостоятельностью, чтобы полноценно позаботиться о себе.

Изменения у опрошенных подростков в осознанности во время пандемии, в среднем положительные (+3 балла). Это говорит о том, что большинство подростков в период пандемии стали более ответственными, самостоятельными и стрессоустойчивыми, так как внешняя угроза стимулирует внутренние резервы обучающихся, подталкивая их к более взрослому и осмысленному взгляду на вещи. Средний балл изменений в осознанности в младшей подростковой группе составляет +2, в средней подростковой группе – +3, в старшей подростковой группе – +3.

Подростки 13–14 и 15–16 лет в большей мере проявляют ответственность, способность отвечать за свои поступки и сознательность в поведении, так как имеют более широкое и полное представление о пандемии и её влиянии на различные сферы жизни, что вызывает усиления стремления сохранить контроль над собственной жизнью даже в критической ситуации. Младшие подростки всё ещё по большей части контролируются родителями, поэтому их осознанность в период пандемии возрастает чуть меньше.

Изменения у опрошенных подростков удовлетворенности отношениями в семье во время пандемии, в среднем положительные (+4 балла), что говорит о том, что большинство подростков в период самоизоляции стали больше проводить времени со своей семьёй и наладили позитивные отношения со своими близкими. Средний балл изменений удовлетворенности семейными отношениями в младшей подростковой группе составляет +4, в средней подростковой группе – +4, в старшей подростковой группе – +4.

Удовлетворенность отношениями в семье во время пандемии возросла во всех подростковых группах. Это можно объяснить тем, что все опрошенные классы были переведены на дистанционное обучение, что позволило детям больше времени проводить дома, со своей семьёй, и стало значимым условием для вовлечения родителей и детей в дела друг друга.

Изменения у опрошенных подростков удовлетворенности социальной средой школы во время пандемии, в среднем незначительные положительные (+2 балла), что говорит о том, что большинство опрошенных подростков чуть больше удовлетворены дистанционным обучением, чем очным. Средний балл изменений удовлетворенности социальной средой школы в младшей подростковой группе составляет +1, в средней подростковой группе – +1, в старшей подростковой группе – +2.

Удовлетворенность социальной средой школы во время пандемии больше возросла у старших подростков, что может быть следствием большей самостоятельности подростков 15–16 лет. Они в состоянии грамотно организовывать своё время и обучаться без присмотра педагога, в то время как подростки 11–14 лет сильнее нуждаются в руководстве.

Наибольшее число учеников, неудовлетворенных изменениями в условиях обучения, принадлежит к средней подростковой группе. В младшем подростковом возрасте ребенок зачастую воспринимает дистанционное обучение, как игру, ему нравится смена формата, возможность больше времени проводить дома, облегчение учебного процесса за счет того, что основная ответственность за школьную подготовку младшего подростка ложится на плечи родителей. Старшие подростки понимают все преимущества и сложности дистанционного обучения, но они имеют необходимую самостоятельность, чтобы контролировать свою учебную деятельность и заниматься также успешно, как и до пандемии. Подростки 13–14 лет наиболее уязвимы при смене формата обучения, так как они не могут целиком полагаться на помощь родителей в новых условиях, но также ещё не всегда способны регулировать собственную учебную деятельность.

ВЫВОДЫ

Степень удовлетворенности потребности в безопасности подростков разных возрастных групп – стабильно высокая. Школьники средней возрастной группы, показывая общий высокий уровень удовлетворенности потребности в безопасности, все же имееют более низкий балл в сравнении со старшей и младшей возрастной группой. Это связано, возможно, с тем, что они наиболее уязвимы для чувства небезопасности, так как постепенно стараются освободиться от родительской опеки, но еще не обладают достаточной самостоятельностью.

В период пандемии старшие подростки испытывают большую необходимость в восполнении информационного недостатка, так как чувствуют ответственность перед предстоящими экзаменами и скорым началом самостоятельной жизни. Они удовлетворены социальной средой школы, в состоянии грамотно организовывать своё время и обучаться без присмотра педагога, в то время как подростки 11–14 лет более нуждаются в руководстве. Младшие подростки всё ещё контролируются родителями, поэтому их осознанность в период пандемии возрастает чуть меньше. Подростки 13–14 лет наиболее уязвимы при смене формата обучения, так как они не могут целиком полагаться на помощь родителей в новых условиях, но также ещё не всегда способны регулировать собственную учебную деятельность.

Изучение особенностей формирования психологической безопасности современных детей и подростков делает одной из важнейших проблем современности поиск взаимосвязи закономерностей и механизмов психологической безопасности, представлений о безопасности и состояния безопасности с поведенческими проявлениями во взаимодействии со значимыми взрослыми, а также эффективности стратегий преодоления ситуаций, содержащих угрозу психологической безопасности личности, и их реализации в моделях поведения.

Большую научную значимость представляет собой работа с психологической безопасностью как с эффективной терапевтической стратегией, которая предполагает, что отсутствие состояния безопасности способствует уязвимости личности, и что путь к восстановлению заключается не только в облегчении негативных симптомов, но и в повышении психологической безопасности детей и подростков, которая улучшает индивидуальную устойчивость и формирует буфер против жизненных стрессов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Alvarez, F., Argente, D., & Lippi, F. (2020). A simple planning problem for Covid-19 lockdown. Covid Economics, 14, 1–32.
2. Barbisch, D., Koenig, K., & Shih, F. (2015). Is there a case for quarantine? Perspectives from SARS to Ebola. Disaster Medicine and Public Health Preparedness, 9, 547–553.
3. Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J…., & Zheng, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China. Psychiatry Research, 287, 112934.
4. Iasevoli, F., Fornaro, M., D'Urso, G., Galletta, D., Casella, C., Paternoster, M…., & de Bartolomeis, A. (2020). Psychological distress in patients with serious mental illness during the COVID-19 outbreak and one-month mass quarantine in Italy. Psychological Medicine, 1–3.
5. Kawohl, W., & Nordt, C. (2020). COVID-19, unemployment, and suicide. Lancet Psychiatry, 7(5), 389–390.
6. Li, L. Z., & Wang, S. (2020). Prevalence and predictors of general psychiatric disorders and loneliness during COVID-19 in the United Kingdom. Psychiatry Research, 291, 113267.
7. Li, S., Wang, Y., Yang, Y., Lei, X., & Yang, Y. (2020). Analysis of influencing factors of anxiety and emotional disorders in children and adolescents during home isolation during the epidemic of novel coronavirus pneumonia. Chinese Journal of Child Health Care, 28, 1–9.
8. Mamun, M. A., & Griffiths, M. D. (2020). First COVID-19 suicide case in Bangladesh due to fear of COVID-19 and xenophobia: Possible suicide prevention strategies. Asian Journal of Psychiatry, 51, 102073.
9. Mazza, C., Ricci, E., Biondi, S., Colasanti, M., Ferracuti, S., Napoli, C…., & Roma, P. (2020). Nationwide Survey of Psychological Distress among Italian People during the COVID-19 Pandemic: Immediate Psychological Responses and Associated Factors. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(9), 3165.

616.891.6:616-051-057]:616.98:578.834(497.7)

Кристина Лазаревска
Д-р Ивица Бојовски
Доц. д-р Наташа Ефтимовска Отовик
Република Северна Македонија

АНКСИОЗНОСТ КАЈ ЗДРАВСТВЕНИТЕ РАБОТНИЦИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ВО УСЛОВИ НА ГЛОБАЛНА ПАНДЕМИЈА ОД SARS – COV 2 (COVID – 19)

АПСТРАКТ:
Предмет: Предметот на истражувањето беше да се утврди појавата и нивото на анксиозност кај здравствените работници во Република Северна Македонија. Колку пандемијата со корона вирусот влијае на појавата на анксиозност и зголемен стрес кај нив, дали истите се плашат од вирусот, колку се загрижени од заразување на себе и најблиските.
Цел: Целта на истражувањето беше да откриe дали постои соодветна конекција помеѓу моменталната состојба со пандемијата и зголемување на нивото на анксиозност кај медицинските работица.
Примерок: За потребите на истражувањето беа дистрибуирани прашалници до 140 здравствени работица од различни делови на државата. Анкетата беше извршена на испитаници кои работата во примарното, секундарното и терцијалното здравство.
Методи: Анкетниот прашалник кој беше дистрибуиран електронски до сите испитаници содржеше прашања од скалата на Back односно BAI скалата со вкупно 21 тврдења (симптоми карактеристични за анксиозност).
Резултати: Истражувањето покажува дека испитаниците во последните седум дена најмногу се сензитивни на ставот од корона вирусот односно дека ќе бидат заразени и ќе заразат некој од своите најблиски, иритабилноста односно нервозата, но и чувството на несигурност. Ова истражување меѓу другото открива и дека кај здравствените работници кои учествуваа во анкетата повеќе се забележува сензибилност на психосоматските отколку на соматските симптоми на анксиозност.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: анксиозност, симптоми, здравствени работници, SARS - Cov -2

APPEARANCE OF ANXIETY WITHIN MEDICAL WORKERS IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA IN TERMS OF A GLOBAL PANDEMIC OF CARS – COV 2 (COVID -19)

ABSTRACT:
Subject: The subject of the research was to determine the occurrence and level of anxiety among health professionals in the Republic of Northern Macedonia. How much does the coronavirus pandemic affect the occurrence of anxiety and increased stress in them, are they afraid of the virus, how much are they worried about infecting themselves and their loved ones.
Aim: The aim of the study was to find out if there is an appropriate connection between the current situation with the pandemic and the increase in the level of anxiety in the medical profession.

Sample: For the needs of the research, questionnaires were distributed to 140 health workshops from different parts of the country. The survey was conducted on respondents working in primary, secondary and tertiary health care.
Methods: The survey questionnaire that was distributed electronically to all respondents contained questions from the Back or BAI scale with a total of 21 statements (symptoms characteristic of anxiety).
Results: The research shows that the respondents in the last seven days are most sensitive to the attitude of the coronavirus, ie that they will be infected and will infect one of their loved ones, irritability or nervousness, but also the feeling of insecurity. This research, among other things, reveals that the health professionals who participated in the survey are more sensitive to psychosomatic than to somatic symptoms of anxiety.

KEYWORDS: anxiety, symptoms, healthcare professionals, SARS - Cov -2

ВОВЕД

Втора година по ред како на глобално ниво така и во Република Северна Македонија здравствените работници и воопшто целиот здравствен систем се соочува со огромен притисок поради пандемијата од корона вирусот која сеуште е присутна. Глобалната пандемија со корона вирусот предизвика отворање на прашањето за менталното здравје на населението во услови на опасност од вирусот, изолација, социјално дистанцирање и забрани за движење.

Имајќи предвид дека постоеја неколку пикови на вирусот од неговиот почеток па се до денес, притисокот, особено кај здравствените работници бележеше константно зголемување и тоа подеднакво кај: примарното, секундарното и терцијалното здравство. Оттука, повеќето здравствени работници (особено медицинските сестри и доктори како и другиот здравствен персонал кој директно работеше со ковид пациенти во Ковид центрите како и останатите делови во клиниките низ државата) се соочува и се соочуваат со значителни потешкотии во однос на нивното работење и постигнувањето на баланс со секојдневните обврски па истите како резултат на недоволно време за одмор, постојано и продолжено работно време како и целосното изложување на опасноста од новиот вирус и стравот дека може да ги заразат своите најблиски. Како и во другите држави така и во Северна Македонија ова предизвика повеќе здравствени работници да се соочат со зголемено ниво на стрес на работно место, а со тоа и анксиозност како резултат на негативното влијание од работењето. Токму поради тоа, овој труд се занимаваше со истражување на нивото на анксиозност кај здравствените работници во Република Северна Македонија од примарното, секундарното и терцијалното здравство во државата.

Здравствените работници во изминативе две години работат под исклучително тешки и стресни околности очекувано е да се претпоставува дека нивото на стрес, а особено анксиозност кај нив би било поголемо за разлика од вообичаено меѓу другото и затоа што покрај основните фактори кои предизвикуваат појава и зголемување на нивото на анксиозност во случајот со овој примерок од населението кај нив како дополнително се вбројуваат и можноста да бидат заразени, да заразат сови блиски членови на семејството, продолженото работно време, неможноста да земат доволно слободни денови и слично.

ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРА

Промените во општественото живеење, зголемувањето на работни часови во рамките на една работна недела, постојаното динамично живеење, желбата и амбициите на луѓето за градење на кариера и сопствен развој допринесоа за зголемување на стресот воопшто. Покрај стресот се повеќе луѓе доживуваат анксиозни напади во текот на нивниот живот, кај некои од нив истите се акутни и се случуваат само во определени за нив, стресни случаеви додека пак кај други анксиозноста прераснала во хроничен проблем со детална клиничка слика и симптоми. Во динамични околности во какви што се наоѓаат најголемиот дел до работоспособното населени кое оди на работа преостанува се помалку време овие луѓе да се посветат повеќе на своето психолошко здравје често пати занемарувајќи ги или банализирајќи ги основните симптоми на почетна анксиозност кај нив.

Вториот дел од 20-от век е различно назначен како „ера на стрес“ или „ера на анксиозност“, додека стресот и анксиозноста се универзални човечки искуства, својствени за човечката состојба, природата на специфичните стимули на животната средина кои предизвикуваат стрес и емоциите на вознемиреност неверојатно се променија во текот на годината (Gaudry & Spielberger, 1971). Во 21-от век овие фактори само дополните се зголемуваа, а во денешни околности имајќи ја предвид глобалната пандемија и сите оние мерки кои подразбираат социјално дистанцирање послужи како појачување на вообичаени фактори кои допринесуваат за појава и зголемување на нивото на анксиозноста.

Дефинирање, видови и фактори за појава на анксиозност

Секој понекогаш доживува анксиозност во една или друга форма и во различен степен. Вклучува шема на физиолошки и психолошки реакции, како чувство на стресни емоции, страв и др. Како таква, анксиозноста може сериозно да ја инхибира способноста за концентрација и справувањето со работите во секојдневието на луѓето. Се смета за непријатна состојба што предизвикува изолационо однесување и одбрана. Исто така, може да се дефинира како специфична емоција неопходна за индивидуа да се подготви за потенцијална опасност и заканувачки ситуации.

Во стручната литература може да се најдат повеќе дефиниции за анксиозноста како појава но евидентно е дека научната јавност се уште има дилеми во однос на правилното дефинирање на оваа појава и како воопшто настанува анксиозноста кај луѓето. Според Brown(2007) анксиозноста претставува „субјективното чувство на напнатост, страв, нервоза и грижа поврзано со возбуда на автономниот нервен систем“ (Brown, 2007). Повеќе автори ја истакнуваат и позитивната природа на анксиозноста имајќи предвид дека истата во одредени случаеви опасни за човекот може да предизвика навремено избегнување на опасноста која го следи, па така Bennett (1982) заклучува дека: „Анксиозноста не е сама по себе патолошка состојба, туку неопходна и нормална физиолошка и ментална подготовка за опасност… анзиосноста е неопходна за опстанок на поединецот под одредени околности. (Bennett, 1982).

Фројд, кој беше еден од првите што се фокусираше на важноста на анксиозноста, разликуваше помеѓу објективна и невротична анксиозност. Фројд гледаше на објективната анксиозност како реален одговор на согледаната опасност во околината, синоним за страв. Тој ја видел невротичната анксиозност

како несвесен конфликт во поединците, бидејќи конфликтот бил во несвест, лицето не било свесно за причината за неговата вознемиреност. Исто како што има различен степен на вознемиреност, исто така има и различен степен на свесност за причината за нечија анксиозност (Spielberger, 1983). Според когнитивните теории на анксиозни нарушувања, анксиозните лица се карактеризираат со лошо прилагодливи шеми за закана. Wenzel (2004) истражуваше содржина на шема поврзана со закана кај група лица со социјална анксиозност, во споредба со неклиничка (лица кои немаат анксиозност) група. Од учесниците беше побарано да генерираат скрипти, или шеми базирани на настани, за две вообичаени сценарија, едно од социјална природа и едно од евалуаторски карактер. Wenzel претпостави дека сценариото на социјално анксиозната група треба да содржи повеќе упатувања на согледана опасност, неуспешно справување и / или индикатори на вознемиреност и страв. Ова очекување генерално беше потврдено. Таа откри дека учесниците во групата на социјална анксиозност почесто се повикуваат на настани што го рефлектираат искуството на анксиозноста и нивните сценарија одразуваа понегативен афективен тон од оние на неанксиозните учесници. Wenzel (2004) заклучува дека резултатите укажуваат на основните лоши прилагодливи шеми на луѓе кои имаат социјална анксиозност. (Wenzel, 2004).

Анксиозноста е како другите афективни фактори како што се: замор, досада, лутина и емоционални нарушувања. Целосно е поврзано со психологијата на поединецот. Не се јавува како единствено прашање; може повеќе да стекне форми на манифестација и може да се категоризира како: анксиозност во состојба и особина, специфична анксиозност во ситуации и олеснувачка наспроти изнемоштена анксиозност Според Spielberger и др. (2005), особината на вознемиреност е општа карактеристика на личноста на индивидуата. Поединци, кои доживуваат вознемиреност, имаат тенденција да имаат став и реакција што ја рефлектира нивната способност да ја разберат природата на одредени стимули на животната средина и стресни ситуации како повеќе или помалку тешки или заканувачки (Spielberger, et al., 2005).

Притоа, постојат неколку видови на анксиозни нарушувања:

- Агорафобија е вид на анксиозно растројство во кое се плашите и често избегнувате места или ситуации што може да предизвикаат паника и да се чувствувате заробени, беспомошни или засрамени.
- Генерализирано анксиозно растројство вклучува постојана и прекумерна вознемиреност и грижа за активности или настани - дури и обични, рутински проблеми.
- Паничното нарушување вклучува повторени епизоди на ненадејни чувства на силна вознемиреност и страв или терор кои достигнуваат врв за неколку минути (напади на паника). Може да имате чувства на претстојна пропаст, отежнато дишење, болка во градите или забрзано, треперење или чукање на срцето (срцеви палпитации).
- Социјалното анксиозно растројство (социјална фобија) вклучува високи нивоа на вознемиреност, страв и избегнување на социјални ситуации поради чувство на срам, самосвест и загриженост да не бидат судени или погледнати од другите негативно.
- Специфичните фобии се карактеризираат со голема вознемиреност кога сте изложени на одреден предмет или ситуација и желба да го избегнете. Фобиите предизвикуваат напади на паника кај некои луѓе.

Анксиозност кај здравствените работници во време на глобална пандемија од Covid – 19

Постојат неколку студии кои се обидуваат да ја докажат поврзаност со пандемијата и зголеменото ниво на анксиозност кај здравствените работица. Така, студија на Noor, и други (2020) од Малезија користејќи анкетни прашалник направиле истражување на вкупно 306 здравствени работници (доктори и медицински сестри) кои работат во ковид центри и се директно изложени на опасноста од зараза со корона вирусот. При изборот на примерокот се внимавало сите здравствени работица да бидат дел до терцијалното здравство и посебните пултови за лечење на пациенти со ковид. Очекувано, истражувањето покажало значително зголемување на анксиозноста кај овие медицински работници. Притоа, авторите потенцираат дека не посети никаква статистичка значителна разлика во однос на полото, возраста или професијата (доктор или медицинска сестра) односно зголемената анксиозност е подеднаква кај сите и студијата открива дека на таквото зголемување огромна улога има нивниот ангажман во првите борбени линии со корона вирусот. Друго истражување спроведено во 2020 во Пакистан од страна на Saleem, и други (2020) се однесувало на стравот и појавата на анксиозност како резултат на корона вирусот кај здравствените работници. Во студијата учествувале вкупно 404 здравствени работници. Во примерокот имало и медицински сестри, лекари, стоматолози, матични доктори, доктори и медицински сестри и техничари кои работеле со ковид пациенти и други. Истражувањето открива дека дури кај 63% од вкупниот примерок е забележана тешка анксиозност, а само 0.2% од испитаниците не покажувале никаков вид на анксиозност. Исто така, ова истражување открило дека во избраниот примерок кај медицинските сестри имало значително поголемо ниво ана анксиозност отколку кај другите медицински работни и исто така очекувано, кај оние здравствени работни кои директно работеле со ковид пациенти во ковид центри анксиозноста ила поголема отколку кај оние кои не работеле директно со пациенти со корона.

МЕТОДОЛОГИЈА

За потребите на овој труд беше спроведено истражување со помош на анкетен прашалник за да се утврди појавата и степенот на анксиозност кај медицинските работници во Република Северна Македонија.

Предмет Предметот на истражувањето беше да се утврди појавата и нивото на анксиозност кај здравствените работници во Република Северна Македонија. Колку пандемијата со корона вирусот влијае на појавата на анксиозност и зголемен стрес кај нив, дали истите се плашат од вирусот, колку се загрижени од заразување на себе и најблиските.

Цел Целта на истражувањето беше да открие дали постои соодветна конекција помеѓу моменталната состојба со пандемијата и зголемување на нивото на анксиозност кај медицинските работица.

Примерок За потребите на истражувањето беа дистрибуирани прашалници до 140 здравствени работица од различни делови на државата. Анкетата беше извршена на испитаници кои работата во примарното, секундарното и терцијалното здравство.

Методи Анкетниот прашалник кој беше дистрибуиран електронски до сите испитаници содржеше прашања од скалата на Back односно BAI скалата со вкупно 21 тврдења (симптоми карактеристични за анксиозност) за симптоми кои

се поврзуваат со анксиозноста и нивниот интензитет во последната недела од 0 – не воопшто до 3 – Силно. Скалата беше дополнително приспособена да одговара на потребите на истражувањето. Анкетата беше извршена на испитаници кои работата во примарното, секундарното и терцијалното здравство.

Резултати од истражувањето

ПОЛ	Бр.	%
М	39	27.9%
Ж	101	72.1%
Вк.	140	100%
ВОЗРАСТ	Бр.	%
25-30	51	36.4%
31-40	40	28.6%
41-50	30	31.4%
50+	19	13.6%
Вк.	140	100%
РАБОТЕН СТАТУС	Бр.	%
Доктор	92	65.7%
Медицинска сестра	48	34.3%
Вк.	140	100%
РАБОТЕН СТАЖ	Бр.	%
1 год	21	15%
2-5 г.	33	23.6%
5-10 г.	30	21.4%
10-15 г.	23	16.4%
15+ г.	33	23.6%
Вк.	140	100%
ВРАБОТЕН ВО	Бр.	%
Примарно здравство	45	32.1%
Секундарно здравство	27	19.3%
Терцијално здравство	68	48.6%
Вк.	140	100%

Табела бр.1. Социјално – демографски карактеристики на примерокот

Најголемиот дел од испитаниците се жени и тоа 72.1% , а 27.9% се мажи. Во однос на возраста повеќе до една третина од испитаниците се на возраст од 25 до 30 години или 51 од нив. Само 13.6% од испитаниците се на возраст од 50 години или повозрасни. Повеќе од половина од испитаниците 92 (65.7%) се доктори, а 48 (34.3%) се медицински сестри. Во однос на работниот стаж, најмногу испитаници имаат 5-10 години работен стаж односно 15 и повеќе години работен стаж. Најмалку работен стаж имаат 15% од испитаници односно 1 година. Во оваа анкета учествуваа испитаници од примарно, секундарно и терцијално здравство иако скоро половината од нив (48.6%) се вработени во терцијалното здравство односно клиниките.

СИМТОМИ	Воопшто не	Благо, но тоа не ми пречеше многу	Умерено - не беше пријатно на моменти	Силно - многу ми пречеше
Вкочанетост или пецкање (напнатост во телото)	31.4%	32.1%	28.6%	7.9%
Чувство на топлина	40%	40%	15.7%	4.3.%
Непријатно чувство или тежина во нозете	29.3%	24.3%	33.6%	12.9%
Неможност да се релаксирам	22.1%	23.6%	29.3%	25%
Страв дека нешто лошо ќе се случи	19.3%	22.9%	40%	17.9%
Вртоглавица	52.1%	25.7%	20.7%	16.4%
Забрзано срцебиење	35%	27.1%	20.7%	16.4%
Нестабилност (немоќ, беспомошност)	47.1%	27.1%	15%	10.7%
Преплашеност	40.7%	28.6%	22.1%	8.6%
Нервоза, иритабилност	17.1%	27.9%	27.9%	27.1%
Чувство на гушење (чувство на кнедла во грло)	53%	29.3%	10.7%	6.4%
Треперење на рацете	53.6%	30.7%	10%	5.7%
Чувство на несигурност	40%	38.6%	14.3%	7.1%
Страв од губење контрола	55%	22.9%	14.3%	7.9%
Потешкотии во дишење (задишаност или хиперветилација)	57.9%	21.4%	14.3%	6.4%
Страв од умирање	64.3%	15%	15.7%	5%
Страв за себе, за моите најблиски (од SARS Cov -2)	7.1%	22.1%	35.7%	35%
Гастроинтестинални проблеми	55%	22.1%	17.1%	5.7%
Главоболка	27.9%	35.7%	22.1%	14.3%
Вцрвување на лицето	64.3%	22.1%	10%	3.6%
Топло/ладно потење	45.7%	32.9%	12.9%	8.6%

Табела бр.2. Резултати од BAI скала

На горенаведената табела се претставени резултатите по однос на симптомите на анксиозност и нивниот интензитет кај здравствените работници ко беа дел од анкетата. Според добиените резултати може да се заклучи дека иако постои одредена поделеност (по однос на чувството на интензитет на дел од симптомите) сепак кога станува збор за тврдењето поврзано со корона вирусот и ставот од зараза и пренесување на заразата повеќе од две третини од испитаниците се многу загрижени (умерено или силно го чувствуваат стравот од вирусот). Повеќе од една третина (35%) се изјасниле дека силно го чувствуваат стравот. Дополнително висок степен на сензибилитет на испитаниците се покажува во однос на нивната

иритабилност каде повеќе до половина умерено или слично чувствувале иритабилност во последната недела. Интересно е што кај вообичаените симптоми како страв од умирање, тресење на рацете, хипервентилација, чувство на кнедла во грлото, повеќето од испитаниците воопшто не ги доживувале односно само мал дел од нив се сензитивни по однос на овие симптоми на анксиозност. Сепак, според добиените податоци повеќе од половина од испитаниците истакнале дека не се во можност да се релаксираат и тоа чувство им било умерено или силно овие последните седум дена. Податоците укажуваат на тоа дека поголемиот дел од испитаниците не се многу (или воопшто не се) сензитивни на топло ладно потење и вцрвување на лицето, а 55% од вкупниот број на испитаници воопшто не почувствувале никакви гастроинтестинални проблеми.

ЗАКЛУЧОК

Истражувањето покажува дека испитаниците во последните седум дена најмногу се сензитивни на ставот од корона вирусот односно дека ќе бидат заразени и ќе заразат некој од своите најблиски, иритабилноста односно нервозата, но и чувството на несигурност. Ова истражување меѓу другото открива и дека кај здравствените работници кои учествуваа во анкетата повеќе се забележува сензибилност на психосоматските отколку на соматските симптоми на анксиозност. Оттука, деталната анализа на податоците укажува дека медицинските работници се соочуваат со зголемено ниво на анксиозност (особено во делот на психосоматските симптоми) токму во делот на иритабилноста, чувството на несигурност и воопшто стравот о корона вирусот. Така, имајќи ја предвид професијата на лицето од примерокот (како и нивната возраст, а и работниот стаж) вообичаено би било да се претстави не би требало да постои сериозна сензибилност на некои симптоми но исто така треба да се има предвид дека истите скоро две години се соочуваат со невиден притисок, а токму периодот на собирањето на податоците (дистрибуцијата на анкетниот прашалник) беше во екот на третиот бран од вирусот кога болничките капацитети низ целата држава го достигнаа својот лимит. Оттука, не може со смирност да се каже дека покачената сензибилност (на дел од психосоматските симптоми на анксиозноста) може да бидат препишани на зголемениот притисок од вирусот или ти претставуваат константа како фактор на зголемување на нивото на анксиозност воопшто кај овој вид на професија. Но до друга страна, со сигурност може да се каже дека особено ставот од вирусот и заразата на најблиските претставува огромно отпретување на здравствените работници.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Bennett, S.V., 1982. Introduction to psychology. London: Printed in Methuen.
2. Brown, D., 2007. Personality and anxiety. New York: Pearson education, Inc.
3. Gaudry, E. & Spielberger, D., 1971. Anxiety and educational achievement. New York: Wiley.
4. Noor, M., Yusof, R. ,. & Yacob, M., 2020. Anxiety in Frontline and Non-Frontline Healthcare Providers in. Jorunal of Environ. Res. Public Health, 2(11), pp. 1-10.
5. Saleem, Z. et al., 2020. COVID-19 pandemic fear and anxiety among. Research Article, 5(11), pp. 1-17.
6. Spielberger, C. D., 1983. Manual for the State-Trait Anxiety. Palo Alto: Consulting Psychologists Press.
7. Spielberger, D., Charles, A. & Sarason, G., 2005. Stress and emotion. Melbourne: Taylor and Francis group, LLC. .
8. Wenzel, A., 2004. Schema content for threat in social phobia. Cognitive therapy and, 6(28), pp. 189-803.
9. Bostick, S. L. 1992. The development and validation of the Library Anxiety Scale. Unpublished doctoral dissertation, Wayne State University, Detroit, MI.
10. Woody, S. R. 1996. Effects of focus of attention on anxiety levels and social performance of individuals with social phobia. Journal of Abnormal Psychology, 105, 61–69
11. Wittchen, H., & Beloch, E. 1996. The impact of social phobia on quality of life. International clinical psychopharmcology, 11(3), 15-23.

37.014.12-027.511(497.7)

Катерина Андонова
ООУ „Страшо Пинџур" – Карбинци
Р. Северна Македонија

КВАЛИТЕТНО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА СЕКОЕ ДЕТЕ

АПСТРАКТ: Образованието не започнува во прво одделение. Постои глобален консензус дека образованието во раното детство за децата на возраст од 3 до 6 години е пресудно за учењето и развојот на мозокот. Ова не значи академско учење - развојот на „некогнитивните вештини", како на пр., интелектуална љубопитност, истрајност, социјални вештини и емотивна стабилност во детството и адолесцентските години се подеднакво важни за успехот на децата во доживотното учење, социјалната интеграција, личниот развој и подоцна, при вработувањето.
Сепак, иако земјата бележи подобрување кај запишувањето во градинка од 22% во 2012 година на 35% во 2017 година, тоа е далеку зад целната стапка на ЕУ од 95%. Ова значи дека две третини од децата во земјата ја пропуштаат оваа можност за исполнување на својот потенцијал.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: живот, успех, учење, развој, знаење, промени

QUALITY EDUCATION FOR EVERY CHILD

ABSTRACT: Education does not start in the first grade. There is a global consensus that early childhood education for children aged 3 to 6 is crucial to brain learning and development. This does not mean academic learning - the development of "non-cognitive skills" such as intellectual curiosity, perseverance, social skills and emotional stability in childhood and adolescence are equally important for children's success in lifelong learning, social integration, personal development and later, in employment.
However, although the country has seen an improvement in kindergarten enrollment from 22% in 2012 to 35% in 2017, it is far behind the EU target of 95%. This means that two thirds of the children in the country miss this opportunity to fulfill their potential.

KEYWORDS: life, success, learning, development, knowledge, change

ВОВЕД

Децата на предучилишна возраст постигнуваат голем напредок во доменот на когнитивниот развој, кој вклучува комплекс на ментални активности како истражување, внимание, помнење, создавање ментални слики, размислување, резонирање, разбирање на концепти, класифицирање, сортирање на поими, решавање на проблеми. Тие започнуваат да размислуваат на начин што им овозможува да решаваат проблеми, да размислуваат за предмети и личности што не се присутни во моментот, кои не можат да ги видат, слушнат или допрат. Стекнуваат способност да замислуваат предмети и личности и да предвидуваат што може да се случи во иднина, како и да размислуваат за нешто што се случило во минатото. Постои заемна поврзаност помеѓу сите домени: когнитивниот развој има особено големо влијание врз социо-емоционалниот развој и врз развојот на јазикот, и обратно.

Не постои една дефиниција за тоа кои се најдобри практики и активности за рано учење, но тие секогаш треба да бидат во согласност со возраста и степенот на развој на детето, како и социјалниот и културолошкиот контекст во кој тоа расте и се развива. Тоа не значи дека понудените активности за рано учење ќе бидат најдобри ако тие му ја олеснат работата на детето. Со изборот на најдобри практики, целите и искуствата низ кои поминуваат децата во текот на раното учење се во согласност со нивниот стил за учење и се доволно поттикнувачки за да ги унапредат нивниот прогрес и интерес за учење. Користење на добри практики за рано учење од страна на успешни воспитувачи ја зголемува ефикасноста на раното учење кај малите деца.

Добрите практики бараат од успешниот воспитувач секогаш да мисли на тоа што работи и како тоа го поттикнува детскиот развој. Успешниот воспитувач ги применува добрите практики во рамките на планирање на содржините за подучување, во рамките на меѓусебната комуникација со децата и во настојувањата да изгради партнерски однос со родителите.

1. КВАЛИТЕТНО ОБРАЗОВАНИЕ

Образованието го менува животот на сите луѓе низ светот, отворајќи можности и потенцијали за развој и промена. Но, иако е важно, едноставното праќање на децата во училиште не е доволно. На децата им треба квалитетно образование кое ќе им помогне целосно да го искористат својот потенцијал и да ги зголемат шансите да станат среќни, здрави, успешни и корисни членови на општеството. На децата им треба квалитетно образование што ќе им помогне да се развијат во учтиви, самоуверени, критични и добро интегрирани суштества во оштеството. Најмногу од сè, на децата им треба квалитетно образование што ќе биде лесно пристапно за сите.

Постојат неколку причини зад слабите резултати на образовниот систем во земјата. Образовните политики кои не се потпираат на податоци и факти во голема мера влијаат врз вкупните резултати. Наставните програми не се надградуваат според најновите истражувања и достигнувања во науката и многу често лошо се спроведуваат.

Ниската мотивираност на наставниците, исто така, спаѓа во факторите кои сериозно придонесуваат кон нискиот квалитет на образованието. Покрај тоа, повеќето наставници немаат современи компетенции и ресурси за да обезбедат сите деца целосно да го остварат правото на квалитетно образование. Ова директно влијае врз квалитетот на наставата, со што пак опаѓаат знаењата и вештините кои ги стекнуваат децата, при што нивните можности за вработување се намалуваат.

Квалитетно образование-вредносно знаење во современиот свет
Современото општество бара современ систем на образование и воспитание. Зошто токму образованието? Затоа што образованието е клучна функција на едно општество. Образованието е во исто време и една од базичните дејности која води кон подобар и поисполнет живот. Наспроти значењето кое образованието го има за сите нас и за општеството во целост, како човечка дејност има доживеано најмалку позитивни промени заради што крајно време е нешто да се менува.

2. ОБРАЗОВАНИЕ ЗА СЕКОЕ ДЕТЕ

Образованието го ослободува интелектот, ја отклучува имагинацијата и е основно за самопочитување. Тоа е клучот за просперитет и отвора свет на можности, овозможувајќи му на секој од нас да придонесе за прогресивно, здраво општество. Учењето е од корист на секое човечко суштество и треба да биде достапно за сите.

Сите сме свесни за состојбата во која денес се наоѓа образованието како затворен систем. Овој проблем има глобален карактер. Ниту една земја не е во целост задоволна од својот образовен систем. Образованието како општествена дејност не ги задоволува и не ги исполнува во доволна мера потребите и барањата на општеството. Сведоци сме на општествените промени кои бараат фундаментални промени во образованието. Тука се наметнува прашањето за тоа колку сме свесни за други можности за реализација на образованието освен за оние кои ги знаеме.

Имено, потребно е да се менува свеста кај секој од нас дека можеме поинаку и подобро. Добрите примери создаваат контекст во кој промените се реални и многубројни. Но за нив е потребно визија, способност за планирање и дејствување. Промените почнуваат во свеста. Впрочем не постои време во кое промените не се пожелни. Промените се непрекинати и вечни. Тие се со цел подобрување на секоја акција и дејствување. И најмалите промени дури и на индивидуално ниво често резултираат со огромни промени во системот. За тоа најмногу придонесува образованието. Низ процесот на образование се развиваат способности да се согледаат состојбите во вистинско светло, да се сознаат можностите за промени со вештините кои се стекнати во тој процес.

Имајќи го во вид значењето на образованието, нашето внимание го насочивме кон образованието како сложена општествено условена категорија во сите свои составни елементи. Модернизацијата на образовниот систем која се јавува како императив на современото општество е во постојан судир со традицијата на самото општество, традиција изразена во ставови, мислења, навики кои се силно рефлектирани во постојниот образовен систем. Овие спротивставени позиции, секоја силна по себе и за себе, иницираат бројни дилеми за тоа каде се наоѓа образованието денес и каде треба да се наоѓа во иднина. Се чини дека наједноставниот одговор е компромис меѓу традицијата и современото во образовниот мозаик.

Традицијата, традиционалното и образованието Говорејќи за современо општество и современ систем на воспитание и образование, современа настава и современ наставник, се јавува дилемата каде е традицијата, зарем до сега немавме квалитетно образование. Ако досегашниот образовен систем не беше квалитетен, можен ли толкав напредок на науката, техниката, технологијата, општеството е прашање кое секој од нас ќе го постави. Се разбира, дека прогресот на општеството не ќе го достигнеше нивото денес без квалитетно образование.

Но како што го менуваме општеството и животот во него така треба да се менува и образованието со цел да придонесе кон успешно вклучување на младата личност во општествено-економскиот живот во заедницата и за попрогресивен развој во целост. Од тие причини, образованието и воспитанието се наоѓаат меѓу она што се нарекува традиција, од една страна и она што е современост, од друга страна. Дијаметрално спротивни категории кои сами по себе се значајни, но нивното спротивставување предизвикува дилеми и претставува кочница за

идниот развој. Решението е можеби едноставно доколку се разбере значењето на традицијата и потребата на модерното. За потребата и значењето на модерното за кое денес сме сведетели, стана збор во погоре испишаните редови.

Во најширока смисла на зборот, традицијата претставува севкупност од обичаи, верувања, легенди, начини на облекување, исхрана, однесување карактеристични за една средина(култура,нација, регион, село, град), (Педагошки лексикон,1996,504). Под традиција се подразбира и усното предавање на знаења, вештини, уметност, занаети, морални правила и како таква претставува културно наследство кое се пренесува од генерација на генерација, (М.Вујаклија,1974,963) Во тој контекст традицијата претставува „сврзно ткиво" кое ги поврзува членовите на една заедница во цврста заедница, чувајќи го нивниот идентитет и ентитет. Факт е дека денес постои проблем кај младата генерација. Нивниот проблем е непочитување на авторитет како во семејството, така и во училиштето, а тоа е извор на многу други проблеми како се почести разводи, семејно насилство, проблеми на работното место, во средината. Затоа повеќе од потребно е на децата да им се претстават јасно рамките на закони, парвила и забрани. На тој начин ќе се создадат услови за сигурност, за созревање.

Во спротивно последиците се многубројни како немотивираност за учење и работа, преголема слобода за одлучување и делување без постоење на потребното ниво на зрелост. Затоа најдобро е да се сочуваат скапоцените вредности од традицијата во семејството, и заедно со убавините на современото да се трасира патот до среќно детство и развој на зрела, способна, креативна и инвентивна млада личност. Овој процес почнува во семејството низ повеќе форми како: почитување на потребите на детето, без да се занемарат сопствените потреби; поставување на авторитет на вредности наместо моќ; обликување на односот со детето со градење и почитување на правила; должностите на детето кои ќе бидат зададени потребно е да се во склад со неговата возраст затоа што на овој начин ќе се покаже довреба во неговите способности но и ќе се развие свест за неговиот придонес во семејството. Процесот продолжува во училиштето што силно се рефектира и во животот понатаму. Затоа со право можеме да заклучиме дека модерниот начин на живот ја уништува традицијата и традиционалните вредности. Од тука и грижата за зачувување на традицијата која е предмет на интерес и грижа на сите фактори во заедницата.

3. ЕДУКАЦИЈА (СЕКОЕ ДЕТЕ ИМА ПРАВО ДА УЧИ)

На кој било даден училишен ден, над 1 милијарда деца ширум светот одат на час. Повеќе деца и адолесценти денес се запишани во предучилишно, основно и средно образование од кога било досега. Сепак, за многумина од нив, школувањето не води кон учење - и ова се случи пред училиштата со затворени затвори на КОВИД-19 и го нарушија учењето низ целиот свет, создавајќи итна потреба за повторно замислување на образованието.

Недостаток на обучени наставници, несоодветен материјал за учење, импровизирани часови и лоши санитарни јазли го отежнуваат учењето за многу деца. Другите доаѓаат на училиште премногу гладни, болни или истоштени од работата или домашните задачи за да имаат корист од нивните часови.

Последиците се сериозни: Околу 617 милиони деца и адолесценти низ целиот свет не се во можност да достигнат минимално ниво на владеење во читање и математика, иако две третини од нив се на училиште.

Оваа криза на учење е најголемиот глобален предизвик за подготовка на деца и адолесценти за живот, работа и активно граѓанство.

Децата и адолесцентите се исклучени од образование од многу причини. Сиромаштијата останува една од најтврдокорните бариери, со деца од најсиромашните домаќинства скоро пет пати поголема веројатност да бидат надвор од основно училиште отколку оние од најбогатите.

Децата со попреченост и од етнички малцинства, исто така, имаат поголема веројатност да останат зад себе. За девојчињата во некои делови на светот, можностите за образование можат да бидат особено ограничени. Само 66 проценти од земјите имаат постигнато родова еднаквост во основното образование. Штетни родови норми можат да имаат сериозни ефекти и кај момчињата. Локацијата исто така ги спречува децата да одат на училиште. Децата од руралните области имаат повеќе од двапати поголема веројатност да бидат надвор од основно училиште отколку нивните урбани врсници. Во конфликтните зони, 27 милиони деца се надвор од училиште. Без вештини за доживотно учење, децата се соочуваат со поголеми бариери за заработка на потенцијал и вработување подоцна во животот. Тие имаат поголема веројатност да страдаат од неповолни здравствени резултати и помалку да учествуваат во одлуките што ги засегаат - заканувајќи се на нивната способност да изградат подобра иднина за себе и за нивните заедници.

Квалитетното учење бара безбедно, пријателско опкружување, квалификувани и мотивирани наставници и настава на јазици што студентите можат да ги разберат. Исто така, се бара да се следат резултатите од учењето и да се вратат во инструкциите.

4. ПРАВЕДНОСТА И ПРАВИЧНОСТА СЕ ОСНОВНИ ЗА КВАЛИТЕТНО ОБРАЗОВАНИЕ

Универзалното право на образование за сите вклучува правично учество во квалитетно образование. Затоа, сите деца и млади, вклучително и оние од сиромашни домаќинства, девојчиња и момчиња, жени и мажи, деца со посебни потреби, деца во рурални и оддалечени локации, конфликтни и постконфликтни ситуации, автохтони деца, вклучително и Роми, и афро-потомци, мигранти, мора да имаат правичен пристап до квалитетно образование. Ова вклучува рано детство, основно, средно и средно, стручно, високо и образование за возрасни. Инклузивна и разновидна училница со соодветната наставна програма ни овозможува да научиме како да комуницираме со различни луѓе, ни помага да се разбереме себеси и светот и претставува основа за чувство на споделени вредности и продлабочена интеркултурна свест.

ЗАКЛУЧОК

Децата на предучилишна возраст постигнуваат голем напредок во доменот на когнитивниот развој, кој вклучува комплекс на ментални активности како истражување, внимание, помнење, создавање ментални слики, размислување, резонирање, разбирање на концепти, класифицирање, сортирање на поими, решавање на проблеми. Тие започнуваат да размислуваат на начин што им овозможува да решаваат проблеми, да размислуваат за предмети и личности што не се присутни во моментот, кои не можат да ги видат, слушнат или допрат. Стекнуваат способност да замислуваат предмети и личности и да предвидуваат што може да се случи во иднина, како и да размислуваат за нешто што се случило

во минатото. Постои заемна поврзаност помеѓу сите домени: когнитивниот развој има особено големо влијание врз социо-емоционалниот развој и врз развојот на јазикот, и обратно.

Не постои една дефиниција за тоа кои се најдобри практики и активности за рано учење, но тие секогаш треба да бидат во согласност со возраста и степенот на развој на детето, како и социјалниот и културолошкиот контекст во кој тоа расте и се развива. Тоа не значи дека понудените активности за рано учење ќе бидат најдобри ако тие му ја олеснат работата на детето. Со изборот на најдобри практики, целите и искуствата низ кои поминуваат децата во текот на раното учење се во согласност со нивниот стил за учење и се доволно поттикнувачки за да ги унапредат нивниот прогрес и интерес за учење. Користење на добри практики за рано учење од страна на успешни воспитувачи ја зголемува ефикасноста на раното учење кај малите деца.

Добрите практики бараат од успешниот воспитувач секогаш да мисли на тоа што работи и како тоа го поттикнува детскиот развој. Успешниот воспитувач ги применува добрите практики во рамките на планирање на содржините за подучување, во рамките на меѓусебната комуникација со децата и во настојувањата да изгради партнерски однос со родителите.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Адлер,А.(2015), Психологија на детето, воспитувања на децата, Битола.
2. Барбареев,К.,Ташкова,Е.(2020),Методика на воспитно – образовната работа по развој и култура на говорот кај децата, Штип.
3. Петровска,С.(2010), Училишна педагогија и организација, Штип.
4. Гоцевски,Т.(2007), Образовен менаџмент,Скопје.
5. Закон за заштита на децата, (2013), Службен весник на Република Македонија бр. 23/13.

37.014.5-027.15
37.014.3-027.18

Викторија Андова – Голубова
ООУ „Страшо Пинџур" – Карбинци
Р. Северна Македонија

ТЕХНОЛОГИЈАТА ВО ОБРАЗОВАНИЕТО КАКО ПРЕДИЗВИК ЗА ДЕТСКИ РАЗВОЈ

АПСТРАКТ: Современото образование се судира со нови предизвици секојдневно. Ако најголемото богатство на една земја е нејзиното население, тогаш најзначајните ресурси на земјата се знаењата. Затоа национални приоритети на секоја земја која ја планира својата иднина се образованието и науката.
Приказните за брзиот развој на информатички технологии и нивното влијание врз светот во кој живееме, повеќе не се новина. Денес, светот во кој живееме, е многу различен од светот во кој живееле нашите претходни генерации. Ова го потврдува фактот дека динамиката на животот е доста голема и неизмерно присутна.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: настава, квалитет, соочување, возраст, одговорност, цел, приоритет

TECHNOLOGY IN EDUCATION AS A CHALLENGE FOR CHILD DEVELOPMENT

ABSTRACT: Modern education faces new challenges every day. If the greatest wealth of a country is its population, then the most important resources of the country are knowledge. That is why the national priorities of every country that plans its future are education and science.
Stories about the rapid development of information technologies and their impact on the world we live in are no longer a novelty. Today, the world in which we live is very different from the world in which our previous generations lived. This confirms the fact that the dynamics of life are quite large and immensely present.

KEYWORDS: event, quality, coping, age, responsibility, purpose, priority

ВОВЕД

Во обидите да се решат проблемите во образованието денес, како можни решенија ќе наведеме неколку: интегриран образовен систем (формално и неформално образование) кој ќе се темели на принципот на интердисциплинарност и полидисциплинарност; редефинирање на наставните содржини и континуирани промени со елементи на елиминирање на нивното совпаѓање во повеќе наставни предмети; воведување и примена на адекватни наставни методи, техники и стратегии согласни со образовните цели; перманентно образование на наставници, формализирање на неформалното образование и негова определба како доживотно учење. За да направат потребните измени потребно е: да се знае (што се случува на полето на образованието во светот, зошто, кои се напите потреби, визија за развој, цел); да се сака (бидејќи секоја промена е напор и ризик, а образованието е многу чувствително, евентуалните грешки се долгорочни и подложни на критики од целокупната јавност) и да се може (да се има сила, моќ) како

поддршка во ресурси и средства. Промените во образованието ги менуваат образовните парадигми во насока на одржливо знаење.

Во контекст на динамиката на промените во современото општество потребата за образование го моделира типот на образование определен како just in time, образование кое е интенционално насочено кон стекнување на потребните вештини и знаења за примена на нови работни програми. Затоа и се наметнува прашањето дали сакаме образование кое ќе се прилагоди на општествените промени или образование кое само ќе иницира промени. Во одговорот на прашањето лежи императивот за нова образовна концепција - образование за модерно општество.

Традиционалните образовни модели развиени на платформата за репродуктивен, статички и теориски пристап како основа на образованието, ги ограничуваат образовните институции во поглед на сеопфатност и адекватна реакција на промените во општеството.

1. УЧЕЊЕ НА ДАЛЕЧИНА, ПРИЧИНИ И УЧЕСНИЦИ

Учењето на далечина се повеќе продира во секој сегмент на образованието. Од основното образование до докторските студии, информациската технологија овозможува авто-интензивно учење со одреден степен на оддалеченост од предавачите.

Учењето на далечина создава виртуелна заедница на студенти и предавачи, кои се просторно оддалечени. Користејќи заеднички алатки за комуникација, студентите и предавачите меѓусебно споделуваат знаења и искуства. Флексибилноста која ја нуди учењето на далечина, честата комуникација помеѓу студентот и предавачот, електронската достапност на наставното градиво и проектните задолженија, како и можноста за електронско поставување на прашања и разговор на различни теми се главните причини зошто студентите се одлучуваат да учат на далечина, кога истите од најразлични причини не се во можност да посетуваат класична настава.

Работа, семејство, патување или далечни локации на живеење ги оттргнуваат студентите од посета на лице в лице часови. Многу студенти кои учат на далечина се возрасни лица, кои сакаат да направат промена во кариерата или да ја зајакнат својата образовна позадина со додатни компетенции.[1]

Современиот модел на образование се темели на платформата за образовен процес како континуирано доживотно учење. Современото општество има потреба од нови вештини, додатни знаења, усвоени вредности на социјална рамноправност и достапност на образованието до сите како и активно учество во демократскиот живот што води кон нов модел на знаење определено како оддржливо знаење. Дури тогаш образованието ќе биде основен двигател на развојот, во личниот и заедничкиот живот, на индивидуален, колективен и глобален план. Основниот квалитет на современото образование се изразува во доменот на премин од: репродуктивно кон продуктивно, статичко кон динамично, неприменливо кон оперативно. Затоа и говориме за нови образовни парадигми кои се извор на нов квалитет во современото образование и се развиваат паралелно со барањата и потребите на современото општество. Ако се навратиме на тезата дека знаењето е значаен ресурс на една земја, тогаш индивидуата се соочува со нови барања, нови одговорности. Тоа подразбира

1. Адлер,А.(2015), Психологија на детето, воспитувања на децата, Битола., стр.45

способност за разбирање на новите знаења со кои индивидуата ќе ја обезбеди бараната писменост и подготвеност во современото општество. А бидејќи иднината на општеството зависи од квалитетот на образованието на нашите деца, тогаш одговорноста за квалитетно образование е наша.

2. ТЕХНОЛОГИЈА ВО ОБРАЗОВАНИЕ КАКО ПРЕДИЗВИК ЗА ДЕТСКИ РАЗВОЈ

Перспективата во образованието се базира на создавање личност со изградени индивидуални вештини за критичко и креативно мислење, тимска соработка, активна комуникација, продукција и презентација на идеи. Во овој контекст најчесто се тргнува од тезата дека не е можно целосно да се развие личноста на детето и неговите компетенции ако не му се даде можност да партиципира во сите фази на образованието уште од најмала возраст, при што важна улога има средината, опкружувањето, а најмногу семејството и воспитнообразовните институции во кои тоа расте и се развива. Една од клучните карактеристики на раниот детски развој е поврзаноста и сличностите на тие "етоси" (атмосферата, климата и културата) во семејството и детската градинка.

Голем број истражувања поврзани со детскиот развој потврдуваат дека искуството со кое децата се соочуваат во текот на раното детство претставува критичен момент за долготрајниот успех во животот воопшто. Одговорноста за обезбедување на севкупен амбиент, кој поддржува позитивни искуства во текот на раното детство, ја споделуваат повеќе чинители: почнувајќи од родителите/старателите, воспитувачите и наставниците, поширокаата заедница и политичарите. Сите тие имаат подеднаква улога во поттикнување на растот и развојот кај малите деца, како и креирање можности за градење вештини кои ги подготвуваат децата полесно да се адаптираат на предизвиците во светот што ги опкружува .

Современите педагошки аспекти на раното учење и грижата за малите деца се базираат врз меѓусебната поврзаност на различни развојни домени кај децата (физички и социоемоционален развој, развојот на јазикот и когнитивните капацитети) во една холистичка целина, препознавајќи ги целото дете и неговата интеракција со социјалната средина.

Оттука произлегува и потребата за креирање на амбиент за рано учење, од страна на сите оние што се грижат за малите деца, а кој е во согласност со детските интереси за учење, кои се надградуваат на она што децата веќе го знаат.

Стимулативниот амбиент за рано учење го унапредува раниот детски развој, ги поттикнува вештините за критичко и креативно мислење кај децата, децата стануваат свесни за мултикултурализам и постоење на различност и го зајакнува севкупниот процес на нивното рано учење.

Раниот детски развој во секој развоен домен (физички, социемоционален, когнитивен или јазичен) е поддржан, поттикнат и зајакнат, примарно преку активности што промовираат насочени игри во рамките на околината во која престојува детето. Но околината во која престојува детето мора да изобилува како со структурирани така и со неструктурирани игри (активности) за учење.

Зошто е потребна контролата во воспитно-образовниот процес ? Под поимот контрола најчесто се подразбира следење и вреднување на процеси и појави, додека под поимот контрола на работата на училиштето треба да се подведат сите поими кои упатуваат на некакво влијание (анализира, утврдува, води постапки, организира, проценува, следи, реализира, предлага, еволвира, изготвува и сл.).

Контролата на воспитно-образовниот процес обезбедува повратни информации неопходни за планирање на натамошните активности за развој и го штити училиштето од волунтаризам и некомпетентност во секоја смисла. Таа обезбедува информации за успешноста или неуспешноста на политиките кои се спроведуваат на државни и локално ниво и дава насоки. Служи како инструмент за истражување на ефектите од реформи. Без контрола не може да се обезбеди квалитет. Основна цел на образовниот процес е постојано подобрување на квалитетот на предучилишното, основното, средното воспитание и образование-негово подигање на повисоко ниво.

За постигање на подобар квалитет на воспитно-образовниот процес, контролата ги има следниве цели:

- На надлежните државни, локални, училишни и други овластени и заинтересирани субјекти да им обезбеди навремени, валидни и целосни информации за функционирањето на образовниот систем во земјата;
- Да се поттикне интерес кај училишните колективи и да ги мотивира за обезбедување и постојано следење и вреднување на квалитетот на услугите и подобрување на истиот;
- Да се развие интерес за постојано стручно усовршување (училиштето да стане организација во која се учи);
- Да ги заинтересира и мотивира родителите на учениците и другите субјекти за вреднување на квалитетот и за негово подобрување;
- Да придонесе за (само)контролата во работењето на воспитно-образовните установи, не само во функција на отчетност, туку и заради превентивно дејствување;
- Навремено откривање и елиминирање на грешките, слабостите и пропустите. Контролата треба да се сфати како процес преку кој: се откриваат грешките, се отвара можност за навремени корекции на планираните активности, се врши компарирање на остварувањата со планираното и со останатите периоди што укажува навреме на можните отстапувања, гарантира квалитет во работата, создава основа за наградување и за други стимулации, создава основа за наредниот циклус на планирање и сл. За да се обезбеди квалитет во образованието тоа мора да се придржува и кон определени пропишани стандарди.

Стандардите се основа за обезбедување и контрола на посакуваниот квалитет. Стандардите се користат за организирање и изведување на воспитнообразовната работа, за повремено проценување и објаснување на она што се случува во определен период и да се утврди дали учениците напредуваат согласно со стандардите. За функционирање на стандардите, за обезбедување контрола и квалитет на образованието важни се институциите.

3. УСЛОВИ ЗА ЕФЕКТИВНА ПРИМЕНА НА УЧЕЊЕТО НА ДАЛЕЧИНА

За ефективна примена на учењето на далечина мора да бидат задоволени повеќе услови. Информацискиот систем за учење на далечина, сам по себе не гарантира успех при учењето на далечина.

Природата на учењето на далечина бара подготовка на поорганизирано наставно градиво од страна на предавачот, кој пред почетокот на курсот мора да се осигури дека студентот ефективно може да го употребува информацискиот систем

за учење на далечина. Концепцијата на учење на далечина прави поголемиот дел од товарот за совладување на наставното градивода го сноси студентот.

Комуникацијата, независно дали се работи за меѓустудентска комуникација или комуникација помеѓу студент и предавач, треба да биде честа практика. Во спротивност студентот може да се почувствува изолиран. Затоа потребно е да се изгради вистинска заедница на учење, за што е потребно залагање како од предавачот така и од студентите.

4. ВЛИЈАНИЕ НА КОМПЈУТЕРСКАТА ТЕХНОЛОГИЈА ВРЗ НАСТАВАТА

Денес, педагогијата се обидува да го замени основниот начин на учење на подобро и поефикасно учење, преку кое ќе се обезбеди поголем број на деца за кратко време, поефикасно да се подготват за активно учество во понатамошниот развој на науката, технологијата и општествените односи.

Од оваа причина, воведувањето на аудио-визуелни помагала за интензивирањето на наставата, е многу битен елемент, бидејќи на овој начин се прошируваат знаењата, се надополнува материјалот и допринесуваат за трајност на знаењата.

"Што слушнам-заборавам, што видам-помнам, но што изработам-го знам."

Современите образовни технологии и користењето на мултимедијални системи, создава услови за ангажирање на сите сетила во процесот на стекнување на нови знаења, развој на учениците, нивна креативност и обезбедува поголема активност на учениците во наставата и учењето. Затоа, компјутерски науки и информатичката технологија заземаат голем дел во зголемување на капацитетите во сите нивоа на образование.

Секојдневното искуство предупредува дека децата и возрасните можат да запомна:

- само 10% од она што тие го читаат;
- 20% од она што тие го слушаат;
- 30% од она што тие го гледаат;
- 50% од она што тие го гледаат и слушаат (гледање на слики, дејствијата или демонстрации);
- 70% од она што го одигруваат (играње на улоги, пишување / читање во врска со даденото прашање);
- 90% од она што го изработуваат (прават нешто реално, ги остваруваат тековните цели, трагаат за решенија).[2]

Истражување како што е ова, придонело за поголема употреба на компјутерските технологии кои се користат заедно со традиционалните дидактички методи. Тие не се предложени како алтернатива на традиционалните дидактички методи, туку како нивен додаток.

Компјутерот во наставата има повеќе функции, па така со негова примена можат да се избегнат недостатоците во класичната настава (Námesztovszki, 2006.):

- Ученикот не е пасивен рецептор, учи активно и самостојно во однос на своето темпо.
- Ученикот точно знае што е точно во неговиот одговор, а што не. Континуирано добива повратни информации со што може да се контролира самиот себе. Компјутерските програми кои се применуваат во наставата се делат на:

2. Велковски, Т. (2018), Безбедност и здравје при работа, Скопје., стр.1

- » Програми за увежбување – формираат навики, способности, го оценуваат успехот на учениците.
- » Програми за стекнување на нови знаења – програми за учење.
- » Програми за решавање на различни проблеми – ученикот самостојно работи и ги решава проблемите дадени од страна на компјутерот. Компјутерот претставува прв исчекор во обидите за подобрување на наставата во училиштата.

Сведоци сме дека технологиите се развиваат многу бргу, па така во поново време, брзиот технолошки развој предизвикува нова бура од паметни мобилни телефони, таблети и преносливи компјутери кои според многу и овој пат нема да го заобиколат образовниот процес.

ЗАКЛУЧОК

На крај, го поставивме прашањето за тоа дали воопшто е потребен заклучок. Цениме дека тој сам по себе се наметнува во насока на сознанието дека промените во општеството мора да бидат следени од образованието во целокупната негова комплексност затоа што само на тој начин ќе се обезбедат услови за континуиран прогрес како на заедницата така и на секој поединец, посебно.

Следејќи ги потребите на различни студенти, голем број универзитети нудат програми за далечинско учење, како можност за стекнување со универзитетска квалификација за лица кои не се во можност да се вклучат во рамки на традиционалниот начин на студирање. Техничката поддршка за учење на далечина, сама по себе не гарантира успешна примена на учењето на далечина, за што потребно е да бидат задоволени одреден број на параметри од нетехничка природа.

Живееме во експоненцијални времиња и само да имаме дигитална стратегија насочена кон континуирана иновација веќе не е доволно за да напредуваме во светот што постојано се менува. Да се трансформира една организација и да се придонесе кон градење на безбедно и наградувано мрежно општество, соработката меѓу вработените, клиентите, деловните единици, па дури и работите станува се повеќе клучна.

Во таа смисла, секогаш треба да се има во предвид опкружувањето. Непредвидливото опкружување со голема сложеност, спротивставени цели, двосмислени задачи, мноштво истовремени настани се карактеристични за современото општество. За да одговорат на неговите барања, поединците мора да поседуваат адекватни знаења за употребата и евалуација на новите информации. Затоа денес учењето не крајна цел сама по себе или „збир на знаење“ туку способност за подобро сфаќање на самиот себе и другите во секојдневниот живот заради создавање подобри и похумани услови за живот.

615.851:316.362.3-022.211
615.851-022.211:364-787.24

М-р Милена Спасовска
Проф. д-р Диана Белевска
Факултет за психологија
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

ПОЗИТИВНО КОНОТИРАЊЕ КАКО ИНТЕРВЕНЦИЈА ВО СЕМЕЈНАТА СИСТЕМСКА ПСИХОТЕРАПИЈА

АПСТРАКТ: Позитивното конотирање е интервенција која е карактеристична за Миланскиот системски пристап, и е облик на преврамување со кој се дава позитивно значење на појавата на симптомот кај некој член во семејството. Претставува парадоксална интервенција со која секој симптом во семејството може позитивно да се преформулира поради тоа што обезбедува хомеостаза, и на тој начин има позитивна вредност за семејството. Со позитивното конотирање терапевтот му овозможува на семејниот систем да го види симптомот и симптоматското однесување во нов контекст и да развие ново концептуално разбирање, а со тоа и да го предизвика својот систем на верување и правила со цел да најде нова ускладеност без присуство на симптом. Во овој труд е даден теоретски преглед на значењето на позитивното конотирање како интервенција, со цел подобро разбирање и можност за користење на истата во психотерапевтска пракса.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: семејна психотерапија, интервенција, позитивно конотирање, милански системски пристап

POSITIVE CONNOTATION AS AN INTERVENTION IN SYSTEMIC FAMILY PSYCHOTHERAPY

ABSTRACT: Positive connotation is an intervention characteristic for the Milan systemic approach in Family psychotherapy, and is a form of reframing that gives a positive meaning to the appearance of a symptom in a family member. It is a paradoxical intervention with which every symptom in the family can be positively reformulated because it provides homeostasis, and thus has a positive value for the family. With positive connotation, the therapist allows the family to see the symptom and the symptomatic behavior in a new context and to develop a new conceptual understanding of the symptom, and to challenge their belief system and rules in order to find new harmony without the presence of the symptom. This paper provides a theoretical overview of the importance of positive connotation as an intervention, in order to better understanding and the possibility of using it in psychotherapeutic practice.

KEYWORDS: Family psychotherapy, intervention, positive connotation, Milan systemic approach

Во широкиот спектар на интервенции и техники кои се користат во третманот на семејството, посебно креативна, специфична и невообичаена интервенција е позитивното конотирање на симптомот во семејниот систем. Оваа интервенција во системската психотерапија ја воведува Мара Селвини Палацоли во седумдесетите години на минатиот век, по што станува препознатлива карактеристика на

Миланскиот системски пристап. (Milojković, M., Srna, J., Mićović, R., 1997; Drejper & Dalos, 2012) Позитивното конотирање претставува производ на идејата дека индивидуите и семејствата не можат да се променат доколку се критикувани или нивното однесување е означено како непожелно и негативно, и затоа на парадоксален начин терапевтот го предизвикува системот да се промени. (Minuchin & Fishman, 1981)

Позитивното конотирање е еден вид парадоксална интервенција, и претставува облик на преврамување со кој се дава позитивно значење на појавата на симптомот кај некој член во семејството, како и на симптоматското однесување на другите членови во семејниот систем. Според Дрејпер и Далос (2012), позитивното конотирање е осмислено да понуди „логика" за симптоматското однесување кое би било во склад со препознавање на значењето на status quo од страна на терапевтот за членовите на семејството. Исто така, препознавањето на корисноста на симтомот е прв чекор за негово разрешување. (S. Scott, J., 2019) На пример, одбивањето на детето да оди во училиште, наместо да се означи со „лошо",„надвор од контрола",„непримерно" однесување, може да добие поинакво значење со позитивното конотирање: „Вашето дете одбива да оди во училиште за да ја придружува неговата осамена мајка дома." Со оваа интервенција самиот симптом и однесување не се означуваат како позитивни, туку намерата која стои зад нив: одбивањето на детето да оди во училиште е ставено во позитивна функција преку намерата зад однесувањето (семејна кохезивност, хармонија). Од оваа перспектива, симптомот добива важност за семејниот систем во воспоставувањето на семејната хомеостаза.

Според Селвини Палацоли, секој семеен систем има три фундаментални карактеристики: тоталитет – системот е во голема мера независен од елементите кои го сочинуваат, автокорективен капацитет (а според тоа и тенденција кон хомеостаза) и капацитет за трансформација. Со позитивното конотирање во психотерапијата истовремено се почитува стравот од промена кај семејството, и нивната потреба за промена. Терапевтите во пракса ја користат позитивната конотација на начин преку кој ги истакнуваат позитивните мотиви за однесувањето кое претходно било означено како негативно, и во исто време го уважуваат нивниот автокорективен капацитет и капацитетот за трансформација. (Kraemer, 1994) Симптомот му овозможува на системот да го одржи својот баланс и кохезија меѓу членовите, што го прави на некој начин и посакуван во актуелниот семеен контекст. (Olson, D., Russell, C., & Sprenkle, D., 1980) Симптомот помага на системот да не се „распадне", и поради тоа системските терапевти го користат позитивното конотирање да ја истакнат корисноста на истиот, пред да интервенираат со други техники кои ќе поттикнат промена во системот.

Преку позитивното конотирање се дава значење на семејната потреба за хомеостаза. (Bischof G.H., Helmeke K.B., Lane C.D., 2017) Парадоксот во оваа интервенција е во тоа што предизвикува семејството да се прашува зошто кохезивноста во семејниот систем (што претставува добра работа), бара од некој да развие симптом (што од друга страна е лошо). Промената во семејниот систем произлегува од промената на системот на верување и нефлексибилните семејни правила кои водат до лоша адаптација на семејството, и интервенцијата „ништо да не се менува сега" имплицира дека семејните обрасци се менливи. Но, при позитивното конотирање треба да се запази принципот на циркуларност, односно во промената да бидат вклучени сите семејни членови со цел таа да предизвика промена во семејното функционирање, а не само елиминација на симптомот. (Kraemer, 1994)

Користењето на позитивна конотација во третманот на семејството му овозможува на терапевтот да се доближи до семејството и да формира позитивна релација со сите негови членови. (Milojković, M., Srna, J., Mićović, R., 1997) Исто така, преку оваа интервенција терапевтот се става во позиција без осудување и со поголема надеж за ефективна промена во системот. На овој начин се редуцира семејниот отпор, сите членови се стават во иста позиција (без издвојување во субгрупи) и се мобилизираат семејните снаги за промена. Позитивното конотирање, според Палацоли (1978), му дозволува на терапевтот:

1. Да ги постави сите членови на семејството на исто ниво, со тоа што тие се комплементарни во однос на системот, без каков било начин ги конотира моралистички, избегнувајќи поделби меѓу членовите на групата;
2. Пристап до системот преку потврда на хомеостатската тенденција;
3. Да биде примен во системот како полноправен член;
4. Да ја потврди хомеостатската тенденција со цел парадоксално да предизвика капацитет за трансформација (позитивната конотација го подготвува патот за парадокс) –„Зошто групната кохезија, која терапевтот ја опишува како добра, се постигнува со потреба од пациент?“;
5. Јасно дефинирање на односот терапевт – семејство;
6. Одбележување на контекстот како терапевтски.

Позитивното конотирање се користи во работата со дисфункционални семејства кои се склони кон доделување на стереотипни етикети меѓу членовите како: „слаб“, „лош“, „болен“, „неспособен“ итн., и кај кои постои висок отпор кон промени. (Flaskas, 1992; Barbetta, 2017) Секој симптом во семејството може позитивно да се преформулира, поради тоа што обезбедува хомеостаза, и на тој начин има позитивна вредност за семејството. Во секое семејство дисфункцијата работи како „стабилизатор“ и на неа може позитивно да се конотира. На пример, терапевтот ќе го пофали детето кое се откажало од личен успех за да и даде на мајка му можност да продолжи да се грижи за него и да се чувствува корисно, или пак на проблематичното однесување на адолесцентот позитивно се конотира како на однесување кое ги држи родителите заедно, а на конфликтното реагирање на родителите се конотира на начин кој покажува дека тие се посветени на семејството и еден на друг. Беспомошното однесување на сопругата во бракот може да биде позитивно конотирано како однесување кое му помага на сопругот да покаже колку е грижлив, или пак на депресивноста на член од семејството ќе се конотира како на однесување кое ги зближува членовите од семејниот систем. Важно е позитивното конотирање да се однесува на сите членови кои го сочинуваат системот во циркуларниот процес кој ги одржува проблематичните интеракции.

Позитивното конотирање на симптомот како интервенција во третманот на семејството е насочено кон предизвикување на промена во трансакционите семејни обрасци и системот на верување. (Walsh, 2014) Оваа интервенција отвара можност да се препишат парадоксални задачи и интервенции кои ќе предизвикаат трансформација на системот, да се изменат ригидните правила и да не се повторуваат претходните решенија за да се одржи семејната хомеостаза (истите резултираат со појава на симптом). Терапевтот со оваа интервенција му овозможува на семејството да го предизвика својот систем на верување и правила со цел да најде нова ускладеност без присуство на симптом и симптоматско однесување.

Терапевтот, со позитивно конотирање му овозможува на семејството да го види симптомот и симптоматското однесување во нов контекст и да развие ново концептуално разбирање за симптомот. (Metcalf, 2011; Boscolo et al., 1987) Во третманот на семејството секој терапевт треба да се доближи до семејството, да ги разбере нивните вредности, правила, значења, семеен контекст, да му се придружи на семејството и да му даде нова димензија во разбирањето на нивното функционирање, а тоа е можно без осудување и критика. Позитивното конотирање на симптомот има посебно значење, бидејќи со оваа интервенција се избегнува обвинувачко и негативно определување на симптоматското однесување, и во исто време се уважува семејниот капацитет за справување со проблемот. (Milojković, Srna, Mićović, 1997) Во исто време делува мотивирачки за семејството, имајќи во предвид дека семејните системи се флуктуирачки и менливи, и преку оваа интервенција на позитивен начин може да се поттикне нивниот еволуирачки капацитет.

Позитивното конотирање како интервенција му дава значење на семејниот систем определувајќи го проблемот како логичен во неговиот контекст. И самиот проблем (симптом, симптоматско однесување) е решение на друг проблем, и доколку во третманот на семејството се искористи како решение, може да се дојде до механизмот кој го предизвикува и истиот да се промени со цел да произведе поконструктивно ново решение на проблемот. Имајќи во предвид дека никој не сака да биде критикуван, позитивното конотирање на симптомот во дисфункционалните семејства во третман може да ги зголеми капацитетите на системот и ќе ги предизвика да станат флексибилни, полесно да се адаптираат и да ги променат правилата кои водат до дисфункционалност.

Секој систем се плаши од промена, но промената е клучна за развојот. Поради тоа, позитивното конотирање му дава значење на интересот на системот да се промени на подобро. Во исто време, позитивното конотирање значи и ослободување од негативните ставови и критицизам, менување на перцепцијата на проблемите и отворање на сосема поразличен поглед на реалноста.Оваа интервенција овозможува членовите на системот да станат свесни за капацитетите кои ги поседуваат, а во исто време има влијание врз нивната волја и мотивација за трансформација.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Barbetta P. (2017) Milan Systemic Family Therapy. In: Lebow J., Chambers A., Breunlin D. (eds) Encyclopedia of Couple and Family Therapy. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-15877-8_240-1
2. Bischof G.H., Helmeke K.B., Lane C.D. (2017) Positive Connotation in Couple and Family Therapy. In: Lebow J., Chambers A., Breunlin D. (eds) Encyclopedia of Couple and Family Therapy. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-15877-8_321-1
3. Boscolo, L. Cecchin, G.,Hoffman, L., Penn, P. (1987). Milan Systemic Family Therapy: Conversations In Theory And Practice. Basic Books
4. C. Scott J. (2019) Function of the Symptom in Family Systems Theory. In: Lebow J.L., Chambers A.L., Breunlin D.C. (eds) Encyclopedia of Couple and Family Therapy. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-49425-8_275
5. Dell, P.F. (1986), Why do we still call them paradox? Fam Proc.; 25: 223-34
6. Drejper, R., Dalos, R. (2012). Sistemska porodična psihoterapija. Psihopolis Institut, Novi Sad
7. Erić, Lj. (2011). Psihoterapija. Psihopolis Institut, Novi Sad
8. Flaskas, C. (1992). A reframe by any other name: on the process of reframing in strategic, Milan and analytic therapy. Journal of Family Therapy, 14: 145-161
9. Kraemer, S. (1994), The Promise of Family Therapy. British Journal of Psychotherapy, 11: 32-45. https://doi.org/10.1111/j.1752-0118.1994.tb00700.x
10. Kraemer, S. (1994). The Promise of Family Therapy. British Journal of Psychotherapy, vol. 11- 1 p. 32-45
11. Metcalf, L. (2011). Marriage and family therapy: A practice-oriented approach. New York: Springer Pub. Co.
12. Milojković, M., Srna, J., Mićović, R. (1997). Porodična terapija. Centar za brak i porodicu, Beograd
13. Minuchin, S., Fishman, H. C. (1981). Family Therapy Techniques. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts
14. Olson, D., Russell, C., & Sprenkle, D. (1980). Marital and Family Therapy: A Decade Review. Journal of Marriage and Family, 42(4), 973-993. doi:10.2307/351836
15. Selvini Palazzoli M. (1989). Family Games: General Models of Psychotic Processes – the Family. London: Karnac Books
16. Varghese, M., Kirpekar, V., Loganathan, S. (2020). Family Interventions: Basic Principles and Techniques. Indian Journal of Psychiatry. 62. 192. 10.4103/psychiatry.IndianJPsychiatry_770_19
17. Walsh, F. (2014). Family therapy: Systemic approaches to practice. In J. R. Brandell (Ed.), Essentials of clinical social work (p. 160–185). Sage Publications, Inc. https://doi.org/10.4135/9781483398266.n7
18. Weeks G.R. Bibliography of paradoxical methods in psychotherapy of family system. Fam Proc. 1978; 17: 95-98
19. Белевска Д., Спасовска М. (2020). Системски пристап во работа со сиблинзи на деца со посебни потреби. Списание на научни трудови „Меѓународен дијалог: исток-запад (Психологија и образование)", МСУ „Г.Р. Державин" Свети Николе-Битола, 159.923:316.612 (ISSN print: 1857-9299, ISSN online: 1857-9302)

364.63-027.553-053.2-
058.6]:616.98:578.834(497.7)"2020"

Наташа Димеска, докторанд
Институт за социјална работа и социјална политика „Мајка Тереза",
Филозофски факултет, Универзитет „Кирил и Методиј", Скопје
Р. Северна Македонија

СОСТОЈБАТА НА ДЕЦАТА СВЕДОЦИ И ЖРТВИ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО ВО ВРЕМЕ НА КРИЗАТА ПРЕДИЗВИКАНА ОД КОВИД-19

АПСТРАКТ: Семејното насилство е постојано искуство на физичко, психолошко и / или сексуално злоставување во домот што се користи за воспоставување моќ и контрола врз друго лице. Додека светот секојдневно се бори за сопирање на ширењето на вирусот и заштитување на човечките животи,карантинот, односно ограничувањето на движењето на луѓето сериозно влијае на зголемување на семејното насилство, а со тоа и на изложеноста на децата на истото. Во овој текст е презентирана состојбата на децата жртви во Република Северна Македонија, кои како сведоци или жртви на семејно насилство се евидентирани во 2020 година, но и начините на постапување со нив.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: дете; семејно насилство;жртва; сведок; онлајн помош; КОВИД–19

THE SITUATION OF CHILDREN WITNESSING AND VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE DURING THE CRISIS OF COVID-19

ABSTRACT: Domestic violence is a constant experience of physical, psychological, and/or sexual abuse in the home that is used to establish power and control over another person. While the world struggles daily to stop the spread of the virus and protect human lives, quarantine, ie restricting the movement of people, has a serious impact on increasing domestic violence, and the exposure of children to it. This text presents the situation of child victims in the Republic of North Macedonia, who are registered as witnesses or victims of domestic violence in 2020, but also the ways of dealing with them.

KEYWORDS: children; home violence; victim; vitness; online help; COVID 19

ВОВЕД

„Семејно насилство" е малтретирање, навредување, загрозување на сигурноста, телесно повредување, полово или друго психичко, физичко или економско насилство со кое се предизвикува чувство на несигурност, загрозување или страв, вклучувајќи и закани за такви дејствија, спрема брачен другар, родителите или децата или други лица кои живеат во брачна или вонбрачна заедница или заедничко домаќинство, како и спрема сегашен или поранешен брачен другар или вонбрачен партнер или лица кои имаат заедничко дете или се наоѓаат во блиски лични односи, без оглед дали сторителот го дели или го делел истото живеалиште со жртвата или не.

Пандемијата КОВИД-19 е една од најголемите шокови кои влијаеа на глобалната стабилност после Втората светска војна. Како одговор на пандемијата повеќе од 60% од земјите во светот избраа целосен локдаун како мерка за спречување на ширењето на вирусот. При донесувањето на овие мерки и тврдењата дека токму тие се потребни за зачувување на човечките животи и за заштита на населението, ниту една од земјите не проговори за децата, за нивните права и за директните влијанија кои врз нив ги имаат овие мерки. Токму ваквите рестриктивни мерки сериозно влијаеа на средината во која децата растат и се развиваат. Ранливоста на децата и влошената состојба во општеството ги изложи на зголемен ризик од насилство во домот, а токму тоа сериозно ја нагриза дефиницијата за права и благосостојба на децата, но и за стабилноста на идните генерации кои доаѓаат.

Различни теории ја објаснуваат зголемената изложеност на децата на насилството во време на пандемија. Социјалната изолација, како една од мерките која најчесто ја превземаа земјите ширум светот , се одразува на многу начини на луѓето, имени токму оваа мерка диретно влијае на работните места, на зголеменото ниво на напнатост, а токму тоа во најранливите семејства директно го зголемува нивото настрес. Изолирањето на луѓето ги заробува децата во домовите заедно со насилниците од кои се зависни, но исто така ги изолира од контактот со ресурсите кои им се достапни, а кои имаат намена да им помогнат во ситуации на семејно насилство. При донесувањето на овие мерки на заштита од вирусот, голем број земји , меѓу кои и нашата започнаа и кампања за охрабрување за пријавување на семејното насилство, но во истата никој не обрати посебно внимание на децата, кои се соочија со едно сосема поинакво секојдневно живеење.

Во период на владеење на пандемијата фреквенцијата на семејно насилство, но и изложеноста на децата на виктимизација која вклучува: физичко, психолошко и емоционално злоставивање сериозно се зголеми.

Вистински неуспех е неефикасноста на креирање на мерки кои ќе одговорат ефективно на насилството, на кое децата речиси се и немоќни да му се спростистават додека мора да живеат во домот заедно со насилникот. Земјите во екот на промоцијата на мерките за заштита од корона вирусот ниту еднаш не помовираа соодветни телефонски линии наменети само за децата, за нивно информирање за насилството, но и за нивна помош во случај на емоционална злоупотреба или онлајн злоупотреба , на кои исто така се повеќе изложени во време на локдаунот. Токму социјалната дистанца го прави речиси невозможен пристапот на децата до сервисите за поддршка , можноста да му се доверат на пријател, но и да избегаат од насилната ситуација.

Истражувањата покажуваат дека децата кои се соочуваат со двојно негативно влијание на пандемијата од COVID 19. Последиците на двојните влијанија на пандемијата, но и семејното насилство имаат зачестени и поизразени знаци на психолошка вознемиреност. Овие знаци често знаат да се манифестираат во емоционалната, социјалната и когнитивната свера во развојот на децата. Да се биде свесен за симптомите и влијанието кое го има насилството, но и пандемијата врз развојот на децата е токму првиот чекор кон подобрување на мерките, но и развивање на третманот на децата кои се сведоци , но и жртви на семејно насилство. Семејното насилство е постојано искуство на физичко, психолошко и / или сексуално злоставување во домот што се користи за воспоставување моќ и контрола врз друго лице.

1.1. ДЕФИНИРАЊЕ НА ДЕЦА СВЕДОЦИ И ЖРТВИ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО

Во член 19 од Конвенцијата за правата на детето се вели дека државите потписнички на Конвенцијата мораат„да ги преземат сите соодветни законодавни, административни, социјални и образовни мерки за заштита на детето од сите форми на физичко или ментално насилство". Правило кое на некој начин целосно се занемари во периодот на фокусираност на борба со КОВИД 19.

Децата се неми жртви на семејно насилство. Нивните гласови можеби не се слушаат и нивните болката често останува незабележана. Секое дете од насилен дом е жртва. Децата се сведоци како двајцата најважни луѓе во нивниот живот меѓусебно се повредуваат и го повредуваат јадрото на детското емотивно суштество.

Децата не се загрозени само кога во семејството има семејно наислство, туку кога во семјството се случува присилна контрола и интимен терор. Во овие случаеви контролата на секое движење на мајката во домот директно влијае врз контролата на децата, па тие може да бидат ограничени во времето кое го минуваат заедно, со што темелно се нарушува нивната врска, разнишувајќи го чуството на децата да се чуствуваат стабилно, заштитено и чувано. Интимниот терор често пати му наметнува на децата континурано молчење, со што се уништува нивната способност за доверување на други и искажување на злоупотребата на која се сведоци.

Оние кои работат во превенција на насилство во семејството уште на почетокот на пандемијата алармираа за ризиците врз жените, и посебно врз децата со ограничувањето на движењето, затворањето на работните места и училиштата, ограничувањето на пристапот до сервисите за заштита и услугите, но и наложувањето на седењето во домот , како идеална дистанца. Со тоа се алармира за зголемената ранливост на децата, но не се алармира за итноста на пронаоѓање на решенија за заштита на оваа најранлива категорија на граѓани, кои останаа само неми учесници во стратегијата за сопирање на пандемијата.

Сведочењето на семејно насилство може да ги наведе децата да развијат низа негативни ефекти зависно од возраста. Истражувањата во оваа област токму се фокусираат на когнитивните промени, однесувањето и емоционалните ефекти на семејното насилство. Децата кои се сведоци на насилство во домот и децата кои се малтретирани може да покажат многу слични психолошки ефекти.

Во моментите на изолација и социјална дистанца која ги ограничува ресурсите кои имаат намена за испорачување на психо-социјална помош на жртвите на семејно насилство, многу е битно да се едуцираат семејствата, но и професионалците кои работат во образовниот процес да ги разберат симптомите кои ги покажуваат децата сведоци или жртви на семејно насилство. Препознавањето на симптомите им помага на професионалците да им обезбедат заштита, но и третман на децата, но исто така и терен за говорење јавно, променување на практиките за заштита на децата и креирање на едно безбедно опкружување за нив.

Кога децата се чувствуваат небезбедно и немоќно, започнуваат да восприемаат социјални слики за заплашувањето и насилството,кои се составен дел од интимните врски и семејните односи, а токму тоа има негативно влијание врз нивното здравје.

Член 7 од Истанбулската конвенција предвидува државите да преземат сеопфатни и координирани политики што ги стават правата на жртвата во

центарот на сите мерки во насока на спречување и борба против насилството врз жените и дека истите ќе бидат спроведувани преку ефективна соработка меѓу сите засегнати тела, институции и организации.

Безбедноста и добросостојбата на жртвата се клучни цели во решенијата кои ги нуди кривичната правда. Пристап со фокус на жртвата во решенијата претпоставува жртвите да бидат централните учесници во правосудниот процес и тие заслужуваат третман, со разбирање за нивната состојба, почит и поддршка. Но во време на спроведување на рестриктивните мерки кои беа од клучна важност за сузбивање на пандемијата голем број од овие институции изгледаа сосема недостапни за жртвите, посебно за децата.

1.2. РАЗЛИКИ ВО ОДНОС НА ВОЗРАСТА НА ДЕЦАТА

Потенцијалните негативни ефекти кај децата се разликуваат зависно од нивната возраст.Кај доенчиња од домовите каде има семејно насилство, потребата за приврзаност која детето има потреба да ја развива во тој период може да биде сериозно нарушена. Ефектите од изложеноста на насилство се менуваат во зависност од возраста на детето. Кога детето е сведок на малтретирање на мајката, тоа има намалено чувство за сопствената вредност, анксиозно е и уплашено, а светот го доживува како несигурно и непријателско место. Во зависност од возраста и степенот на развој, со таквата ситуација, детето ќе се соочува на различни начини.

Повеќе од 50% од овие доенчиња плачат претерано и имаат проблеми со јадење и спиење. Доенчињата исто така се изложени на значително зголемен ризик за физички повреди, поради нивната немоќност да се одбранат и сокријат.

Деца во предучилишна возраст кои се сведоци на семејно насилство развиваат низа симптми, и за прв пат може да се препознаат психосомтски проблеми кај децата како главоболка, болки во стомакот,цицање на палецот и нарушувања на спиењето, односно појава на несоница и парасомнија. Децата во предучилишна возраст исто така може да покажат знаци на бес, кој ќе го манифестираат со викање, раздраливост, криење, пелтачење.

Слабите успеси во совладувањето на училишниот материјал е исто така еден од знаците кои може да се забележи кај децата кои посетуваат училиште. Овие деца имаат намален број пријатели, не се вклучуваат во активности со нивните врсници, а тоа токму прави темел за разнишување на нивната самодоверба . Тие така започнуваат да чувствуваат изолација и срам, вина, но и тенденција да се обвинуваат за насилството што се случува во домот.

Адолесцентните сведоци имаат повисоки стапки на меѓучовечки проблеми со другите членови на семејството, особено меѓу родителски (родител-дете) конфликти. Тие имаат поголема веројатност да имаат фаталистички поглед на иднината што резултира со зголемена стапка на преземање ризик и асоцијално однесување, како што се напуштање на училиште, рана сексуална активност, злоупотреба на супстанции и деликвенција.

Доживувањето на насилство во детството, често придонесува кон насилничко однесување во подоцнежниот период. Децата кои биле сведоци на насилство помеѓу родителите кога ќе пораснат почесто се насилни кон своите партнери или кон сопствените деца. Освен тоа, изложеноста на насилство во семејството има големо влијание на развојот на родовиот идентитет, при што, момчињата лесно се идентификуваат со улогата на насилник, а девојчињата со улогата на жртви.

Изложеноста на насилство врз мајката влијае и на развивање на различни уверувања кои придонесуваат кон пренесување на насилството од генерација на генерација. Утврдено е дека детето кое е сведок на малтретирање врз мајката или друга значајна женска личност (баба, тетка, маќеа) најверојатно ќе смета дека:

- прифатливо е мажите да ги удираат жените;
- насилството е делотворен начин за решавање на проблемите;
- во ред е да се удри некој ако си лут или вознемирен;
- нерамноправноста во односите е нормална - машките се јаки и имаат моќ и контрола над жените кои се слаби;
- негативните последици од насилството се мали или не постојат;
- тоа (детето) е одговорно за малтретирањето и треба да се чувствува виновно;
- тоа е одговорно да го сопре малтретирањето со тоа што ќе ја „заштити" мајката или ќе се „спротивстави" на таткото.

2. СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ ЗА СОСТОЈБАТА НА ДЕЦАТА СВЕДОЦИ И ЖРТВИ НА СЕМЕЈНО НАСИЛСТВО ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Законот за семејството во Република Северна Македонија забранува секаков вид на насилство во семејството, а насилството го дефинира како "примена на сила, закана или заплашување од страна на член на семејството со цел да изврши телесни повреди, емоционална или сексуална злоупотреба и материјално, сексуално или работно искористување на друг член од семејството." Покрај мерките од социјална заштита, овој закон ја вовел и можноста за привремени заштитни мерки изречени од страна на соодветен суд во итна постапка.

Дефиницијата употребена во Законот за превенција, спречување и заштита од семејно насилство користи сличен, но не и идентичен јазик. Насилството е дефинирано како "малтретирање, навредување, загрозување на сигурноста, телесно повредување, полово или друго психолошко, физичко или економско насилство со кое се предизвикува чувство на несигурност, загрозување или страв, вклучувајќи и закани за такви дејствија". Законот утврдува индивидуални дефиниции за: физичко насилство, психичко насилство, демнење, сексуално насилство и економско насилство. Законот исто утврдува кога едно дете се смета за жртва на семејно насилство: 1) кога трпи директно насилство; 2) кога е присутно на насилни односи помеѓу членовите на неговото семејство; или 3) кога живее во средина во која има насилни односи. Секој граѓанин има обврска да пријави сознание за семејно насилство до полициска станица, центар за социјална работа, здружение или на националната СОС линија. Одговорното лице и раководното лице од институцијата кои вршат дејност од областа на социјалната и детската заштита, вработувањето, внатрешните работи, здравството и образованието, се должни да пријават сознание за семејно насилство до полициската станица или центарот за социјална работа.

Поимот "дете жртва" се дефинира како "секое дете на возраст до 18 години кое претрпело штета, вклучувајќи физичка или ментална повреда, емотивно страдање, материјална загуба или друга повреда или загрозување на правата и интересите како последица на сторено дејствие со закон предвидено како кривично дело" (Член 19 од Законот). Оваа дефиниција е поширока и ги опфаќа децата жртви на сите кривични дела, не само тие кои содржат дејствие на насилство. Согласно Кривичниот законик како жртва на кривично дело се подразбира секое

лице кое претрпело штета, вклучувајќи физичка или ментална повреда, емотивно страдање, материјална загуба или друга повреда или загрозување на неговите основни слободи и права како последица на сторено кривично дело.

Повторно, оваа дефиниција ги опфаќа сите жртви на сите видови кривични дела. Концептот на жртва е преширок, бидејќи не сите кривични дела во кои има жртви го преминуваат прагот на суровост за кои всушност овие закони и се донесуваат.

Во случај на имотни кривични дела кои не се насилни, нема последици по телесното или психичкото здравје на оној против кој е сторено делото. Оттука, постои потреба за редефинирање на терминот жртва на насилно кривично дејствие. Законите кои се поврзани со насилство врз деца треба да бидат усогласени и да го дефинираат насилството врз деца во согласност со дефиницијата за жртва на кривично дело уредена со Кривичниот Законик, но не и ограничена само на последиците од сторено кривично дело. Следната дефиниција беше предложена во 1999 на СЗО Консултациите на тема превенција на злоупотреба на деца: 'Злоупотребата на деца односно малтретирање ги опфаќа сите форми на телесно и/или емоционално злоставување, сексуална злоупотреба, занемарување односно немарен однос или економска и друг вид експлоатација, кои предизвикуваат реална или потенцијална штета по детето и неговото здравје, преживување, развој или достоинство во контекст на создавање односи на одговорност, доверба или сила'.

Во Република Северна Македонија, владата прогласи вонредна состојба на 18 март 2020 година за целата земја со цел да се спречи ширењето на КОВИД-19. Во текот на вонредна состојба, владата на РСМ одржа 70 седници на кои беа донесени нови одлуки и мерки донесени се за справување со пандемијата. Сепак, особено ранливи категорија која беше целосно исклучена од мерките и беа препораките жртвите на семејно насилство, т.е. жени и деца кои се под зголемен ризик од семејно насилство.

Во првиот месец на вонредна состојба, нема забележано зголемување на пријавувањето на инциденти во семејно насилство. Поради физичко присуство на сторителите во домот, жените не беа во можност да се јават во линиите за помош и поддршка или да пријават насилство. Многу жени веројатно се плашеле да побараат здравствена заштита и медицинска помош поради ризик од инфекција со коронавирус. Многу жени исто така не сакале да ја напуштат насилната средина и да бидат сместени во центрите за кризи и засолништа на жртвите од насилство поради страв од заразување со корона вирусот. Но има и такви жени кои не пријавуваа семејно насилство поради стравот од губење на работното место, по завржувањето на кризните мерки , односно поради стравот од ниски пригоди или економска зависност како директна последива од вондредната состојба и зголемените најави за економска криза.

Центрите за социјална работа, за време на кризните мерки имаа делумно променето време на работа, со голем број од вработени во изолација, но и дел кои работат од дома, што значи дека жртвите немаат постојана достапност на услугите за пријавување на насилство, но и голем број од потребните совети и водство на случајот го добивале само по телефонски пат. Министерството за труд и социјална политика (МТСП) во периодот на кризните мерки постојано апелираше жртвите на родово базирано насилство и семејно насилство да ги користат бесплатните телефонски линии за пријавување на насилството, но во ниту еден

случај не превзема ниту предложи итни мерки за заштита на ова особено ранлива категорија граѓани. Посебно ниту еднаш не апелираше за загриженост за децата кои се сведоци или жртви на семејно насилство, кои имаат целосно лимитирани можности за пријавување, излез од ситуацијата, но и кои се зависти од насилникот.

Министерството за внатрешни работи(МВР) објави дека жртвите на злосторства нема да бидат предмет на санкции доколку ги напуштат своите домови поради насилство во полициската станица. Нема специјално известување за отстранување на сторителите на семејно насилство од домовите. Повторно не беа споменати децата како сведоци или жртви на семејно насилство, како чинители кои итно би имале потреба да го напуштат домот или на било каков начин да алармираат дека имаат потреба од итна помош и интервенција.

Преглед на акците и и чекорите за заштита на жени и деца жртви на семејно насилство преземено од Владата и надлежно главниот штаб за координација на кризи:

- МТСП подготви информативни видеа и флаери за формите на насилство и постојните
- услуги за помош и поддршка на жртвите од семејно насилство;
- Со поддршка на УНДП, 7 општини објавија броеви за пријавување семејно насилство на нивните веб-портали и ФБ-профили;
- МТСП испрати известување до сите општини за итност во постапувањето со случаи на семејно насилство;
- Објавена е врска на www.koronavirus.gov.mk што води до информации за постојни услуги за родово базирано насилство(РН) и семејно насилство (ДВ);
- МТСП информираше дека Центрите за згрижување жртвите на семејно насилство редовно се одржуваат, се дезинфицира и сместувањето на жртвите се третира во согласност со Упатства за организирање карантин во време на пандемија од КОВИД 19 донесени со одлука на Владата. Покрај тоа, МТСП информираше дека сместувачките капацитети за жртвите не се пополнети, но доколку тоа се случи, ќе се обезбеди соодветно решение.
- Националната мрежа подготви посебен протокол за здравствена заштита и безбедно домување за жртви на семејно насилство во центри за жртви на семејно насилство (прифатилишта) и други центри кои обезбедуваат услуги за домување во случај на здравствена криза или пандемија. Протоколот беше доставен до МТСП за понатамошно разгледување и усвојување.
- МТСП објави дека Центрите за социјална работа, на барање на родителот со кого децата не живеат, ќе направат промени во решенијата за гледање според донесените мерки. МТСП апелираше до родителите да се договараат за средбите на децата со другиот родител со кого не живеат, ако е можно, без оглед на одлуката, и во согласност со полицискиот час и ограничувањата на движењето;
- МТСП обезбеди пакети со храна и хигиена за сите регистрирани жртви на семејно насилство, како и за сите самохрани родители во социјален ризик.
- МВР и МТСП за првпат објавија статистика за пријавени случаи на семејно насилство квартал од 2020 година.
- Освен МТСП, ниту едно друго надлежно министерство нема споделено информации за извештаи за насилство или пораки за охрабрување до жртвите

Како што може да забележиме од овој краток преглед , ниту една од кампањите за информирање на жртвите не се однесува конкретно на децата, како тивки жртви во целиот процес , и како активни сведоци.

Според статистиката на МТСП, во периодот од јануари до септември 2020 година се случиле 1.168 насилства, од нив 836 жртви пријавиле насилство во градовите , а 332 во рурална средина. Жртви на насилство биле 51 малолетно девојче и 53 момчиња.

Од 1.168 пријавени случаи, институциите постапиле во 816 случаи, односно преземале соодветни мерки.

Дел од податоците говорат и за влијанието на пандемијата и ограничувањето на слободата на движење врз зголемување на обемот на семејното насилство, особено во периодот на вонредна состојба во земјата. Статистиките на МТСП за месеците мај и јуни 2020 година покажуваат зголемување на бројот на пријави за семејно насилство за 30% повеќе во споредба со 2019 година.

И податоците обезбедени од МВР, покажуваат трендови на пораст на пријавите на поплаки, кривични дела и прекршоци од областа на семејното насилство, со зголемување од по 10, 18 па и 25 проценти, во зависност од категоријата. Кога ќе се споредат податоците за периодот од јануари до јуни 2019 година со истиот временски период од 2020 година, најголем пораст од 25% бележи категоријата „поплаки“ за семејно насилство до МВР. Евидентиран е драстичен пораст на поплаките во 4 градови: во Скопје од 216 во 2019, на 305 во 2020 година; во Велес од 157 во 2019, на 303 во 2020; во Охрид од 78 во 2019, на 130 за 2020 и во Штип од 289 во 2019, на 385 за 2020 година.

Зголемениот број на пријави на семејно насилство неспорно го наметнува прашањето колку од нив биле иницирани од деца , кои биле сведоци или жртви на истото. Токму за таа цел беше контактиран и Првиот Семеен Центар во Град Скопје, бидејќи е специјализирано советувалиште за жртви и сторители на родово засновано и семејно насилство, вклучително и малолетни деца. Според нивните статистики услугата за која што малолетните деца се обратиле, ја добиваат подолго време, т.е. се дава во континуитет, преку советувања со психотерапевт/и.

Според тоа, вкупната бројка во 2020 според целна група - малолетни деца е 72, додека бројката за дадена услуга - посети/советувања според целна категорија - малолетни деца е 158.

Како продолжување на истражувањето за специјализираните услуги за помош на жртвите од семејно и родово базирано насилство во Република Северна Македонија беше исконтактирана и Мрежата за заштита од семејно насилство, кои како дел од своите активности нудат обезбедување на бесплатна правна помош на жртвите на семејно и родово базирано насилство. Во нивните статистики за 2020 година, само едно дете е евидентирано како корисник на бесплатна правна помош за дете кое е сведок на семејно насилство.

Зголемениот број на пријави за семејно насилство во 2020 година го наметна прашањето за состојбата на децата цо 2021 година, кога онлајн наставата речиси стана секојдневие, и нивната изолација од нормалните социјални контакти стана уште поголема. За таа цел беше контактирана и првата бесплатна СОС линија за деца, која е дел од канцеларијата на Народниот правобранител на Република Северна Македонија(0800 88 500), која започна со работа во април 2021 година,со прашање колкав број на деца ги исконтактирале за барање помош при семејно насилство. Одговорот од надлежните беше дека ниту едно дете не ги контактирало

барајќи помош токму за семејно насилство, што јасно говори за запоставеноста на децата како сведоци на семејно насилство, и потребата од јавна кампања за подигање на свеста кај истите, за проблемот, за опциите кои ги имаат, но и начините за барање на помош.

3. ДЕЦАТА, СЕМЕЈНОТО НАСИЛСТВО И СОВЕТУВАЊЕТО НА ДАЛЕЧИНА

Жените кои доживеале родово базирано насилство или семејно насилство често имаат чуство на вина, срам, страв и ниска самодоберба. Односно речиси е невозможно да се справат со нормалниот живот борејќи се со овие последици од насилството. Токму членот 26 од Истанбулската конвенција кој се однесува на заштита и поддршка на деца-сведоци вели:

1. Страните ги преземаат потребните законодавни и други мерки за да обезбедат при давањето услуги на заштита и поддршка на жртвите да се води сметка за правата и потребите на децата-сведоци на сите форми насилство опфатени со Конвенцијата.

2. Мерките преземени во согласност со овој член вклучуваат соодветно за возраста психосоцијално советување за децата-сведоци на сите форми на насилство опфатени со Конвенцијата и обрнуваат должно внимание врз најдобрите интереси на детето.

Затоа овозможување на соодветна поддршка на децата сведоци и жртви на насилство е најважна алатка во борбата со семејното насилство.

Состојбата кај децата кои се жртви или сведоци на семејно насилство е полоша, бидејќи кај нив ранливоста е поголема. Тие сеуште немаат развиен механизам за справување со случувањата, со стресот, препознавање на состојбите, ниту барање излез од истите. Затоа децата често имаат вознемиреност, нарушувања во спиењето, затворање во себе.

3.1. ОНЛАЈН ЗНАК ЗА ПРЕПОЗНАВАЊЕ НА ЖРТВИ

За милиони луѓе ширум светот, затворањето во домот за време на пандемијата со коронавирусот не е само небезбедно туку е и многу застрашувачко. Со оваа мерка за заштита многу деца останаа заклучени во домовите со своите насилни родители.

Децата во домовите поголем дел од времето го минуваат на Интернет, следејќи онлајн настава, но и активно користејќи ги социјалните мрежи.

Бидејќи Интернетот стана единснвената алатка со која комуницираа луѓето додека се изолирано во своите домови, беше креиран „сигналот за помош", што е гест со една рака кој жените и децата (и мажите исто така) можат да го користат на видео повик или лично додека комуницираат за без зборови да покажат дека се чувствуваат загрозено. Движењето вклучува свртување на вашата дланка кон фотоапаратот или лицето, навлегување на палецот во дланката и преклопување на четирите прста над горниот дел од палецот. Тоа е алтернатива за повикување на 911 и испраќа сигнал до никого - полицијата, член на семејството, пријател - „да ве молам дојдете по мене не сум безбеден".Затвореноста во домот со насилникот кој го контролира секое движење на своите жртви ја наметна потребата од нови алатки за барање помош, кои ќе им помигнат на жртвите на злоупотреба.

Пристапот кој организациите за поддршка на жртвите на семејно насилство претходно го користеа за да комуницираат со жртвите, но и да им помагаат во безбедно напуштање на домот, се покажаа целосно неискорисливи во периодот на локдаун, кога жртвите беа затворени во домовите заедно со својот насилник. Знакот за помош била најбезбедната алатка која професионалците ја смислиле, користејќи ја модерната технологија и начини на комуникација, бидејќи во екот на пандемијата речиси секој стана уште позависен од дигиталната технологија како средство за комуникација. Со зголемувањето на инцидентите на семејно насилство низ целиот свет, како последица на локдаунот,но и на емоционалните и финансиските стресови што ги предизвика пандемијата, „знакот за помош" бил првиот кој го започнал отворањето на каналите за комуникација со жртвите без да ги стават на ризик. На овој начин се сопира изолацијата во која живеат жртвите на семејно насилство, да побараат помош, и барем за миг да се почуствуваат дека ја превзеле контролата над својата безбедност и живот.

Професионалците кои работат во специјализираните центри за помош и поддршка на жртвите на насилство веруваат дека „знакот за помош" е почетна точка на надеж на жртвите.

3.2. КРЕИРАЊЕ НА НОВ ПРИСТАП – СОВЕТУВАЊЕ НА ДАЛЕЧИНА

Концептот на испорачување на психосоцијална помош на далечина се развил во почетокот 20тиот век кога голем број на професионалци за ментално здравје започнале да им испраќаат писма за луѓето кои биле нивни пациенти. Користењето на овој вид на комуникација им овозможувало на терапевтите да им обезбедат поддршка , но и да добијат повратна информација од своите клиенти(-DeAngelis, 2012).

Во текот на 20 век испорачувањето на советодавна поддршка бил обогатено со употребата на телефони, но можноста за советување на далечина се развила во 90тите години на минатиот век со развојот на Интернетот. Интернетот само ја потенцирал потребата од брза информација и упатства за постапување за подобро ментално здравје, со што се иницирало и формирањето на Друштвото за ментално здравје на интернет во 2015та година. На почетокот услугите на ова друштво биле само во форма на креирање на водичи за самопомош и групи за поддршка на Интернет.

Во денешно време, формите на интервенција онлајн вклучуваат веб-разговори, инстант пораки, текстови, емаил пошта, видео конференции, но и мобилни апликации. Илјадници веб-страници и хонорарни терапевти нудат услуги за ментално здравје.

Истражувањата покажаа дека онлајн терапиите се ефикасни и генерално подеднакво ефикасни како и терапиите лице во лице.

Изолираностанадецатавовременапандемијаисомеркитезазаштита,сериозно го лимитира пристапот на професионалнците до нив, препознавњето дека нешто им се случува и испорачувањето на ефективна заштита и помош.

Во минатото децата многу често биле препознаени од своите наставници кога покажувале нагла промена во однесувањето или ненадејни агресивни испади, но онлајн изведувањето на наставата го ограничи личниот контакт на децата и со наставниците и со нивните врсници, што додатно ја ограничи нивната способност за развивање на чуство на доверба во некого, реалации и процес на доверување и барање на помош.

Онлајн наставата, но и социјалните мрежи ги направија децата на некој начин заробеници на нивните електорнски уреди : компијутери, таблети и мобилни телефони. Барањето на алатка за помош на децата кои се жртви или сведоци на семејно насилство која ќе биде првенствено онлајн, се наметна како огромна потреба.

Доколу погледнеме во мерките на изолација кои се превземаа речиси во сите земји ширум светот, ќе забележиме дека онлајн наставата е карактеристична за сите нив. Токму оваа состојба треба да ја искористиме за развивање на цел процес на онлајн советување на децата и испорачување на совети за надминување на состојбата во која се наоѓаат. Децата кои биле сведоци на семејно насилство имаат пострауматски синдром појак од деца кои биле директно жртви на траума, поради долгорочната изложеност на насилството во домот. Сторителот на насилството фокусиран на партнерката и членовите на насилство, често себе се декларира како добар и грижлив родител, целосно игнорирајќи го фактот дека насилството во домот се рефлектира директно на децата. Токму затоа работата со деца секогаш всушност подразбира креирање на ефективна подддршка на децата. Тоа подразбира:

Слушајте и потврдете

Секое дете во семејство различно ја доживува насилната ситуација и различно ја толкува истата. Не можеме да претпоставиме дека секој брат или сестра во семејството ќе имаат исти чуства или исти сеќавања за насилството. Затоа е многу важно секое дете да има можност да разговара за своите лични доживувања.

Многу често децата го интернализираат насилството, односно ја интернализираат одговорноста за истото и можеби го слушале насилникот како го повторува често ова. Иако се мали и ранливи децата често водат многу грижа за нивната мајка , кога се одвива насилството и се обидуваат да пронаоѓаат разни начини да ја заштитат.

Во работата со децата затоа токму на тоа се става акцентот, да се тргне чуството на вина на детето за насилството , да му се укаже дека секој е одговорен за своите постапки и има избор како ќе постапи во одредени ситуации.

Често пати децата сакајќи да ја заштитат мајката се чуствуваат повикани да интервенираат меѓу неа и насилникот, што може да заврши со здобивање на физичка повреда. Затоа треба да им се објасни потребата да се заштитат, да не се впуштаат во небезбедни ситуација за да останат во состојба да побараат помош од трето лице, но на начин кој нема да покаже дека им судите или не ги разбирате нивните чуства и ставови за таа ситуација.

Креирајте безбеден план

Работете со детето во процесот на зајакнување со целосно отстранување на нивното чуство на одговорност за насилството, а токму со тоа ќе ја зајакнете нивната способност за донесување на позитивни одлуки во моментите кога се сведоци на насилство.

Со развивањето на безбеден план децата може да го испланираат со ваша помош секој одговор на насилните ситуации кои може да се појават во домот, а тоа им помага да се чуствуваат побезбедно и посигурно. Покрај охрабрувањето за пронаоѓање на безбедни места во куќата за сокривање во случај на ескалација

на насилството, но и охрабрување за разговор со некој возрасен од нивната околина на кој му веруваат.

ЗАКЛУЧОК

Со истражувањето на изложеноста на децата на семејно насилство, како сведоци или како жртви, но и со истражувањето на статистиките колку од нив се охабриле да побараат помош токму во екот на локдаунот и борбата со КОВИД 19, повеќе од јасно ни е дека мора да работиме на подигање на јавната свест. Токму децата се оние кои се најранливи под притисокот на семејното насилство, но и оние кои трансгенерациски може да ги пренесат негативните последици од истото. Република Северна Македонија, мора да работи повеќе на јавна кампања токму за освестување и охрабрување на децата да го препознаат семејното насилство, но и да го пријават. Децата мора да ги научат сите алатки за помош, и дека токму тие алатки се оние кои ќе им помогнат на нив, нивните браќа и сестри, но и на родителот кој е жртва. Институциите се оние кои крајно време е да го уважуваат пријавувањето, сведочењето на децата, дури и кога истото е примарно, односно детето е она кое прво ги контактира. Популаризацијата на СОС линиите за помош токму на децата жртви, но и алатките за онлајн помош и советување, се единствените кои може да помогнат во стекнување на доврбата на децата во овој чуствителен период, но и оние кои може да ги наведат децата да функционираат мудро, тактички и заштитнички првенствено за себе, а потоа и за своето семејство.

Развивањето на специјализирани услуги кои ќе бидат првенствено наменети за децата кои биле сведоци или жртви на семејно насилство, е должност токму на цивилниот сектор. Тие се оние кои мора да започнат потрага по иновативни решенија за справување со виктимизацијата, која се заканува да добие поголем замав дури и во овие мигови кога се навестува крајот на пандемијата.

Иако првичниот впечаток беше дека зголемениот број на случаеви на семејно насилство е само акутна појава која е директна последица на мерките за справување со пандемијата од КОВИД 19, сепак за опоравување од нив се можеби потребни години, што повторно ја нагласува потребата од превентивна работа и креирање на долгорочни државни стратегии за работа со деца жртви или сведоци на семејно насилство. Клучно е да научиме што е можно повеќе од оваа катастрофа, но и да се подготвиме за идни кризни ситуации со пресметување и превземање на неопходните мерки за овозможување на децата и адолесцентите раст, развој и напредок во општество кое веројатно ќе биде многу различно од претходно, но во кое одбраната на нивните права и благосостојба ќе продолжи да биде приоритет.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Natasha E. Latzman ,Cecilia Casanueva ,Julia Brinton, Valerie L. Forman-Hoffman - "The promotion of well-being among children exposed to intimate partner violence: A systematic review of interventions"
2. World Vision International - "Aftershocks Perfect Storm Millions More Children Face Violence Under Lockdown and into the 'New Normal'"
3. UNFPA - "Impact of the COVID-19 Pandemic on Family Planning and Ending Gender-based Violence, Female Genital Mutilation and Child Marriage"
4. Child Rights Now!- "Ending Violence against Children and COVID-19"
5. Јасна Оровчанец Аранѓеловиќ , Гоце Коцевски –„Компаративна анализа на законодавството посветено на заштита на децата од насилството помеѓу нашата земја и земји со контекстуални сличности"
6. Глас против насилство - „Dealing with Violence Against Women and Domestic Violence in the Western Balkans During and Following the COVID-19 Health Crisis"
7. UN Women – "Impact of the COVID-19 pandemic on specialist services for victims and survivors of violence in the Western Balkans and Turkey"
8. Melissa M.. Stiles – "Witnessing Domestic Violence: The Effect on Children"
9. Noemí Pereda ,Diego A. Díaz-Faes – "Family violence against children in the wake of COVID-19 pandemic: a review of current perspectives and risk factors"
10. Roje Dapić M, Buljan Flander G, Prijatelj K.- "Children behind closed doors due to COVID-19 isolation: abuse, neglect and domestic violence"
11. Andrew M.Campbell – "An increasing risk of family violence during the Covid-19 pandemic: Strengthening community collaborations to save lives"
12. https://www.signalforhelp.net/#About

364.63-027.553-055.2-058.6:159.9.01

Доц. д-р Слаѓана Анѓелкоска
Доц. д-р Елизабета Спироска
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

НАСИЛСТВО ВО ПАРТНЕРСКИТЕ ОДНОСИ И ВО СЕМЕЈСТВОТО

АПСТРАКТ: Интерперсоналното насилство можеме да го препознаеме како семејно насилство или насилство во заедницата. Семејното насилство преставува универзална, глобална социопатолошка појава и криминолошки феномен кој е присутен во сите култури, сите друштва. Жртви на семејното насилство може да биде било кој член од семејството, но според статистиките во Р.С.Македонија најголем број на жртви на семејно насилство се жените. Важно е да се знае дека насилството може да и се случи на секоја жена, тоа не е јавува како последица на однесувањето на жената, туку тоа е последица на системот на патријахатот каде што мажите ја имаат и ја одржува целата моќ.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: насилство, семејно насилство, партнерски осноци, жртва

VIOLENCE IN RELATIONSHIPS AND IN THE FAMILY

ABSTRACT: Interpersonal violence can be recognized as domestic violence or community violence. Domestic violence is a universal, global socio-pathological phenomenon and criminological phenomenon that is present in all cultures and societies. Any family member can be a victim of domestic violence but according to the statistics in R.N. Macedonia, the largest number of victims of domestic violence are women. It is important to know that violence can happen to any woman. It is not a consequence of a woman's behavior, but it is a consequence of a patriarchal system where men have and maintain all power.

KEYWORDS: violence, domestic violence, partnership grounds, victim

ВОВЕД

Семејството преставува основна единица на едно социјална заедница, која треба да создаде услови за правилен и прифатлив развој на секој поединец во заедницата. Интензитетот на кохезивните сили и квалитето на интеракција на нивните членови го прави семејството средина која е адекватна или неадекватна на нејзината примарна функција – воспитно-образовна.

Во зависност од квалитето на интеракциите во семејството се создаваат физички, здравствени, морално и психо-социјално дефинирани поединци кои го наоѓаат своето место во семејството и општеството. Тоа подразбира постоење на адекватни, социјално позитивни и прифатливи улоги и културни модели како идни носители на примарните семејни функции.

Дисфункцијата во секој од сегментите на културните модели ја нарушуваат целината и создаваат простор за социјална и семејна патологија. Една од патологиите во општеството е семејното насилство.

Теоретската основа на семејното насилство настаната е на основа на бројни женски движења, во седумдесетите години на минатиот век, со јасно одредени барања за измена на приодот кон насилството кое се јавува во семејството.

Имајќи во предвид дека семејното насилство ги допира сите домени во социјалното опкружување, оваа појава се објаснува од неколку аспекти: психолошки, социјален и правен. Имајќи ја во предвид структурата на семејното насилство и суштината на овој труд, акцент е ставенм на психолошкиот аспект кон семејното насилство.

Психолошки теории за семејното насилство

Насилството во семејството, гледано од аспект на психолошките теории преставува индивидуална појава кои своите причини ги наоѓаат во индивидуалните црти на личноста сторител на насилството како и во цртите на жртвата во насилството.

Според теоријата на мазохизам кај жената, некои жени се мазохисти, бидејќи се свесни и доброволно прават избор на партнер насилник(Mullender, 1996); нивниот избор на таков партнер потекнува од желбата да бидат малтретирани. Најголем доказ на застапниците на оваа теорија е тој што жената не го напушта насилниот однос, дури и во ситуации кога насилството ќе завземе големи размери. Однесувањето на овие жени е научено, културно и социјално условено однесување, доколку во односите во примарното семејство било присутно насилство врз мајката од страна на таткото (Nikolić-Ristanović, 1989). Иако оваа теорија емпириски не е докажана, од индивидуалната работа на лицата во центрире на социјална работа се добив податок дека жртвите жени во најголем процент велат дека како деца биле индиректни жртви во своето примарно семејство и биле сведоци на насилството извршено врз нивните мајки.

Теоријата на патологија на насилник го застапува ставот дека насилникот има некоја патологија во себе, а тоа може да биде ментална болест, психопатологија, невроза, низок степен на контрола. Оваа теорија е критикувана бидејќи од истражувањата се покажало дека мал процент на насилници, насилството го вршат како резултат на психички пореметувања, а многу поголем процент на насилници, насилството го вршат водени од други причини (Gelles, 1997).

Современите психолошки теории на насилство во семејството ориентирани се кон концептот на социјалното учење (O' Leary, 2000). Насилството доживеано во детството често се наведува како причина за вршење на насилство врз идната сопруга.

Следната теорија која што го објаснува насилството во семејството е теоријата на научена беспомошност која прави обид да го објасни ставот на жената жртва која и покрај претрпеното насилство сепак останува во домот заедно со насилникот. Според оваа теорија, за постоење на беспомошност не е пресудна објективната состојба на ситуацијата, туку субјективното доживување, односно верувањето на жртвата дека повеќе немаат контрола над сопствениот живот. Во процесот на социјализација жената се учи на традиционалната улога во семејството и малата контрола над својата реалност. Овој традиционален став го објаснува ставот на жената да остане со насилникот и покрај доживеаното насилство. Оваа теорија става акцент на психолошките карактеристики на жената жртва на насилство, а тоа се: низок степен на самопочитување, негативно мислење за себе, ниска самодоверба и депресивност, прифаќање на стереотип на

женската улога и наученоста да биде послушна, подредена, понижена, зависна, благодарна, тивка, несебична и т.н. (Nikolić-Ristanović, 1989).

Теоријата на преживување тргнува од ставот дека жената во текот на постојаното трпење на насилството активно се во потрага на барање на помош. Помош нема, но жената не се откажува. Во суштина на оваа теорија се наоѓа пропорционалноста помеѓу барање на помош и ескалација на насилството. Дали ќе побара помош, кога и на кон начин зависи од материјалната ситуација во која се наоѓа, поврзаноста (емоционалната и еконкмската) со партнерот, бројот на деца, злоставувањата доживеани во детството и други фактори.

Психолошките теории се само еден аспект во објаснувањето на семејното насилство, бидејќи семејното насилство преставува социјален проблем на него мора да гледаме од мултидисциплинарен пристап со што ќе се добие целосна слика за појава на оваа социјална патологија.

Дефинирање на насилство врз жената

Насилство врз жената е секој чин кој што се прави против нејзина волја, а кој придонесува до психичко, физичко, сексуалноо или економско загрозување. Наслникот може да биде било кој член во семејството (маж, син, татко, брат,..) или било кој друг (пријател, познаник, шеф, колега...) или пак непозната машка особа. Важно е да се знае дека насилството може да и се случи на секоја жена и дека насилството не е јавува како последица на однесувањето на жената, туку тоа е последица на системот на патријахатот каде што мажите ја имаат целата моќ, а насилството е начин мажите да ја одржат таа моќ. Насилствот врз жената е злоупотреба на моќта на еден пол врз другиот и тоа е присутно низ историјата од сите друштвени заедници се до денес.

Зашто се случува насилството?

Најчесто секое општество ја прифаќа тезата дека семејството е приватна работа. Меѓутоа со оваа теза насилството во семејството се премолчува и оние кои внатре во семејството имаат помала моќ, а тоа се жените и децата ја губат можноста да имаат поддршка и да излезат од насилствот. Мажите се научени да доминираат во семејството, а понекогаш тоа го прават насилно. Децата кои што растат во семејства во кои има насилство не познаваат поинаков начин на комуникација и таквиот начин на комуникација и однесување ќе го усвојат како нешто нормално и во иднина како возрасни деца ќе го применат во своето семејство како насилници или како жртви на насилство.

Статистиките покажуваат дека жртва на насилство може да биде било која жена, без разлика на годините и на образованието, материјалната ситуација или националноста. Меѓународното женско движење покажало дека насилството врз жената преставува глобална појава и има иста динамика во сите култури, со тоа што во некои облици во одредени заедници е различно, па може да сретнеме освен тепање на жената и палење на жената, убивање поради насилство, сечење на деловите на телото, каменување на жената и тн.

Кој се насилниците?

Насилник може да биде било која машка особаа од било која професија, ниво на образование, материјална ситуација, националност. Најчесто насилниците тешко е да се препознаат бидејќи се прифатени од страна на социјалната средина

и професионалното друштво. Според многуте истражувања насилникот е особа која што во своето детство и самата била жртва на насилство или во периодот на својот раст и развој живеела со семејство во кое било вршено насилство. Ваквиот модел на однесување е научен и пренесен од една на друга генерација.

Насилникот во своето однесување применува најразлични манипулативни техники за да ја задржи жртвата во трамките на семејството и да и го ограничи нејзиниот слободен простор на функционирање и самостојно донесување на одлучи.

Некои од начините како насилникот ја држи жртвата во својот обрач на долготрајно насилство се:

Изолација

Мажот кој е насилен со примена на разни методи ја изолира жената од примарното семејството, пријателите, надворешниот свет. Изолоацијата може да се јави во многу облици: исклучување на телефон, заклучување на жената во домот, упатување на навреди кон жената пред пријателите, одземање на личните документи.

Момент на „Нежност“

Мажите кои се насилници имаат моменти кога се љубезни и нежни се до следниот чин на насилство. Купуваат цвеќе, парфеми и разни подароци, знаат да ја однесат жртвата на прошетка. Таквото позитивно однесување и ветувања на жената и влева надеж дека ќе се промени, но со тек на време овие моменти се се поретки а насилството се почесто.

Потполна контрола

Целта на насилниот е контрола врз жената. Насилниот најчесто се зазема позиција во семејството како контролор кој одлучува во сите ситуации кога станува збор за животот на жената. Тој одлучува што треба жената да прави, што треба да зборува, што да мисли, кога да телефонира , колку пари и се потребни. Жената најчесто мора да му дава отчет за се што прави. Оваа контрола и е преставена како доказ за неговата љубов и грижа за неа.

Заплашување

Заплашувањето е една од успешните техники за контрола. Насилникот со контролата постојано ја заплашува жената. Некои од заплашувањата се: ќе ти ја запалам косата, ќе те фрлам од прозор, ќе те исечам на парчиња, ќе те пронајдам каде и да одиш. Често заканите може да се однесуваат и за децата или блиските особи на жртвата: родители, браќа, сестри.

Причини поради кои жената останува заедно со насилникот

Има многу причини поради што жената останува заедно со насилникот, тоа најчесто се случува бидејќи:

- Никој не ја поддржува,
- Бидејќи никој не и верува,
- Бидејќи другите бараат вина во неа
- Бидејќи законските процедури траат многу долго,
- Бидејќи има страв од насилникот,

- Бидејќи нема доволно материјални средства
- Бидејќи нема каде да оди,
- Бидејќи има деца и стравува да не и ги земат,
- Бидејќи се страми што ќе пом,ислат луѓето,
- Бидејќи е емотивно зависна од партнерот,
- Бидејќи се грижи за насилникот,
- Бидејќи верува дека ќе биде подобро

Тоа што жената-жртва треба да го направи за да излезе од обрачот на насилникот е следново:

Разговарајте со некого – излезете од молчењето

Жртвата треба да зборува за својот проблем со блиска особа во која има доверба, да зборува колку што може и кога има потреба за тоа. Раскажувањето на болните чувства кои би сакале да ги заборавиме ни помага да ги поврземе изолираните доживувања во целовито искуство. Искуството стекнато со насилство не се заборава, но неговата болна димензија може да се намали. Важно е жртвата да излезе од молчењето, Чутењето нема да ја спаси, а насилникот профитира од нејзиното чутење, бидејќи тоа му дава слобода да продолжи со насилство.

Верувајте во себе, Вреднувајте се – ставете се себе во центарот на светот

Многу е важно жртвата да донесе одлука да верува во себе и да го вреднува трудот кој го вложила во подигање на децата и семејството. До сега вложувала во другите, но време е да почне да вложува во себе. Најважна е таа самата. Живеејќи долги години во насилство обично самодовербата и опаѓа, исцрпена е и ја има изгубено довербата во себе. Сето тоа е возможно повторно да го поврати, но доколку верува во себе и доколку почне да работи на себе.

Сакајте се – Бидете нежни кон себе

Доколку жртвата трпи долготрајно насилство и верува дека тоа нема да се промени, потребно е да се сака себе си. Нејзиното искуство за насилствот е многу позначајно од било чиј совет, треба да го вреднува своето искуство, доколку сфатила порано дека од насилството треба да излезе, важно е да прифати дека дала се од себе за да го спаси семејството и да не се казнува себе си за било која нејзина одлука.

Дајте си на себе простор и време - најдете мрежа на поддршка

Насилникот најчесто работи системски во изолирањето на жената. Затоа е важно жртвата полека да воспостави контакт со старите или нови пријатели. Да си даде себе си простор, да донесе одлука да направи нешто што сака за себе и што не зависи од другите.

Донесете одлука

Излегувањето од мрежата на насилникот е долг процес со среќен крај. Овој процес започнува со донесување на одлука и упорност. Секој мал чекор кој сте го направиле за себе многу е важен за вашата самодоверба.

Документирајте ги своите повреди – собирајте докази

Жртвата треба да оди на лекар при секоја повреда и да земе потврда за повредата. Пожелно е да ги фотографира повредите. Со тоа ќе има доказ во случај ако го пријави насилството.

Пријавите во полиција

Жртвата веднаш треба да го пријави насилството во полиција. Полицијата е должна да реагира за поднесена пријава по службена должност - кога ќе се пријави насилствот полицијата треба да поднесе кривична пријава. Таа пријава полицијата ја доставува до надлежните органи, обвинителство и обвинителството одлучува дали ќе ја продолжи постапката или не. Важно е жртвата да има доказ за доживеаното насилство: лекарска потврда за телесните повреди, сведок за случувањата, фотографија. Најчесто пријавувањето е тешка одлука, но тоа е првата одлука која што треба да ја донесе секоја жена која е жртва на насилство .

ЗАКЛУЧОК

Превземање на одредени активности во едно општество кои ќе придонесат за нејзиниот развој и подобрување на квалитетот на живот на жителите на тоа општество во голема мера е поврзано со појавите со кои се оневозможува добриот развој на поединците и заедницата во целина. Тоа се појави кои го загрозуваат животот, здравјето и сигурноста на поединците, сигурноста во семејството, како и функционирањето во заедницата и пореметениот систем на вредности.

Насилството во семејството преставува една од таквите појави. Насилството преставува кривичен, криминолошки и социопатолошки феномен кој има штетно влијание на сите културни, религиозни и социјални граници. Според Конвенцијата за спречување и борба против насилство над жените и насилство во семејството „насилство во семејството означува секое дело на физичко, сексуално, психичко, односно економско насилство до кое доаѓа во рамките на семејството или домачинството, односно помеѓу сегашните или бившите сопружници или партнери, независно од тоа дали сторителот дели или не дели исто место на живеење до жртвата".

Најчесто пријавени жртви на семејно насилство се припадниците од женски пол, нивната немоќ да се справат и да излезат од канџите на насилникот придонесува тие да останат во рамките на семејството во кое го трпат насилството. Нивната немоќ ја зголемува моќта на насилникот. Поради тоа целта на овој труд беше да се подигне свеста кај жената- жртва дека единствен сопственик на нивниот живот се тие самите и дека во целиот општествен систем не се сами и имаат правна, социјална и психолошка поддршка која со своите ресурси ќе и понуди една целосна заштита и сигурност. На жртвата ќе и се обезбеди содветен амбиент и социјално опкружување во кое нема да биде изложена на насилство со што жртвата ќе се чувствува сигурна покрај социјалната поддршка на сите ресурси во една заедница.

ЛИТЕРАТУРА

1. Allardt, E. (1993). Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of the welfare research. In M. Nussbaum, A.K Sen (Eds), The quality of life (pp. 88-94). New York: Oxford University Press.
2. Altschuld, J. W. & Kumar, D. D. (2010). Needs Assessment: An Overview. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
3. Bancroft, L. & Silverman, J. G. (2004). Assessing abusers' risks to children. In P. G. Jaffe, L. L. Baker, & A. J. Cunningham (Eds.), Protecting children from domestic violence: Strategies for community intervention (pp. 101-119). New York, NY: Guilford Press.
4. Gelles, R. J. (1993). Constraints Against Family Violence; How Well Do They Work? American Behavioral Scientist, 36(5), 578-586.
5. Gelles, R. J. (1994). Introduction: Special issue on Family Violence. Journal of Comparative Family Studies, 25(1), 1-6.
6. Gelles, R. (1997). Intimate Violence in Families. London: Sage Publications
7. Ignjatović, T. (2009a). Postupanja profesionalaca kao uslov smanjenja sekundarne viktimizacije žrtava partnerskog nasilja u porodici. Temida, 12(2), 33-47.
8. Ignjatović, T. (2009б). Pretpostavke za uspostavljanje modela zaštite od nasilja u partnerskim odnosima. Socijalna misao, 16(3), 85-99.
9. Nikolić-Ristanović, V. (1989). Žene kao žrtve kriminaliteta. Beograd: Naučna knjiga
10. O'Leary, K. D. (2000). Are women really more aggressive than men in intimate relationships? Comment on Archer (2000). Psychological Bulletin, 126(5), 685–689.

141.32:123.1

Кирил Трајчев
МСУ „Г. Р. Державин“ Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

ЗА СЛОБОДАТА И ТЕГОБНОСТА - НАВРАЌАЊЕ КОН САРТР

АПСТРАКТ: Големиот француски филозоф, писател и интелектуалец Жан – Пол Сартр како појдовна позиција во својата мисла ги има човекот и егзистенцијата. Еден од централните проблеми на неговото промислување е и прашањето на слободата. Според него човекот е осуден да биде слободен. Тегобноста е во фокусот на неговата егзистенцијално – феноменолошка анализа. Самата тегобност според Сартр ни го дава односот помеѓу она што поединецот во одреден момент е и она што ќе биде подоцна во животот. Во овој концепт тегобноста е всушност антиципација на ништоста, стравот од празнината и обид таа празнина да се надвладее. Според Сартр тегобноста е секогаш околу нас. Таа претставува состојба на неизвесност, кога човекот не знае што да прави со себе. Во еден ваков концепт тегобноста е иницијатор на интроспекции, таа го приморува човекот на авторефлексивност.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: Жан – Пол Сартр, егзистенција, слобода, тегобност

ABOUT FREEDOM AND NAUSEA - REMINISCENCE TO SARTRE

ABSTRACT: The great French philosopher, writer and intellectual Jean-Paul Sartre as an essential point in his thought has the human and the existence. One of the central problems of his deep consideration is the question of freedom. According to him a human being is condemned to be free. The grief is in the focus of his existential and phenomenological analyze The grief itself according to Sartre presents the relationship between the individua in a particular moment and the individua in the later life. In this concept the grief is actually an anticipation of nothingness, the fear of emptiness and a try the emptiness to be overwhelmed.
According to Sartre the grief is always around us. It presents a state of uncertainty, when a human being doesn`t know what to do with himself. In a concept like this one, the grief is an initiator of introspections, it forces the human being to auto reflection.

KEYWORDS: Jean-Paul Sartre, existence, freedom, nausea

Егзистенцијализмот влегува на вратата на интелектуалните и културни струи на дваесетиот век непосредно по Втората светска војна, како целосно нов и автентичен правец. Своите најизразени манифестации ги има во филозофијата и книжевноста, а подоцна свои рефлексии ќе пројави и во социјалната мисла, уметноста, психологијата и други дисциплини. Со најеклатантен и најсуптилен израз ќе се јави во француската филозофска и научна мисла. Филозофијата на егзистенцијализмот се обидува да ја определи смислата на човековиот живот преку ангажирање. Една од поважните позиции на овој правец е дека начинот на човековото постоење е единствениот примерен пристап кон самото битие.

Особено значајно место во егзистенцијалистичката мисла зазема францускиот филозоф и писател Жан – Пол Сартр. Тој е маркантно име во историјата на современата интелектуална епоха воопшто. Во својот популарен текст „Егзистенцијализмот е хуманизам" Сартр вели: „ под егзистенцијализам подразбираме учење кое го прави човечкиот живот возможен и освен тоа објавува дека секоја вистина и секоја акција ја вклучуваат средината и човековата субјективност."[1]

Сартр во своите основни постулати го исклучува Бога, но постои едно суштество кај кое егзистенцијата и претходи на есенцијата. Тој смета дека човекот првин егзистира, се среќава себе, а потоа се дефинира самиот себе.

Според Сартр човекот пред сѐ е проект кој субјективно се живее себе си или она што е проектирано да биде. Човечкото суштество не е ствар меѓу другите ствари. Стварите се определуваат една со друга, додека пак човекот сам себе се определува. Тој самиот одлучува дали ќе си допушти да влезе во некои рамки или не, да биде под влијание на инстинкти, нагони или некои други фактори кои го влечат кон животот. Според Сартр секој човек е празнина за себе и живее во својот личен универзум. Секој од нас размислува за клуч, бидејќи е затворен во сопствената ќелија. Човековите основни искуства се начини на кои ја чувствува празнината: срам, несигурност, збунетост, немање самодоверба и слично. Сѐ што човекот прави е насочено кон тоа да се побегне од трагичната самосвест за празнината. Меѓусебните односи се пред сѐ предмет на конфликт поради тоа што празнината не може да се совлада, а деструктивниот нагон според Сартр е обид да се доживее сопствената слобода, да се биде чинител, а не жртва.

Кога зборува за другиот Сартр тоа го прави во една мизантропска форма тврдејќи дека другите се пекол. Другиот го разорува мојот свет, создавајќи си за себе свој свет, чиј центар повеќе не сум јас. Другите го дефинираат нашето его, тие се услов за нашата егзистенција, бидејќи човекот не може да биде нешто (добар, лош, забавен, досаден и сл.) ако другите не го потврдат тоа. За да се дојде до било каква вистина треба да се помине низ другиот. Другите се неопходни за нашата егзистенција и за нашата свест за себе. Својата суштина не можеме никогаш во потполност да ја определиме. Не постои една универзална суштина т.е. човечка природа, но постои една човечка универзалност, а тоа е можноста. Самите можностите имаат свој објективен и субјективен аспект – објективен бидејќи се среќаваат насекаде, а субјективен бидејќи човекот ги живее. Тие самите не се ништо ако човекот не ги живее. Градејќи се себе ние ги избираме и другите, а човекот секогаш гради и избира. Сартр тврди дека е невозможно да не се избере нешто (дури и кога не се избира, пак се прави избор). Тој вели дека мораме да преземеме одговорност за својот избор и дека оној кој тврди дека дека на избира, оној кој застапува некаков детерминизам не е чесен човек. Според него слободата е темелот на сите вредности, но сепак нашата слобода зависи и од другите.

Правејќи парафраза и повикувајќи се на познатите зборовои на Достоевски и монологот на Раскољников од романот „Злостор и казна"[2] кој смета дека сѐ би било дозволено кога Бог не би постоел, Сартр тврди дека нема детерминизам и дека човекот е слободен, дека самиот човек е слобода, односно дека е осуден да биде слободен. Еднаш кога е фрлен во светот, човекот е одговорен за сѐ што прави, тоа е неговиот категорички и морален императив. На забелешките дека е

1. Žan – Pol Sartr, „Egzistencijalizam je humanizam", во Filozofski spisi, Nolit, Beograd, 1981, стр. 260.
2. Фјодор Михајлович Достоевски, Злостор и казна, Табернакул, Скопје, 1993.

премногу субјективен, Сартр одговара со констатацијата дека човекот го избира својот морал, тој себе си се создава.

Сартр заклучува дека човекот секогаш бара некаква цел надвор од себе . Тој тргнува од изворниот очај и смета дека и кога Бог би постоел, тоа ништо суштински не би променило. Зад ова се крие убедувањето на Сартр дека човекот не е објект кој треба да биде (зло)употребуван од страна на Бог, психологијата, психијатријата или пак од некаква современа технологија, а уште помалку да биде објект кого масовната комуникација го трансформира во механички пасивен потрошувач. Есенцијата, вистината, Бог или моралот не постојат доколку човекот не ги создаде со потврдувањето на својата слобода. Во тој контекст Сартр тврди дека егзистенцијализмот всушност претставува оптимизам иако некои тоа обратно го толкуваат.

Во еден свој труд Сартр дава критички забелешки кои се однесуваат на методот на проучување на тогашната модерна психологија. Тој смета дека современата психологија е позитивистичка со тенденција својата епистемологија да ја потпира строго на искуството. Сартр смета дека психологот употребува само два извесни типа на искуство: она кое потекнува од просторно – временската перцепција на телото, како и она кое се базира на интуитивно познание т. е. рефлексивното искуство. Според Сартр токму егзистенцијалната феноменологија дава можност за согледување на мноштвеноста на суштините и фактите преку метод на ејдетска интуиција.

Посебно место во делото на Сартр заземаат егзистенцијалните стравови: стравот од смртта, стравот од досада, стравот од жена и слично. Овие мотиви особено провејуваат во неговиот роман „Тегобност".[3] Преку овој роман може да се следи трансформацијата на стравот во мака, а потоа и во очај, како своевиден епистемолошки напор кој резултира со сјајните описи на нарцистичката депресија на главниот јунак. Основното чувство кое големиот француски мислител го апострофира во своите дела е стравот од егзистенцијата, од животот. Кај Сартр не може да се сретне никаков животен нагон, никаква надеж, туку напротив само изобилство на анхедонија.

Основниот фокус на неговата егзистенцијално – феноменолошка анализа е тегобноста. Самата тегобност според Сартр во суштина е поврзана со односот помеѓу она што поединецот во одреден момент е и она што ќе биде подоцна во животот. Во неговиот концепт тегобноста претставува антиципација на ништоста, стравот од празнината и обид таа празнина да се надвладее. Тегобноста не е во нас, ниту пак далеку од нас, туку околу нас. Тоа е состојба на неизвесност, кога не знаеме што да правиме со себе. Во овој концепт тегобноста е иницијатор на интроспекции, таа го приморува човекот на авторефлексивност. Феноменолошката анализа на тегобноста во манирот на Сартр нѐ доведува до негација на минливоста преку апотеоза на ништоста како трансцендентна димензија. Во концептот на Сартр контингенцијата или индетерминизмот претставува можност за избор, а самото тоа дава можност за целосна слобода. „Ние сме сами, без извинување. Тоа е она што би сакал да го искажам говорејќи дека човекот е осуден да биде слободен. Осуден бидејќи не се создал сам себе, а сепак е слободен, бидејќи еднаш фрлен во светот е одговорен за сѐ што прави."[4] Тегобноста е во директна врска со слободата, бидејќи поединецот може секогаш и секаде да си го предочи

3. Žan – Pol Sartr, Mučnina; Zid; Reči, Nolit, Beograd, 1983.
4. Žan – Pol Sartr, „Egzistencijalizam je humanizam" во Filozofski spisi, Nolit, Beograd, 1981, стр. 267 - 268.

својот живот и да претпостави различни ситуации во кои би можел да се најде. Според ова поединецот станува одговорен креатор бидејќи сам го избира своето суштествување, па токму во таа препуштеност на самиот себе Сартр го гледа изворот на тегобноста. Во тегобноста поединецот се гледа себе како целосно слободен, но истовремено не може да го спречи светот својата смисла да ја добива преку него самиот. Сартр прави разлика меѓу страв и тегобност, при што стравот може да биде насочен кон специфични објекти или настани, додека тегобноста е модус на свеста, рефлексивно разбирање на она што човекот е. Францускиот егзистенцијалист феноменот на слободата го анлизира преку разгледувањето на феноменот на стравот, надоврзувајќи се на сфаќањето на стравот кај Киркегор како страв пред слободата и Хајдегеровата интерпретација на стравот како темелно расположение кое го открива ништото.

Иако Сартр ги отфрлил основните методолошки и идејни концепции на Фројдовата психоанализа, тој сепак во голема мера и во позначајните свои дела (Тегобност, Битие и ништо и други) се служи со психобиографска херменевтика, која што претставува значајана алатка во психоанализата, секако со малку поинаква транскрипција. Значаен е неговиот придонес во рамките на егзистенцијалистичката психоанализа, посебно во врска со проблемот на нарцизмот и описот на механизмот на одбрана. Сартр во својот труд „Имагинарен живот“[5] експлицитно ги анализира патолошките феномени во поглавјето „Патологија на имагинацијата“. Тој во рамките на шизофрениот ентитет ги наведува појавите на илузијата, халуцинацијата, пареидолијата и слично. Тој ја негира тезата дека личноста која халуцинира, на својата фантазија и дава екстериорност и ја проектира својата слика во светот на перцепцијата, сметајќи дека сликата претставува широк поим, која во истиот момент ја означува свеста и нејзиниот трансцендентален корелат. Имено Сартр не го користи вокабуларот на психоанализата и нејзините технички изрази, туку зборува преку јазикот на феноменологијата. Кон неговите ставови се придружуваат дел од антипсихијатрите како на пример Лејнџ и Естерсон. Сартр е прилично интересен во неговите размисли за состојбата на целокупниот психички интегритет во случај на халуциногените илузии. Тој смета дека се исчезнати повисоките форми на психичка интеграција, дека нема хармоничен и континуиран развој на мислите остварен преку лична синтеза. Всушност болниот е сам, неговите мисли се заплеткуваат, синтетичката врска на концентрацијата се заменува со дифузна врска која се карактеризира со пад на енергетскиот потенцијал на свеста и своевидна нивелација на свеста, при што консекутивно и перцепцијата се пореметува, а предметот и субјектот заедно исчезнуваат. Сартр вели дека халуцинацијата претставува појава чие искуство може да биде создадено и со паметење, бидејќи свеста во моментот кога несварниот предмет исчезнал, покажува тенденција дека пред самата себе наидува само на сеќавања. При самиот крај на ова поглавје Сартр заклучува дека во психозите, халуцинациите имаат функционална улога. Болниот се адаптира на својата дисторзија, при што халуцинаторните феномени продираат во јадрото на личноста, а резултанта на општата психопатолошка адаптација е однесувањето на болниот.

Антоан Рокантен, главниот лик од романот на Жан – Пол Сартр „Тегобност“ би можел да се карактеризира како анксиозен лик со присуство на квазипараноична манија. Рокантеновата анксиозност потекнува од иманенцијата на чувствата и ова гледиште поаѓа од претпоставката дека чувствата нам ни се нешто иманентно, тие

5. Žan – Pol Sartr, „Imaginarni život“ во Filozofski spisi, Nolit, Beograd, 1981, стр. 179.

се диспозиција во нас, кои под влијание на одредени околности се активираат и истите можеме да ги манифестираме или сокриеме. Ако би се обиделе да направиме една паралела со Мерсо - галвниот лик од новелата на Албер Ками „Странецот“,[6] ќе може да се заклучи дека Мерсо најповеќе е прогонуван од тегобноста на апсурдот, додека Сартровиот јунак Рокантен пред сѐ е оптоварен со апсурдот на тегобноста. Додека Мерсо одбегнува да рефлектира, да резонира и да извлекува претерани заклучоци, да зборува само колку нешто да каже, Рокантен сѐ што му се појавува, вклучувајки ги и своите чувства, дури и тривијалните феномени сака или поточно има потреба да ги забележи, да ги вреже на хартијата. „Најдобро би било да се запишуваат настаните од ден во ден. Да се пишува дневник за јасно да се види сѐ. Да не се пропушти да избегаат полнења, ситни факти, дури и да се безначајни и да се распоредат.“[7] Со овие зборови започнува романот „Тегобност“ во кој Сартровиот главен јунак води дневник, се обидува да го вербализира своето искуство, да го објасни тоа што го чувствува, со што би ја намалил или избегнал непријатноста од апсурдноста на тегобноста. Во желба за објективизација на својата состојба тој води дневник. Во што се состои апсурдот на тегобноста можеме да заклучиме и од следниов фрагмент: „Тој момент беше извонреден. Јас бев тука, неподвижен и студен, занесен во страотна екстаза. Но среде таа екстаза се појави нешто ново; јас ја разбирав тегобноста, јас ја поседував. Да ја кажам вистината, не си ги изразував прејасно своите откритија. Но ми се чини дека сега би било лесно да се преведат во зборови. Важна е контингенцијата. Сакам да кажам дека по дефиниција опстанокот не е нужен... Сѐ е беспричинско, овој парк, овој град и јас самиот. Кога ќе се случи човек тоа да го согледа, тоа ви ја превртува утробата и сѐ почнува да лебди...“[8]

Апсурдот се состои во тоа што постоиме без причина. Ние сме едно ништо фрлено во светот, еден црв во срцето на битието, кој го подјадува. Околу нас насекаде е битието и полнотата, масивноста на постоењето, а сепак сѐ е без причина. Ако воопшто ја има таа причина за нас е една голема непозната. Тој фактицитет на битието – по – себе од една страна и нашето суштество, нашата личност и едно отсуство на смисла и причина на битието, отсуство кое се регистрира преку нашата сопствена неприсутност од друга страна, тој дијалектички однос на битието и небитието е она што е апсурдно. Тоа е парадокс на човековото постоење, кој егзистенцијално се доживува како ситуација на апсурдот. Затоа Рокантен сѐ запишува, тој сака преку зборови, на своето постоење да му даде значење, во него да внесе некоја нужност, со што би го ублажил апсурдот кој и во неговиот случај доаѓа од тегобноста. Рокантен ја согледува тегобноста уште на самиот почеток на приказната, што го потврдува реферирањето на состојбата во која се согледува апсурдот на тегобноста, а не спротивно. Човечкото суштество е само еден значаен недостаток. Тоа што недостасува е ни помалку, ни повеќе туку самото сопствено суштество. Во тој контекст Сартр заклучува: „Човековата стварност не е нешто што би постоело прво, за да подоцна ѝ недостасува ова или она; таа првин егзистира како недостаток и во непосредна синтетичка врска со она што ѝ недостасува. На тој начин самиот настан преку кој човековата стварност избива како присуство во светот, се сфаќа како свој сопствен недостаток“.[9]

6. Албер Ками, Странецот, Наша книга; Македонска книга; Култура; Мисла, Скопје, 1986.
7. Žan – Pol Sartr, Mučnina; Zid; Reči, Nolit, Beograd, 1983, стр. 7.
8. Исто, стр. 130.
9. Žan – Pol Sartr, Biće i ništavilo I, Nolit, Beograd, 1983, стр. 110.

Сартр целосно бил посветен на природата на човековиот живот и структурите на свеста. Во неговото дело се обидува да ги разработи имликациите на сопственото сфаќање на човекот и неговиот однос кон светот. Тој смета дека човековата положба во светот е парадоксална, бидејќи е слободен, но и одговорен.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Adler, Alfred, Smisao života, Matica srpska, Prosveta, Novi Sad, Beograd, 1984.
2. Bofre, Žan, Uvod u filozofije egzistencije, BIGZ, Beograd, 1977.
3. Frankl, Viktor, Psihoterapija i egzistencijalizam –Smisao i duševno zdravlje, IP „Žarko Albulj", Beograd, 2007.
4. Jalom, Irvin, Smisao života, Psihopolis, Novi Sad, 2015.
5. Martinović, Žarko, „Žan Pol Sartr i psihoanaliza", во Žarko Martinović (пр.), Psihoanaliza i književnost, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1985.
6. Opalić, Petar, Egzistencijalistička psihoterapija, Nolit, Beograd, 1988.
7. Rajar, Žorž,„'Mučnina' Žan-Pol Sartra", Treći program br. 49 proljeće, Beograd, 1981.
8. Sartr, Žan-Pol, Biće i ništavilo I- II, Nolit, Beograd, 1984.
9. Sartr, Žan-Pol, Drame, Nolit, Beograd, 1984.
10. Sartr, Žan-Pol, Filozofski spisi, Nolit, Beograd, 1981.
11. Sartr, Žan-Pol, Mučnina. Zid. Reči, Nolit, Beograd, 1984.
12. Weissberger, Josip, „Ontološki paradoksi Jean – Paul Sartrea", Obnovljeni život god. 30 br. 3, Zagreb, !975.
13. Zurovac, Mirko, „Fundamentalni project (osnovni princip egzistencijalne psihoanalize)", Gledišta god.32 br. 1-2,Beograd,1991.
14. Достоевски, Фјодор Михајлович, Злостор и казна, Табернакул, Скопје, 1993.
15. Ками, Албер, Странецот, Наша книга; Македонска книга; Култура; Мисла, Скопје, 1986.
16. Мићић, Загорка, „Контакти између савремене филозофије и психијатрије", Годишен зборник на Филозофскиот факултет год. 17-18, Скопје, 1966.
17. Сартр, Жан Пол, „Имагинација", Трета програма, бр. 10, Скопје,1982.
18. Силберн, Лилијан, „Празнина, ништавило, бездан", Градац год. 22, бр. 115, Чачак, 1995.

316.624.3-053.6:159.923

Доротея Дунева
Великотърновски университет "Св. св. Кирил и Методий"
Р. България

ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛНИЯТ ИНТЕРЕС ВЪРХУ ЮНОШЕСКАТА ЛИЧНОСТ

РЕЗЮМЕ: Социалното битие е най-съществената част от човешката природа защото оцеляването изисква сътрудничество и взаимопомощ. Основанията да се свързваме с другите идват естествено с емоционалната привързаност към майката, физическата безпомощност на детето, интересът към света. Социалният интерес е част от най-моралните и етически императиви изработени от човешката култура и приемани като продукт на социалното съзнание. Той е елемент на успешното социално адаптиране на юношите, процес, който отразява индивидуалността на личността и нейните усилия да заеме определена роля в обществото. Докладът прави опит да аргументира позитивното влияние на социалния интерес върху юношеската личност, придържайки се към тезата, че „приемането на себе си" изисква „приемане на другите и света" като фундаментално усещане за принадлежност и принос.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: социален интерес, юноши, асоциално поведение

INFLUENCE OF SOCIAL INTEREST ON THE ADOLESCENT PERSONALITY

ABSTRACT: Social existence is the most essential part of human nature because survival requires cooperation and mutual assistance. The reasons to connect with others come naturally with the emotional attachment to the mother, the physical helplessness of the child, the interest in the world. Social interest is part of the most moral and ethical imperatives made by human culture and accepted as a product of social consciousness. It is an element of the successful social adaptation of adolescents, a process that reflects the individuality of the individual and his efforts to play a role in society. The report attempts to argue the positive impact of social interest on the adolescent personality, adhering to the thesis that "self-acceptance" requires "acceptance of others and the world" as a fundamental sense of belonging and contribution.

KEYWORDS: social interest, adolescents, antisocial behavior

Социалният интерес е обществено чувство свързано с изконната, човешка потребност от принадлежност, любов и признание. Връзката със социума започва с прекъсването на пъпната връв и сетивното ни запознанство със света, което е вече част от опита ни. Историческите, културни, икономически и социални константи на времето задават своите ограничения и възможности в рамките на които развиваме своите заложби, превръщаме ги в способности и личен потенциал за социален интерес. Това е една от ръководещите концепции в индивидуалната психология. „Миналото" на социалният интерес е свързано с идеята за потребността от обич и привързаност, а бъдещето с умение да уважаваме себе си, другите и света. Както Тасевска отбелязва, „модерността на

съвременното общество, в контекста на неговата 'отвореност' (демократична уредба) предоставя възможности всеки индивид да излезе извън рамките на своя произход и да постигне социален статус, съответен на неговите амбиции и способности" [Тасевска, 2014:2].

Чувството за общност, Адлер свързва с „ феномен, който най-общо може да се свърже с понятието „Човек" [Адлер,1998:66]. То превъзхожда повърхностния стремеж към индивидуалистично доказване и се аргументира социално, защото се реализира и зависи от групата. Чувството за общност следва логиката на човешка природа. Детето се ражда напълно безпомощно и дълго време се нуждае от физическа, психическа и емоционална подкрепа. Само в границите на отношенията в групата то може да бъде приобщено социално, да развие своя език, навици и способности, и да се превърне в „цялостно, социално същество". Това е процес, който се осъществява,чрез възпитанието. Родителските грижи следват не само динамиката на възрастта, но и тази на обществения живот и социалното приобщаване към него. Чувството за общност няма само защитна функция, то учи на съпричастност, сътрудничество и взаимност, обозначава границите на правата и задълженията. „Възпитанието на дадено дете трябва да се проведе така, че да предизвика възникването на социално чувство и чувство за солидарност в обществото" [Адлер,1998: 31]. Единствено следвайки смисъла на цивилизованата човешка общност може да бъде преодолян стремежа към превъзходство, чувството за малоценност и обезкуражаването, които затрудняват психичното развитие и водят до тревожност и неврози при децата и юношите. Още от раждането детето става част от общност и започва да се свързва емоционално,физически и социално с все повече значими хора. Възпитанието е процесът, който направлява неговото активно участие в дейността на общността, така че резултатите от нея да бъдат полезни от социална гледна точка."Споделената представа за бъдещето дава възможност за избор и създава в индивидите усещането не само по отношение на тяхното минало, но и сигурността в тяхното бъдеще" [Стоянов, Манолов, 2018:58]. Смисълът на морала, нравствеността и изконните човешки ценности е неразбираем и едностранчив, когато човек не развива и разширява границите на своята идентичност в територията на социалното признание и чувството за общностен смисъл. В „Идентичност ,младост и криза" Ериксън свързва его-теорията и социалния прогрес с безспорното от социална гледна точка твърдение, че: „Ако опитът трябва да подкрепя здравия компонент на детското чувство за всемогъщество, то тогава методите на възпитание на детето трябва не само да осигуряват сетивно здраве и непрестанно усъвършенстване, но и да предлагат осезаемо социално признание като техен плод" [Ериксън,2013:72]

Потенциалът на юношата за социален интерес се развива в зависимост от средата и удовлетворява потребността му да принадлежи към социума. Задоволяването на необходимостта от обич и привързаност е основа за изграждане на висока социална мотивация, която е главна противодействаща сила на асоциалното поведение. Тази противодействаща сила е ценна с това, че намалява вътрешноличностните конфликти и е средство за удовлетворяване на други потребности. А.Адлер развива зрялата концепция за Gemainschafts-gefuehl или „социален интерес". Той го описва като вътрешен потенциал, който се развива или научава от околната среда. Основните категории на социалния интерес са отношенията към субсоциални,социални и супрасоциални обекти. Чувството за принадлежност и изграждането на адекватно оценъчно отношение

към средата са пряко свързани с емпатията. За Адлер ползата от увеличаването на социалното чувство е определяща за психологичното здраве на индивида: „Почти е невъзможно да се преувеличи каква е ползата от увеличаването на социалното чувство. Умът се подобрява, защото интелигентността е обща функция. Чувството на значимост се повишава давайки кураж и оптимистичен поглед и се появява чувство на мълчаливо съгласие с обичайните предимства и недостатъци на нашата съдба" [Добрева, 2017:13]. Според Адлер голям брой личностни характеристики са необходими за развитие на социален интерес, включително подбуди, стремежи, емпатия,интерес към другите и обществото, съчувствие, разбиране, сътрудничество. Присъщите интереси се появяват през първата година от живота на детето, докато способността да се цени живота и този на другите се развива много по-късно. Индивидът започва да демонстрира загриженост, да превъзмогва егоизма си, да се учи да приема гледните точки на друг човек. Така социалният интерес към неодушевените предмети преминава в по-висша форма, когато там се появи социален /одушевен / обект. Познавателните изисквания стават по-големи и се насочват главно към хората. Подрастващият насочва вниманието си извън семейството. Ролята на връстниците, отношенията във формалните и неформални групи развиват или погубват ценността на общуването и грижата за другите. В този период връстниците заместват по важност и влияние семейството. Юношите непрестанно се сравняват с другите. Ако в междуличностните отношения преследват строго лични и егоистични цели конкуренцията и стремежа към превъзходство изместват социалния интерес в посока на агресивни и асоциални поведенчески прояви. Юношата постоянно сравнява себе си с непостижим перфектен идеал, измъчван от чувство за малоценност, често „подпомогнато" от родителската и обществена опозиция на абсолютна безпогрешност. Според Адлер „ Единственото спасение от постоянно прокарващото се чувство за малоценност е знанието, че си полезен , което произлиза от приноса за общото благо. Когато това автоматизирано социално чувство е недостатъчно, интересът на индивида е твърде егоцентричен и той чувства, че е безсилен или никой" [Добрева,2017:15]. Чувствителността на юношите към критика е често провокирана от неправилно родителско отношение или от подигравки в училище. Разочарованието и следващите го множество субективни отрицателни усещания могат да бъдат преодолени само чрез акта на споделяне и присъединяване към общност, която да ги приеме и оцени. Чувството за значимост е особено важно за юношеската самооценка и в този смисъл позитивната оценка от дадена общност за тях има стойността на принос. Ето защо принадлежността и приносът се сливат и следват посоката на ценностните нагласи, мотивация, цели и средства на въпросната общност. Ако те са асоциални то юношите избират деструктивните поведенчески модели с цел да бъдат приети или забелязани в групите, които ги отхвърлят. Социалният интерес не изисква краен конформизъм, липса на лична позиция и загуба на достойнство. Куражът да заяви себе си отстоявайки своята независимостта дава възможност на юношата да обърне фокуса на общото внимание към негативни проблеми вътре в общността и по този начин да избегне асоциални решения.

Социалният интерес е пряко свързан с ценностната система на личността, т.е. с индивидуалното оценяване на някого или нещо извън личността в рамките на човешките взаимоотношения. Съчувствието, умението да се носи отговорност за собственото благосъстояние и това на другите се възпитава. Стилът на отношения

в семейството диференцира, ограничава или благоприятства разпростирането на социалния интерес и извън границите на дома. Възможността на младежите да открият присъщите им интереси е важна за психическото им благополучие, за развитието на знания и умения, а оттук и за формиране на здрави междуличностни отношения в професията, приятелството и любовта. Разширяването на социалния интерес през този възрастов период дава възможност за истински социални приноси, свързани с просоциалното поведение към другите и обществото , с уважението към собствената личност, личността на другите и света. Адлер посочва такива форми на социалния интерес като любовта към природата, изкуството и науката. В последните десетилетия това са едни от най-дискутираните от морално –етична, политическа и обществена гледна точка световни проблеми. Присъщият интерес на младото поколение към несоциални обекти и дейности формира у тях отговорност далеч надхвърляща рамките на личностното добруване. Възпитаването в отговорност има смисъл на цялостно разбиране за социалната стойност на живота и свободата да избираме. Тя свързана с идеята за огледалната същност на правата и задълженията като равностойни личностни и поведенчески позиции. Справянето с житейските предизвикателства изправя юношите пред решаващи избори свързани с тяхната социална роля и статус. Осъзнатото право да получаваш блага се реализира, чрез изпълнението на определени задължения в общността. Само по този начин тя може да функционира, а цивилизованото формулиране на очакваните приноси зависи както от отделната личност, така и от общността. Това е особено важно, за да се формира чувство за лична значимост, когато младежите открият социални ценности извън важните за Аз-а ценности и грижи. Способността за дружба, любов и емпатия създава идентификация, надхвърляща егоистичния интерес. Загрижеността за другия пряко влияе върху юношеското внимание и възприятие, върху техния начин на мислене и мотивация. Преходът от социален към супрасоциален интерес е възможен, когато юношата е социално адаптиран, професионално ориентиран и просоциално ангажиран. Тогава логично загрижеността за себе си, ограничения интерес към семейство и приятели преминава в загриженост към добруването на човечеството. Разбирането на свободата, сътрудничеството и взаимното уважението прераства в отговорност и усещане за свързаност с природата и света. Това социално чувство се възпитава през родителски ценностен модел.

Неумението да се сътрудничи и емпатира, Адлер свързва с неврозата. Според него липсата на социална мотивация стеснява напредъка, ограничава полето за действие и индивидът трудно открива дори собствените си присъщи интереси. Това затруднява формирането на чувство за психично благополучие у юношите, така необходимо за преодоляване кризата на идентичността. Липсата на социален интерес води до отчуждение и страх, до неспособност да се чувстваш социално зрял и отговорен. Когато няма формиран присъщ интерес за ценностите извън Аз-а младежите се измъчват от чувство за малоценност, което ограничава дейностите и интересите им. Характерна за тази възраст е крайно пестеливата на алтернативи идея за „всичко или нищо". Юношите отказват съвети и мнения идващи от родители, учители или други авторитетни ментори и дават превес на връстниците си, често също крайно емоционални. Чувството за малоценност намира своята компенсация в свръхамбициозност, която не зачита приносите на другите от общността и по този начин осъжда личността на отхвърляне и ново обезкуражаване. Юношата се стреми да защити заплашения

Аз –образ и да избегне смазващото чувство за малоценност като често избира деструктивни поведенчески стратегии. Съчетанието на лична несигурност с липса на истински социален интерес води до все по-ограничени действия и интереси. Ето защо чувството за общност и съпричастност са част от позитивната мотивация на юношите, определяща конструктивната природа на социалния интерес. Умението да се възприеме и оцени гледната точка на социалните обекти извън Аз-а осигурява базата за мислене, здрав разум, етика, естетика, наука и мъдрост. Желанието за сътрудничество и взаимопомощ, отговорността към другите, природата и света създава в юношите отношение към обществото, което гарантира психическо и социално благополучие.

Сътрудничеството ни с децата е част от позитивна възпитателна стратегия с ясни послания към тяхното бъдеще. Тази стратегия включва създаването на доверителна връзка не само между нас и децата, но и между тях и света. Това се случва през посочването и зачитането на техните приноси в общностите към които принадлежат. В рамките на това сътрудничество се създава отговорността, която става качество на характера и базова ценност от светогледа. Отговорността, разбирана като зачитане, загриженост и принадлежност не само на себе си и семейството, но и на обществото в неговите настоящи времеви, исторически, социални и културни измерения. Юношеството с неговите емоционални взривове и идентичностни лутания изпитва категорична нужда от изразен социален интерес. Младостта има завоевателен ресурс да опознава, търси и превзема. Ако тази естествена сила остане в границите на личното тя ще се разбунтува в тревога, безпокойство и безобектен гняв. Социалният интерес е начин юношите да преодолеят несигурността без стремежът към превъзходство или чувството за малоценност да прераснат в асоциални избори. Това е аргумент в полза на неговата съзидателна посока към личността, другите и света.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Адлер,А.(1998)Възпитание на децата, ISBN 954-8099-13-6
2. Добрева,Ж.(2017)Динамика в развитието на социалния интерес на лица лишени от свобода в образователна среда на места за изпълнение на наказание, Дисертационен труд,Тракийски Университет,Стара Загора
3. Ериксън,Е.(2013) Идентичност,младост и криза ISBN 978-954-320-443-4
4. Стоянов,И., Манолов,М.(2018) Психология на родителските стилове в полето на жизнения смисъл ISBN 978-619-208-151-5
5. Тасевска, Д. (2014). Образование за равни права. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий", 2014. – 254 с.. ISBN 978-954-524-952-5; COBISS.BG-ID 1265751780
6. Adler A., H. L. Ansbacher, R. R Ansbacher (1964) Superiority and social interest, a collection of later writings. Northwestern University Press Evanston, I11
7. Adler A. (1964) Social Interest: A Challenge to Mankind. Capricorn Books, New York.

159.922.72-057.874-056.26/.36:741

Проф. д-р Анита Ристеска
Факултет за психологија
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

ПРОЦЕНА НА ДЕТСКИОТ ЦРТЕЖ КАЈ УЧЕНИЦИ СО ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПОПРЕЧЕНОСТ

АПСТРАКТ: Современото општество става акцент на интелектуалните можности без кои денес, во ерата на нови научни достигнувања не би можеле соодветно да напредуваме. Поради тоа интелектуалната попреченост преставува сериозен и научен проблем на кој што интензивно работат научни работници и стручњаци од целиот свет за да обезбедат услови за враќање на интегритетот на лицата со интелектуална попреченост во општеството. Нејзината комплексност и сложеност бара испитување и истражување на самиот поим, суштината, карактеристиките и можностите за интеграција, социјализација и рехабилитација. Лицата со интелектуална попреченост не само што имаат дефицит во интелигенцијата тие имаат потешкотии и во адаптивното однесување кое се состои од низа практични, концептуални и социјални вештини кои се предуслов за нивна лична и социјална самостојност. За испитување на нивото на интелектуалната зрелост и емоционалната прилагоденост се изврши процена на цртеж човечка фигура, динамичен цртеж, слободен цртеж, цртеж семејство и цртеж со кој се проверува присуството на обликот на интелектуален реализам. Цртежот-човечка фигура (Gudinaf test) не покажа значајни отстапувања на интелектуалната зрелост во однос на нивните наоди и мислења издадени од соодветна стручна комисија. Останатите цртежи јасно ја покажаа емоционалната прилагоденост и личноста на ученикот низ начинот на цртање, начинот на совладување на просторот, употребата на бои и детали.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: интелектуална попреченост, ученици со интелектуална попреченост, интелектуална зрелост, емоционална прилагоденост, цртеж-човечка фигура(Gudinaf test), динамичен цртеж, слободен цртеж, цртеж семејство, адаптивно однесување

ASSESSMENT OF CHILDREN'S DRAWING IN STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

ABSTRACT: Modern society emphasizes the intellectual abilities without which today, in the era of new scientific achievements, we could not progress properly. Therefore, intellectual disability is a serious and scientific problem that scientists and experts from around the world work intensively to provide conditions for restoring the integrity of people with intellectual disabilities in society. Its complexity requires examination and research of the very concept, essence, characteristics and possibilities for integration, socialization and rehabilitation. People with intellectual disabilities not only have a deficit in intelligence, they also have difficulties in adaptive behavior, which consists of a series of practical, conceptual and social skills that are a prerequisite for their personal and social independence. In examination off their intellectual maturity and emotional adeptness, an assessment is made of the drawing of a human figure, a dynamic drawing, free drawing, family drawing and a drawing that checks the presence of the form of intellectual realism.

The drawing-human figure (Gudinaf test) showed no significant deviations of intellectual maturity in relation to findings and opinions issued by an appropriate expert. The other drawings clearly showed the emotional adaptation and personality of the student through the way of drawing, the way of mastering the space, the use of colors and details.

KEYWORDS: intellectual disability, students with intellectual disability, intellectual maturity, emotional adeptness, drawing, drawing-human figure (Gudinaf test), dynamic drawing, free drawing, family drawing, adaptive behavior

ВОВЕД

Под интелектуална попреченост се подразбира состојба на забавен или непотполен психички развој кој се карактеризира со нарушување на оние способности кои се појавуваат во развојниот период а придонесуваат за општото ниво на интелигенција, а тоа се когнитивните, моторните, говорните и социјалните способности. Според правилникот за начинот на водење евиденција и категоризација на децата со попреченост во нашата земја под деца и младинци со интелектуална попреченост се подразбираат: ***„Деца и младинци со потпросечно интелектуално функционирање кое се јавува во развојниот период и е проследено со лошо социјално однесување и отежната социјална интеграција и кои според резултатите од испитувањето на интелигенцијата имаат коефициент IQ од 0до70".***

Според степенот на интелектуалната попреченост и според добиените резултати на тестовите за интелигенција, асоцијацијата(AMMD) ја класифицира интелектуалната попреченост во неколку подгрупи и тоа:

Деца или лица со лесна интелектуална попреченост кои се препознаваат со благо намалување на интелектуалните, говорните, јазичните, моторните и социјалните способности. Овие лица покрај тоа што зборуваат со извесно задоцнување најголемиот број од нив го користат говорот во секојдневниот живот. На стандардните тестови за интелигенција овие лица имаат IQ од 50 -70.

Деца или лица со умерена интелектуална попреченост покажуваат забавен развој и ограничени способности во употребата на говорот, јазикот, моториката како и грижата за себе. На стандардните тестови покажуваат IQ од 35-49.

Деца или лица со тешка интелектуална попреченост поседуваат значително ограничени способности во областа на говорот, јазикот, моторните способности и грижата за себе. Поголем дел од оваа категорија имаат изразени моторни и други пропратни оштетувања кои укажуваат на оштетување во развојот на ЦНС. На стандардизираните тестови IQ се движи од 20-34.

Деца или лица со длабока интелектуална попреченост е најтешка категорија која се карактеризира со изразито ограничени способности за разбирање и прифаќање на барањата или упатствата. Кај овие лица се присутни само рудаментални форми на невербалната комуникација. На стандардизираните тестови покажуваат IQ 20.

ПРОЦЕНА НА ДЕТСКИОТ ЦРТЕЖ

При проценување на интелектуалниот развој на детето се користи тестот на човечка фигура како еден од индикаторите за интелектуалната зрелост на детето но и за проценка на личноста и емоционалната прилагоденост.(Глигоровиќ Буха Џуровиќ,2009)

За испитување на нивото на развојот на децата со интелектуална попреченост во дефектолошката пракса најчесто се користи цртежот на човечка фигура, динамичен цртеж, слободен цртеж и цртеж со кој се проверува присуството на обликот на интелектуален реализам(цртеж:Ручек)

Со анализа на цртежот на човечка фигура се утврдува: Т*ипот на човечката фигура; Пропорции на делови на телото; Детали на човечката фигура кои се оценуваат како: примарни(основни или дефинирани),секундарни(шака, стапало, зеници, уши, коса и некои детали на облека)и терцијални (мноштво на детали). Големина и позиција на човечката фигура на самиот лист хартија.*

Со анализа на динамичниот цртеж се проценува: *репрезентација на акција односно можност да се претстави телото во движење. На цртежот може да се воочи отсуство на презентација на акција, интермедијално ниво и постоење на репрезентација на акција низ јасно прикажување на телото во движење.*

Со анализа на слободниот цртеж се проценува: *богатството на детали и присуство на индивидуален стил.*

Со анализа на цртежот"Ручек" се утврдува присуство на: *транспарентност, просторна организираност, и прикажување на елементи по различни агли. (Глигоровиќ и Вучиниќ,2011)*

МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕ

За да се утврди дека цртежот претставува значаен индикатор на интелектуалниот развој на детето и неговата емоционална прилагоденост спроведено е истражување во кое беа опфатени 25 ученици со интелектуална попреченост од прво до деветто одделение кои се школуваат во посебни паралелки на возраст од 8-15 години.На учениците им беше зададено да нацртаат по четири цртежи(тест човечка фигура, слободен цртеж, цртеж"час по физичка култура"; и цртеж"ученици во училишна клупа за време на час" и цртеж"семејство".

Од вкупно 25 ученика, 10 ученици се со лесна интелектуална попреченост,8 со умерена интелектуална попреченост,7 со комбинирани пречки во развојот според наод и мислење издадено од соодветна комисија. Истражувањето беше спроведено во април 2021 година, бидејќи овие ученици извршуваат настава со физичко присуство.

За да се проучат фазите во развојот на секое дете, да се утврди општиот развој на интелигенцијата и запознавање на личноста на детето и емоционалната прилагоденост се користеше тестот на човечка фигура (Gudinaf test).Цртежите каде може да се препознае човечка фигура се оценуваат со помош на 17 прашања кои пак се состојат од 27 потпрашања. Бројот на добиени поени се множи со три и се собира со 36 месеци. На тој начин се добива умна возраст изразена во месеци која се дели со12 и се добива умна година. Количникот на интелигенција се добива ако умната возраст се дели со календарската возраст и тој број се множи со 100.

Резултатите добиени од тестот не отскокнуваа од она што е назначено во нивниот наод и мислење, со исклучок на неколку ученици. Имено 5 ученика кои се категоризирани со лесна интелектуална попреченост на овој тест покажаа послаби резултати, а додека 3 ученици кои се категоризирани со умерена интелектуална попреченост покажаа подобри резултати. Исто така повеќето цртежи беа мали со не насмеани лица, со отсуство на детали, и без употреба на бои. Динамичкиот цртеж „час по физичка култура“ успешно го нацртаа само 10 ученика. На овие цртежи можеше јасно да се види тело во движење(играње со топка), на неколку цртежи можеше да се забележи индикација за некакво движење-топката е нацртана покрај ногата која пак е издолжена, додека останатите ученици имаа нацртано“деца како стојат а топката е на средина од цртежот“. Слободниот цртеж на учениците со интелектуална попреченост исто така ни покажа отсуство на детали, без шаренило од бои, некаде имаше мали и тешко препознатливи предмети а често кај учениците од одделенска настава и неправилна употреба на бои(стебло на цвет обоено во друга боја наместо зелена).Цртежот „ученици во училишна клупа за време на час“ имаше за цел да покаже просторна организираност и богатство на елементи и нивно прикажување од разни агли. На овие цртежи поуспешни беа учениците од предметна настава. Присуството на транспарентност беше видливо на некои цртежи, на некои можеше да се забележи добра интегрираност на елементи(тетратки, моливи на клупа, ранец на столица).За да ја утврдиме нивната емоционалната прифатливост на учениците им беше зададено да го нацртаат своето семејство(родителите).Овој цртеж имаше за цел да покаже како тие ги доживуваат своите родители и своите браќа и сестри и каде се тие самите во овој цртеж. Имено 10 ученика потекнуваат од биолошки дисфункционални и социјално загрозени семејства, 4 ученици се сместени во згрижувачки семејства, а еден ученик живее со баба и дедо напуштен од родителите. Најчесто на овие цртежи самите ученици се имаа нацртано како стојат сами а додека останатите членови се фатени за рака и се насмеани. Овие цртежи беа исполнети со детали на облека(најчесто мајката), употребени се и бои. Тројца ученика имаа нацртано како сите заедно се држат за рака, насмеани убаво облечени, шаренило од бои а на горниот крај од листот нацртано сонце. Најкарактеристични беа два цртежи на ученици кои потекнуваат од дисхармонични семејства-едниот ученик телата на своите родители ги нацрта во една димензија за разлика од другите присутни на цртежот, а додека еден ученик на овој цртеж самиот се наслика без уста. Во разговор со предметните наставници за овие ученици добив информација дека првиот ученик во училиште секогаш е склон кон расправии, има променливо однесување кон соучениците и не почитува авторитет, а додека другиот ученик често се изолира и не комуницира и соработува со врсниците. Исто така карактеристичен беше и цртеж на ученик кој е сместен во згрижувачко семејство кој себе си своите старатели ги нацрта насмеани во светли бои.

ЗАКЛУЧОК

Водејќи грижа за моторичката страна на детскиот цртеж, начинот на совладување во просторот и улогата на боите во цртежот преку него може да се проучуваат следните проблеми на детето: општиот развој на интелигенција, личноста на детето која ја запознаваме преку цртежот, и како терапевтско средство за деца со адаптивни потешкотии. Во однос на интелектуалниот развој, тестот на човечка фигура (Gudinaf test) не покажа значајни отстапувања во однос на нивните наоди со мали отстапувања. Динамичкиот цртеж ни покажа дека овие ученици не можат со успех да претстават одредена акција-движење, најчесто прикажуваат нешто налик на движење. Слободниот цртеж исто така ни покажа дека нивниот психомоторен развој отстапува од нивната календарска возраст. Истиот успех го имаа учениците на цртежот"ученици во училишна клупа за време на час". Често предметите се нацртани едни врз други и не постои интеракција меѓу елементите. Личноста на ученикот и неговата емоционална прилагоденост јасно беше прикажана на цртежот"семејство". На овие цртежи учениците прикажаа како тие всушност се чувствуваат во своето семејство, кој е оној кој ги прифаќа, со кого имаат конфликт и од какви семејства доаѓаат.

Добиените цртежи можат да послужат како основа за процена на нивниот развој, нивната емоционална прилагоденост и нивното социјално однесување. Во исто време овие цртежи ни укажуваат на потреба за воведување на мултидисциплинарен рехабилитационен индивидуален третман за развој на психомоториката, социјализацијата.

ЛИТЕРАТУРА

1. Aleksandar Cordic, S. Bojanin(2011) Opsta defektoloska dijagnostika, 3 izdanje, Zavod za ugbenike I nastavna sredstva, Beograd
2. Buha, N. Gligorovic M. (2012) Adaptivno ponasanje kod osoba sa intelektualnom ometenoscu-osnovne pojmove, karakteristike i procena, Beograd -Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
3. Светомир Бојанин"Третман покретом и саветовање реедукација психомоторике покрет у психотерапии (2016),Београд
4. Milica Gligorovic(2013)Klinicka procena i tretman teskoca u mentalnom razvoju, Београд

37.015.3:005.32-057.874-055(497.7)
373.5.091.212-055:005.32(497.7)

Кристина Лазаревска, студент на втор циклус студии
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

МОТИВАЦИЈА ЗА УЧЕЊЕ ВО ОДНОС НА ПОЛ КАЈ СРЕДНОШКОЛЦИ

АПСТРАКТ: Мотивацијата за учење е фактор кој ја поттикнува, насочува и одржува активноста на учениците од најниско до највисоко ниво, а посебно е значајна за средното образование како најпроменлив период. Таа е проблем кој заслужува посебен третман и истражувања од повеќе аспекти затоа што е на врвот и ги управува процесите на учење и поучување. Улогата на професорскиот кадар и на стручната актива во средните училиштата се огледува во поттикнувањето и ширењето на мотивацијата за учење. Во трудот е опишан суштински проблемот на мотивацијата за учење на средношколците и истражување кое се однесува на аспектот на полот и мотивацијата за учење во средното образование во државата.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: мотивација, учење, средно образование

MOTIVATION FOR LEARNING IN RELATION WITH GENDER OF HIGH SCHOOL STUDENTS

ABSTRACT: Motivation for learning is a factor that encourages, directs and maintains the activity of students from the lowest to the highest level, and it is especially important for secondary education as the most variable period. Motivation for learning is a problem that deserves special treatment and research from many aspects because it is at the top and manages the learning and teaching processes. The role of the teaching staff in the high schools is reflected in the encouragement and dissemination of the motivation for learning. This paper describes the essential problem of motivation for learning of high school students and research related to the aspect of gender and motivation for learning in secondary education in the country.

KEYWORDS: motivation, learning, secondary education

ВОВЕД

Мотивацијата е бран на активност, бран кој е условен како од гентотипскиот фактор, така и од фенотипскиот фактор, односно средината, конкретно семејството, училиштето и медиумите. Понекогаш се пресликува од родителите и професорите на децата и учениците, најчесто преку секојдневните сопствени примери. Поттикнувањето и одржувањето на љубопитност, вреднување на новите прогресивни сознанија, поддржувањата на нови обиди, новитети, истражувања на нови сфери на учениците е процес на интернализација на мотивацијата за учење и задоволството од учењето.[1]

1. Richard, R. (2019). The Oxford Handbook of Human Motivation. Oxford University Press

МОТИВАЦИЈА ЗА УЧЕЊЕ КАЈ СРЕДНОШКОЛЦИ

Мотивацијата е конструкција што ја објаснува насочената сила на однесување за соочување со сериозни и предизвикувачки околности карактеризирани со иницијатива, насока, интензитет, упорност и квалитет на однесување.[2]

Мотивацијата е посебно значаен психолошки концепт во образованието затоа што ги поттикнува, води и зајакнува учениците да учат и да се подобруваат во нивните академски перформанси кои ќе им го подобрат секојдневно живеење.[3] Мотивацијата е од круцијално значење за учењето бидејќи ги подвлекува сите активности што ги прават учениците, вклучително и градењето знаење за професионалниот, но и за приватниот живот.[4]

Прашање кое заслужува сериозен експлоративен осврт е проблемот на мотивација за учење кој се јавува во формалниот образовен систем. Мотивацијата на учениците постепено се намалува како се зголемува нивото на образованието.

Професорскиот кадар, вклучително психолозите и педагозите посебно се загрижени поради недостаток на мотивација за учење кај учениците.

Недоволната мотивација и ,,присилената,, ангажираност кај учениците резултира со ниски постигнувања, а симултано и со несоодветно однесување на учениците. Истражувања покажуваат дека недостаток на мотивација кај учениците за учење бил идентификувано како притискање од образовните проблем.[5]

Овде проблемот лежи подлабоко во смисла на контурите на наставата кои не поттикнуваат возбуда, љубопитност, активност и апликативност при совладувањето на наставните содржини. Тука се поставува сериозно прашањето за ефективна настава.

Само-мотивацијата на учениците за учење има поголемо значење денес веројатно повеќе од кога било порано, поради фактот дека најголем дел од учениците го доживуваат училиштето како инхерентно, здодевно и фрустрирачко. Професорите се обидуваат да ги научат на теми и содржини за кои не гледаат потреба и не ги доживуваат значајни.

Исто така постои мала поддршка за академски достигнувања од страна на врсниците, а често и во домовите на учениците.

Само-мотивацијата е неопходна кај учениците затоа што многу од задачите што професорите ги задаваат на нивните ученици не се интересни или пријатни. Затоа, стратегиите за мотивацијата треба да се вклопат во секојдневието процес на учење и поучување.

Забележано е во истражувњата дека децата кои се многу мотивирани да учат кога се помлади, често мотивација се расипува како што одат на повисоко ниво. Резултатите откриле дека недостатокот на мотивацијата се зголемувала како што напредувале учениците со оценки. Ова поставува многу прашања во однос на многу аспекти со тоа што се случува со само-концепт на учениците додека продолжуваат во погорните нивоа на образование и ја губат самомотивираноста.[6]

2. Gopalan, V., Bakar, J., Zulkifli ,A., Alwi, A., Mat, R.(2017). A review of the motivation theories in learning. The 2nd International Conference on Applied Science and Technology 2017 (ICAST'17); 2017.
3. Albrecht, JR., Karabenick, SA.(2017). Relevance for learning and motivation in education. The Journal of Experimental Education. 2017;86(1):1–10.
4. Sylvester, J.O. Odanga (2018).Strategies for Increasing Students' Self-motivation. Asian Research Journal of Arts & Social Sciences 6(4): 1-16, 2018
5. Legault, L., Green-Demers, I., Pelletier, L. (2018).Why do high school students lack motivation in the classroom? Toward an Odanga; ARJASS, 6(4): 1-16,
6. Zimmerman, B., Kitsantas, A. (2014). Comparing students' self-discipline and self-regulation measures and their prediction of academic achievement. Contemporary Educational Psychology. 2014;39(2):145–155.

Неколку студии ги анализирале причините и ефектите на мотивацијата. Во Кина во една студија,[7] била испитана врската помеѓу само-концепт и мотивацијата за учење странски јазик, и било утврдено дека тој академски само-концепт бил позитивно и значително поврзан со мотивација за учење.

Додека поновите истражувања покажуваат дека половиот јаз во мотивацијата за учење исчезнува постепено, сепак девојчињата продолжуваат да покажуваат опаѓање на нивото на мотивација за учење, посебно во природно математочките и технички области во средно образование.[8] Литературата покажува дека разни општествени и образовни фактори влијаат на мотивацијата за учење на девојчињата непропорционално со момчињата.[9]

Почетокот на овој феномен се јавува во почетокот на средношколски години и се провејува низ целото средно образование и пошироко од дополнителни бариери, вклучително и општествени стереотипи.[10]

Посебно значање за зголемување на мотивацијата за учење во средно образование има создавањето на условите за поврзаност, автономија и компетентност кои мора да бидат присутни за индивидуално да доживее внатрешно ниво на мотивација. особено работењето во кооперативни групи на задачи кои нудат високо ниво на автономија и соодветно ниво на напредување може да обезбеди оптимално сценарио за зголемена мотивација. Сепак, учениците од двата пола исто така мора да сметаат дека се легитимни членови на мали групи со цел таа хомогена позитивна атмосфера да има позитивен ефект врз мотивацијата.[11]

Во контекст на предметот кој се однесува на мотивацијата за учење, се постави проблем на истражување на мотивацијата за учење и полот кај средношколците. Се постави целта на истражување да се испита дали постои статистички значајна разлика во мотивацијата за учење помеѓу средношколците од женски и машки пол во нашата држава. Се примени техника на скалирање (Motivation and Engagement Scale of High School students MES Andrew Martin за возраст од 12 до 19 години)[12] на кластерски примерок средношколци од градовите Куманово, Битола, Прилеп и Скопје. Видот на средното образование се однесува на четиригодишно средно образование и тоа гимназиско и стручно независно од насоката.

Примероците беа поделени на две групи по 40 средношколци од машки и 40 средношколци од женски пол од прва до четврта година. Временскиот период на истражувањето беше на почеток на второ полугодие во февруари 2020 година. Се работеше се трансферзално истражување кое ги почитуваше сите значајни принципи на етичност при истражувањето како согласност за истражување.

Позначајни резулати кои се добија, укажаа на постоење на средно ниво на позитивна мотивација кај средношколците од машки пол м=17.27 и ниво од м=17.44 кај средношколците од женски пол низ компонентите на: верување во себе, вреднување и фокус на учење.

7. Liu, HJ. The relation of academic selfconcept to motivation among university EFL students. Feng Chia Journal of Humanities and Social Sciences. 2010;20: 207–225
8. Miller, P. H., Blessing, J. S., & Schwarz, S. (2006). Gender differences in high-school students' views about science. International Journal of Science Education, 28(4), 363 – 381.
9. Brooks, R., Brooks, S. & Goldstein, S. (2012). The power of mindsets: nurturing engagement, motivation, and resilience in students. In S.L. Christenson, A.L. Reschly, & C. Wylie (Eds.) Handbook of Research on Student Engagement (pp. 541 – 562). New York, NY: Springer.
10. Meadows, L.A. & Sekaquaptewa, D. (2013). The influence of gender stereotypes on role adoption in student teams. ASEE Annual Conference and Exposition, Conference Proceedings.
11. Dasgupta, N., Scircle, M.M., & Hunsinger, M. (2015). Female peers in small work groups enhance women's motivation, verbal participation, and career aspirations in engineering. PNAS, 112(16)
12. Martin, A. (2018). Motivation and Engagement Workbook. Lifelong Achievement Group

Тест за независни примероци

пол	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
	м	St.dev	t	Sig. (2-tailed)	p
машки 40	17,27	,065	-1,871	,000	,072
женски 40	17,44	,071			

Табела 1. т тест за мали и независни примероци

Показателот на т тестот t =1,871 покажа дека не постои статистички значајна разлика помеѓу мотивацијата за учење кај средношколците во однос на полот.

Поголем број научни сознанија од истражувања во област на мотивацијата за учење и половите се разминуваат.[13] Поранешните истражувања кои наоѓале полови разлики во мотивацијата за учење се однесувале на тоа дека учениците од машки пол имале значително поголема мотивација генерално, а посебно во делот на техничките и математичките подрачја. За мотивацијата на девојчињата е најдено дека е поголема во основно образование и тоа претежно во уметничките подрачја.[14]

Како потенцијална причина за минимизирање на разликите во половите и мотивацијата за учење се претпоставува осовременувањето на наставата во смисла на активната настава и позитивната клима која ја продуцира професорот. Активната настава заедно со своите атрибути обединува се она што е потребно за активирање на средношколците, како интерактивност, тимска работа, истражување, применување, поврзување со реални проблеми. Ова спонатано подгрева се поголема желба за нови сознавања.[15]

ЗАКЛУЧОК

Мотивацијата за учење има големо значање како за училишниот успех, така и за потенцијалниот успех на учениците во општеството.

Резултатите од прикажаното истражување кои покажаа дека не постои статистички значајна разлика на мотивацијата за учење и полот на средношколците треба да иницираат дополнителни истражувања за мотивацијата за учење и во однос на други варијабли.

Опсервирајќи ја мотивацијата за учење како процес кој треба да се одржува неопходно е континуирано нејзино потхранување на секое ниво на образование, а посебно во средно образование како најпроменлив период за младите личности. Во оваа насока се дадени најсовремени тенденции кои се однесуваат на мотивацијата за учење на средношколците. Пред се подлогата за мотивација на учениците почива на самиот професор и стручната актива во училиштата кои ја диктираат ефикасноста на наставата низ нивната способност да ги насочуваат своите ученици кон успехот. Покажано е дека повисоките нивоа на ефикасност во наставата ја потврдуваат мотивацијата и ги подобруваат резултатите од учењето кај средношколците. За потхранување на наставната ефикасност и мотивацискиот капацитет значање има дозволувањето на учениците да воспостават врски помеѓу нивниот личен

13. Trogrlić, A., Šarčević, D., Vasić,A. (2013). Pol i školski uspjeh i motivacija za školsko učenje. Pedagoška stvarnost; 59:332–49.
14. Francis, B. (2000). Boys, girls and achievement: Addressing the classroom issues. London. New York: Routledge Falmer.
15. Freeman, S. et al. (2014). Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. Proceedings of the National Academy of Scientists, 111(23), 8413–8415

живот и наставните предмети. Во оваа смисла значање имаат сознанијата во која средина живеат, со кои предизвици се соочуваат, кои се нивните краткорочни и долгорочни цели, нивните моментални интереси. При примена на она што го научиле на час во реалниот свет, тие ќе можат да видат како нивните наставни теми се релевантни на опиплив начин. Значање има градењето чувство за заедница е кое е поважно од спроведувањето дисциплина. За да им се помогне на средношколците повеќе да се вклучат сво наставата, неопходно треба професорскиот кадар да даде малку од себе, да споделува искуства и да биде емпатичен. Когнитивните способности сами по себе не го одредуваат успехот. Напорната работа и посветеноста на крајот доведуваат до мајсторство и чувство за достигнување.Помагањето на средношколците да постават краткорочни и долгорочни цели со јасни награди. Поставувањето достижни цели може да им помогне да го видат сопствениот напредок и да се возбудат кога ќе следува нов предизвик. Афирмациите за исполнување задачи на одреден рок, постигнување на цел или дури и завршување на проект на време може да бидат значајни и охрабрувачки. Повратните информации се еден од најважните аспекти на образованието, бидејќи тие ја поттикнуваат свеста на учениците за сопственото учење и ги учат вештините за критичко размислување. Но, повратните информации функционираат само кога се конструктивни и конкретни. Фалењето на напорна активност, на пример, ја поттикнува идејата дека се учи и напредува со напорната работа. Помогање на средношколците да го поврзат своето учење со реалниот свет покажувајќи им како се вклопува во нивните идни планови и тоа на начин со отворање дискусии за факултет и професија и поставување задачи за размислување за нивната иднина.Технологијата го смени начинот на учење на учениците и наставниците треба да ги прилагодат своите наставни методи на новите очекувања. Генераците Z се воспитани во дигитална ера каде што обемот на вниманието се скрати и се потребни ,,мултитаскинг,, активности. Користењето дигитални апликации и тоа оние кои се популарни секогаш кога е соодветно може да биде подобар начин за допирање до средношколците повеќе отколку традиционалните наставни методи. Честата промена на начинот на предавање и интеракцијата е процес.

Ентузијазмот е сè уште најдобрата мотивација за учење. Забавата е антитеза на досадата. Различни активности можат да ги охрабрат сите да учествуваат, да им се привле внимание и да ја разбијат монотонијата на рутината. Игрите исто така можат да бидат одлични едукативни алатки, така што забавата и учењето можат да бидат меѓусебно вклучени.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Albrecht, JR., Karabenick, SA. (2017). Relevance for learning and motivation in education. (2017). The Journal of Experimental Education. 2017;86(1):1–10.
2. Brooks, R., Brooks, S. & Goldstein, S. (2012). The power of mindsets: nurturing engagement, motivation, and resilience in students. In S.L. Christenson, A.L. Reschly, & C. Wylie (Eds.) Handbook of Research on Student Engagement (pp. 541 – 562). New York, NY: Springer.
3. Dasgupta, N., Scircle, M.M., & Hunsinger, M. (2015). Female peers in small work groups enhance women's motivation, verbal participation, and career aspirations in engineering. PNAS, 112(16)
4. Francis, B. (2000). Boys, girls and achievement: Addressing the classroom issues. London. New York: Routledge Falmer.
5. Freeman, S. et al. (2014). Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. Proceedings of the National Academy of Scientists, 111(23), 8413–8414
6. Gopalan, V., Bakar, J., Zulkifli, A., Alwi, A., Mat, R.(2017). A review of the motivation theories in learning. The 2nd International Conference on Applied Science and Technology 2017 (ICAST'17); 2017.
7. Legault, L., Green-Demers, I., Pelletier, L. (2018).Why do high school students lack motivation in the classroom? Toward an Odanga; ARJASS, 6(4): 1-16,
8. Liu, HJ. The relation of academic selfconcept to motivation among university EFL students. Feng Chia Journal of Humanities and Social Sciences. 2010;20: 207–225.
9. Martin, A. (2018). Motivation and Engagement Workbook. Lifelong Achievement Group.
10. Meadows, L.A. & Sekaquaptewa, D. (2013). The influence of gender stereotypes on role adoption in student teams. ASEE Annual Conference and Exposition, Conference Proceedings.
11. Miller, P. H., Blessing, J. S., & Schwarz, S. (2006). Gender differences in high-school students' views about science. International Journal of Science Education, 28(4), 363 – 381.
12. Richard, R. (2019). The Oxford Handbook of Human Motivation. Oxford University Press
13. Sylvester, J.O. Odanga (2018).Strategies for Increasing Students' Self-motivation. Asian Research Journal of Arts & Social Sciences 6(4): 1-16, 2018
14. Trogrlić, A., Šarčević, D,, Vasić, A. (2013). Pol i školski uspjeh i motivacija za školsko učenje. Pedagoška stvarnost; 59:332–49.
15. Zimmerman, B., Kitsantas, A. (2014). Comparing students' self-discipline and self-regulation measures and their prediction of academic achievement. Contemporary Educational Psychology. 2014;39(2):145–155.

364.622-786

М-р Елена Златева
Факультет психологии, МСУ "Г.Р.Державин" Свети Николе - Битола
Республика Северная Македония

ПСИХО-СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ И РЕАБИЛИТАЦИЯ УЧАСТНИКОВ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ. БОЕВОЙ СТРЕСС

АННОТАЦИЯ: Изучая источники, можно проследить, как изменялись названия состояний, возникающие у людей после окончания военных действий, а также - процесс включения участников военных действий в мирную жизнь. В 1927 году П. Б. Ганнушкиным было введёно в научный оборот понятие «приобретенная психическая инвалидность». Во время Второй Мировой войны исследователи стали связывать психологические травмы военнослужащих с нервно-психическим истощением; в научной литературе появляются такие термины как «фронтовая усталость», «фронтовое истощение» (Р. Гринкер, П. Шпигель, 1945). Большое количество исследований советских психиатров посвящено проблемам психогений военного времени, где описываются психические расстройства, которые возникают во время войны у военнослужащих и у мирного населения (Б. П. Осипов, 1934; М. А. Гуревич, 1949; Е. К. Краснушкина, 1949; В. А. Гиляровккий, 1973). В работах, посвященных изучению последствий малых войн последних десятилетий (Афганистан, Чечня) также указывается на возникновение психических расстройств у военнослужащих в отдаленном периоде (Ю. А. Александровский, А. С. лобастая, 1991; В. В. Нечипоренко, С. В . Литвинцев, К. В. Шамрыло, Е. В. Снедков, Ю. К. Малахов, В. Е. Саламатов, 1997). Исследованием социальной адаптации как социального процесса занимались А. Г. Здравомыслов, 1969; А. А. Колесникова, 1992; В. П. Васильев, 1994; В. Д. Альперович, В. М. Ковалев.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: адаптация, психические расстройства, ПТСР, реабилитация

PSYCHO-SOCIAL ADAPTATION AND REHABILITATION OF COMBATANTS. COMBAT STRESS

ABSTRACT: Studying the sources, it is possible to trace how the names of diseases that arise in people after the end of hostilities have changed, as well as the process of including participants in hostilities in peaceful life. In 1927, P. B. Gannushkin introduced the concept of "acquired mental disability" into scientific circulation. During the Second World War, researchers began to associate the psychological trauma of military personnel with neuropsychic exhaustion; in the scientific literature there are such terms as "frontal fatigue", "frontal exhaustion" (R. Grinker, P. Spiegel, 1945). A large number of studies by Soviet psychiatrists are devoted to the problems of wartime psychogenias, which describe mental disorders that arise during the war among military personnel and among civilians (B.P. Osipov, 1934; M.A.Gurevich, 1949; E.K. Krasnushkina, 1949; V.A. Gilyarovkky, 1973). In the works devoted to the study of the consequences of small wars in recent decades (Afghanistan, Chechnya), the emergence of mental disorders in military personnel in the long-term period is also indicated (Yu.A. Aleksandrovsky, A.S. Lobastaya, 1991; V.V. Nechiporenko, S.V. Litvintsev, K. V. Shamrylo, E. V. Snedkov, Yu. K. Malakhov, V. E. Salamatov, 1997). A. G. Zdravomyslov, 1969; A. A. Kolesnikova, 1992; V.P. Vasiliev, 1994; V. D. Alperovich, V. M. Kovalev.

KEYWORDS: adaptation, mental disorders, PTSD, rehabilitation

Проблема «возвращение с войны» не менее сложная, чем проблема «вхождения» в войну. Даже если брать за основу только психологические последствия диапазон влияния факторов войны на психику людей оказывается невероятно широк. Он охватывает широкий спектр психологических явлений, в которых изменения человеческой психики колеблются от ярко выраженных, явных патологических форм к внешне малозаметных, скрытых, пролонгированных -«отложенных» во времени реакций.

Это заставило психологов вплотную заняться проблемами реабилитации пострадавших. В особом внимании нуждаются участники вооруженных конфликтов, так как во всем мире, много очагов напряженности, сопровождающихся активными боевыми действиями. Все большее число военнослужащих вовлекается в решение этих конфликтов, участвует в боях. Опыт боевых действий свидетельствует, что войска, наряду с физическими потерями, несут ощутимые психологические потери. Они связаны с получением военнослужащими боевых психических травм, которые в свою очередь приводят к расстройствам психической деятельности, полной или частичной потере боеспособности. Мировая статистика наглядно свидетельствует о растущей актуальности проблемы психологических потерь в процессе боевых операций.

Известно, что в бою человек вынужден действовать вопреки своей природе, инстинкту самосохранения, игнорируя потребности собственного организма, на благо социальных интересов, потребностей и целей. Чтобы сохранить себе жизнь в боевой обстановке, человек должен перекроить всю свою сущность (живость реакций, уровень осторожности и активности, манеру поведения, систему ценностей, отношение к миру, людям, себе). Такое преобразование, приспособления к состоянию боевой жизнедеятельности, к стресс-факторам войны происходит с каждым ее участником. Этот процесс называется - «боевой стресс».

В течение приспособительной активности психика радикально перестраивается, приобретает свойства «сверхчувствительности», «сверх понимания», «сверх реактивности» и др. Эти трансформации происходят на психологическом, психофизиологическом, социально-психологическом уровнях и иногда доходят до ненормальных уровней. У человека в условиях войны формируется так сказать «специальный психологический орган», что позволяет мгновенно улавливать «логику» движений элементов зрительного поля, значения слов, звуковых стимулов, жестов и поступков других людей. Указанный орган «оттачивает» свою работу и становится мощным регулятором поведения военнослужащего. Доказано, что привычка открытого, простого поведения приводит к детренированности механизмов психологической защиты в результате их бездействия. Вернуть такую «психологически обнаженного» человека в обычную мирную жизнь без предварительной специальной психологической подготовки значит создать условия для его социальной дезадаптации и даже для развития психологических расстройств. У значительного числа военнослужащих, прошедших через вооруженные конфликты, существуют хронические посттравматические состояния, вызванные стрессом.

Результаты ПТСР вызывают изменения личности, алкоголизации и наркотизации, социальной и профессиональной дезинтеграции, суицидов. Отсутствие специальных медико-психологических действий, направленных на восстановление травмированной, деформированной психики (психологическая

реабилитация) ведет к хроническому развитию психических расстройств. У людей, длительное время участвующих в боевых действий, формируется целая цепь новых стереотипов и поведенческих привычек, играющих большую роль в выживании и достижении поставленных целей. Среди них можно выделить следующие: ощущение окружающего мира как враждебного; гиперактивация внимания, повышенная настороженность; уменьшение эмоционального диапазона, стремление к бегству от реальности; результативное межличностное взаимодействие в микрогруппе; готовность к импульсивному защитному реагированию на опасный стимул в виде укрытия, побега, экспансии и физического уничтожения источника угрозы; способность к мгновенной полной мобилизации сил с последующей быстрой релаксацией; соответствующая экстремальному режиму психическая деятельность нейровегетативного обеспечения. Приспособление к боевым условиям укрепляет в характере некоторых воинов небудничную скептичность, обезличивание, уныние и страх перед будущим, склонность к агрессивному, саморазрушительному поведению и злоупотребление наркосодержащими веществами, расстройство социальной коммуникации. Кроме этого, у участников боевых действий, часто фиксируется усиленное беспокойство, депрессия, чувство вины, повышенная чувствительность к беззаконию, «застревание» на негативных переживаниях.

Физические и психологические возможности участников боевых действий ограничены. Каждый индивид имеет определенный адаптационный потенциал или психологический источник, допускает преодоления стресс-факторов определенной интенсивности. Если сила или продолжительность неблагоприятных внешних воздействий превысит индивидуальные приспособительные возможности человека, происходит «слом адаптационного барьера» и его психическое травмирование. В этом случае говорят, что человек получил психическую травму. В отличие от стресса травма определяется как «внезапное и жестокое событие, которое затрагивает личность настолько сильно, что личность временно теряет психологическое равновесие и ведет себя неподобающим образом или у нее проявляются симптомы физического (телесного) или душевного расстройства». В этом смысле война представляет собой общественный стресс, наступающий тогда, когда под угрозой оказывается выживание отдельных лиц и больших социальных групп.

Посттравматическое стрессовое расстройство (ПТСР) имеет следующие характеристики: человек подвергался травматическим событиям и при этом: пережил, присутствовал или столкнулся с одним или несколькими событиями, которые подразумевали фактическую или надвигающуюся смерть, тяжелые физические повреждения или угрозу физической неприкосновенности его личности или другого человека; реакция этого человека подразумевает интенсивный страх, беспомощность. Симптомы повторного переживания травмы приводят к одному из следующих пяти симптомов: рекуррентные (повторные), навязчивые и неприятные воспоминания о травматическом событии; рекуррентные неприятные сны о травматическом событии; впечатление о том, что травма снова происходит через а) сопереживание травмы; б) галлюцинации в) диссоциативный эпизоды возвращения в травматическое событие при внезапном пробуждении; очень выраженный дискомфорт при контакте с раздражителями, которые символизируют любой аспект травмы или напоминают о ней. Симптомы забывания ситуаций, связанных с травмой или

«обобщенное онемение» с проявлением не менее трех симптомов из следующих: избежать размышлений, переживаний, чувств или разговоров, касающихся травмы; избежать осуществления деятельности, мест или людей связанных с травмой; невозможность вспомнить аспекты травмы; снижение интереса к участию в деятельности; чувство дистанции или отчуждения к другим людям; сужение сферы чувствительности чувство бесперспективности по отношению а) планов работы, б) планов брака и семьи, в) ожиданий и планов старости и будущего. Симптомы раздражительности: трудное засыпание или непостоянная фаза сна; раздражительность или вспышки гнева; трудности с сосредоточением внимания; сверх настороженность; выраженная реакция испуга и подергивания и нервные тики на безвредные раздражители. Продолжительность этих изменений наблюдается дольше месяца и приводит к нарушениям в социальном, профессиональном и в других планах во всех важных сферах жизнедеятельности. ПТСР может удивить человека непредсказуемыми проявлениями, он может напомнить о себе через несколько месяцев, а может и через много лет. Специалисты сходятся во мнении, что решить проблему можно, лишь объединив усилия врачей - психологов, психиатров и психотерапевтов. Очень действенным инструментом выхода из состояния ПТСР является систематическая организация мероприятий встреч участников боевых действий, создание групп понимания и взаимопомощи между теми, кто вместе участвовал в боевых действиях, а еще лучше, когда эти встречи проходят с участием командира, который является лидером и образцом для своих подчиненных.

В современной психологии в настоящее время есть все основания для формирования теоретической базы социально-психологической реадаптации, а именно - специального упорядоченного долговременного периода психологических мероприятий, обеспечивающих переход психики участников боевых действий с военного на привычный, мирный режим функционирования, постепенного включения их в систему социальных отношений мирного времени.

СПОСОБЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ УЧАСТНИКОВ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

Проблема посттравматических стрессовых реакций и расстройств не только не имеет необходимой социальной среды для успешного разрешения, но и в значительной степени усугубляется. Люди, вернувшиеся с войны, существенно отличаются от остальных. У них совершенно иная система нравственных ценностей, другой уровень духовного развития, при котором обостряются интуитивные ощущения неискренности отношений, фальши, корыстных устремлений по отношению к ним, это подтверждает ряд исследований проведенных российскими учеными.

Психологическая реабилитация - это система психологических, психолого-педагогических, социально-психологических мероприятий, направленных на восстановление или компенсацию нарушенных психологических функций, состояний, личного и социального статуса людей, получивших психическую травму. Целью психологической реабилитации является оказание военнослужащему помощи в восстановлении оптимального для продолжения профессиональной деятельности психического здоровья.

Психологическая реабилитация, по мнению А.Н.Глушко, Б.В.Овчинникова, Л.А.Янышева, должна включать четыре ключевых этапа:

1. Диагностический - изучение характера имеющихся у военнослужащих психологических проблем, степени влияния этих проблем на их психическое здоровье и жизнедеятельность.
2. Психологический этап подразумевает целенаправленное использование конкретных методов воздействия на психику реабилитируемых военнослужащих.
3. Реадаптационный этап осуществляется, преимущественно, при проведении специфической реабилитации.
4. Этап сопровождения включает наблюдение за военнослужащими, их консультирование и, в случае необходимости, оказание им дополнительной психологической помощи после этапа психологической реабилитации.

МЕТОДЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ

Психологическая помощь военнослужащим может оказываться индивидуально и в психотерапевтической группе. Индивидуальная психотерапия может основываться на подходе психотерапевтического обучения, который включает в себя шесть основных компонентов:

1. коррекцию наиболее часто встречающихся ошибочных представлений относительно стрессовой реакции;
2. предоставление пациенту информации природе стрессовой реакции;
3. фокусировку на роли чрезмерного стресса в развитии заболевания;
4. приведение пациента к самостоятельному осознанию проявления стрессовой реакции и характерных симптомов ПТСР;
5. развитие у пациента способности к самоанализу, для идентификации характерных для него стрессов;
6. сообщение пациенту о той активной роли, которую он сам играет в терапии чрезмерного стресса.

Посттравматические симптомы оказывают губительное воздействие на взаимоотношения с другими людьми. Неконтролируемый гнев, эмоциональное отчуждение и неспособность должным образом общаться с представителями социальных институтов власти – все это осложняет отношения между подвергшимися травмам и теми, кто соприкасается с ними в жизни. Вследствие этого актуальной становится трехфазная модель групповой психотерапии. В первой фазе терапии формируются «группы взаимопонимания», состоящие исключительно из тех, кто получил серьезные психические травмы. На второй фазе к группе присоединяются, по меньшей мере, 2-3 новых лица, диагноз которых несколько отличается. Образовавшуюся группу называют «психотерапевтической». Введение новых членов способствует эмоциональному всплеску наиболее дезорганизованных пациентов с травмированными «Я». Результатом такого терапевтического маневра обычно является раздражительное поведение членов группы, ослабление «мы-чувства», гнев, связанный с тем, что члены группы столкнулись с «реальным» миром и его сложностями. Тем не менее, под руководством психотерапевта члены группы постепенно учатся управлять своим гневом и анализировать свои переживания, после чего переходят в третью фазу, т.е в «психоаналитически ориентированную группу».

Чрезвычайно важны для психосоциальной адаптации травмированных их отношения в семье. Говоря о работе с семьями участников боевых действий, выделяют два аспекта: а) работу с ними как с одним из наиболее важных и значимых факторов психореабилитации и психологической помощи вернувшимся с войны; б) оказание непосредственной психологической помощи самим членам семей воевавших.

Таким образом, психологическая реабилитация является важным составным элементом психологической работы в современных условиях военной службы. Полностью избежать психотравм среди военнослужащих в боевой обстановке невозможно, однако с помощью психопрофилактирующих мероприятий, посредством своевременного оказания психологической помощи и осуществления реабилитационных мероприятий можно снизить процент психологических потерь.

ИСТОЧНИКИ

1. Корчемний П. А. Військова психологія: методологія, теорія, практика. Харків, 2010.
2. Дрейлинг Р. К. Военная психология. Белград, 1935.
3. Тарабрина Н. Практикум по психологии посттравматического стресса. СПб., 2002.
4. Александровский Ю. А. Состояния психической дезадаптации и их компенсация. М. : Наука, 1976.
5. https://psy.su/feed/2307/

616.89-008.442.6-053.6:613.88

Доц. д-р Пресиян Светозаров Бургов
Великотърновски университет "Св. св. Кирил и Методий"
Р. България

ВЪРХУ НЯКОИ ДИАГНОСТИЧНИ АСПЕКТИ НА НАРЦИСТИЧНАТА ПАТОЛОГИЯ В ЮНОШЕСТВОТО

РЕЗЮМЕ: Целта на настоящата разработка е да разгледа някои трудности при диагностицирането на нарцистичната патология в юношеството. Те се дължат на факта, че през този период се наблюдава засилване на проявите на нарцисизма. Синдромът на тежко проявен патологичен нарцисизъм ни представя различни комбинации от силна амбиция, величествени фантазии, чувства на малоценност и прекалена зависимост към външни адмирации и одобрения.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: патологичен нарцисизъм, грандиозен Аз, обектни отношения, хомосексуалност, юношество

ON SOME DIAGNOSTIC ASPECTS OF NARCISSISTIC PATHOLOGY IN ADOLESCENCE

ABSTRACT: The aim of the present study is to consider some difficulties in diagnosing narcissistic pathology in adolescence. They are due to the fact that during this period there is an increase in the manifestations of narcissism. The syndrome of severe pathological narcissism presents us various combinations of strong ambition, majestic fantasies, feelings of inferiority and excessive dependence on external admiration and approval.

KEYWORDS: pathological narcissism, grandiose Self, object relation, homosexuality, adolescence

Психодинамичната парадигма разглежда патологичния нарцисизъм най-общо като специфична личностова структура, която се характеризира с нефункционално регулиране на самооценката, служещо едновременно за подкрепа, но и протест на един грандиозен и крехък Аз. Афективната регулация е компрометирана от трудности при обработката и модулирането на емоции като гняв, срам и завист. Инфектирани са и междуличностните отношения, които се използват предимно за защита или засилване на самооценката и сходните, саморегулиращи се функции, за сметка на взаимността и интимността (Бургов, 2020).

В практиката като сериозен проблем се очертава разграничаването на нормалните от нарцистичните прояви през юношеството. Х. Дойч и Е. Якобсон подчертават, че по време на юношеството се наблюдава засилване на проявите на нарцисизъм. Според О. Кернберг това засилване е качествено и се отнася до целостта от различни констелации на инвестиране в Аза и обектите, които се появяват в юношеската интрапсихична структура.

Първата непатологична проява на нарцисизма в юношеството е усилване на либидните инвестирания на Аза под формата на самовглъбяване, засилване отношението към себе си и поява на величествени, ексхибиционистични фантазии и фантазии за сила, които отразяват количествената смяна на либидни

инвестирания от обектите към Аз-представите и количествени регресивни смени по отношение на инфантилните отношения между Аз и обекта – например инфантилното желание да си обичан и уважаван от майката.

Втората, вече патологична проява, е повишаване на нарцистичното отражение на патологични идентификации на Аза с инфантилните обекти и търсенето на обекти, проявяващи инфантилни характеристики. О. Кернберг споменава, че съществува различие при нормалното засилване през ранното юношество при избор на обектите, представящи близки до Аза черти, като същевременно тези обекти са инвестирани и с истински интерес и любов – в този случай нарцисизма и обектните отношения са слети. При патологичния нарцисизъм проекцията от Аза към обектите заменя обектното съединяване и представя една активизирана, интериоризирана инфантилна обектна връзка (Kernberg, 2004).

Третите, още по-патологични прояви, могат да се открият при ориентацията към обектите, която според психоанализата представлява проекция от примитивния, патологичен, величествен Аз, която фактически е отношение „Аз към Аз". Това е класически случай на нарцистична личностова структура, представяща най-тежката патология през юношеството и зрелостта. Клиниката при тези пациенти се манифестира с типична грандиозност, презрение, липса на способност за финно разграничаване на реалистични черти при другите, специфична себеправедност и наличие на паразитни и експлоатиционни тенденции. Типично е да се презентират периоди на нагонни инвестиции при активизация и наличие на взаимоотношения, водени от идея за триумф и адмирация или непосредствена нужда от задоволяване. Тези периоди неизменно се редуват с епизоди на бързо прехвърляне на задачи, взаимоотношения и действия, които се провалят при осигуряване на подкрепа за тяхната грандиозност – следва оттегляне и обезценяване аспектите на социалната реалност, с цел защита на Аза от провал.

Можем да обобщим, че колкото е по-нормално увеличаването на нарцистичната инвестиция в юношеството, тя следва да се описва като количествена проява без да забравяме качествените й елементи, които винаги са представени под формата на патологични обектни отношения.

В диагностичен и терапевтичен контекст съществена информация за анализ предоставя изследването на различните типове мъжка хомосексуалност. Тя може да се класифицира като единство от различия на степента на тежка патология при интериоризираните обектни отношения.

Наблюдават се случаи на хомосексуалност с преобладаване на генитални и едипови фактори, при които хомосексуалната връзка отразява сексуално подаване на пациента към същия пол като защита срещу едиповото съревнование. Тези случаи представят типа с най-ясно изразена невроза и инхибиране. При тях инфантилните, покорни едипови отношения спрямо потискащия, доминиращ и възпрепятстващ едипов баща често представят основен пренос на хетеросексуални стремежи като последствие от отричане на сексуалните нагони по отношение на забранената едипова майка (Kernberg, 2004).

При втория по-тежък тип мъжка хомосексуалност има конфликтна идентификация с образа на майката и пациента отнася своя хомосексуален обект като представа за своя собствен инфантилен Аз. В този случаи на нарцистично инвестиране, инвестирането към външен хомосексуален обект е наистина

„нарцистично" в смисъла, че хомосексуалния обект се задържа към Аза. Въпреки че този тип на хомосексуалност е по-нарцистичен от споменатия, е необходимо да се отбележи, че е налице обектна връзка (между детето и майката), разиграваща се в хомосексуалното отношение. Обикновено прегениталните конфликти доминират над гениталните, като представят сериозно смущение при обектните отношения. Тези пациенти са способни да обичат своите обекти дълбоко или невротично. Понякога тяхното майчино отношение към хомосексуалния партньор съдържа елементи на родителски идентификации, които имат сублимиращи функции и дават дълбочина на отношенията с обектите.

При третия тип на хомосексуално отношение, партньорът е „обичан" като продължение на патологичния величествен Аз на пациента и следователно откриваме отношение, но не от Аза към обекта, нито от обекта към Аза, а от патологичната величественост на Аза към Аза. Това е най-тежкия вид хомосексуалност и следва да се дефинира като хомосексуалност в смисъла на нарцистичната личностова структура. Парадоксално е обаче, че пациентите с нарцистична личностова структура и патологичен величествен Аз представят една по-добра функционалност, отколкото по-леките типове патология. В тези случаи инвестирането към обекти е представено като проекция на величествения Аз, което обикновено е преходно и повърхностно. Налице е отсъствие на чувство на дълбока емпатия към обекта, което кореспондира с липса на цялостност на обектните и реалните представи (Kernberg, 2004).

От дискурса на лаканианската школа, в едиповата фаза„върху въображаемия баща (идеална проекция на потребностите) се изгражда фигурата на символичен баща: онзи, който прекъсва потребността от нарцистично възпроизвеждане на първични идентификации и въвежда реда на властта и закона…Ако детето приеме да се срещне в дискурса на майката, закона на бащата (употребата на езика), то ще загуби позицията си на обект на майката. Ако откаже да приеме структуриращата функция на всемогъщия баща, то рискува да остане изцяло подчинено на капризите на майката…Когато субектът не успява да интроецира този гарантиращ смисъла баща, той е завладян он неназовими неща" (Моцинова-Бръчкова, 2014, с. 144).

Въпреки повечето случаи с невротична симптоматика и не толкова тежки прояви от вида на „високо ниво" патология, може да се наблюдава фиксация или регресия на нормален инфантилен нарцисизъм – следствие от повишаване на фантазиите и идеалите, отразяващи различни видове на инфантилна грандиозност, ексхибиционизъм и взискателност – като регресията няма определена диагноза, прогноза и терапевтично приложение (Kernberg, 1970). Необходимо е да имаме предвид, че патологичните характерни белези при всички тези случаи имат една функция – проекция на себепочитание.

„В случаите, при които има патологична идентификация на Аза с инфантилен обект, в който изборът на външен обект е направен в смисъла на проекция от Аза към тези обекти, обикновено представят по-тежък вид на патология и значими хомосексуални конфликти. Въпреки че нарцистичната същност при техните отношения с обектите е доминираща, тези пациенти обикновено не се нуждаят от специфични модификации на психоаналитичната техника. Дори когато те представят манифестирана или потисната хомосексуалност, прогнозата за психотерапия или психоанализа не е неблагоприятна" (Kernberg, 2004, pp. 330).

Синдромът на най-тежко проявен патологичен нарцисизъм ни представя прекомерна себевглъбеност, вървяща ръка за ръка с бегла, уравновесена и ефективна адаптация, придружена със сериозни изкривявания на вътрешните отношения с други хора. Наблюдават се различни комбинации от силна амбиция, величествени фантазии, чувства на малоценност и прекалена зависимост към външни адмирации и одобрения. Тези пациенти страдат от хронично чувство на отегчение и липса на емпатия, показват сериозен недостиг от способност да обичат и да са загрижени за околните, като често търсят задоволяване на стремежите за великолепие, здраве, сила и красота. Друга доминираща характеристика е хроничната несигурност и неудовлетвореност от собствения живот, съзнателна или несъзнателна експлоатация и несъстрадателност към другите, особено наличие на хронична, интензивна завист и защита от тази завист.

Ефектите от психоанализата са повече с предпазен характер при споменатите случаи, въпреки наблюдаваното подобрение от съвременния прогрес в техниката – сексуалните разстройства при пациентите с този тип патология са силно резистентни на терапия.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Моцинова-Бръчкова, Милена. Психичната структура в психоаналитично ориентираната психотерапия. В: „Психология – 2014" – библиотека „Диоген", Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий", В. Търново, 2014, с. 144.
2. Бургов, П. (2020). Върху някои аспекти на патологичния нарцисизъм. Тверь, Психология, образование: актуальные и приоритетные направления исследований: Материалы международной студенческой научно-практической конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Х.И. Лейбовича, с. 298 – 303.
3. Kernberg, O. (2004). Borderline conditions and pathological narcissism. Meryland, Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
4. Kernberg, O. (1970). A psychoanalytic classification of character pathology. Journal of American psychoanalytic association, 18:800-822.

159.944.4:364-4]:616.98:578.834(497.784)"2020"

Проф. д-р Сашо Кочанковски
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

Лилјана Кочанковска
Р. Северна Македонија

BURN OUT - СИНДРОМОТ КАЈ МЕДИЦИНСКИОТ ПЕРСОНАЛ ВО ХОСПИСОТ СЈУ РАЈДЕР БИТОЛА

АПСТРАКТ: Целта на ова истражување беше да добиеме емпириски податоци за тоа дали постои појава на сидромот на професионалкно согорување кај медицинскиот персонал во Хосписот Сју Рајдер во Битола во време на вонредна состојба заради пандемијата од Ковид-19.
Инструментот кој беше користен во ова истражување е Maslach Burnout Inventory (MBI), инвентар за проценка на ризикот за појава на синдромот на професионално согорување.
Во истражувањето беа вклучени вкупно 30 испитаници (5 машки и 25 женски на возраст од 20-61 години) вработени во Хосписот Сју Рајдер во Битола. Истражувањето беше спроведено во периодот од мај до јуни 2020 година, во време на вонредна состојба заради пандемијата предизвикана од Ковид-19.
Ги анализиравме трите димензии на синдромот на согорување - Емоционална исцрпеност (чувства на хроничен замор, замор при самата помисла дека треба да се помине уште еден работен ден, физички проблеми, нарушување на сонот), Деперсонализација (бесчуствителност, безличност, студен, несоодветен па дури и негативен однос кон примателите на грижа, обид за создавање на дистанца од примателите на грижа, појава на цинизам и негативен став кон колегите) и Чувство на личен успех (постигнувањата на работа, заради сопствените способности, чувството за компетентност и успешност во сопствената работа). Високиот скор на Емоционална исцрпеност и Деперсонализација може да укажува на професионално согорување. Овие димензии ги споредувавме во однос на полот, возраста, работниот стаж и степенот на образование кај медицинскиот персонал во хосписот Сју Рајдер во Битола.
Во однос на полот откривме дака кај женските постои висок степен на емоционална исцрпеност и деперсонализација, додека кај машките тие вредности се ниски.
Во однос на образованието откривме дека кај вработените со средно образование постои висок степен на деперсонализација и среден степен на емоционална исцрпеност, додека пак кај вработените со високо образование тој степен е на средно ниво.
Во однос на работниот стаж откиени се високи вредности за емоционална исцрпеност и деперсонализација кај вработените кои имаат работен стаж од 0-10 години како и оние со над 20 годишен работен стаж. Вработените со работен стаж од 10-20 години постигнуваат средни вредности на овие димензии.
Во однос на возраста, се добиваат интересни податоци. Имено, вработените на возраст од 20-30 години, имаат ниски вредности на емоционална исцрпеност и високи вредности за деперсонализација; Оние на возраст од 30-40 години – висока емоционална исцрпеност и ниско ниво на деперсонализација; Оние на возраст од 40-50 години имаат средно ниво на емоционална исцрпеност и ниско

ниво на деперсонализација, Додека пак оние над 50 години – имаат високо ниво и на емоционална исцрпеност и на деперсонализација.
Во однос на чувството на личниот успех и постигнувањата на работа, заради сопствените способности, чувството за компетентност и успешност во сопствената работа кај медицинскиот персонал во оваа установа е на високо ниво.
Се надевам дека сознанијата добиени од ова истражување ќе имаат практична примена и дека ќе наведат на размислување за примена на постапки за намалување на синдромот напрофесионално согорување кај медицинскиот персонал во нашата установа.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: синдром на професионално согорување (burn-out), медицински персонал, хоспис, Ковид-19

BURN OUT - SYNDROME OF MEDICAL PERSONNEL IN HOSPIS SJU RAJDER BITOLA

ABSTRACT: The purpose of this study was to obtain empirical data on whether there is an outbreak of occupational burnout syndrome in medical staff at the Sue Ryder Hospice in Bitola during a state of emergency due to the Covid-19 pandemic.
The instrument used in this study was the Maslach Burnout Inventory (MBI), an inventory for assessing the risk of developing occupational burnout syndrome.
The research included a total of 30 respondents (5 males and 25 females aged 20-61 years) employed at the Sue Ryder Hospice in Bitola. The research was conducted in the period from May to June 2020, during a state of emergency due to the pandemic caused by Covid-19.
We analyzed the three dimensions of burnout syndrome - Emotional exhaustion (feelings of chronic fatigue, fatigue at the very thought of having to work another day, physical problems, sleep disturbance), Depersonalization (insensitivity, impersonality, cold, inappropriate or even and a negative attitude towards care recipients, an attempt to create distance from care recipients, a display of cynicism and a negative attitude towards colleagues) and a sense of personal success (achievement at work due to one's own abilities, sense of competence and success in one's own work) . A high score of Emotional Exhaustion and Depersonalization may indicate professional burnout. We compared these dimensions in terms of gender, age, length of service and level of education of the medical staff at the Sue Ryder Hospice in Bitola.
Regarding gender, we found that in women there is a high degree of emotional exhaustion and depersonalization, while in men these values are low.
Regarding education, we found that among employees with secondary education there is a high degree of depersonalization and a medium degree of emotional exhaustion, while among employees with higher education that level is at a secondary level.
In terms of work experience, high values for emotional exhaustion and depersonalization were found in employees who have a work experience of 0-10 years as well as those with over 20 years of work experience. Employees with 10-20 years of work experience achieve average values of these dimensions.
In terms of age, interesting data are obtained. Namely, employees aged 20-30 have low values of emotional exhaustion and high values of depersonalization; Those aged 30-40 years - high emotional exhaustion and low level of depersonalization; Those aged 40-50 have a moderate level of emotional exhaustion and a low level of depersonalization, while those over 50 have a high level of both emotional exhaustion and depersonalization.
In terms of the feeling of personal success and achievement at work, due to their own

abilities, the sense of competence and success in their own work with the medical staff in this institution is at a high level.
I hope that the findings obtained from this research will have a practical application and that they will lead to thinking about the application of procedures to reduce the syndrome of occupational burnout in the medical staff in our institution.

KEYWORDS: burn-out syndrome, medical staff, hospice, Covid-19

ВОВЕД

Иако постои дефинирање на синдромот на професионално согорување од различни автори, се смета дека најголем придонес дала Christina Maslach и нејзините соработници. Авторите согледувајќи ја целокупната палета на психосоматски манифестации како резултат на професионалниот стрес ги систематизирале основните симптоми на синдромот на професионално согорување во три димензии:

1. *Емоционалната исцрпеност* се смета за централен симптом на синдромот на согорување (Demir A., Ulusoy M, Ulusoy M.F.,2003, според Донев, 2019). Се јавува како резултат на интензивното давање, вложување на емоции во контакт со други луѓе. Кога емоционалните резерви ке се исцрпат човек не е способен да се дава,да вложува емоции во меѓучовечките односи. Константното емоционално давање без реципроцитет, со време ја празни емотивната акумулација на професионалниот работник водејќи до исцрпеност.
2. *Деперсонализацијата* подразбира безчуствителен, рамнодушен, негативен па дури и груб однос кон клиентите, колегите и околината. Може да дојде и до отуѓување или изолација од социјални контакти. Негативниот став може да води до едно грубо, несоодветно однесување кон оние на кои им е потребна помош, дури и повлекување од нив (Jeleč - Kaker 2008, според Донев, 2019). Кај здравствените работици може да се манифестира како дехуманизиран во извесна мера и циничен однос кон пацинетите што најдобро може да се забележи кога се обраќаат на пацинетите не по име, а со број на леглото/собата или заболувањето.
3. *Намалено чувство на личен успех, постигнување* - се манифестира преку индивидуална оцена на личноста за сопствените професионални вештини и компетентност како и способноста да се справи со различните професионални ситуации. Личноста е незадоволна од себеси и резултатите од работа, се проценува како неуспешна, некомпетентна, неефикасна и покрај големите напори. Намаленото чувство на лично постигнување води до губење на самодовербата па и до депресија.

Може да се каже дека емоционалната исцрпеност ја претставува стресната компонента на согорувањето, деперсонализацијата ја претставува интерперсоналната компонента, а чувството на намалено лично постигнување - самоевалуативната компонента на професионалното согорување (Popov, Miljanović, Stojaković, & Matanović, 2013, според Донев, 2019).

Синдромот на професионално согорување, доби свој код во класификацијата –QD85, а е опишан како хроничен стрес во работната средина кој не бил совладан успешно. Според 21-та ревизија на меѓународната класификација на болестите во рамките на СЗО (2019): Претставен е како состојба со симптоми на: исцрпеност, намалена енергија, зголемена ментална

дистанца од работата, чувство на негативизам, цинизам во врска со работата како и намалена професионална ефиксност.

Според Maslach,Schaufeli & Leiter (2001) синдромот на професионално согорување почесто се јавува или ги "напаѓа" помагачките професии како здравствените работници, психолози, наставници, социјални работници итн. (Jeleč -Kaker 2008, според Донев, 2019).

Доказите од истражувањата укажуваат на тоа дека согорувањето се јавува процентуално најмногу кај лекарите во однос на другите професии. (Shanafelt i dr. 2003, Wallace et al. 2009, според Донев, 2019)

РЕЛЕВАНТНИ ИСТРАЖУВАЊА

Трендафилова Јанкова (2016), според Донев (2019), истражувајќи го влијанието на здравствената грижа врз синдромот на професионално согорување кај 410 здравствени работници, дошла до резултати дека грижливото однесување е постресогено за медицинските сестри отколку за другите здравствени работници (лекари и здравствени техничари) што би можело да се објасни со блискиот непосреден контакт со пациентот, како и дека синдромот на професионално согорување се јавува во повисок степен кај медицинските сестри, што посебно се манифестира преку дистанцираност во комуникацијата со пациентите и колегите (осигурувањето на директна беспрекорна грижа на пациентот води до високо ниво на деперсонализација) и намалено чувство на личен успех. Исто така резултатите покажале дека големиот обем на работа и големиот број на работни часови, ноќните смени ја зголемува емоционалната исцрпеност и води кон намалена самооцена на личната компетентност и персоналната ефективност. Испитаниците со високи нивоа на деперсонализација многу ретко даваат можност на пациентот да ги изрази чувствата во врска со заболувањето.

Георгиева и кол. (2008), според Донев (2019) го проучуваат присуството на психо-емоционалната исцрпеност кај медицински сестри кои работат на детска клиника за генетски заболувања. Резултатите покажале присуство на психо-емоционална исцрпеност кај 48% од испитаните медицински сестри. Емоционалната исцрпеност води до незаинтересираност, апатија, неоснован гнев и дехуманизација.

Друго истражување на Цонева и кол. (2010; 2011), според Донев (2019) за аспектите на синдромот на професионално согорување кај медицински персонал во ОАИЛ. Резултатите покажале висок општ степен на Burnout кај медицинскиот персонал и повисок степен на емоционална исцрпеност кај медицинските сестри. Фактор со висок потенцијал за стрес, според податоците, е грижата за пациентите во критична состојба. Според авторите, медицинските сестри почесто ја идентификуваат потребата за брзо одлучување во ектремни ситуации како извор на стрес на работното место.

Во друго истражување спроведено од страна на Ненова и кол. (2005), според Донев (2019), спроведено врз медицински персонал во ВМА-Софија, ја проучуваат врската помеѓу карактеристиките на работното место и емоционалната исцрпеност. Користена е методиката на MBI. Резултатите покажале дека кај медицинските сестри во повисок степен биле развиле симптоми на burnout синдром во однос на лекарите.

Истражувањето на Маринова и кол. (2010), според Донев (2019) го испитуваат синдромот на професионално согорување и ризик факторите за негова појава во

интензивни одделенија. Авторите доаѓаат до резултати дека негативните емоции на работното место кои произлегуваат од високите побарувања, вниманието и набљудувањето на пациентот, доведуваат до психичката и физичка оптовареност. Факт кој вознемирува според авторите е недостаток на адекватна информираност за превенција и стратегии за справување со стресот на работното место.

Синдромот на професионално согорување кај здравствените работници

Во медицинската професија се развиени одредени митови кои придонесуваат за развојот на синдромот на професионално согорување. Така на пример постои една општествено генерализирана слика за лекарите: Лекарот мора да знае се, да биде непогрешив, да владее над своите емоции, секогаш сигурен во својот став и одлуки бидејќи несигурноста е знак на слабост и незнаење (Mazzi & Ferlin, 2004), според Донев (2019). За лекарот пациентот треба да е на прво место и да биде на негово располагање не само во процесот на лекување туку и емоционално да биде расположив, а до друга страна да ги контролира своите емоции. Никој не гледа на здравствените работници од една друга перспектива, дека и тие се обични луѓе со свои потреби и проблеми како и секоја друга индивидуа која треба да води сметка за сопственото ментално здравје со цел превенција на себеси од професионално согорување и давање на соодветна грижа на пациентите.

Работата на лекарите и медицинските сестри е одговорна, бара огромна издржливост, трпение, внимание, набљудување, интуиција, решителност, оптимизам, емпатија, константен емоционален набој соочувајќи се со страдањата на пациентите што подразбира висок и постојан психо-емоционален стрес и често се принудени да постават своевидна бариера за психолошка заштита од пациентите, во спротивно постои опасност од професионално согорување.

Емоциите кај здравствените работници по правило се амбивалентни: Задоволство од успехот на лекувањето или успешната операција, чувство на сопствена вредност, емпатија кон другите, прифакање и почитување на колегите, но и жалење, депресија поради погрешна дијагноза или грешки во приложената лекарска терапија, завист од колегите, чувство на професионално незадоволство и сл. (Латенко Ю.А.,2009), според Донев (2019)

Од една страна директниот контакт со пациентите кои се личности од различни возрасни групи, различен социјален статус, различено интелектуално ниво, пациенти во терминална фаза на болеста, пациенти кои често не се спремни за соработка, немотивирани за прием на нега, често и континуирано приговараат, негодуваат, барање брзо решавање на проблемот, свој став за болеста и лекувањето и сл. Исто така овде би ја споменела и безбедноста на здравствениот работник во средината каде работи и каде за жал е изложен на се почести вербални закани, па и примена на физичка сила пред се од незадоволните блиски на пациентот, а понекогаш и од самиот пациент што претставува дополнителен стрес за здравствениот работник, и деградација на неговата личност. Од друга страна се организационите фактори, како долги работни часови, дежурства, недостиг на персонал, недостиг на медицинска апаратура и лекарства, конфликти помеѓу вработените, ноќни смени, продолжено работно време, голем обем на писмена документација и сл.

ПРЕДМЕТ И ЦЕЛ НА ОВА ИСТРАЖУВАЊЕ беше да добиеме емпириски податоци за тоа дали постои појава на сидромот на професионалкно согорување кај медицинскиот персонал во Хосписот Сју Рајдер во Битола во време на вонредна состојба заради пандемијата од Ковид-19. Особено не интересираше дали постои разлика помеѓу половите, како и во однос на степенот на образование, возраста и годините на работен стаж. Истражувањето беше спроведено во период од мај до јуни 2020 година, во време на вонредна состојба заради пандемијата предизвикана од Ковид-19.

МЕРНИ ИНСТРУМЕНТИ

Оавен прашалникот, за собирање на демографските податоци, беше искористен и Maslach Burnout Inventory (MBI), најчесто користен инвентар за проценка на ризикот за појава на синдромот на професионално согорување. Се состои од 22 ајтеми кои се поделени во три дела и се истражуваат три димензии:

1. Емоционална исцрпеност (ги мери чувствата на емоционална исцрпеност и преоптеретеност поврзани со самата работа (се јавуваат чувства на:хроничен замор, замор при самата помисла дека треба да се помине уште еден работен ден, физички проблеми, нарушување на сонот).
2. Деперсонализација (доаѓа до дехуманизација во интерперсоналните
3. односи). Ги мери бесчуствителноста, безличноста, студениот, несоодветен па дури и негативен однос кон примателите на грижа, обид за создавање на дистанца од примателите на грижа, појава на цинизам и негативен став кон колегите.
4. Чувство на личен успех – Чувство на личен успех се однесува на самоевалуацијата т.е. ги мери сопствените способности, чувството за компетентност и успешност во сопствената работа. Кога чувството на личен успех е намалено личноста се чувствува како да не може да се движи напред во својата работа. Почнува да се сомнева во сопствените основни способности, се јавува чувство на некомпетентност, намалена лична ефикасност и продуктивност инегативно оценување на сопствената компетентност и работни способности.

ИСПИТАНИЦИ

Во истражувањето беа вклучени вкупно 30 испитаници (25 женски и 5 машки, на возраст од 20-61 години) вработени во Хосписот Сју Рајдер во Битола.

РЕЗУЛАТИ И ДИСКУСИЈА

Ги анализиравме трите димензии на синдромот на согорување-***Емоционална исцрпеност*** (чувства на хроничен замор, замор при самата помисла дека треба да се помине уште еден работен ден, физички проблеми, нарушување на сонот), ***Деперсонализација*** (бесчуствителност, безличност, студен, несоодветен па дури и негативен однос кон примателите на грижа, обид за создавање на дистанца од примателите на грижа, појава на цинизам и негативен став кон колегите) и ***Чувство на личен успех*** (постигнувањата на работа, заради сопствените способности, чувството за компетентност и успешност во сопствената работа). Високиот скор на Емоционална исцрпеност и Деперсонализација може да укажува на професионално согорување. Овие димензии ги споредувавме во однос на полот, возраста, работниот стаж и степенот на образование кај медицинскиот персонал во хосписот Сју Рајдер во Битола.

Резултати поврзани со полот

Во однос на полот откривме дака кај женските постои висок степен на емоционална исцрпеност и деперсонализација, додека кај машките тие вредности се ниски.

ПОЛ			
	А. Емоционалната исцрпеност	Б. Деперсонализацијата	Ц. Чувство на личен успех, постигнување
женски	26,2 - високо ниво	14,0 – високо ниво	41,3 - високо ниво
Машки	16 – ниско ниво	5,8 - ниско ниво	44,2 – високо ниво

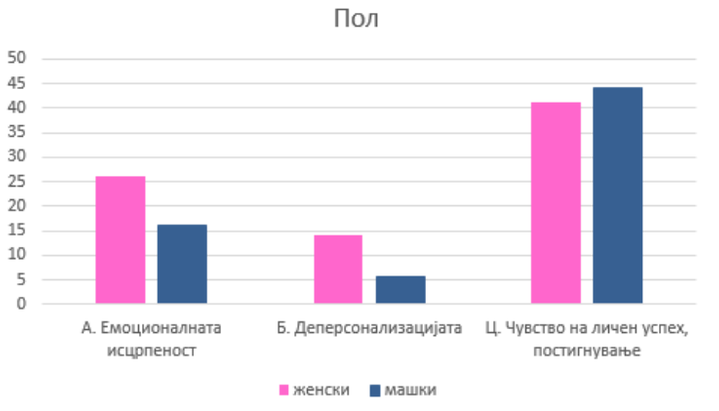

Резултати поврзани со степенот на образование

Во однос на образованието откривме дека кај вработените со средно образование постои висок степен на деперсонализација и среден степен на емоционална исцрпеност, додека пак кај вработените со високо образование тој степен е на средно ниво.

ОБРАЗОВАНИЕ			
	А. Емоционалната исцрпеност	Б. Деперсонализацијата	Ц. Чувство на личен успех, постигнување
Средно образование	21 – средно ниво	15,1 - високо ниво	41,3 – високо ниво
Високо образование	18,3 – средно ниво	8,5 – средно ниво	42,6 - високо ниво

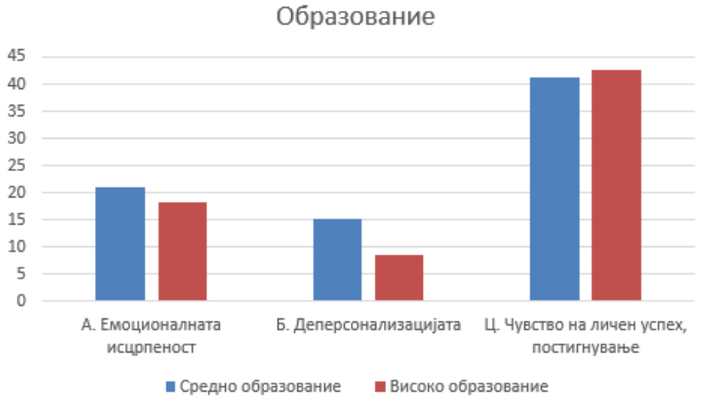

Резултати поврзани со работниот стаж:

Во однос на работниот стаж откиени се високи вредности за емоционална исцрпеност и деперсонализација кај вработените кои имаат работен стаж од 0-10 години како и оние со над 20 годишен работен стаж. Вработените со работен стаж од 10-20 години постигнуваат средни вредности на овие димензии.

РАБОТЕН СТАЖ			
	А. Емоционалната исцрпеност	Б. Деперсонализацијата	Ц. Чувство на личен успех, постигнување
Стаж (0-10 г.)	30.8 – високо ниво	16,6 – високо ниво	40– високо ниво
Стаж (10-20г.)	17,7 – средно ниво	10,9 – средно ниво	41,4– високо ниво
Стаж (над 20 г.)	30,2 – високо ниво	14,8 – високо ниво	44,3– високо ниво

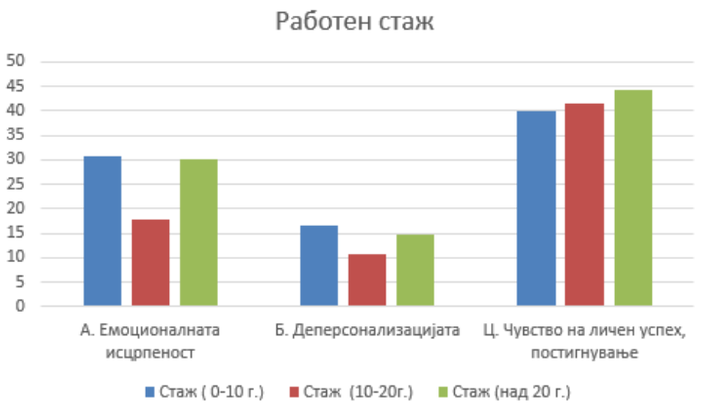

Резултати поврзани со возраста:

Во однос на возраста, се добиваат интересни податоци. Имено, вработените на возраст од 20-30 години, имаат ниски вредности на емоционална исцрпеност и високи вредности за деперсонализација; Оние на возраст од 30-40 години – висока емоционална исцрпеност и ниско ниво на деперсонализација; Оние на возраст од 40-50 години имаат средно ниво на емоционална исцрпеност и ниско ниво на деперсонализација, Додека пак оние над 50 години – имаат високо ниво и на емоционална исцрпеност и на деперсонализација.

ВОЗРАСТ			
	А. Емоционалната исцрпеност	Б. Деперсонализацијата	Ц. Чувство на личен успех, постигнување
Возраст (20-30г.)	1 – ниско ниво	34 – високо ниво	34 – средно ниво
Возраст (30-40 г.)	32- високо ниво	4 – ниско ниво	44– високо ниво
Возраст (40-50г.)	21,8 – средно ниво	7,7 – ниско ниво	38,5– високо ниво
Возраст (над 50г.)	28,8 – високо ниво	17,4 – високо ниво	42,2– високо ниво

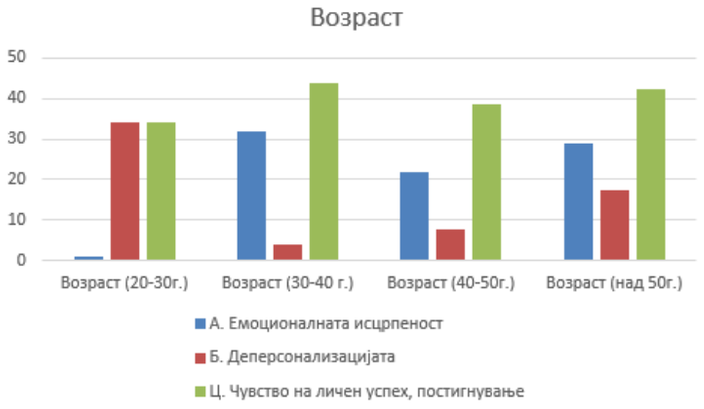

Во однос на чувството на личниот успех и постигнувањата на работа, заради сопствените способности, чувството за компетентност и успешност во сопствената работа кај медицинскиот персонал во оваа установа е на високо ниво.

ЗАКЛУЧОК

Во однос на полот откривме дака кај женските постои висок степен на емоционална исцрпеност и деперсонализација, додека кај машките тие вредности се ниски.

Во однос на образованието откривме дека кај вработените со средно образование постои висок степен на деперсонализација и среден степен на емоционална исцрпеност, додека пак кај вработените со високо образование тој степен е на средно ниво.

Во однос на работниот стаж откиени се високи вредности за емоционална исцрпеност и деперсонализација кај вработените кои имаат работен стаж од 0-10 години како и оние со над 20 годишен работен стаж. Вработените со работен стаж од 10-20 години постигнуваат средни вредности на овие димензии.

Во однос на возраста, се добиваат интересни податоци. Имено, вработените на возраст од 20-30 години, имаат ниски вредности на емоционална исцрпеност и високи вредности за деперсонализација; Оние на возраст од 30-40 години – висока емоционална исцрпеност и ниско ниво на деперсонализација; Оние на возраст од 40-50 години имаат средно ниво на емоционална исцрпеност и ниско ниво на деперсонализација, Додека пак оние над 50 години – имаат високо ниво и на емоционална исцрпеност и на деперсонализација.

Во однос на чувството на личниот успех и постигнувањата на работа, заради сопствените способности, чувството за компетентност и успешност во сопствената работа кај медицинскиот персонал во оваа установа е на високо ниво.

Се надевам дека сознанијата добиени од ова истражување ќе имаат практична примена и дека ќе наведат на размислување за примена на постапки за намалување на синдромот напрофесионално согорување кај медицинскиот персонал во нашата установа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bradham, K. M. (2008). Empathy and burnout in nurses. Institute for Clinical Social Work (Chicago)).
2. Brunton, B. & Beaman, M. (2000).Nurse practitioners' perceptions of their caring behaviors. Journal of the AmericanAcademy of Nurse Practitioners, 451-456
3. Донев М. (2019), „Здравствената грижа и синдромот на професионално согорување кај здравствени работници во Р. Северна Македонија и Р. Бугарија", магистерски труд, Меѓународниот Славјански Универзитет „Г.Р.Державин" Свети Николе-Битола.
4. Gabassi PG, Cervai S, Rozbowsky P, Semeraro A, Gregori D. (2002).Burnout syndrome in the helping professions. Psychol Rep: 90(1):309-14.
5. Gosseries,O., Demertzi,A., Ledoux,D., Bruno,M.A., Vanhaudenhuyse,A., Thibaut,A., Laureys,S. & Schnacers,C.(2012). Burnout in healthcare workers managing chronic patiens with disorders of consciousness. Brain Injury, 1-7. (Cited on 2015-11-29). http://www.researchgate.net/publication/228059742_Burnout_in_healthcare_workers_managing_chronic_patients_with_disorders_of_consciousnes http://psychsource.bps.org.uk/details/journalArticle/3432521/The-measurement-of-experienced-burnout.html.
6. Kalauz S.(2008).Sindrom sagorijevanja na poslu medicinskih sestara. Zbornik radova7.Kongrea kardioloshkog drushtva s medjunarodnim sudjelovanjem,16-18.listopada,2008,Lijecnicki vjesnik 2008.str.120.
7. Malach,C.&Jackson,S.E.(1981).The measurement of experienced burnout. Journal of Occupational Beahavior,Vol.2,pp.99-113.(Cited on 2015-11-28. Available on:
8. Маџовска М. (2016), „Емоционална интелигенција, перцепиран стрес и синдром на професионално согорување: истражување кај здравствените работници од јавниот сектор" - магистерски труд – Меѓународниот Славјански Универзитет „Г.Р.Державин" Свети Николе-Битола.

159.944.4:364-4]:616.98:578.834(497.784)"2020"

Проф. д-р Сашо Кочанковски
Симона Јовановска
Марија Саботиновска
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

ОДНЕСУВАЊЕ НА СТУДЕНТИТЕ ЗА ВРЕМЕ НА ОНЛАЈН ПРЕДАВАЊА: ИСТРАЖУВАЊЕ КАЈ СТУДЕНТИТЕ ОД I-IV ГОДИНА НА ФАКУЛТЕТОТ ЗА ПСИХОЛОГИЈА НА МСУ "Г. Р. ДЕРЖАВИН"-СВЕТИ НИКОЛЕ-БИТОЛА

АПСТРАКТ:
Целта на ова истражување беше да добиеме емпириски податоци за тоа како се однесуваат студентите за време на онлајн предавањата, особено за вклучувањето на камерите во текот на наставата.
Инструментот кој го користев беше (онлајн) прашалник, направен од нас. Тој се состои од 20 прашања од ликертов тип со 5 можни одговори.
Примерок. Во истражувањето беа вклучени вкупно 125 испитаници- студенти од I - IV год, на факултетот за психологија (109 женски и 16 машки, на возраст од 19-40 години).
Утврдивме дека постојата најмалу 4 групи на причини кои имаат влијание за вклучувањето на камерите за време на онлајн наставата и тоа: ИТ опремата и интернет конекцијата; Однесувањето на другите студенти за време на предавањата;Вклученоста на камерата на професорите за време на наставата; и самоперцепцијата за тоа како студентот изгледа, како се чувствува и какви се условите дома.
Во однос на ИТ опремата и интернет конекцијата најдовме дека скоро 1/3 (31,7%) известуваат дека немаат целосни услови за следење на интернет наставата, вклучително и вклученост на камера. **Во однос на** однесувањето на другите студенти најдовме дека кај најголемиот дел (84,4%) од испитаниците постои делумно или целосно влијание, дали камерите на колегите се вклучени, врз тоа дали и тие ќе ги вклучат своите камери. **Во однос на** вклученоста на камерата на професорите најдовме дека има влијание врз тоа дали студентите ги сладат предавањата со вклучена камера, голем дел од студентите – (60,2% во потполност и 17,1% делимно) се согласуваат со тоа. **Во однос на** самоперцепцијата за тоа како студентот изгледа, како се чувствува и какви се условите дома, зависи дали е вклучена камерата во текот на предавањата, добиени се следните наоди: 43,9% од студентите не се чувствуваат пријатно (целосно или делумно) кога нивните камери се вклучени; 48,7% од студентите се чувствуваат похрабро да го споделат нивното мислење, доколку нивната камера не е вклучена; 47,5% од студентите сметаат дека следењето на онлајн настава им дава поголема слобода; сепак 94,3% од студентите известуваат дека и со исклучена камера, фокусирано ги следат предавањата; 27,4% од студентите известуваат дека често додека следат настава, извршуваат и други обврски; 39,5% од студентите, ја следеле наставата во пижами и завиткани во ќебе; Кај 54% од студентите, моменталниот изглед за време на предавањето, има влијание врз вклучувањето на камерата; 87,9% известуваат дека навистина се физички присутни на предавањата, иако камерите им се исклучени;

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: однесување на студентите, онлајн настава, вклучени камери

BEHAVIOR OF STUDENTS DURING ONLINE LECTURES: RESEARCH WITH STUDENTS FROM I-IV YEAR AT THE FACULTY OF PSYCHOLOGY ISU "G.R.DERZAVIN" SVETI NIKOLE-BITOLA

ABSTRACT:
The purpose of this research was to obtain empirical data on how students behave during online lectures, especially the turning their cameras on during lecturing.
The instrument we used was an (online) questionnaire made by us. It consists of 20 Likert-type questions with 5 possible answers.
Sample. The research included a total of 125 respondents - students from I - IV years, at the Faculty of Psychology (109 females and 16 males, aged 19-40 years).
We found that there are at least 4 groups of reasons that have an impact on the turned cameras on during online teaching, namely: IT equipment and Internet connection; The behavior of other students during the lectures; Turned of the teachers' camera on during the lectures; and self-perception of how the student looks, feels and conditions at home.
Regarding the IT equipment and the internet connection, we found that almost 1/3 (31.7%) report that they do not have complete conditions for attending the internet classes, including the turned camera on. Regarding the behavior of other students, we found that the majority (84.4%) of the students have a partial or complete influence, whether the cameras of colleagues are on, on whether they will turn on their cameras. Regarding the turned of the professors' camera on, we found that it has an impact on whether the students attend the lectures with their cameras on, a large part of the students - (60.2% in full and 17.1% partially) agree with that. Regarding the self-perception of what the student looks like, how he feels and what the conditions are at home, depending on whether the camera is turned on during the lectures, the following findings were obtained: 43.9% of students do not feel comfortable (fully or partially) when their cameras are on; 48.7% of students feel more courageous to share their opinion if their camera is not turned on; 47.5% of students think that attending online classes gives them more freedom; however, 94.3% of students report that even with the camera off, they follow the lectures focused; 27.4% of students report that they often perform other duties while attending classes; 39.5% of the students attended classes in pajamas and wrapped in a blanket; In 54% of students, the current appearance during the lecture has an impact on the inclusion of the camera; 87.9% report that they are indeed physically present at the lectures, even though their cameras are off;

KEYWORDS: students behavior, online lecture, cameras on

ВОВЕД

Со појавата на пандемијата КОВИД-19, животот многу ни се промени. Владата донесе многу рестриктивни мерки за да го заштити здравјето на граѓаните, кои беа неопходни за наше добро. Едно од таквите ограничувања беше и затворањето на сите образовни институции (градинки, основни и средни училишта и факултети) и префрлање на наставата онлајн. Прилагодувањето кон новата нормала не беше баш едноставна работа, па така образовните институции ја префрлија својата дејност онлајн, а со тоа им се наложи на учениците и студентите да ја следат својата настава преку интернет апликации. Сега, нашето "физичко ЈАС" е заменето со креиран профил во онаа интернет апликација за онлајн предавањата. Чекањето на професорот во амфитеатар е заменето со чекањето на тоа, нашиот профил да

биде одобрен од професорот / асистентот / администраторот. Хартијата е заменета со pdf-формати. Пиењето кафе на паузите измеѓу предавања се префрли дома. Нашиот глас е заменет со микрофон, а нашето присуство е заменето со камера. Се разбира, се на овој свет си има свои предности и недостатоци, а истото важи и за онлајн наставата. Сите тие промени влијаат и на нас-студентите по психологија, исто како и на студентите на другите струки. Меѓутоа, иако ние подобро ги разбираме овие промени од останатите студенти, сепак на крајот од денот и ние сме луѓе од крв, месо и душа, исто како и другите. Ако на овие промени ги додадеме и ситуацијата "добар/лош ден", обврските, домашните услови и нашата моментална психичка и физичка состојба-добиваме полн погодок. Овој истражувачки труд служи за да го испита нашето однесување за време на онлајн предавањата, факторите кои влијаат на истото и како влијаат, а воедно и што е она што е добро кај овој начин на учење, и што е она што може да биди подобро, бидејќи нели-секогаш може подобро.

ПОИМ И ДЕФИНИРАЊЕ НА ПРОБЛЕМОТ

Онлајн наставата е прилично нова проблематика, но сепак уште веднаш ги привлекла будните очи на психолозите и истражувачите. Сепак, она што најмногу отстапува од целата онлајн настава кај студентите се (воглавно) исклучените камери. Секој студент има различни причини за тоа зошто неговата камера е исклучена. Во однос на проблемов, се поставуваат прашањата: *Зошто студентите ги исклучуваат камерите за време на онлајн предавањата? Кои фактори влијаат на тоа? Како тие фактори влијаат? Што може да се преземи во врска со ова?*

ПРЕДМЕТ И ЦЕЛ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Интернетот стана значаен дел од нашето секојдневие. Тој не е веќе само забава, туку и потреба. Таква потреба, која обележа значаен пораст поради пандемијата КОВИД-19, и истата му наметна нешто сосема ново на образовниот систем, како и на популацијата која спаѓа во него. Односно, сега професорите сакаат да не гледаат нас, нивните студенти-на камера, што е прилично нормално. Меѓутоа, оваа нивна желба-за нас е предизвик. Сегашните рестриктивни мерки ни налагаат да учиме од дома (или преку онлајн сервери). Факт е дека првенствено би требало да воспоставиме конекција со професорите, а и тие со нас, но како би го направиле тоа, ако не ги вклучиме камерите за да се видеме?

Секако, повеќето професори сметаат дека вклучената камера е личен избор на студентите, но истиот тој избор е доста почитуван и охрабрен од нивна страна. Ние многу го цениме она, кога не сме присилени од нашите професори да ги вклучиме камерите.

На почетокот на процесот на адаптирање на новиот метод на учење, некои професори се чувствуваа навредени од оние студенти кои го криеја својот лик, но со тек на време, поголемиот дел од нив омекнаа и им пружаа разбирање. Сепак, и ден денес има по некој професор, кој сеуште се чувствува навредено, ако не може да ги види своите студенти на камера. Спротивно на последната реченица од претходниот пасус, а паралелно со реченициte од овој пасус-не сакаме да ги вклучиме камерите, без наша волја. Бидејќи, нели, не е добро да се присилува некого, на нешто што не го сака.

Воедно, секој еден од нас си има свои причини за тоа, зошто не сака да вклучи камера. Тие причини варираат од студент до студент, а истите всушност, го откриваат нашето однесување за време на предавањата-позади екраните. Со тоа, сакам да кажам дека предмет на истражувањето е нашето однесување за време на онлајн предавањата, при што "главна мета" ни се исклучените камери, а целта е да ги откриеме факторите и причините кои влијаат на тоа.

ИСТРАЖУВАЧКИ ХИПОТЕЗИ

Главната хипотеза која сакавме да ја провериме беше следната: ***Постојат различни причини кои влијаат врз тоа дали студентите ги следат онлајн предавањата со вклучена камера.***

Причините ги групиравме во седум категории, од кои произлегуваат и потхипотезите (Соодветност и фунционалност на ИТ опрема и интернет конекција; Однесувањето на другите студенти за време на предавањата; Однесувањето на професорите за време на предавањата; Самоперцепцијата за сопствениот изглед, расположение и условите дома, како и полот, возраста и годината на студирање).

Од главната хипотеза произлегоа неколку потхипотези, и тоа:

Потхипотеза 1: *ИТ опремата и интернет конекцијата имаат влијание врз тоа дали студентите ги следат предавањата со вклучена камера*

Потхипотеза 2: *Однесувањето на другите студенти за време на предавањата има влијание врз тоа дали студентите ги следат предавањата со вклучена камера*

Потхипотеза 3: *Вклученоста на камерата на професорите за време на наставата има влијание врз тоа дали студентите ги следат предавањата со вклучена камера*

Потхипотеза 4: *Од самоперцепцијата за тоа како студентот изгледа, како се чувствува и какви се условите дома, зависи дали е вклучена камерата во текот на предавањата*

МЕРНИ ИНСТРУМЕНТИ

Мерен инструмент кој го користевме за да ги собереме потребните податоци беше (онлајн) прашалник, специјално направен од нас за потребите на ова истражување. Прашалникот се состоеше од 20 прашања, од кои првите 3 беа поврзани за демографските карактеристики, а останатите 17 прашања беа поврзани со поставените хипотези и се состоеја од по 5 можни одговори од ликертов тип.

ИСПИТАНИЦИ

За потребите на нашето истражување се искористи пригоден примерок, составен од студентите од I - IV год, на факултетот за психологија, при М.С.У. "Г.Р.Державин" - Свети Николе – Битола, од кампусот во Битола и од кампусот во Свети Николе.

Вкупно беа вклучени 125 испитаници, од кои 109 женски и 16 машки. Возраста на испитаниците беше од 19 до 40 години (најголемиот број беа на возраст од 19-22 години).

РЕЗУЛАТИ И ДИСКУСИЈА

Резултати поврзани со потхипотезата 1:

ИТ опремата и интернет конекцијата имаат влијание врз тоа дали студентите ги сладат предавањата со вклучена камера

На графичкиот приказ подолу, може да забележиме дека постои разновидност во одговорите кои се дадени, иако според испитаниците, поголемиот дел од нив сметаат дека имаат услови за квалитетно следење на наставата. Сепак скоро 1/3 (31,7%) известуваат дека немаат целосни услови за следење на интернет наставата.

39% од испитаниците изестуваат дека следењето на наставата не им претставува тешкотија, додека поголемиот дел (61%) известуваат дека имаат одредени или целосни тешкотии за следење на интернет наставата.

Во однос на тоа дали вклучувањето на камерата им ја попречува интернет конекцијата – само 31,7% се изјасниле дека тоа не е случај, додека поголемиот дел од нив (68,3%) - известуваат дека имаат некакви или целосни тешкотии со квалитетот на интернет конекцијата доколку ја вклучат камерата.

Резултати поврзани со потхипотезата 2:

Однесувањето на другите студенти за време на предавањата има влијание врз тоа дали студентите ги сладат предавањата со вклучена камера

Според добиените одговори, доаѓаме до заклучок дека само кај 15,6% од студентите не влијае тоа, дали колегите ги имаат исклучено камерите, додека кај најголемиот дел 84,4% од испитаниците постои делумно или целосно влијание дали камерите на колегите не се вклучени, врз тоа дали и тие ќе ги вклучат своите камери.

Резултати поврзани со потхипотезата 3:

Вклученоста на камерата на професорите за време на наставата има влијание врз тоа дали студентите ги сладат предавањата со вклучена камера

Голем дел од студентите - 60,2% во потполност и 17,1% делимно се согласуваат со тоа дека вклученоста на камерите на професорите за време на онлајн предавањата, влијае врз тоа дали и тие ќе ја вклучат нивната камера.

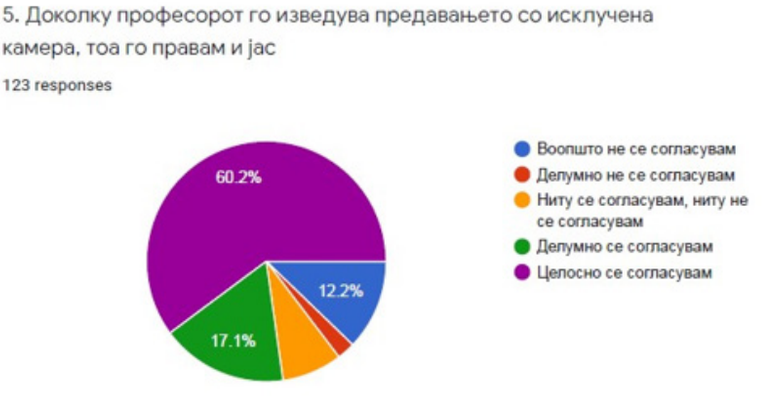

65% од студентите целосно или делумно се согласуваат со тоа дека сакаат нивните професори да предаваат со вклучена камера

Резултати поврзани со потхипотезата 4:

Од самоперцепцијата за тоа како студентот изгледа, како се чувствува и какви се условите дома, зависи дали е вклучена камерата во текот на предавањата

50% од студентите, активно и без тешкотии се вклучуваат во дискусиите за времне на предавањата

76,4% од студентите известуваат дека целосно или делумно се согласуваат дека со нивното вклучување на камерата им покажуваат почит на професорите

76,8% известуваат дека имаат одредена просторија од каде ги следат онлајн предавањата

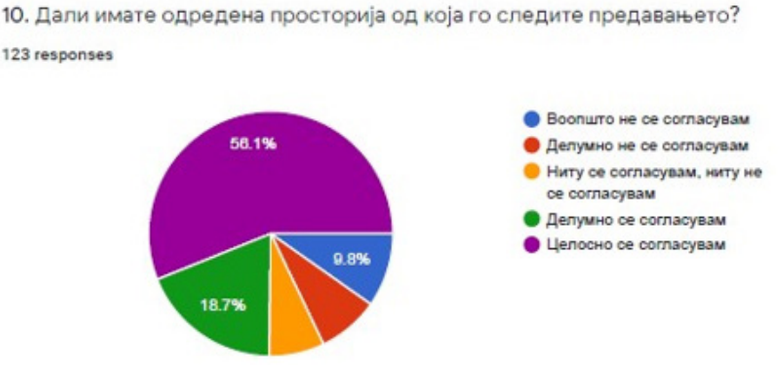

43,9% од студентите не се чувствуваат пријатно (целосно или делумно) кога нивните камери се вклучени

48,7% од студентите се чувствуваат похрабро да го споделат нивното мислење, доколку нивната камера не е вклучена

47,5% од студентите сметаат дека следењето на онлајн настава им дава поголема слобода

94,3% од студентите известуваат дека и со исклучена камера, фокусирано ги следат предавањата

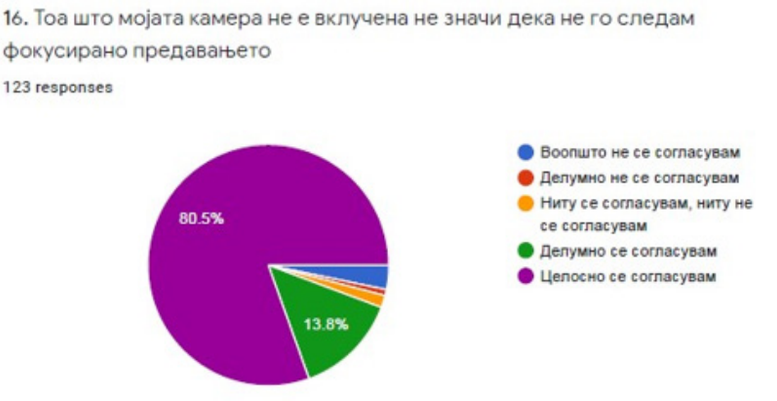

27,4% од студентите известуваат дека често додека следат настава, извршуваат и други обврски

39,5% од студентите, ја следеле наставата во пижами и завиткани во ќебе

Кај 54% од студентите, моменталниот изглед за време на предавањето, има влијание врз вклучувањето на камерата

87,9% известуваат дека навистина се физички присутни на предавањата, иако камерите им се исклучени

ЗАКЛУЧОК

Врз основа на добиените податоци можеме да ја потврдиме хипотезата дека Постојат различни причини кои влијаат врз тоа дали студентите ги следат онлајн предавањата со вклучена камера.

Исто така, од добиените резултати, можеме да ги потврдиме и четирите потхипотези, кои претставуваат и 4 групи на причини за однесувањето на студентите за време на онјалн наставата и тоа дека:

» *ИТ опремата и интернет конекцијата имаат влијание врз тоа дали студентите ги сладат предавањата со вклучена камера*

» *Однесувањето на другите студенти за време на предавањата има влијание врз тоа дали студентите ги сладат предавањата со вклучена камера*
» *Вклученоста на камерата на професорите за време на наставата има влијание врз тоа дали студентите ги сладат предавањата со вклучена камера*
» *Од самоперцепцијата за тоа како студентот изгледа, како се чувствува и какви се условите дома, зависи дали е вклучена камерата во текот на предавањата*

ЛИТЕРАТУРА

1. Castelli R. Frank, Sarvary A. Mark (2021). Why students do not turn on their video cameras during online classes and an equitable and inclusive plan to encourage them to do so. Преземено на 24. 5. 2021 https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ece3.7123
2. Guillem, Antonio (2021). Research explains why students keep their cameras turned off. Преземено на 24. 5. 2021 https://www.openaccessgovernment.org/cameras-turned-off/101934/
3. Harvey, Jack (2020). Face value: why won't students turn their cameras on. Преземено на 24. 5. 2021 https://wonkhe.com/blogs/face-value-why-wont-students-turn-their-cameras-on/
4. Loya B. Liz (2020). Strategies to Encourage Students to Turn Their Cameras On. Преземено на 24. 5. 2021 https://www.edutopia.org/article/strategies-encourage-students-turn-their-cameras
5. Nicandro, Vincent; Khandelwal, Aditya; Weitzman, Alex (2020). Please, let students turn their videos off in class. Преземено на 24. 5. 2021 https://www.stanforddaily.com/2020/06/01/please-let-students-turn-their-videos-off-in-class/
6. P., Erika (2021). Why Do Students Do Not Want To Turn On Their Cameras During Online Classes. Преземено на 24. 5. 2021 https://www.sciencetimes.com/articles/29219/20210120/why-students-want-turn-cameras-during-online-classes.htm
7. Patrick (2020). Online Classroom Management: Why Your Students Turn Their Cameras Off. Преземено на 24. 5. 2021 https://www.hawohomeroom.com/2020/04/online-classroom-management-why-your-students-turn-their-cameras-off/
8. PhD Moses, Tabitha (2020). 5 reasons to let students keep their cameras off during Zoom classes. Преземено на 24. 5. 2021 https://theconversation.com/5-reasons-to-let-students-keep-their-cameras-off-during-zoom-classes-144111
9. Stanford University (2020). Cameras and Masks: Sustaining Emotional Connections with Your Students in an Age of COVID19 (Part 2 of 2). Преземено на 24. 5. 2021 https://tomprof.stanford.edu/posting/1814

159.944.4.019.4:364.622

М-р Славољуб Ивановски
Р. Северна Македонија

Доц. д-р Слаѓана Анѓелковска
МСУ „Г. Р. Державин“ Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

СТРЕСОТ, МЕНТАЛНОТО ЗДРАВЈЕ И ПОЗИТИВНАТА ПСИХОЛОГИЈА

АПСТРАКТ: Личноста во извршување на секојдневните обврски постојано е под притисок и стрес во динамичното секојдневие. Во Америка веќе поголем процент од населението страда токму од проблемите со стресот и менталните нарушувања. Психологијата се труди со примена на разни методи и практики да го заштити менталното и физичкото здравје на личноста. Позитивната психологија како понова област во психиологијата развива свој концепт и придонес за градење позитивен однос кон животот. Со тоа, позитивната психологија придонесува за развој на личноста на поединците и постигнување на резултатите на организациите. Личноста преку развој на своите силни страни и користење на методите и стратегиите на оваа психиологија, (преку терапевти, советници и психолози) помага за подобрување на самосвесноста, за среќата и добросостојбата на животот. Иако некои научници упатуваат критики на позитивната психологија, сепак заклучокот е дека позитивната психологија наоѓа широка примена во подобрување на менталното здравје и справување со стресните состојби на личноста. ЦСМ моделот за ментално здравје на Мајк Слејд (Mike Slade) претставува двофакторски модел кој идентификува ментална благосостојба и ментална болест, како пристап во управување на стресните состојби и ментални проблеми на личноста. Тоа помага во промовирање на ментална благосостојба, среќа и квалитет на живот на личноста.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: стрес, здравје, позитивна психологија, ментално здравје

STRESS, MENTAL HEALTH AND POSITIVE PSICHOLOGY

ABSTRACT: The person during the performance of the daily responsibilities is constantly under pressure and stress in the dynamic everyday life. In America, a large percentage of the population already suffers from stress problems and mental disorders. Psychology tries to protect the mental and physical health of a person by applying various methods and practices. Positive psychology as a newer field of the psychology has developed its own concept and contribution to building a positive attitude towards life. Thus, positive psychology contributes to the development of the personality of individuals and the achievement of the results of organizations. The person through the development of her/his strengths and the use of the methods and strategies of this psychology (through therapists, counselors and psychologists) has been helped to improve her/his self-awareness, happiness and well-being of life. Although some scholars have criticized positive psychology, the conclusion is that the positive psychology is widely used in improving mental health and coping with stress. Mike Slade's CSM Mental Health Model is a two-factor model that identifies mental well-being and mental illness as an approach to managing a person's stress and mental problems. It helps to promote a person's mental well-being, happiness and quality of life.

KEYWORDS: stress, health, positive psychology, mental health

1. ПОЈАВА НА ПОЗИТИВНАТА ПСИХОЛОГИЈА

Појавата и развојот на позитивната психологија е од поново време. Мартин Селиџмен (Martin Seligman) и Михајл Чикзентмихали (Mihaly Csikzentmihali) во 2000 година, први даваат нејзино толкување. Нивното објаснување е:[1] Ние веруваме дека психологијата на позитивното човеково однесување ќе се издигне на повисоко научно ниво и дека ќе има ефективен придонес во воздигнувањето на поединците, семејствата и заедниците". Психолозите тргнувајќи од ставовите на позитивната психологија тврдат дека не се насочени кон лечење на менталните болести, но со концептот на позитивната психологија ќе се надополни општата психологија. Неколку години подоцна овој пристап на позитивната психологија предизвикал голем интерес, и затоа професорите Мартин Селиџмен, Мишел Фриш и други, почнале да држат предавања на некои колеџи. Веќе во 2006 година овој предмет станал значително популарен на Универзитетот во Харвард. Некои хуманисти психолози, како Абрахам Маслов, Карл Роџерс и Ерих Фром, развиле теории и практики во кои ја вклучувале среќата на луѓето.

Првата меѓународна конференција за Позитивна психологија била во 2002 година, а во јуни 2009 година бил одржан првиот Светски конгрес. Некои истражувачи во оваа област претпоставуваат дека Позитивната психологија може да се објаснува преку 3 области на истражување: Истражување за пријатниот живот, или живот исполнет со уживање" (испитува како луѓето оптимално ги доживуваат и до кој степен уживаат во позитивните чувства и емоции кои се дел од нормалниот и здрав начин на живеење); Истражување кое го опфаќа добриот живот, или живот исполнет со обврски" го проучува позитивниот исход при задлабоченост, преокупираност и психичка посветеност на личности кои се целосно преокупирани со своите примарни активности. Овие состојби се доживуваат кога постои позитивна усогласеност помеѓу способноста на личноста и задачата што ја исполнува. Професоот Филип Зимбардо (Philip Zimbardo) предлага луѓето да се поделат според тоа каков поглед имаат кон животот - позитивен или негативен, но и според тоа каква перцепција имаат кон времето: дали се ориентирани кон сегашноста, минатото или кон иднината. Според ова можно е настанување на определени заблуди кај поединците кои во суштина создаваат конфликти. Овие конфликти се поврзани не со тоа дали тие уживаат исполнувајќи некоја задача, но дали се подложни на ризик за понатамошно уважување на нивниот исход. Зимбардо верувал дека со помош на вакво истражување ќе се открие оптималната рамнотежа на погледот на личноста за подобар живот.

Психологот Даниел Гилберт (Daniel Gilbert), тврди дека личноста треба да биде концентрирана на сегашноста. Таа не треба да фантазира бидејќи така може да се спречи среќата. Некои од психолозите тврдат дека треба повремено да се посветува внимание кон минатото, личноста да се потсетува на позитивни искуства и да очекува позитивни случувања во иднината.

Барбара Фредриксон (Barbara Fredrickson) со своите ставови тврди дека позитивните мисли и емоции ги намалуваат негативните чувства на личноста. Поголем број на истражувани лица успеале на ваков начин да ги отстранат проблемите кои ги имале со кардиоваскуларниот систем. Кога личноста доживува стрес се случуваат голем број на промени во биолошкиот систем, се забрзува ритамот на срцето, дотокот на крв, расте нивото на шеќер во крвта и

1. Seligman, M.E.P. et al., (2005), Positive psychology progress: Empirical validation of interventions. American Psychologist, 2005. 60(5): 410-421.

доколку личноста не е подготвена за справување со стресот, може да предизвика влошување како на психичко здравје (анксиозност, депресија) исто така и до поголемо влијание за кардиоваскуларните заболувања.

2. МЕНТАЛНОТО ЗДРАВЈЕ И ПОЗИТИВНАТА ПСИХОЛОГИЈА

Многу истражувања и студии потврдуваат дека растат нарушувањата на менталното здравје во вкупната светска популација. Клучот за разбирање на овие проблеми лежи во разбирање на умот на личноста и посветување на искуствата на невронауката, односно неврологијата. Од аспект на проблемите со ментално здравје, невролозите сугерираат кој дел од мозокот е одговорен за предизвикување на проблеми и како може личноста да ги реши тие проблеми.

Еден истражувачки труд за глобалното ментално здравје објавен од професорот Ден Ј. Стајн (Den E. Stein), зборува за тоа како невронауката ефикасно може да се вклучи во лекување на менталното здравје на личноста во различни културни средини. Менталните нарушувања ги активираат нервните врски кои предизвикуваат негативни мисли, постапки и емоции. Преку разбирање на неврологијата, на пример, што се случува во мозокот кога личноста е под стрес, кога доживеала голема траума и како делови од кортексот се активираат поради нарушувања на расположението.

Разбирањето на психолозите за сите овие случувања во психолошкиот и биолошкиот систем на личноста придонасува кон нивно подобро насочување и превентивно лекување. Неврологијата во анализа на менталното здравје се фокусира на докази. На пример, шизофреничните пациенти страдаат во однос на нивното когнитивно функционирање. Нивните дисфункционални мисли ги спречуваат да се вратат во вообичаениот живот или да извршуваат активности од секојдневниот живот. Вклучувањето на неврологијата во менталното здравје има бројни придобивки. Со тоа таа им олеснува на терапевтите и професионалците да ги истражуваат основните причини за нарушувањето. Помогна во промовирање на ментална благосостојба, среќа и квалитетен на живот на личноста. Таа го отвори патот за рано дијагностицирање и полесно психолошко лекување.

Студија на невролози за улогата на практикување на физичко вежбање и неговата улога врз менталното здравје сугерира дека активниот животен стил има позитивни ефекти врз менталните способности. Врската помеѓу физичката активност и подобрување на менталните нарушувања како: депресија, анксиозност, деменција и промените на расположението е очигледно голема. Целна група на студијата биле главно спортисти. Истражувањето придонело кон потврдување на фактот дека редовното вежбање ја зголемува физичката и менталната сила на личноста. Тоа придонесува за подобрување на расположението, регулирање на емоциите и одржување оптимални телесни функции. Затоа и причините што спортистите се поотпорни во нивниот личен живот, се должи на нивната континуирана физичка активност.

Во книгата *„Неврологија за клиничари за ментално здравје"* од Стивен Е. Плишка, (Dr Stephen E. Pliska) се објаснува зошто познавањето на невролошката основа на психолошките нарушувања е задолжително за психолозите. Исто како и разбирањето за функционирањето на срцето, за лекување на срцевите заболувања, така и идентификување на мозочните дисфункции помага при откривање на физиологијата на менталните нарушувања. Многу авторот признаваат дека психотерапијата не е можна без да се истражуваат биолошките

причини. Плишка смета дека е етичка одговорност за секој здравствен работник да биде во тек со сите аспекти на проблемите, дури и ако не е целосно поврзано со нивната област на дејствување.

Во современиот начин на живеење скоро 20% од американската популација е заробена во злоупотреба на супстанции, страда од анксиозна вознемиреност и депресија.[2] Помеѓу оние кои бараат стручна помош за закрепнување, и оние кои избираат комбинирана терапија, првите закрепнуваат порано.

Еден од најзначајните придонеси на позитивната психологија во советувањето и терапијата за ментално здравје е воведување на среќата како причина за намалување и развој на менталните болести. Позитивната психологија дава поголема свесност за менталната благосостојба, свртеност кон позитивните емоции, среќата и создава сосема нова насока во развојот и лекувањето на личноста.

Во графиконот број еден, претставени се истражувања за менталното здравје лицата според статусот на вработеност. Истражувањето е спроведено во Ирска, на примерокот на вработени со полно работно време, со пола работно време, невработени и неактивни лица. Очигледни се податоците од графикот каде се гледа дека лицата со полно работно време имаат најмалку ментални заболувања. Во однос на мажи и жени, во сите категории жените имаат повисок процент на ментални болести во однос на мажите.

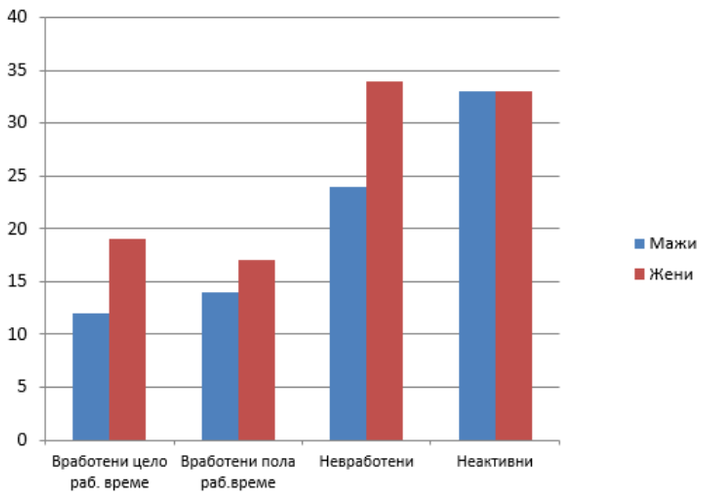

Графикон број 1: Менталното здравје и проблемите според статус на вработеност

Извор: според: Mental Health Foundation, Scotland Wales, Northern Ireland, 2020,pdf.

Главниот фокус на позитивната психологија е преку сугерирање и воведување на позитивни интервенции во психологијата за да ја пренасочат целта од лекување на болести кон промовирање на хармонија и единство на личноста. Менталните болести и менталната благосостојба се два различни концепти, а фокусот на психијатриските или психолошките интервенции треба да биде насочен кон подобрување на здравјето, среќата и просперитетот на личноста.

Позитивната психологија дејствува на субјективно ниво, кога ги цени индивидуалните искуства, емоции и постапки на личноста (љубов, емпатија, простување, надеж). Таа дејствува и на социјално ниво или ниво на група. На

2. Mike Slade, 2009., A Study On Mental Illness And Well-Being, pdf.

ова ниво се вклучени: интервенции за промовирање на социјални односи, социјални одговорности, толеранција, алтруизам и чувство за вредностите. Затоа, психологијата ги насочува истражувачите и практичарите по ментално здравје повеќе да се фокусираат на вкупното подобрување на личноста, и на индивидуално и на социјално ниво.

3. МОДЕЛ НА МЕНТАЛНО ЗДРАВЈЕ И СТРЕСОТ

Во научните истражувања на Мајк Слејд (Mike Slade), тој развил модел за решавање на ментално здравје и благосостојба на личноста. Овој модел ЦСМ, (CSM- Complete State Model) е познат како двофакторски модел на ментално здравје. ЦСМ моделот идентификува ментална благосостојба и ментална болест за која смета дека лежи во континуитетот или дисконтинуитет, на високо и ниско ниво на благосостојба на перцепција на личноста.

Преку прикажување на интеракцијата на овие два фактори се одредува целокупното ментално здравје на личноста. Слејд тврди дека личното закрепнување е целта на позитивната психологија и тоа произлегува од надежта, среќата и одговорноста на личноста. ЦСМ моделот го идентификува менталното здравје како високо ниво на благосостојба и ниско ниво на ментална болест (на пример, депресија, анксиозност, стрес). Во центарот на вниманието не е да се исклучат менталните болести или психотичните симптоми, туку да се сугерира дека благосостојбата и менталните болести се посебни прашања што заедно го структурираат менталното здравје на личноста.

Објаснувањето за ЦСМ моделот има исклучително значење за позитивната психологија за јакнење на личната благосостојба и закрепнување на личноста. Моделот промовира автентична среќа и опишува дека „добриот" живот може да биде во четири форми:

- *Пријатен живот* - претставува позитивни емоции и нагон за правење добри работи што го подобруваат вкупното задоволство и личното задоволство;
- *Ангажиран живот* - каде што личноста се преокупира со подлабоко чувство за сопствените емоции, силните карактерни страни и започнува да го ремоделира својот живот кон позитивности.
- *Смисленият живот* - во кој поединецот постигнува зголемена свесност за себе и го бара вистинското значење на среќата.
- *Постигнување во животот* - каде што човекот е поттикнат да работи многу понапорно и да се посвети на остварување на своите амбиции. Во остварувањето на животот, едно лице добива среќа и вистинско чувство за себе од тоа што постапува според неговите соништа и ги прави остварливи.

Слејд сугерира дека следењето на принципите на позитивна психологија е најдобриот начин да се промовира индивидуално закрепнување на личноста и да се гарантира задоволително ниво на ментална здрава состојба. На следната слика број 1 претставен е ЦСМ моделот на Слејд.

Слика број 1: ЦСМ моделот на ментално здравје на Слејд
Извор: според: Seligman, M.E.P. et all., Positive psychology progress: Empirical validation of interventions,. American Psychologist, 2005,. 60(5): 410-421.

Од аспект на здравствената психологија значајно е да се истакне дека таа дава голема важност на менталната благосостојба кога станува збор за живот без „болести". СЗО го опишува здравјето како „состојба на целосна физичка, ментална и социјална благосостојба која не е само отсуство на болест или слабост". Оттогаш, истражувачите и здравствените работници низ целиот свет ја сфатија важноста на оптималната состојба на здраво функционирање и позитивна ментална состојба на личноста да бидат сфатени во вкупното психичко и физичко здравје на личноста. Здравствените психолози го дефинираат позитивното здравје како комбинација од:[3]

- Ретки и кратки тајни на болеста,
- Висока стапка на закрепнување,
- Брзо заздравување на раните,
- Повеќе физичка еластичност и имунитет,
- Отсуство на фатални или крајни заболувања.

Примената на позитивните здравствени стратегии кои предвидуваат добро здравје вклучуваат: позитивни чувства, самозадоволство, позитивно размислување, емоционално управување и саморегулација, самоподобрување и наоѓање на вистинското значење на среќата, духовноста, емпатија и прошка и градење на силни социјални односи.

Во еден експеримент за проучување на влијанието на позитивните емоции врз настинката, Коен и неговите колеги, откриле дека учесниците кои пријавиле дека доживуваат позитивни емоции како среќа, задоволство и ентузијазам, имаат помал ризик од заразување со вирусот на настинката. Оние испитаници кои кои пријавиле чувство на депресија, осаменост или лутина, имале повисок ризик од заболување со анстинката. Оваа студија дава директна потврда на фактот дека позитивните емоции гарантираат подобро здравје, поголем имунитет и посилна отпорност на личноста. Во една друга студија спроведена на возрасна

3. Joanna Mitchell, Positive Psychology and the Internet: A Mental Health Opportunity, January 2011, E-Journal of Applied Psychology 6(2):30-41.

популација во САД, се покажало дека постоењето на цврста цел во животот на личноста го намалува ризикот од коронарни заболувања кај пациентите. Овие пациентите иако имале историја на срцеви дисфункции, покажале знаци на брзо закрепнување и помали се шансите за повторно разболување кога се лекуваат со позитивни интервенции.

Исто така, и при стресот и стресните состојби, студија која била посветена за влијанието на позитивната психологија врз стресот, се потврдило дека вработените кои следеле позитивен пристап во нивното секојдневие и користеле позитивни интервенции, имале евидентно значително намалено нивоа на стрес. Тие имале поголемо чувство на самомотивација, имале подобри односи со своите соработници, поголема продуктивност и задоволство во работата.

ЗАКЛУЧОК

Примената на позитивната психологија во справување со стресот и секојдневната изложеност на притисок на личноста придонесува за практикување на позитивните стратегии кои придонесуваат кон: позитивни чувства, самозадоволство, позитивно размислување, емоционално управување и саморегулација, самоподобрување и наоѓање на вистинското значење на среќата, духовноста, емпатија и градење на здрави социјални односи. Многу експерименти потврдиле дека влијанието на позитивните емоции врз болестите на личноста преку доживување на позитивни емоции (среќа, задоволство и ентузијазам), имаат помал ризик од заболување, побрзо закрепнување, отколку учесниците кои пријавиле чувство на депресија, осаменост или анксиозност.

Ова директно го потврдува фактот дека примената на позитивните емоции гарантираат подобро здравје, поголем имунитет и посилна личност. Во справувањето со стресните состојби студите, потврдуваат дека вработените кои го следеле позитивниот пристап во секојдневните обврски имале значително помало ниво на стрес.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Davidson, Sells, Sangster, O'Connell: Recovery in mental illness., Broadening our Understanding of Wellness, 2005.
2. Mike Slade, 2009., A Study On Mental Illness And Well-Being, pdf.
3. Seligman, (2002): Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment.
4. Shapiro Meditation: Self-regulation strategy and altered states of consciousness. New York: Aldine; 1980.
5. Niederhoffer, Pennebaker, Snyder, Lopez, (2002); 573–583.
6. Seligman, M.E.P., & Csikzentmihalyi, M., (2000), Positive Psychology: An Introduction. American Psychologist, 55, 1. 5-14.
7. Seligman, M.E.P. et al., (2005), Positive psychology progress: Empirical validation of interventions. American Psychologist, 2005. 60(5): 410-421.
8. Sheldon, K.M. and L. King., (2001), Why positive psychology is necessary., American Psychologist, 2001. 56(3): 216-217.
9. WHO, Social Determinants of Mental Health, 2014, pdf.

37.015.3:005.32]:378.22

М-р Марина Кузмановска
Факултет за психологија
МСУ „Г. Р. Державин“ Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

МОТИВАЦИЈАТА КАКО ФАКТОР ЗА ВИСОКИ АКАДЕМСКИ ПОСТИГНУВАЊА

АПСТРАКТ: Мотивацијата може да се дефинира како движечка сила зад сите активности на поединецот.
Додека мотивацијата може да се дефинира како движечка сила зад сите активности на поединецот, толку е потесна дефиницијата за мотивацијата на постигнување како потреба за успех или постигнување. Всушност мотивацијата нуди корелација со академските перформанси. Дава желба да се најдат и применат потребните напори за да се биде успешен во учењето.
Процесот на стимулирање на мотивацијата во учењето поврзана е со енергијата на детето и поривот да се труди, ефективно да студира, да се подобри и да работи според својот потенцијал.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: мотивација,учење, внатрешна и надворешна мотивација академски постигнувања

MOTIVATION AS A FACTOR FOR HIGH ACADEMIC ACHIEVEMENT

ABSTRACT: Motivation can be defined as the driving force behind all the activities of the individual. While motivation can be defined as the driving force behind all an individual's activities, the narrower the definition of achievement motivation as a need for success or achievement of excellence.
In fact, motivation offers a correlation with academic performance. Gives the desire to find and apply the necessary efforts to be successful in learning. The process of stimulating motivation in learning is related to the child's energy and the urge to try, study effectively, improve and work according to his potential.

KEYWORDS: motivation, learning, internal and external motivation academic achievement

ВОВЕД

Мотивацијата може да се дефинира како движечка сила зад сите активности на поединецот. Етимолошкото значење на терминот мотивација е изведен од латинската кованица movere, што значи да се движам. Мотивацијата ги вклучува процесите кои го стимулираат, насочуваат и одржуваат однесувањето. Да бидеме мотивирани, значи да бидеме придвижени да направиме некоја акција или да се однесуваме на одреден начин.

Мотивацијата за постигнување обезбедува енергија за поединците и нивните постигнувања во идентификувањето и решавањето на проблемите со тоа што нивниот живот станува попродуктивен и креативен.

Мотивацијата е исто така важна и во процесот на учење, бидејќи е поврзана со енергијата на детето и поривот да се труди, ефективно да учи, да се подобри и да работи според својот потенцијал. Како таква, таа сигурно влијае на успехот во училиштето, така што Стернберг (Sternberg, 2000) смета дека средината за учење, иако можеби е најдобра, нема да служи без оптималната мотивација.

Причинителите кои го оправдуваат процесот на мотивација во учењето поделени се на две гледишта.

Мотивацијата е нешто што може да биде многу интересно. Некои теми ќе ви ја разбудат имагинацијата и можат да бидат забавни. Било што нас ни говори за тоа кој сме, зошто сакаме она што го сакаме , и како да си го подобриме животот . Исто така , она што ни говори за тоа што другите луѓе сакаат и зошто и како можеме да помогнеме за да си го подобрат животот истите.

Второ, мотивацијата е важна самата по себе , но и заради тоа што може да помогне за предвидување на животниот исход кој е и тоа како важен, кој го вклучува квалитетот на нашата работа или она што го правиме. Заради тоа учењето на мотивацијата може да биде многу практична и вредна за трудот вложен. Многу е корисно да се знае од каде доаѓа мотивацијата, зошто некогаш се менува , а некогаш не, под кои услови расте или опаѓа , кои аспекти на мотивацијата можат да се променат а кои не. Се дури проучувањето на мотивацијата ни помага да дознаеме како да си го подобриме животот наш и на другите е учење кое е вредно за времето вложено.

Патот до разбирањето на мотивацијата може да биде различен. Мотивацијата обично се гледа на два начина: како личност или карактеристика на средината (Clickenbeard, 1996); но почесто, се гледа како на лична карактеристика која останува релативно стабилна низ контекстите и ситуациите.

Брофи (Brophy, 2010) со современи гледишта, ја поврзува мотивацијата со когнитивните и афективните процеси на поединци, како што се мислите, верувањата и целите, и го нагласува ситуираниот, интерактивен однос меѓу ученикот и средината за учење.

Според Центарот за образовна политика (Center on Education Policy, 2012), истражувачите (Bandura, 1996; Dweck, 2010; Murray, 2011; Pintrich, 2003; Ryan & Deci, 2000; Seifert, 2004) генерално се согласуваат за четири главни димензии кои придонесуваат за мотивација на учениците: компетентност (ученикот верува дека има способност да ја заврши задачата); контрола/автономија (со согледување на директна врска меѓу неговите акции и резултатот од нив, и задржување автономија со тоа што има некој избор); интерес/вредност (ученикот покажува интерес за задачата или ја гледа вредноста на нејзиното завршување); и поврзаност (социјални награди, како што е чувство на припадност кон класот или одделението или кон друга посакувана социјална група или одобрение како и пофалба од некоја личност). Според овој мотивациски модел, барем една од овие компоненти треба да биде присутна. Овие димензии се во постојана игра со друга динамика, како што се училишната клима и домашната средина во комплексен сооднос.

Современите теории претпоставуваат дека мотивацијата, исто така, може да варира како функција на културата, социоекономскиот статус, етничката припадност, родот и нивото на способноста (Schunk et al., 2008).

Академската мотивација дефинирана како ентузијазам за академско постигнување е важен психолошки концепт во образованието и е поврзан со многу различни образовни резултати (Deci & Ryan, 1985).

Процесите на енергизирање и насочување произлегуваат од внатрешноста на личноста или од околината . Мотивите се внатрешни потреби , когнитивни и емотивни- кои енергизираат тенденција на приближување или одбегнување од одредени случувања.

Внатрешни мотиви

Внатрешната мотивација е интерна и вклучува порив да се направи нешто за своја волја (т.е., бидејќи самата активност е наградувачка); да се заврши активност за радост или задоволство од извршување на самата активност, поради интерес и задоволство од вклучувањето.

Кога е присутна внатрешна мотивација, студиите покажале дека учениците се ангажирани во учење од необичност, интерес или уживање, или со цел да ги постигнат своите сопствени научни и лични цели. Дев (Dev, 1997) сметал дека ученикот кој е внатрешно мотивиран нема да има потреба од никаков вид на награда или поттик за иницирање или завршување на задача. Внатрешната мотивација (или внатрешен интерес), исто така, се однесува на личната фасцинација со одредени предмети, задачи или феномени (Bandura, 1986) или тенденцијата за одржување на ангажманот само заради истиот. Внатрешна мотивација произлегува од вродените психолошки потреби на компетентност и самоопределување (Vallerand et al., 1992). Исто така, според Деси и Рајан (Deci & Ryan, 1985), внатрешната мотивација се одржува само кога поединците се чувствуваат самоопределени и компетентни. Внатрешната мотивација е силно поврзана со употребата на когнитивните стратегии, саморегулацијата и упорноста во академската работа (Pintrich & De Groot, 1990). Оваа природна мотивациска тенденција (внатрешна мотивација) е суштински елемент во когнитивниот, социјалниот и физичкиот развој. Според Деси и Рајан (Deci & Ryan 1985), внатрешната мотивација е вродена на човечкиот организам (природна постојана состојба на организмот), бидејќи внатрешно мотивираното однесување ја задоволува потребата на лицето да се чувствува компетентно и автономно.

Надворешни мотиви

Од друга страна, надворешната мотивација е поврзана со тоа што се прави нешто што води кон посебен исход и се однесува на мотивацијата за завршување на активност со очекување на надворешни награди (Deci, 1972), правејќи нешто за да се добие нешто друго (на пример, добри оценки, престиж; Woolfolk, 2009), однесувања кои се регулирани преку надворешни средства како што се ограничувања и награди (Vallerand et al., 1992) или надворешни фактори или стимулации (како аплауз или пофалби) кои можат да служат за зајакнување на постигнување на успех кај учениците. Ова е поврзано со победа; затоа, учениците имаат тенденција да се концентрираат повеќе на самата наградата вклучена во победата. Дев (Dev, 1997) сметал дека ученикот, кој е надворешно мотивиран, учествува во учењето чисто за добивање награда или за избегнување на казна. Истото го заклучува и Лепер (Lepper 1988), кога вели дека надворешната мотивација значи да се добие некоја награда или да се избегне некоја казна што е надворешна од самата активност, како што се оценките, налепниците или пофалба од наставникот. Значи, на основно ниво, надворешните мотиватори може да вклучуваат награди како што се оценки, бонбони или златни ѕвезди. На пософистицирано ниво, може да се размисли за

инкорпорирање на ученичкиот интерес, практични апликации, насочена помош и поттикнување на саморегулација (Foster, 2009). Надворешно мотивираните однесувања се од суштинска важност за природата (Fortier, Vallerand, & Guay, 1995), бидејќи тие се регулирани преку надворешни средства во облик на ограничување или награда. Надворешната мотивација, честопати предизвикана од фактори како што се пари или награди, од друга страна, може да го поткопа чувството за автономија ако се перцепираат како надворешно контролирање (Amabile, Hill, Hennessey, & Tighe, 1994).

Пинтрич (Pintrich, 2003), во своето резиме на тековните мотивациони научни перспективи, го опишува континуумот од внатрешна кон надворешна мотивација. Авторот сугерира дека колку повеќе го интернализираме стилот на мотивација, толку повеќе ученикот најверојатно ќе биде ангажиран во училиште, да има подобро учење и перформанси, и да има поголема психолошка благосостојба.

НАДВОРЕШНАТА И ВНАТРЕШНАТА МОТИВАЦИЈА КАЈ УЧЕНИЦИТЕ

Теоријата за самоопределување дава поставка дека однесувањето може да биде внатрешно мотивирано, надворешно мотивирано или амотивирано (Deci & Ryan, 1985). Трет тип на мотивациски конструкт во теоријата за самоопределување е амотивација, која едноставно подразбира релативно отсуство на мотивација или недостаток на намера да се дејствува и се јавува кога поединецот не ја доживува непредвидливоста помеѓу неговите сопствени акции и исходи (Vallerand et al., 1992); верувајќи дека неговото однесување како поединец е предизвикано од надворешни сили кои се надвор од неговата контрола.

Амотивацијата е резултат на тоа кога едно лице не ја вреднува активноста (Рајан, 1995), не се чувствува компетентен да го стори тоа (Deci, 1975), или не верува дека ќе даде посакуван исход (Seligman, 1975).

Може да има некои нивоа на интернализација во надворешно мотивирани однесувања. Видовите на надворешна мотивација, од пониско до повисоко ниво на самоопределување, се: надворешна регулација, интроекција и идентификација (Vallerand et al., 1992). Сепак, учениците можат да бидат и внатрешно и надворешно мотивирани од истата активност. Ленс и Ранд (Lens & Rand, 2000) веруваат дека и внатрешните и надворешните мотивации истовремено дејствуваат во повеќето од нашите однесувања.

Родовата разлика е една од важните варијабили во типот на мотивација. Стручната литература покажува дека момчињата се повеќе мотивирани од надворешноста (Anderman & Anderman, 1999), додека девојките покажуваат поголема внатрешна мотивација (Месса & Holt, 1993). Додека за академските перформанси Скифеле, Крап и Винтелер (Schiefele, Krapp, & Winteler, 1992) силно сугерираат дека успехот кај машкиот ученик го зголемува нивото на интерес повеќе отколку што е случај кај женските ученици.

Постојат повеќе фактори за стимулирање на мотивацијата за високи академски постигнувања.

Нивоата на мотивација може да бидат засегнати од надворешни фактори (на пример, поставување цели, општествено влијание, конкуренција и други вредносни резултати) или внатрешни фактори (на пр., чувства на владеење со материјалот, општа желба за учење или уживање во самата задача). На пример, во студијата на Мекоуч и Сигел, меѓу неколку психолошки фактори, факторот мотивација дава наоди дека постојат различни фактори при стимулирање на

мотивацијата; ова укажува на тоа дека постојат и други фактори надвор од високата интелектуална способност која влијае врз мотивацијата, како што се наведуваат и во други истражувања, каде што се покажува дека внатрешните карактеристики на личноста ја обликуваат академската мотивација за сите ученици.

Преглед на истражувачката литература за семејствата и училишната мотивација од Гролник, Френдли и Белас (Grolnick, Friendly, & Bellas, 2009), открил дека семејствата можат да имаат силно влијание врз различни резултати од училиштето, вклучувајќи го и развојот и одржувањето на позитивната мотивација.

Особено познати во ова поле се истражувачите Готфрид и Готфрид. Овие познати автори особено правеле истражувања за академската внатрешна мотивација, дефинирана како уживање во учењето на ученикот, карактеризирано со ориентација кон владеење на материјалот, љубопитност, упорност, ендогенија на задачи и учење на предизвикувачки, тешки и нови задачи. Овие автори, во серија на трудови, откриле дека децата со повисока академска внатрешна мотивација имаат тенденција да имаат значително повисоки постигнувања, помалку анксиозност, помалку надворешна мотивација и повисоки интелектуални перформанси; покрај тоа, академската внатрешна мотивација станува постабилна во текот на адолесцентните години. Уште повеќе, во една вкрстена студија, се покажало дека академската внатрешна мотивација самостојно предвидува контрола на постигнувањата за IQ користејќи делумни корелации. Готфрид (Gottfried, 1985), во контекст на децата од четврто и од седмо одделение во однос на училишните предмети и во однос на учењето во училиште воопшто, утврдил дека академската внатрешна мотивација е значително и позитивно поврзана со академските постигања на децата воопшто.

На крај, ние ја разбираме академската мотивација (т.е. мотивацијата за учење) како медијаторска варијабила на академскиот успех. Да сублимираме дека мотивацијата игра важна улога во постигнувањето на резултати и во диференцијацијата помеѓу ученици со високи резултати и оние со ниски резултати.

ЗАКЛУЧОК

Мотивацијата е високо истражувана тема во областа на образованието, каде што е пронајдена корелација со академските перформанси.

Гледајќи од овој агол е мотивацијата дава желба да се најдат и применат потребните напори за да се биде успешен во учењето.

Се разбира, дека вродена мотивација е меѓу неколкуте психосоцијални вештини кои треба да бидат присутни, негувани и развиени како услов за поединецот да постигне стручност или еминентност во своето поле на делување.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Bourdieu, P. (1992). Language and symbolic power. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Bowen, M. (1978). Family therapy in clinical practice. New York: Jason Aronson.
3. Božin, A., (2005). Uloga porodice u razvoju darovitih, Zbornik 11, Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
4. Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development. Cambridge, MA: Harvard University Press.
5. Clinkenbeard, P. R. (2012). Motivation and gifted students: Implications of theory and research. Psychology in the Schools, 49(7), 622–630. https://doi.org/10.1002/pits.21628.
6. Davidson, J.E. (2009). Contemporary Models of Giftedness. In Shavinina, L. V. (Ed). International Handbook on Giftedness. Part one. Springer Netherlands.
7. Gottfried, A. E., Fleming, J. S., & Gottfried, A. W. (1994). Role of parental motivational practices in children's academic intrinsic motivation and achievement. Journal of Educational Psychology, 86(1), 104-113.
8. Grolnick, W. S., Friendly, R. W., & Bellas, V. M. (2009). Parenting and children's motivation at school. In K. R. Wentzel & A. Wigfield (Eds.), Handbook of motivation at school, 279-300. New York & London: Routledge.
9. Kevereski, L. (2008). Family of the talented as an intra- and interactional structural and dynamic design. Zbornik 14, Vršac: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
10. Musafa.S.(2019). Examination of family characteristics, motivation and achievement between gifted students in Kosovo,Doctoral dissertation, "Sv. Kliment Ohridski", Bitola (pp.76-86)
11. McNabb, T. (2003). Motivational issues: Potential to performance. In N. Colangelo, & G. A. Davis (Eds.), Handbook of gifted education (pp. 417–423). Baston: Allyn & Bacon.

616.891.6:[37.091.3:81'243(497.7)

Проф. д-р Диана Белевска
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе – Битола
Р. Северна Македонија

М-р Глигор Цветанов
Р. Северна Македонија

ЈАЗИЧНА АНКСИОЗНОСТ КАЈ ВОЗРАСНИ ПОСЕТИТЕЛИ НА НАСТАВА ПО СТРАНСКИ ЈАЗИЦИ ВО НЕФОРМАЛНИТЕ УЧИЛИШТА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

АПСТРАКТ: Главната цел на трудот е да се испита постоењето и влијанието на анксиозноста која се јавува врз учењето странски јазик, бидејќи голем број истражувања го покажале дека голем број личности кои учат станси јазик, без оглед на јазикот, и без оглед дали се помлади студенти, адолесценти или возрасни, се соочуваат со проблемот на јазична анксиозност. Спроведеното истражување се фокусира на анксиозност кај возрасни ученици, кои учејќи го јазикот во училницата, се среќаваат со неможност соодветно да се изразат на англиски јазик, што влијае нивниот став кон учењето јазик и на успехот во совладувањето на истиот.
Истражувањето е спроведено на репрезентативен примерок од 62 слушатели на странски јазици избрани по случаен избор со техника на тестирање и анкетирање за да се добијат податоци дали и во колкава мерка е присутна јазичната вознемиреност кај возрасните ученици кои го изучуваат англискиот јазик. Врз основа на добиените резултати во ова истражување може да се заклучи дека јазичната анксиозност е присутна кај возрасните и дека има влијание врз учењето англиски јазик.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: анксиозност, јазична анксиозност, учење странски јазик, возрасни

LANGUAGE ANXIETY IN ADULT VISITORS OF FOREIGN LANGUAGE CLASSES IN NON-FORMAL SCHOOLS IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA

ABSTRACT: The main purpose of this paper is to explore the existence and impact of anxiety that occurs on learning a foreign language, because studies have shown that many people who learn a foreign language, regardless of the language, and whether they are younger students, adolescents or adults, face the problem of language anxiety. The research focuses on anxiety in adult students, who, learning the language in the classroom, encounter an inability to express themselves properly in English, which affects their attitude towards language learning and success in the learning process.
The research was conducted on a representative sample of 62 foreign language students randomly selected by testing and survey technique to obtain data on whether and to what extent language anxiety is present in adult students learning English. Based

on the results obtained in this research, it can be concluded that language anxiety is present in adults and that it has an impact on learning English language.

KEYWORDS: anxiety, language anxiety, foreign language learning, adults

ТЕОРЕТСКИ ОСВРТ

Анксиозноста генерално има големо попречувачко својство на сите активности на човекот и на секое ниво на обрзование. Во време на постојани промени, глобализација, конкурентност на пазар на труд, квалитетите на еден професионалец освен во неговите стручни компетенции се огледуваат и во познавањето на два три и повеќе странски јазици. Затоа неминовно се наметнува потребата од наградување со повеќе странски јазици без оглед на возраста.

Јазичната анкиозност е проблем кои постои долги години, и пред се практичарите во образовниот профес како од формално, така и од неформално ниво добро се запознаени со консеквенците од неговата неконтролираност. Разбирањето на оваа исклучително комплексна појава која, доколку не се контролира остава непоправливи последици на процесот на учење на странски јазик и на самата личност, има исклучително големо значење за улогата на психолозите за превентивно консултативно, како и дополнително делување при појавувањето на посериозни потешкотии.

Јазичната анксиозност е една од најважните емоции што влијае на процесот на учење странски јазик. На некој начин, тоа е реакција на она што некои студенти го доживуваат како закана за нивното чувство на безбедност или нивната самодоверба. Затоа, учењето странски јазик е често трауматско искуство за многу студенти, а бројот на студенти кои признаваат дека чувствуваат некаква вознемиреност кога се изразуваат на странски јазик се зголемува секој ден. Од таа причина, јазичната анксиозност се смета за една од најинтересните области на интерес за современите применети психолози и лингвисти. Јазичната анксиозност може да се опише како субјективно чувство на напнатост, страв, нервоза и вознемиреност што се манифестира при учење странски јазик. Учењето странски јазик е единствен вид на учење и употреба на јазик, а јазичната анксиозност е својствена на тоа искуство. Михалевиќ и Игигуновиќ ги цитира Макинтир и Гарднер (Макинтир и Гарднер, 1991), кои ја дефинираат јазичната вознемиреност како „страв што го чувствуваме кога треба да користиме странски јазик што не го владееме сигурно. Потоа, тука е „чувство на непријатност, нервоза и несигурност што нѐ обзема кога треба да зборуваме, да читаме, да пишуваме или да разбереме што некој ни зборува на странски јазик“. [1]

Затоа, јазичната анксиозност најчесто се дефинира како интензивна краткотрајна состојба на чувство на мачнина со интелектуална содржина, која е придружена со голема напнатост. Во исто време тоа е многу непријатно, често нејасно чувство на вознемиреност, поврзано со едно или повеќе телесни искуства - на пример, празнина на стомакот, стегање во градите, палпитации, брзо дишење, главоболка или ненадејна потреба за мокрење.

1. Mihaljević Djigunović, J. (2009). Strah od stranog jezika i razumijevanje slušanjem kod monolingvalnih i bilingvalnih učenika engleskog jezika kao stranog jezika. Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia. Vol. 53, Svibanj 2009.

ИСТРАЖУВАЊЕ

Спроведеното истражување припаѓа на категоријата прелиминарни истражувања чиј предмет е специфициран во јазичната анксиозност, односно анксиозноста која се појавува при изучување на странски јазик кај возрасни посетители во неформалното образование во Република Северна Македонија и нејзините психолошки последици. Поконкретно, научниот проблем е фокусиран на идентификација на нивото на јазична анксиозност која се појавува при посета на курсеви по странски јазик, поточно англиски јазик во неформални приватни училишта за странски јазици. Исто така, акцент е ставен и на утврдување на поврзаност на јазичната анксизоност и полот на испитаниците, како и поврзаноста на јазичната анксизоност и возраста на посетителите на странски јазик.

Научна цел на истражувањето е добивање сознанија дали постои јазична анксиозност кај посетителите на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија и во кое ниво е присутна јазична анксиозност кај посетителите на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија.

Практичната цел на реализираното емпириско истражување е преку добиените сознанија и индикатори кои се однесуваат на присутноста и нивото на јазична анксиозност кај посетителите на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија да се зголеми фондот на научни знаења и предложат сугестии за надминување на оваа психолошка состојба, како и за зголемување на ефективноста при изучувањето на странски јазик.

Од дефинираниот проблем на истражување формирана е следната хипотеза: Постои високо ниво на јазична анксиозност кај посетителите на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија.

Варијаблите на истражување произлегуваат од дефинираниот проблем на научното емпириско истражување. Варијабли на истражувањето се јазичната анксиозност и изчувањето на странски јазик во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија.

Во тек на релизирање на истражувањето се аплицираа основните научни методи на аналитичко- синтетички метод и метод на дедукција и индукција при заклучувањето. Главен научен метод на целта дескрипција е дескриптивен метод.

Од техниките кои се користеа за собирање на податоци се анкетирање и тестирање на тип на случаен примерок од видот на едноставен рандомизиран примерок на 62 единици на анализа кои се посетителите на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија. Добиените податоци од страна на посетителите на странски јазици се обработени низ програмата SPSS со верзија 22 која е наменета за статистички пресметки од општествени истражувања. Се пресметаа статистички параметри кои се на ниво на дескриптивната статистика.

Популацијата на емпириското истражувањето истражување прозилезе од поставениот проблем и ги опфаќа сите посетители на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија. Од утврдената популација со рандомизација односно со случаен избор заснован на теорија на веројатност се избраа единици на анализа кои припаѓаат на едноставен примерок со случаен избор. Подетално се работи за 62 посетители на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република

Северна Македонија избрани од општините Штип, Тетово и Скопје. Вкупно целото истражување беше планирано, подготвувано и реализирано во временски период од една година. Опфати период од јануари 2019 до јануари 2020 година. Инструментите на истражување беа доставени и потоа превземени на теран односно во самите неформални училишта за странски јазици.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

По дескриптивната анализа на податоците, добиените резултати се дадени во табелата во продолжение.

ТВРДЕЊА	силно се согласувам	се согласувам	ниту да, ниту не	не се согласувам	силно не се согласувам
	%	%	%	%	%
Не се чувствувам сигурен во себе на час по странски јазик	58,1	25,8	8,1	4,8	3,2
Не се грижам дали ќе згрешам на час по странски јазик	4,8	3,2	8,1	12,9	71,0
Треперам при учество на час по странски јазик	58,1	21,0	11,3	3,2	6,5
Се плашам кога не разбирам на час по странски јазик	58,1	25,8	4,8	6,5	4,8
Не ми пречат повеќе часови по странски јазик	3,2	3,2	59,7	22,6	9,7
Размислувам на друго на час по странски јазик	58,1	11,3	8,1	4,8	17,7
Мислам дека другите се подобри од мене на час по странски јазик	62,9	22,6	6,5	4,8	3,2
Смиреност при тестови на час по странски јазик	3,2	4,8	11,3	29,0	51,6
Паничам кога треба да се зборува без подготовка на час по странски јазик	61,3	27,4	8,1	1,6	1,6
Се грижам за последици од неуспех	62,9	25,8	8,1	3,2	0
Не разбирам зошто другите се вознемируваат на час по странски јазик	6,5	8,1	56,5	19,4	9,7
Нервозен сум и заборавам на други работи на часови по странски јазик	69,4	25,8	1,6	1,6	1,6
Непријатно ми е да одговарам доброволно на час по странски јазик	58,1	32,3	4,8	1,6	3,2
Не би бил нервозен со нативни професори по странски јазик	29,0	25,8	37,1	4,8	3,2
Се вознемирувам кога не разбирам корекции на час по странски јазик	66,1	25,8	8,1	0	0
Дури и при добра подготовка се вознемирувам на час по странски јазик	29,0	17,7	45,2	4,8	3,2
Често ми доаѓа да не одам на часови по странски јазик	67,7	25,8	3,2	1,6	1,6
Се чувствувам сигурен на час по странски јазик	3,2	4,8	6,5	46,8	38,7
Се плашам при корегирање на секоја грешка на час по странски јазик	59,7	25,8	6,5	4,8	3,2
Чувствувам како срцето „ми чука„	64,5	25,8	8,1	1,6	0
Колку повеќе учам, повеќе се збунувам на час по странски јазик	58,1	30,6	8,1	0	3,3

Не чувствувам притисок на час по странски јазик	1,6	1,6	8,1	74,2	14,5
Чувствувам дека другите зборуваат подобро од мене на час по странски јазик	58,1	30,6	3,2	4,8	3,2
Се чувствувам самосвесен пред другите на час по странски јазик	46,8	9,7	35,5	4,8	3,2
Часовите по странски јазик ми поминуваат многу брзо	4,8	6,5	17,7	64,5	6,5
Се чувствувам напнато и нервозно на часови по странски јазик	61,3	25,8	4,8	3,2	4,8
Се чувствувам збунето кога зборувам на часови по странски јазик	59,7	25,8	6,5	6,5	1,6
Се чувствувам сигурно и опуштено на часови по странски јазик	6,5	1,6	22,6	41,9	27,4
Нервозен сум кога не го разбирам секој збор на професорот на час по странски јазик	64,5	24,2	3,2	4,8	3,2
Презаситен сум од правила од часовите по странски јазик	79,0	12,9	4,8	1,6	1,6
Се плашам дека ќе ми се смеат на часовите по странски јазик	61,3	25,8	8,1	4,8	0
Би било попријатно со нативни професори	19,4	25,8	46,8	4,8	3,2
Нервозен сум при прашања за кои претходно не сум подготвен	32,3	48,4	11,3	4,8	3,2

Табела 1.

Од прикажаните податоци на табелата може да се види дека:

- » Често се јавува недоволна сигурност во себе кога зборуваат на странски јазик на часовите по јазик кај посетителите на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија.
- » Се јавува плашливост кога не разбираат што зборува професорот по странски јазик кај посетителите на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија.
- » Често се појавува грижа за последиците од неуспехот на часовите по странски јазик кај посетителите на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија.
- » Се пројавува на виско ниво непријатност да одговараат доброволно на часовите по странски јазик кај посетителите на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија.
- » Постои високо ниво на вознемиреност кога не разбираат што коригира професорот на часовите по странски јазик кај посетителите на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија.
- » Често им се јавува размислување за да не одат на часови по странски јазик на посетителите на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија.
- » Присутно е мислење дека секогаш чувствуваат дека другите студенти зборуваат странски јазик подобро отколку тие самите на часовите по странски јазик во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија.

» Се чувствуваат повеќе напнато и понервозно на часовите по јазик, отколку на другите часови посетителите на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија.
» Постои високо ниво на плашливост дека другите студенти ќе им се смеат кога зборуваат на странски јазик во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Спроведеното истражување кое третираше проблем на анксиозност при изучување на странски јазик, поточно англиски јазик кај посетители на неформални училишта на странски јазици во државата, имаше за цел дескрипција на проблемот и се примени дескриптивен метод. Се користеа техниките анкетирање и тестирање на тип на случаен примерок на 62 единици на анализа, кои се посетители на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија.

Добиените поединечни согледувања упатуваат на потврдување на генералната хипотеза на истражувањето дека е присутна и тоа на високо ниво јазичната анксиозност кај посетителите на странски јазици во неформалните училишта за странски јазици во Република Северна Македонија. Добиените резултати од истражувањето можат да бидат корисни за продлабочување на истражувањата во оваа област, од што и ќе произлезат конкретни насоки за третирање на оваа појава кај посетителите на неформални училишта на странски јазици во државата.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. American Psychiatric Association (2020). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (Fifth ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
2. Barlow., David H. (2000). "Unraveling the mysteries of anxiety and its disorders from the perspective of emotion theory". American Psychologist. 55 (11): 1247–63.doi:10.1037/0003-066X.55.11.1247. PMID 11280938.
3. Beidel., D.C.; Turner, S.M. (1988). "Comorbidity of test anxiety and other anxiety disorders in children". Journal of Abnormal Child Psychology. 16 (3): 275–287.doi:10.1007/BF00913800. PMID 3403811.
4. Ćirković-Miladinović, I. (2014). Zastupljenost afektivnih strategija učenja engleskog jezika kod studenata na nematičnim fakultetima. Doktorska disertacija.
5. Hall-Flavin., D.K.(2015). Is it possible to overcome test anxiety?. Mayo Clinic. Mayo Foundation for Medical Education and Research.
6. Horwitz, E.K. and Young, D. J. (1991). Language Anxiety. From Theory and Research to Classroom Implications. New Jersey: Prentice Hall
7. Karlak, M. (2013). Odnos strategija učenja, motivacije i komunikacijske jezične kompetencije u stranom jeziku.
8. Melouah, A. (2013). Foreign Language Anxiety in EFL speaking classrooms: A case study of first-year LMD students of English at Saad Dahlab University of Blida,
9. Mihaljević Djigunović, J. (2009). Strah od stranog jezika i razumijevanje slušanjem kod monolingvalnih i bilingvalnih učenika engleskog jezika kao stranog jezika. Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia. Vol. 53, Svibanj 2009.

10. Novak, J. (2002). Učenje glagolskih oblika u hrvatskome kao stranome jeziku. Zagreb: Filozofski fakultet (magistarski rad). Skinuto sa sajta 14.06.2014. 200
11. Petrović, O. (2011). Uvažavanje afektivnog aspekta u nastavi engleskog jezika. Nova škola,
12. Schmidt, N. B.; Allan, N. P.; Knapp, A. A.; Capron, D.(2019). Targeting anxiety sensitivity as a prevention strategy. The Clinician's Guide to Anxiety Sensitivity Treatment and Assessment. pp. 145–149.
13. Ќимова, Ѓ.(2020).Образованието низ призма на психолошките процеси. Меѓународен Центар за Славјанска Просвета, Свети Николе
14. Ќимова, Ѓ.(2019). Училишна педагогија. Здружение за теорија и практика на образованието, Образовни рефлексии, Скопје
15. Ќимова, Ѓ. (2018). Методика на настава по психологија.Меѓународен Центар за Славјанска Просвета, Свети Николе

Веб извори (пристапено 2020)

16. http://www.anxietycentre.com/anxiety-symptoms.shtml from Anxiety Centre
17. http://psihijatrija.hr
18. http://www.ucla.edu

159.922.01

Мирослав Крстић
Миљана Павићевић
Јелена Минић
Република Србија

ЗНАЧАЈ ФАЗЕ ИНЦИЈАТИВЕ И РАДОЗНАЛОСТИ У ОКВИРУ ИНДИВИДУАЛНОГ ЖИВОТНОГ ЦИКЛУСА

АПСТРАКТ: Мислимо да данас нема психолога у свету који није упознат са делом Ерика Х. Ериксона и његовим учењем о целоживотном индивидуалном циклусу (од рођења до смрти). Где у оквиру целоживотног индивидуалног циклуса детљно описује осам нормативних развојних фаза: фазу основног поверења, аутономије, иницијативе и радозналости, одговорности, адолесценције, интимности, репродукције и интеграције/мудрости. Несумњиво да су све фазе подједнако важне и значајне за раст и развој, али сматрамо да у вези треће фазе развоја, тј. у фази инициијативе и радозналости већина родитеља и институција мало или недовољно ради са децом на подстицају њиховог развоја и раста. Сматрамо да то треба и променити из више разлога.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: Ерик Ериксон и индивидуални животни циклус, фаза иницијативе и радозналости, подстицај раста и развоја деце

THE IMPORTANCE OF THE INCIATIVE AND CURIOSITY PHASE WITHIN THE INDIVIDUAL LIFE CYCLE

ABSTRACT: We think that today there is no psychologist in the world who is not familiar with the work of Eric Erickson and his teaching about the entire individual life cycle (from birth to death). Where within the lifelong individual cycle it describes in detail eight normative developmental phases: the phase of basic trust, autonomy, initiative and curiosity, responsibility, adolescence, intimacy, reproduction and integration / wisdom. Undoubtedly, all phases are equally important and significant for growth and development, but we believe that in connection with the third phase of development, ie. in the phase of initiative and curiosity, most parents and institutions work little or insufficiently with children to encourage their development and growth. We believe that this should be changed for several reasons.

KEYWORDS: Eric Erickson and the individual life cycle, the phase of initiative and curiosity, stimulating the growth and development of children

УВОД

У вишедеценијском раду са децом и младима, клијентима и испитаницима, у свакодневном практичном раду неизбежно је било директно и индиректно остати у теоријским и практичним оквирима које нам је дао Ерик Ериксон. Један од значајних допринос Ерика Еикосона је свакако учење о расту и развоју у оквиру индивидуалног животног циклисуса који траје од рођења до краја живота појединца. Он развој посматра као постепено изграђивање и обогаћивање осећања личног идентитета користећи при томе два принципа: епигенетички принцип и принцип алтернативности. При чему размишљајући о човеку у

временском континуитету истиче осам развојних фаза, уз напомену да свака од ових фаза представља и могућу кризну ситуацију при чему од повољног или неповољног исхода у решавању развојних криза зависи индивидуални развој. Зашто нам је у практичном раду са децом и младима било важно све ово? Да би смо пре свега у саветодавном и едукативно – реедукативном раду могли да подстичемо/стимулишемо раст и развој деце и младих. Када је реч о подстицају развоја мислили смо на тријас способности и вештина и то: когнитивних, емоционалних и социјалних способности и вештина. Уважавајући пре свега ставове Давида Векслера, Жана Пијажеа и Хауарда Гарднера у вези когнитивних способности, а Данијела Големана у вези емоционалних и социјалних способности/вештина и фокусиране пажње. Као и Абрахама Маслова и његово учење у вези мотивације (интризичне и екстринзичне мотивације). И на крају, као можда и нама најважније учење, учење Лава Виготског. Подсетимо се да: „Виготски тврди да су више мисаоне функције интегрално повезане са социјалном интеракцијом". [Gardner, Kornhaber, Wake, 1999]. Заправо Виготски каже: "Све су више мисаоне функције интернализирани социјални односи" и да је: "Смисао или значења до којих људи долазе, чак и кад су сами, имају порекло у интеракцијама с другима". [Vigotski, 1979]

РАЗВОЈНЕ ФАЗЕ

Ериксон, као што је свим психолозима познато, наводи осам нормативних развојних фаза у оквиру индивидуалног животног циклуса: фазу основног поверења, аутономије, иницијативе и радозналости, одговорности, адолесценције, интимности, репродукције и интеграције/мудрости. Овде ћемо укратко (најкраће што је могуће) дати кратак опис првих пет фаза. Разлог томе је што су ове фазе заправо фазе које обухватају период детињства и младалашта које су предмет нашег интересовања, истраживања и рада. Преостале три фазе припадају одраслом добу. При чему смо склони да фазе одраслог доба класификујемо у складу са учењем Роберта Хавигхурста /рано, средновечно и касно одрасло доба/, као и учење Левинсона о одраслом добу и то посебно средњовечност и касно одрасло доба.

Фаза основног поверења

Ова фаза везује се за прву годину живота (за рани, најмлађи узраст) и назива се фазом стицања основног поверења. Фаза стицања основног поверења је у вези са изграђивањем основног става особе према самој себи и према свету, овај став се формира под утицајем присуства односно одсуства топлог и прихватајућег односа са мајком и/или субститутом мајке. Порука коју дете носи из ове фазе (односи се на афективну везаност) у случају позитивног исхода у виду осећања које се развија и прераста у осећање самоприхватања, као и љубави према другима.

Фаза аутономије

Фаза стицања аутономије везује се за другу годину живота и повезана је са дететовим моторним развојем (кретање/ход), развојем говора, навикавањем на чистоћу, а самим тим и са могућношћу детета да себе доживи као самостално и аутономно биће. Добар исход се огледа у постизању осећања већег самопоуздања, моћи и поноса („Ја сам слободна воља коју поседујем").

Фаза иницијативе и радозналости

Протеже се током предшколског узраста детета. Повезана је са све већом способношћу детета да кроз игру и машту мења реалност. Задатак ове фазе је стицање способности за инцијативу која је основ за изграђивање тежње ка постигнућу. Успешан исход се огледа у храбрости да се радознало истражује. Добар исход, тј. позитиван став из ове фазе гласи „Ја сам оно што могу замислити да ћу бити".

Фаза одговорности

Фаза стицања/усвајања одговорности повезана је са поласком детета у школу. Поласком у школу мења се дететов однос према родитељима и самом себи. Птрисутни су сада и наставници, вршњаци и други одрасли са којима дете почиње да се идентификује. Добар исход огледа се у повећању дететове самосталности и стицању сазнања да се сопственим трудом може доћи до жељених успеха и резултата („Ја сам оно што желим/научим да остварим).

Фаза адолесценције

У овој фази сви проблеми и сва лоша решења из развојних фаза као да сада долазе до пуног изражаја. Често преко ноћи збуњени и плашљиви адолесцент треба да прерасте у вешту, способну и зрелу особу. Задатак адолесцентне фазе стога је синтетизовање свега онога што се догађало у ранијим фазама и изграђивање поузданог и стабилног осећања идентитета. Добар исход огледа се у осећању да без обзира на околности, живот има смисла (осећање смисла живота као да не постоји без стабилног идентитета), што је праћено ставом „Ја сам оно што сам". Лош исход огледа се у напуштању сваке борбе за сопствени идентитет и конформистичким усаглашавањем са циљевима околине, што је не ретко праћено кризом идентитета/адолесцентном кризом.

ФАЗА ИНИЦИЈАТИВЕ И РАДОЗНАЛОСТИ

Зашто нас посебно интересује фаза иницијативе када су несумњиво све фазе подједнако важне и значајне за раст и развој. Рзлог томе је што сматрамо да у вези треће фазе развоја, тј. у фази инициијативе и радозналости већина родитеља и институција мало или недовољно ради са децом на подстицају њиховог развоја и раста. Зато сматрамо да то треба и променити. Подсећамо да ова фазе развоја у оквиру индивидуалног животног циклуса, тзв. фазе стицања иницијативе и радозналости, је фаза када деца испољавају способност да кроз игру и машту мењају реалност, као и да показују све више инцијативе и радозналсти, као и очекиваних одгвора на хиљде питања "Зашто?" Стога, никако не смемо да заборавимо да у овој фази, која по Ериксону обухвата период предшколског узраста детета од четврте до шесте године [Erikson, 2008] календарског узраста (искуство у раду са децом пре поласка у школу и са самим поласком у школу показје нам да у склопу индивидуалног животног циклуса у оквиру појединачног индивидуалног развоја деце и њихове различите развојне динамике овај период треба проширити на узраст деце од треће до седме године живота, па и касније), дете може или овладава многим способностима и вештинама: психомоторним и когнитивним, интрапсихичким и интерперсоналним које су неопходне за висок ниво квалитета живота на овом узрасту али и касније током целог живота [Крстић, Николић, 2019].

Шта на овом узрасту деца знају и могу све да науче: знају матерњи језик, а могу да науче до краја ове фазе још један или два страна језик, да читају и пишу, да усвоје појам броја, да науче више игара са правилима, могу да науче да пливају, клизају, скијају, да крену са усвајањем уметничких, музичких и спортских способности, да усвоје низ хигијенских, социјалних и емоционалних знања/способности вештина... Сам Гарднер је потврдио да је број седам произвољан у поређењу са разноврсношћу интелигенција, као и да не постоји магичан број за мноштво људских талената [Gardner, 1999], које треба стално подтицати на развој. Никако не смемо да заборавимо да данас у времену рачунарна и мобилних телефона и мноштa информација још је више у свим активностима од непроцењивог значаја фокусирана пажње онако како нам је описује Данијел Големан – где ту способност све мањег броја људи назива покретачем изузетности [Goleman, 2015]. Тако данас, више него пре, подстицај раста и развоја треба да буде усмерен на актуализацију селфа, на развој фоксуиране пажње и других домена емоционално - мотивационог развоја и све више на подстицају развоја пажње, емоционалне и социјалне интелигенције.

ПОДСТИЦАЈ РАСТА И РАЗВОЈА

Поред наведених теоријских знања у оквиру индивидуалног животног циклуса у вези подстицаја раста и развоја од велике користи и помоћи била су нам и следећа теорисјка и практична знања: познавање развојних миљоказа/мапа, прикази основних развојних скрининга, психодијагностичких тестова, техника и скала, учење о НЗР (наредним зонама развоја), портаге програми за рану стималуцију, рад са децом/клијентима и испитаницама и активности у оквиру извиђачке / скаутске организације на усвајању разних вештарстава / вештина у природи кроз игру и забаву у складу са неким елементима савременог Финског модела образовања у природи...

У вези подстицаја раста и развоја у фази иницијативе и радозналости можемо поставити више питања као смернице у раду са децом тог календарског узраста, а нека од њих су следећа питања:

1. Ко?
2. Где?
3. Шта?
4. Како? и Када?

Ко?

Сви на нивоу микро, мезо, егзо и макро система. У оквиру индивидуалног целоживотног циклуса континуираног образовања и васпитања неопходан је да подстицај развоја и раста буде прилагођен сваком појединцу кроз сарадднички однос и тимски рад породице (родитеља), школе (васпитача и учитеља) и институција, тј. друштвене заједнице у складу са својим културним наслеђем, обичајима, митовима, легендама и народним мудростима. При чему, а у складу са савременим финским моделом за глобални покрет образовне реформе, први међу једнакима пре свега и више од свих да буду родитељи и васпитач и учитељи прихватајући наводе Сахлберга Пасија да је: „важан учитељ и његова колегијалност. Важнији је од институције, школе, просвете, државе... Сви учитељи у Финској морају бити магистри/мастери струке (ја бих додао и васпитачи/студенти). Студије за магистра струке трају од пет до седам година, рачунајући

основне студије. Програми наставничких студија базирани су на истраживању и завршавају се обавезним магистарским (научно-истраживачким) радом. Саме студије укључују знања из психологије, педагогије, дефектологије, методологије, социологије образовања... Наставници* морају да се током читавог радног века професионално усавршавају [Sahlberg. 2013].

Где?

Свуда кроз предшколски и школски систем, здравствени систем и систем социјалне заштите (усаглашеним законским повезивањем школе, здравствених установа и служби центра за социјални рад) на принципима сарадничког, колегигијалног и тимског рада који карактерише: мултидисциплинаран, мултиинституционалан, умрежен интерсекторски рад

[Крстић, 2009].

Шта?

На питање: Шта? или Шта све? може и треба да се уради у овој фази развоја на плану подстицаја развоја одговор је да је могуће навсти само део листи и активности које треба урадити/подстицати/стимулисати, а то је следеће:

1. Говор (матерњи језик, други и трећи страни језик... књижевност / читање и писање...)
2. Моторика (скакање, трчање, вожња бицикла, пливање, скијање, клизање, плес, ролери, скутер...)
3. Уметност (музика, сликарство, вајарство, филм, стрип, фотографија, свирање,певање, цртање...)
4. Наука (рад на рачунару, математика, биологија, историја, географија, физика, хемија, теологија...)
5. Спорт (индивидуални и тимски: тенис, стони тенис, атлетика..., голф, фудбал, кошарка, ватерполо, одбојка, рагби...)
6. Занати (стари и нови: алас, капар, кувар, берберин, кројач, баштован, гравер, грнчар, пекар...)
7. Сналажење у природи (оријентација и извиђачка вешарства: оријентација у простору /компас,азимут, сунце, звезде, маховина, годови.../, сигнализација / Морезеова азбука.../, начини преживљавања у приорди, бивраковање, познавање јестивог биља и меса, паљење и одржавање ватре, 117 извиђачких вештарстава / вештина [Ferenčak, 1966]...

Овај листи треба придодати које још таленте, вештине и способности, тј домене/ области/ вредности/особине/карактеристике личности треба стимулисати/развијати, а то су: емоционална интелигенција и емпатија, социјална интелигенција и комуникација, креативност, фокусирана пажња, решавање конфликта без сукоба, тимски рад, сарадднички однос, колегијалност, резилијентност, одговорност и радне навике, упорност и истрајност, вежбе релаксација и медитације, дигитална писменост, примери добре праксе и функционалних и практичних знања, добра евалуацију претходних животних искустава, прихватање различитости... мета вредности, моралност, алтруизам... Подстицати искреност, доброту, стрпљење, брижност/пажљивост, добрнаменост и друге врлине...

* додао бих и васпитачи

Како? и Када?

Кроз игру и забаву у свим окружењима уз обавезну и препоручену литературу примерене узрасту (приче, песме, бајке, басне као и друге књижевине облике), кроз друге уметности и уметничке садржаје, путем стрипа и филма, путем писаних и електронских медија стално и свакодневно. На свако питање користећи дететову иницијативу и радозналост Зашто, Како и Због чега? треба дати јасан одговор разумљив детету на календарском узрасту ове развојне фазе. Увек и стално треба ширити дечија интересовања нудити нове теме, активности и проблеме и тражити и давати алтернативе јер ко стиче и има више интересовања, улога и окружења има увек и много добрих избора, а ко има много добрих избора има све – ко нема више алтернатива/избора тај нема ништа. Важно је да на свим узрастима (то важи и за децу и младе) на основу алтернативних избора, интересовања, личне инцијативе и радозналости доносе одлуке (то можемо да очекујемо и тражимо од њих и на овом раном узрасту примерено њиховом узрасту и нивоу развоја). Значај односно неопходнос да стално у животу доносимо одлуке које нас на неки одређују књижевник Гордер Јустејн у својој књизи: Баш како треба (мала прича о скоро свему) на поетичан начин овако описује: „Године нам се чине несагледивим док смо још у њима и док се трудимо да нађемо пут ка непознатој будућности, али ако их се после присетимо, чини се да су прохујале као ветар. Живот усмерен ка будућности нужно подразумева извесну неодлучност, или гледање на све стране; без тога човек лако пропусти најважније прилике и могућности. Зато гледа десно и лево у сваком тренутку мора доносити низ импровизованих одлука". [Gorder, 2018].

ЗАКЉУЧАК

Комбинацином изабраних теоријских знања, практичним и истраживачким радом и евалуацијом добијених резултата истраживања које смо урадили са децом, младима и њиховим родитељима, током више година лонгитудиналног праћења, дошли смо до следећих закључка:

- да деца која су у свом развоју у првој развојној фази, позитивно разрешила нормативну кризу основног поверења и на задовољавајући начин остварили одговарајуће осећање самоприхватања и љубави према другима,
- да деца која се у другој фази, фази стицања аутономије, себе доживела као самостално и аутономно биће и стекла осећање самопоуздања, моћи и поноса,
- да деца која су током предшколског узраста у интеракцији са одраслима (родитељима, васпитачима и другим одраслим особама) и вршњацима, уз своју способност да кроз игру и машту мењају реалност, уз одговарајућу радозналост и способност за инцијативе и испољене упорности изградила тежњу ка постигнућу и храброст да радознало истражују стекла и усвојила став „Ја сам оно што могу замислити да ћу бити",
- да деца која током раног школског узраста, у фази стицања/усвајања одговорности, постану самосталнија, одговорнија, усвоје/стекну радне навике и схвате да се сопственим трудом може доћи до жељених успеха и резултата (изграде/ стекну/ интинзичну мотивацију)
- да оваквим младима у фази адолесценције неће требати много енергије да решавају своје проблеме и лоша решења из претходних развојних

фаза, да ће лакше из доба адолесценције прећи у фазе одраслог доба и прерасти у вешту, способну и зрелу особу и да ће изградити поуздано и стабилно осећање идентитета које неће бити праћено израженом кризом идентитета/адолесцентном кризом.

Све у свему, дете може брже или спорије да овладава многим способностима, вештинама и талентима захваљући свима у окружењу, пре свега родитељима и професионалцима (психолозима, педагозима, дефектолозима, социјалним радницима, педијатрима, психијатрима...), као и да посебно у фази иницијативе и радозналости омогуће деци одговоре на свако дечије Зашто? Ради овладавања психомоторним и когнитивним, интрапсихичким и интерперсоналним (емоционалним и социјалним) способностима и вештинама које су неопходне за висок ниво квалитета живота на раном узрасту (детињства и младалштва), али и касније у будућности у одраслом добу, током целог живота. Због тога морамо, јер можемо и треба да им помогнемо у томе, да дође до жељеног и могућег нивоа индивидуације (К. Јунг), стицања зрелости (Олпорт), потпуног функционисања (К. Роџерс). здраве личности (Р. Журар), самоактуализације (А. Маслов). Маслов у оквиру самоактуализације истиче став да: „Актуализација селфа није само коначно стање већ и процес актуализације сопствених потенцијала, у сваком тренутку и без обзира на интензитет. То је, на пример, питање како да неко постане паметнији помоћу учења ако је већ интелигентан. Актуализација селфа значи коришћење сопствене интелигенције. Актуализација селфа значи да особа жели да буде прворазредна или онолико добра колико може". [Maslov, 2001].

ЛИТЕРАТУРА

1. Ferenčak, M. : Izviđačka veštarstva, Savez izviđača Jugoslavije, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1966.
2. Gardner Howard, Kornhaber Mindy, Wake Warren: Inteligencija (različita gledišta), Naklada Slap, 1999.
3. Goleman Danijel: Fokusiranost (neprimetni pokretač izuzetnosti), Geopoetika, 2015.
4. Gorder Justejn: Baš kako treba (mala priča o skoro svemu),Geopoetika, 2018.
5. Maslov, A. : O životnim vrednostima, Žarko Albulj, 2001.
6. Sahlberg Pasi: Finske lekcije, Novoli, 2013.
7. Vigotski, Lav. : The genesis of higher mental functions. In J. V. Wertsch (Ed.), The concept of acitivity in Soviet psychology, Armonk. NY: Sharpe, 1979.
8. Erikson, E. : Identitet i životni ciklus, Zavod za udžbenike, Beograd 2008.
9. Krstić Miroslav: Principi zaštite mentalnog zdravlja dece, mladih i njihovih porodica u izbeglištvu, Spektar, 2009.
10. Крстић, М., Николић. Г. (2019): Образование в рамках индивидуального жизненного цикла в условиях европейской интеграции и глобализации; Современное образование для цифровой экономики: новые вызовы и перспективы развития Сборник трудов Международной научной конференции, Россия, – Южный федеральный университет; –«Медиа-Полис», с.146-161.

364-787.3:616-006.6-083.2
364-787.24:616-006.6-083.2

Жаклина Трајковска-Анчевска
Универзитетска клиника за хематологија
Р. Северна Македонија

ПСИХОСОЦИЈАЛНА ПОДДРШКА НА ПАЦИЕНТИТЕ СО КАРЦИНОМ И НИВНИТЕ СЕМЕЈСТВА

Апстракт: Психосоцијалната поддршка кај пациетите со карцином опфаќа мултидимензионален пристап во следењето на медицински, социјални, психолошки компоненти. Канцерот ги напаѓа органските системи и предзвикува дисфункционалност, започнувајќи од дијагностиката, интензитетот на лекувањето, очекуван тераписки одговор за време на третманот, рехабилитација и реинтеграција. Вклучувањето на семејството во третманот и насоките за нивниот придонес во текот на болничкото лекување и постболничките услови, дава значителен допринос за полесно надминување на стресогените фактори и состојби. Психосоцијалната поддршка подразбира примена на методи и вештини на работа со цел надминување на негативните реакции и зајакнување на мотивацијата во борбата за лекување и подобрување на нивниот квалитет на живот.

Клучови думи: семејство, психосоцијална поддршка, третман

PROBLEMS OF GENDER IDENTIFICATION IN POSTMODERN SOCIETY

Abstract: Psychosocial support for cancer patients includes a multidimensional approach in monitoring of medical, social, and psychological components. Cancer causes dysfunction, starting with the diagnosis, the intensity of the treatment, the expected therapeutic response during the treatment, rehabilitation and reintegration. The involvement of the family in the treatment and the guidelines for their support during the hospital treatment and the post-hospital conditions, give a significant contribution for easier overcoming of the stressors and conditions. Psychosocial support means the application of methods and skills to overcome negative reactions and strengthen motivation in the fight for recovery and improving their quality of life.

Keywords: family, psychosocial support, treatment

Психосоцијалната поддршка на пациентите со карцином и нивните семејства во хемато- онкологијата е мултидимензионална област со различни специјалности и затоа опфаќа мултифакторијален пристап во примената.

Недостатокот од анализа на психосоцијалните аспекти кај оваа популација е основен мотив да се пристапи кон отварање на многу дилеми и прашања кои се поттик за важен допринос во ова научно подрачје.

Продлабочувањето на иследувањата кај пациентите со карцином, покрај медицинскиот како примарен аспект, кој постојано води напред кон откривање и примена на нови научни полиња, ја потврдува важноста за анализа на психосоцијален аспект, кои паралелно продолжува кон научно истражувачка

дејност во оваа област. Анализата на психосоцијалните аспекти доприносуваат подобрување во медицинската практика во делот на лекувањето, продолжување на животот на болните, подобрување на квалитетот на живот и нивна реинтеграција.

Психосоцијалните аспекти кои се однесуваат на пациетитет со карцином се насочени кон социјалните фактори, емоционалните, когнитивните, адаптација односно прифаќање на состојба со карцином, прилагодување на семејството кон новонастаната ситуација, текот на третманот, постболничка нега и поддршка и друго.

Според Светската Здравствена организација (СЗО), голем дел од малигните заболувања настануваат како последица на неквалитетен начин на живеење, дејства на факторите од надворешната средина, гентските фактори и инфективни фактори, бидејќи повеќе студии кои ја проучувале поврзаноста на одредени фактори на ризик вклучуваат недостаток на физичка активност, прекумерна телесна тежина, употреба на алкохол, цигари, наркотици, загаденоста на воздухот и друго.

Ваквите промени резултираат со интереакција на на генетските фактори и надворешните агенси меѓу кои, физички, хемиски и биолошки канцерогени.

Сето ова ја наметнува потребата од интегриран тераписки пристап, бидејќи карциномите се издвојуваат по комплексноста на својата патологија и клиничката слика.

Карциномот не е само болест, туку многу состојби кои развиваат мултисистемска симптоматологија, и се карактеризира со присуство на неконтролирана пролиферација на одредени клетки во телото, малигна неоангиогенеза и една од најкатастрофалните особини е способноста за метастазирање на малигните клетки која сама по себе е причина за неуспехот на терапијата и ниски стапки на излекување.

Модерната медицина базирана на докази е насочена кон инциденцата, преживувањето, смртноста од карцином, ризик од епидемиолошките фактори поврзани со некои форми на карцином, скрининг и рана детекција, утврдување на дијагнозата, примена на современи тераписки модалитети и други важни клинички испитувања.

Примарното потекло на карциномот, локализацијата и траекторијата на болеста, како и третманите кои се реализираат со често болничко лекување има огромно влијание на пациентите со карцином и со тоа се наметнува потребата од вклучување и на членовите на семејството. Справувањето со последиците кои потекнуваат од факторите поврзани со болеста се клучни за реализирање на ефективни и прилагодени интервенции, со цел надминување на проблемите.

Долгогодишните практични искуства укажуваат на фактот, дека често болните кои боледуваат од карцином пројавуваат емоционални состојби на анксиозно и депресивно расположение, што се поставува како хипотеза дека токму овие компоненти може да допринесат за прогресија на примарното малигно заболување. Истражувачите и практичарите потврдуваат дека депресијата и анксиозноста кои се одликуваат со губење на апетит, несоница, промена на расположените, пад на самопочитувањето и самодовербата, чувство на безнадежност и друго, потребно е тимски да се пристапи кон редовно следење на состојбата, советодавно информативни индивидуални разговори со болниот, особено за време на болничкото лекување.

Различните видови на карциноми имаат и свој различен тек односно развој на болеста, примена на различни стандардизирани хемотераписки протоколи, прогноза, должина на преживување во зависност од патологијата и друго, но сепак припаѓаат на категорија на болести кои имаат бројни заеднички психосоматски реакции. Повеќе студии и истражувања истакнуваат дека во процесот на хемотерапијата како етаблиран модус во лекувањето на карциномот, психосоцијалната поддршка е важен аспект кој влијае на прогнозата и преживувањето и неминовно ја наметнува потребата за вклучување на семејството во третманот.

Еден од неопходните предуслови на лекување на болниот, покрај хемотераписките протоколи адекватни на поставената дијагноза, супортивната терапија, радиотерапијата, инвазивни интервенции и друго, важно е одржувањето на стабилна психолошка состојба уште во иницијалната фаза на соопшувањето со сознанието за малигната природа на заболувањето. Сето ова претставува вистински шок и за пациентот и за неговото семејство, пред се поставувајќи се во една борба на неизвесност во лекувањето и ефектот од третманот, што отвара низа дилеми.

- Дали на пациентот отворено да му се кажува од што боледува и какви се можностите за преживување?. Во оваа насока потребно е запознавање на болниот преку хетероанамнестички податоци, проценка на неговиот психофизички потенцијал, структура на личност и други состојби, што подразбира благовремена, стручна психолошка припрема на пациентот за соопштување на дијагнозата и терапијата во процесот на адаптацијата за сознанието за болеста, која треба да се одвива етапно.
- Акцентот од прашањето дали да му се каже или не на пациентот, понатаму се поместува на прашањата: колку да му се каже, кога и како да му се каже дека боледува од карцином.
- Во тек на клиничкиот третман се наметнуваат и прашањата: кои се емоционалните потешкотии во адаптацијата на болниот чие заболување е малигно, дали е стравот од смртта доминантен проблем во процесот на емоционалното прилагодување, неизвесност и слично.

Започнувајќи од актуелниот биопсихосоцијален пристап како теоретски рамка во развојот на различни модели на едукација, интервенции, дијагностика, терапија, рехабилитација и друго, овозможува и развој на различни релевантни истражувања како и клиничка примена на различни облици на комплементарно супортивен тераписки програм во оваа област.

Биомедицинскиот модел има неколку импликации, односно подразбира дуализам помеѓу духот и телото и во основа е патоцентричен, примарно насочен кон нарушувањето кое доведува до болест, но не и кон условите кои го унапредуваат здравјето. Овој модел е редукционистички со самото тоа што болеста ја сведува на процесот на нарушување како клеточни и хемиски процеси, со занемарување на општите, социјалните и психолошките фактори. Во основа е еднофакторски, бидејќи болеста ја објаснува во рамка на биолошки нарушувања, не земајќи предвид дека при настанувањето на болеста учествуваат повеќе фактори, од кои биолошките се само еден вид.

Обидите да се надминат недостатоците на биомедицинскиот модел, низ холистички пристап на човекот, доведува до појава на еден друг вид модел – биопсихосоцијален. Овој модел во основа подразбира дека здравјето и болеста

се последица на интеракцијата на биолошки, психолошки и социјални фактори. Моделот има значење за клиничката пракса и во основа е важно во процесот на дијагностиката и изборот на терапискиот пристап, потребно е да се земе предвид интеракцијана биолошките, психолошките и социјалните фактори, што би се овозможило планирање на лекувањето сè со цел ефикасност во третманот.

Моделот содржи неколку импликации, дека за одржување на здравјето, настанокот и текот на болеста, одговорна е интеракцијата на процесите на макро ниво и процеси на микро ниво, потврдувајќи го фактот дека на здравјето и болеста влијаат многубројни различни фактори кои самите предизвикуваат многу ефекти т.е. последици. Овој модел при истражување на корелациите на здравјето, настанокот и текот на болеста, ги зема предвид и проучувањето на биолошките, психолошките и социјалните процеси како крајна цел, користејќи современи методолошки и статистички варијабли од повеќе дисциплини. Во ваква насока истражувачите развиваат систематски теориски пристап за здравјето и болеста. Овој пристап се базира дека сите нивоа на организација, независно кои ентитети се поврзани меѓусебно хиреархиски и дека промената на кое било ниво влијае на промената на сите останати.

Повеќенаучниистражувањаукажуваатдекапримената напсихоедукациските модели на советување и супортивно тераписките модалитети, од една страна може да ги намалат негативните ставови кон заболувањето, а од друга страна да ги зајакнат позитивните механизми на одбрана.

Една од основните карактеристики на психосоцијалната поддршка е согледување на процесите, чија цел е намалување на негативните реакции и зголемување на способностите односно можноста да се направи суштинска квалитативна разлика во животот како на пациентите така и на нивните семејства.

Концептите за психосоцијална поддршка интегрира фактори кои имаат комплексно влијание врз нивнотот анализирање, компарирање и дефинирање, содржани во програмите за давање помош и поддршка, креирани од интердисциплинарни тимови, што подразбира сеопфатна дискусија во процесот, вклучувајќи проценка, планирање и психосоцијално следење кај оваа популација.

Ако ја земеме во предвид комплексноста на на болеста, тогаш значи директната социјална поддршка и постапка за спогодување со болеста се однесуваат на примена на психосоцијални методи и вештини на воспоставување позитивен тераписки трансфер, мотивација, разјаснување, активирање на ресурсите, совладување на проблемите и товарот и доближување до пациентот за него прифатлив концепт на живот, се со цел тој да се соочи сериозноста на болеста и да се постигне кооперативност во тек на третманот, вклучувајќи го и семејството.

Конструктивниот тек на еден процес на психосоцијална тематика се одразува со менување на условите, начинот и квалитетот на живот.

Потребата за психосоцијална поддршка имплицира нејзино етаблирање во мултидимензионалноста на проблемот, за да се постигне колку е можно подобрување на квалитетот на живот како на болниот така и на неговото семејство. Потребите со кои се соочуваат болните со канцер се многубројни и тие може да бидат психолошки (емоционална поддршка, само-исполнетост,емоционална близина, комуникација, окупационо функционирање, здравствени потреби (контрола на симптоми-болка, исхрана) информациски, финансиски, социјални кои се должат на нивната дисфункционалност и друго.

Спроведувањето на психосоцијалнта поддршка кај оваа таргет група акцентот е во помагањето, луѓето успешно да се движат низ целото искуство со болеста, преку набљудување колку ефикасно пациентите и нивните семејства успеваат да се справат со стресот од болеста. Сето ова во голема мера зависи од клиничката компетентност, силни вештини на застапување (patient advocacy), емпатичност и друго, со цел олеснување на можностите на лицата со карцином за нивно оптимално функционирање, како во адаптацијата на нивното болничко лекување така и во социјалната средина.

Методиката на психосоцијалниот пристап се базира на техниките на интервенција, кои се дел од социјалните и психолошките научни теории и модели на нормални и патолошки реакции и доживувања во кризни ситуации, унапредување на функционалноста на социјалните односи и социјалните системи каде поединецот припаѓа. Земајќи ја во предвид комплексоста на опфатени психосоцијални интервенции се појасна е тежината на задачата да се развие интегриран фокус на дадени субјективни и објективни аспекти во теоријата и праксата. Стратешките методи во пружањето на психосоцијална подршка на болните со карцином фокусирани во една рамка на психосоцијално лекување Светската здравствена организација ги разграничува:

- Помагање да се развие самосвеста за основни континуирани биопсихосоцијални взаемни дејствија
- Создавање на континуитет на лекувањето помеѓу здравствената помош, превенцијата, лекувањето и грижата
- Создавање на широк спектар на услуги, односно комплементарност помеѓу социјалните и здравствените програми на дејствување
- Инволвирање на членови на семејството во процесот на лекување
- Зацврстување на кохезијата во семјството, преку информации во насока за психосоцијална поддршка со акцент на едукативно советодавен аспект
- Интегрирање на јасни, прецизни и конкретни психосоцијални мерки во склоп со здравствените услуги
- Институционална соработка

Психосоцијалниот пристап подразбира предзнаења од терапевтските ефекти и делување од социјалната работа и психологијата и нивната синергија во клиничка пракса.

Социјалните вештини во давањето на психосоцијална поддршка кај пациентите со карцином и нивните семејства се базира комуникација (советување, социјална терапија, социјална психотерапија, потоа директна специјална поддршка и постапки за разбирање и справување со болеста и интервенција на полето на семејството, опкружувањето и соработка. Семејството јасно е дека функционира во еден поширок социјален систем и вклучувањето во третманот на нивниот член е во насока пружање подддршка и да се поттикне зајакнувањето на семејната кохезивност и адаптивност.

Психосоцијалните програми ги земаат во предвид достапноста на ресурсите, стручноста на професионалците кои поседуваат вештини и методи на работа и заедницата. Примената на адаптирани психосоцијални програми за поддршка се насочени кон помош и помагање на луѓето за подобро справување во ситуација на криза и нивно реинтегрирање. Затоа овие програми треба да бидат адаптирани на конкретни ситуации, односно на односот помеѓу психолошките и социјалните ефекти предизвикани од болеста.

Две димензии кои ја дефинираат психосоцијалната поддршка се:

Психолошка димензија која се однесува на емоционалните и мисловните процеси, чувства и реакции

Социјална димензија која се однесува на односите во семејството и заедницата, социјалните вредности, култура и традиција.

Програмите потребно е да содржат сет на психосоцијални индикатори кои истовремено се дефинираат како мерки за рана детекција на психосоцијалните проблеми, да се постават приоритетите во една теоретска концептуална рамка, со цел следење на психосоцијалните промени и нивоата на нивна дистрибуција.

Концептуалната анализа на психосоцијалните проблеми поврзани со оваа проблематика се однесува на меѓусебните врски помеѓу објективните и субјективните компоненти и димензии на комплексот квалитет на живот. Затоа комплексноста не подразбира само структура и динамика на организацијата на заедницата туку истовремено и индивидуален пристап со пациентите и нивните семејства.

Примената на психосоцијалните програми за поддршка на пциентите со карцином и нивните семејствата во стручната литература најмногу се објаснува преку анализа на:

- физичкото здравје се однесува на анализирање на симптомите гадење и болка и други несакани ефекти од третманот, недостаток на енергија и задоволување на потребите на семејството, како и подвижноста.
- социјалната и семејната благосостојба се однесува на проценка на поддршка од семејството, пријателите, потоа прифаќањето на болеста од семејството, емотивни врски и сексуална активност.
- емоционалната благосостојба се однесува на анализирање на чувствата на тага, надеж, грижа за состојбата, промена во расположение, страв од смрт.
- функционалноста во однос на способноста за работа, задоволството од животот прифаќајќи ја болеста, квалитетен сон, задоволство од сегашниот квалитет на животот.
- дополнителни грижи кои се поврзани со социјално, физичко, персонално, емоционално нарушување, проблеми што пациентот може да ги има во врска со здравствена заштита, лицата вклучени во нивниот живот, финансиските тешкотии и други емоции и неспособности

Ваквите активности содржани во програмите за псохосоцијална поддршка треба да бидат насочени кон унапредување на квалитетот на живот како приоритетна задача што се поставува пред самиот пациент, неговото семејство, здравствените институции и социјалната средина и нивно реинтегрирање, односно вклучување во општествениот живот.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Abbey, G., Thompson, S., Heathcote, D., & Hickish, T. (2014). A meta-analysis of prevalence rates and moderating factors for cancer-related post-traumatic stress disorder. Psycho-Oncology, 23, 7-7.
2. American College of Surgeons (ACOS). (2014). Cancer program standards 2012: Ensuring patient-centered care. http://www.facs.org/cancer/coc/programstandards2012.html
3. Clark, P., Bolte, S., Buzaglo, J., Golant, M., Daratsos, L., & Loscalzo, M. (2012). From distress guidelines to developing models of psychosocial care: Current best practices. Journal of Psychosocial Oncology, 30(6), 694–714.
4. Basic, J. (1997). Znanost u defektologiji. Zagreb: Fakultet za defektologiju
5. Benezon, (1985). Music Therapy Manual. Saint Louis: Magna Music Corporation Ltd.
6. Bjornsdottir, S. (1980). Creative Therapy for Hospitalized Children. Paediatrician9,198-202. Reykjavik
7. Bridge, L. R. (1989). Relaxation and Imagery for Breast Cancer Patients. Joumal of the Institute for the Advancement of Health 6 (2), 59-62
8. Christ, G., Messner, C., & Behar, L. (2018). Handbook of Oncology Social Work. Psychosocial Care for People with Cancer. (Oxford)

316.346.2:316.32

Доц. д-р Милена Моцинова-Бръчкова
Великотърновски университет "Св. св. Кирил и Методий"
Р. България

ПРОБЛЕМИ НА ПОЛОВАТА ИДЕНТИФИКАЦИЯ В ПОСТМОДЕРНОТО ОБЩЕСТВО

РЕЗЮМЕ: В перспективата на психоанализата разликата между половете не се дължи на анатомията, а на това че между тях се прави разлика в езика. Това разграничение при човека като говорещо същество се превръща в една особена езикова операция.

Приносът на фройдистката психоанализа по отношение на половата идентификация е в разкриването на механизмите на Едиповия комплекс, но идентификацията сама по себе си не е достатъчна на субекта, за да се ориентира по отношение на своя пол. Френският психоаналитик Жак Лакан въвежда термина сексуация като допълнение на половото различие към идентификацията. С него се подчертава необходимостта субектът на направи несъзнаван избор спрямо биологичния пол – избор, който става все по-труден поради липсата на устойчиви ориентири у модерния човек

КЛЮЧОВИ ДУМИ: пол, род, кастрация, фалос, ядро на идентичността, полова идентификация, сексуална идентификация, жуисанс, сексуация

PROBLEMS OF GENDER IDENTIFICATION IN POSTMODERN SOCIETY

ABSTRACT: In the perspective of psychoanalysis, the difference between the sexes is not due to anatomy, but to the fact that language is distinguished between them. This distinction in man as a speaking being becomes a special linguistic operation. The contribution of Freudian psychoanalysis in terms of gender identification is in revealing the mechanisms of the Oedipus complex, but identification alone is not enough for the subject to orient himself in terms of his gender. The French psychoanalyst Jacques Lacan introduced the term sexuation as a complement to gender differences in identification. It emphasizes the need for the subject to make unconscious choices about the biological sex – a choice that is becoming increasingly difficult due to the lack of sustainable guidelines in modern man.

KEYWORDS: sex, gender, castration, phallus, nucleus of identity, gender identification, sexual identification, jouissance, sexuation

В традиционните общества половата идентификация е свързана с комплекс от обстоятелства, очертаващи „символичните и въображаеми координати на очакваното от родителите дете" (Роа 2004: 33): предшестващи събития, още по време на очакването на детето; изборът на име; различните цветове на дрешките, с които се облича новороденото; детските играчки; правилата и нормите на поведение, очаквани за всеки пол в зависимост от спецификата на съответната култура и т.н.

Освен от социални правила и образи, половата идентификация се повлиява и от различните начини и форми на преживяване на наслаждение, свързани с определени телесни зони.

Думата ***пол*** насочва към различния начин на употреба на тялото от мъжете и жените. От друга страна е думата ***род*** – мъжки, женски и среден. Когато полът не съответства на рода настъпва една от най-големите трудности – транссексуалността, която днес се възприема като легитимно основание „полът да се хармонизира с рода с помощта на хирургията“ (Роа 2004: 34), (6).

Приносът на Зигмунд Фройд по отношение разбирането на половата идентификация с състои в разработването на идеята за Едиповия комплекс. В сърцевината на този комплекс стои въпросът за цената, която трябва да се плати от всеки – *кастрацията,* за да се впише в дискурса на сексуалното. Цената се плаща заради хуманизиращия ефект, който това вписване има.

На едно първо ниво на анатомията съществуват мъжки и женски полов орган. На второ ниво – нивото на образа – мъжкият полов орган (пенисът) се обособява като образ; или го има, или го няма: използва се като индикатор на присъствие или отсъствие. Децата във възрастта на Едиповия период имат необходимост да подчертават това, което имат или нямат, за да се разграничат като представители на определен пол.

На трето символно ниво има само един орган и това е *фалосът*. Това вече не е орган, а инструмент за мислене, логически оператор за разграничаване на мъжете и жените. Различието на половете не е толкова различие на нивото на образа, колкото различие в езика.

Според френският психоаналитик Даниел Роа „функцията на фалоса е да бъде една голяма въпросителна. Той казва: „Аз не знам“. Фалосът позволява вписване в символичното чрез „не знаем какво е това“ и тогава се разграничава тялото на субекта и тялото на Другия. На границата на това разделение се появява любовта. Функцията на фалоса е свързана с тази фина зона, която съществува като празнота в телесността или в умственото ни преживяване“ (Роа 2020), (7).

Според Фройд, субектът разполага с два ориентира по отношение на това как да използва своя пол: от една страна това е майката, от друга – влеченията (Роа 2020), (7).

Майката е първата съблазнителка на детето, която събужда сексуални желания. Майката е първоначален Друг, с когото „се правят първите обмени и се изпитват минаващите през тялото първи наслади“ (Вание, 2000: 73), (3). Това обаче е строго преследвано от социалното чрез забраната на инцеста. Тези първи удоволствени преживявания остават в психичното като *изгубеният рай* (в логиката на разбирането на Мелани Клайн за митичната представа на детето за майката и желанието му да разположи всички свои влечения в тялото на майката).

Раздялата с тялото на майката е всъщност раздяла с тяло, което детето не притежава. Да се отчита измерението на сексуалното позволява да се обхване измерението на самотата. Отделянето от Другия отваря пространство за раздяла и дава възможност за поява на субектност. Ако такова празно пространство не съществува, субектът не би могъл да си изгради тяло. „Когато наблюдаваме тригодишно дете, вкопчено с тялото на майка си, което превръща в свой обект знаем, че то не се е съгласило да приеме липсата. Защото, когато двете тела се разделят се появява нов проблем – какво иска единият от другия. Фройд нарича „либидо“ това, което циркулира в тази ситуация“ (Роа 2020), (7).

Там, където не се е осъществило разделяне на субекта и Другия, за да се отвори пространство за любовта, се появява *частичен нагон*. Едно нерегулирано наслаждение, което преминава през тялото, действа му (например мастурбацията, воайорството, ексхибиционизма). Когато посредничеството на фалоса се проваля остава ресурсът на перверзията, която помага на субекта да се справи със загадката на тялото.

Да станеш мъж или жена не е свързано със знание какво е да бъдеш мъж или жена, а се осъществява чрез „система от загуби и печалби" (Роа 2004: 38), (6) – има неща, които трябва да бъдат загубени; има и печалби, за които трябва да се намери място, но това не винаги е лесно. Загуба например е отбиването, а печалба – да получиш задоволяването на оргазма в юношеска възраст. Отношението към загубите и придобивките е свързано с психичната структура.

Психотично структурираните субекти не могат да приемат загубите, за тях те са нещо като дупка, непоносима липса, а придобивките са непоносимо присъствие.

Перверзната позиция се бележи от желанието на субекта да накара загубите и придобивките да служат на неговото собствено наслаждение. Нощното напикаване при момчетата, например е проява на нежеланието пенисът да служи за друго, освен за собственото задоволяване.

Невротичната позиция изправя субекта пред трудността да приписва загубите и придобивките на своя сметка, а не на някой друг – родителите, училището, съдбата. Когато дете с невротична структура прави прогрес като се отказва от нещо, в замяна то ще накара родителите да платят за това; или пък другите деца и по-специално тялото на дете от другия пол като търси в него недостатъци или нещо в повече (като намек за загубата или придобивката).

При граничната позиция субектите „се характеризират с дифузна идентичност, използват примитивни защити, като цяло притежават незасегната, но крехка способност за тестиране на реалността, увредена регулация на афектите, сексуалността и агресивността, инконсистентно интернализирани ценности и ниско качество на взаимоотношенията с другите...и при двата пола ексесивното развитие на прегенитална, орална агресия има тенденция да индуцира незряло развитие на едипови желания и в следствие, особена патологична кондензация на прегенитални и генитални цели под смазващото влияние на агресивни нужди. Често срещан резултат е наличие на няколко патологични компромисни решения, които дават начало на типично упорство на полиморфни перверзни сексуални тенденции... (Бургов, 2014: 184, 203), (2)

Следователно идентификацията сама по себе си не казва на субекта какво да прави със своя собствен пол. Идентификацията, дори когато я има, не може да реши въпроса за отношението към сексуалното. Идентификацията не е *сексуация (sexuation)* – термин, който Жак Лакан ще въведе като допълнение на половото различие към идентификацията.

Както посочва Светлозар Василев половата идентичност днес се разглежда като съставена от следните структури:

» Ядро на идентичността – свързано с преживяването на себе си като личност и отговор на въпроса „Кой съм аз?"
» Полова идентичност, свързана с отговор на въпроса „От какъв пол съм?"
» Сексуална идентичност, свързана с отговор на въпроса „Каква е сексуалната ми ориентация?" Тя определя сексуалните фантазии и

практики и съответно може да бъде хетеро-, хомо- или бисексуалност (Василев 2019: 140-141), (4).

Сексуалното винаги има елемент на загадка и винаги се появява в човешкото съществуване под формата на загадка. Тази енигма Жак Лакан ще нарича сексуалното реално. „Няма „естествена" сексуалност. Несъзнаваният пол не е вроден… От друга страна връзката между половете (мъже-жени) също не е програмирана от несъзнаваното, както е инстинктът при животните: няма „инстинкт", който да казва какво трябва да се прави като мъж и като жена… Лакан формулира това с една добре позната аксиома „Няма отношение между половете" (Лизи 2018: 15), (5). Няма сексуално отношение, но има сексуални връзки – сексуални срещи между мъжете и жените, които са непредвидими и случайни. Следователно има „дупка, празнота в знанието за сексуалността при говорещото същество". С термина *сексуация* Лакан подчертава, че субектът трябва да „вземе страна, да направи избор, бил той и несъзнаван, спрямо биологичния пол, което той нарича също „приемане на своя пол" (Лизи 2018: 15), (5).

Както посочва Ален Вание сексуацията е свързана с това „да се признаеш за мъж или жена", а това е свързано не с анатомията, а с означаващото (Вание, 2000: 70), (3).

Освен измерение на загадка срещата със сексуалното за субекта има и измерение на отговор, който засяга тялото – нещо, което завладява тялото и за което субектът нито знае откъде идва, нито какво е. Това измерение Лакан нарича жуисанс (jouissance). Това не е „нито фройдисткото удоволствие, нито желанието, нито задоволяването" (Вание, 2000: 73); не е фалическото наслаждение, ограничено от кастрацията, но все пак достъпно… Това е наслаждението на Другия – извън пола, извън езиковата дейност. Наслаждение, което не може да се изкаже, защото не е от реда на означаващото – наслаждение, с което субектът не знае какво да прави и което насочва към въпроса за отговорността спрямо собственото тяло и към тялото на другия.

Полско-английският социолог Зигмунт Бауман е автор на понятието втечнена *модерност* (Liquid Modernity, 1999) като синоним на постмодерност. Това, според него, е най-подходящо определение на съвременната ситуация, в която всички споразумения и договорености са временни, мимолетни и валидни само до второ нареждане. „Живот под знака на случайността и несигурността, където нищо не е предварително зададено и всяко нещо е въпрос на избор" (Бауман 1999: 19) (1).

Бауман акцентира върху това, че идеята за постмодерността е въведена като набор от отсъствия и се описва чрез фрази, като „изчезнали са", „няма вече", „липсват" и т.н. Това е „ново и неприятно усещане, че нещата са изпуснати…" (Бауман 1999 : 82), (1) Съвременници сме на „непредвидим, неподчинен на правила и самостойно развиващ се характер на нещата в света…" (Бауман 1999: 82), (1) Както посочва Даниел Роа една от проявите на втечненото общество е променливият, разтичащ се, настабилен пол (Роа 2020), (7).

В есето си *„Втечненото общество",* посветено на разбиранията на Зигмунт Бауман италианският философ и писател Умберто Еко описва липсата на каквито и да било „устойчиви" ориентири у модерния човек. „Единственият изход за индивида – за когото няма отправна точка – е създаването на видимост на всяка цена (тоест видимостта се преобразува в самостоятелна ценност) и

потреблението“ (Еко 2015), (8). Тази „видимост на всяка цена“ препраща субекта към регистъра на образа, на Въображаемото.

Друг път е пътят на езика. По време на работата си с аналитик субектът има възможност да изгради една конструкция. Както казва Фройд в тази конструкция ще има елементи на чиста истина, защото елементите на влечението ще са уловени и присъстващи (по Роа 2020), (7). Затова в тази конструкция изниква, проблясва онова означаващо, което може да стане опора за справяне със сексуалното. Доколкото тези идентификации са включени в история, в разказ, те носят фрагменти на истина и от тях субектът ще може да изгради отношението си към своето собствено тяло и тялото на Другия.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Бауман, З. *Глобализацията. Последиците за човека.* Издателство „Лик“, София, 1999.
2. Бургов, П. *Психодинамична концепция за гранична личностова организация.* УИ „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, Диоген, 2014, 184, 203.
3. Вание, А. *Сексуацията*. В: Лакан, Издателство „ЛиК“, София, 2000 , 69-76.
4. Василев, С. *Огледало на въображението. Психоанализа на филмовото преживяване*. Издателство „Колибри“, София, 2019.
5. Лизи, А. *Майка/жена*. В: *Журнал-а*. Списание на българското общество за лаканианска психоанализа, бр.1, 2018, 13-28.
6. Роа, Д. *Пол и род*. В: сборник „Как пораства момичето? Как пораства момчето?“ Издание на френско-български обучителен проект „Да растеш без родители“, София, 2004, 33-39.
7. Роа, Д. *Новите перспективи върху разликата между половете.* Онлайн семинар на БОЛП, 14.06.2020.
8. Еко, У. *Втечненото общество*. L'Espresso, 2015 https://offnews.bg/kultura/umberto-eko-izbrani-eseta-624546.html

316.62:159.923]:616.98:578.834

Проф. д-р Марија Котевска Димовска
РЕК Битола
Р. Северна Македонија

УЛОГАТА НА АВЕРЗИВНИТЕ ДИМЕНЗИИ НА ЛИЧНОСТА ВО АДАПТИВНО И МАЛАДАПТИВНО ОДНЕСУВАЊЕ ЗА ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈА

АПСТРАКТ: Пандемијата и интервенциите наменети за минимизирање на нејзиното ширење влијаат на секојдневниот живот на луѓето. Сознанијата од областа на психологијата на личноста може да помогнат во фаворизирање на адаптивните и минимизирање на маладаптивните начини на однесување во глобалната криза. Во овој труд се презентираат значајните истражувачки наоди од тековната литература кои обезбедуваат докази за улогата на психолошките димензии на личноста, со посебен акцент на аверзивните димензии, во индивидуални одговори на глобалнатта криза. Три аверзивни субклинички димензии на личноста - нарцизам, макијавелизам и субклиничка психопатија се претставени со концептот „Темна тријада“ на личноста, воведен од Паулхус и Вилијамс (2002). Целта на трудот е да се утврди улогата на темната тријада на личноста врз афективните, когнитивните и бихевиоралните одговори на пандемијата. Резултатите од тековните истражувања посочуваат дека постојат одредени специфики кај нарцистични, манипулативни и импулсивни профили која се рефлектира во понагласена склоност кон маладаптавно однесување и пониска афективна резонанца. Поточно, макијавелизмот (подготвеност за манипулирање) и субклиничка психопатија (импулсивност) се поврзани со повеќе здравствено ризични однесувања, помалку заштитни однесувања и отсуство на емпатија и помагање на другите кои се погодени од пандемијата. Нарцисоидното ривалство, како тенденција да се девалвираат другите, негативно ја предвидува веројатноста за одржување на социјална дистанца. Овие наоди наведуваат на заклучок дека луѓето со зголемени карактеристики на темната тријада и ниско ниво на емпатија имаат тенденција помалку да се придржуваат кон мерките за ограничување во споредба со луѓето кои не ги покажуваат овие карактеристики. Важноста на сознанијата за аверзивните карактеристики е во можноста за предвидување на афективните, когнитивните и бихевиоралните одговори во услови на пандемија.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: пандемија, нарцизам, макијавелизам, психопатија, афективна резонанца

THE ROLE OF THE AVERSIVE PERSONALITY DIMENSIONS IN ADAPTIVE AND MALADAPTIVE BEHAVIOR DURING A PANDEMIC

ABSTRACT: Pandemics and interventions designed to reduce the spread affect people's daily lives. Knowledge of personality psychology can help favor adaptive and minimize maladaptive behavior in a global crisis. This paper presents research findings from the current literature that provide evidence for the role of the psychological dimensions of the person, with special emphasis on the aversive dimensions, in individual responses

to the global crisis. Three aversive subclinical dimensions of personality - narcissism, Machiavellianism and subclinical psychopathy are presented with the concept of "Dark Triad" of personality, introduced by Paulhus and Williams (2002). The aim of this paper is to determine the role of the dark triad of personality in the affective, cognitive and behavioral responses of the pandemic. The results of current research indicate that there are certain specifics in narcissistic, manipulative and impulsive profiles which is reflected in a more pronounced tendency to maladaptive behavior and lower affective resonance. Specifically, machiavellianism (willingness to manipulate) and subclinical psychopathy (impulsivity) are associated with more health-risk behaviors, less protective behaviors, and a lack of empathy and helping others affected by the pandemic. Narcissistic rivalry, as a tendency to devalue others, negatively predicts the probability of maintaining social distance. These findings suggest that people with increased characteristics of the dark triad and a low level of empathy tend to adhere less to restrictive measures than people with low levels of the dark triad. The importance of knowledge of aversive features lies in the ability to predict affective, cognitive and behavioral responses in a pandemic.

KEYWORDS: pandemic, narcissism, machiavellianism, psychopathy, affective resonance

ВОВЕД

Ширењето на пандемијата низ нациите и светот доведе до невидени предизвици за животот, здравјето и целокупното функционирање на луѓето. Интервенциите наменети за минимизирање на нејзиното ширење доведоа до промени кои го загрозуваат квалитет на живот, физичката и емоционалната благосостојба. Сите овие настани претставуваат стрес со висок интензитет кои доведуваат до интраперсонални конфликти како изразен страв, паника, анксиозност и депресивност. Во интерперсоналните релации се појавија тенденции кон неемпатично однесување, дискриминација, социјално отфрлање па дури и непријателство кон оние категории кои се најранливи на вирус. Од перспектива на однесувањето на луѓето и јавната здравствена комуникација во контекст на пандемијата, вниманието на истражувачите и практичарите е свртено кон важноста на личноста која се покажа како релевантен фактор за однесувањето.

Овој труд ги презентира наодите од тековните студии за однесување во услови на пандемија и факторите кои влијаат за адаптивното и маладаптивното однесување. Бројни истражувања се обидуваат да ги објаснат факторите кои влијаат на однесувањето и да одговорат на прашањата:

- Колку личноста е фактор за адаптивно или маладаптивно здравствено однесување во услови на пандемија?
- Кои профили на личност ги прифаќаат, а кои не ги прифаќаат насоките за заштитно однесување за време на пандемија ?

Испитувањата покажуваат дека просоцијални личности со нормален опсег на особини како одговорност, совесност и емпатија промовираат адаптивни здравствени однесувања усогласено со општествените норми, додека аверзивните димензии со дефицитите на емпатија придонесуваат за непочитување на мерките и маладаптивното однесување. Генерална констатација е дека луѓето со зголемени аверзивни карактеристики, претставени со моделот на личност познат како Темна

тријада од Паулхус и Вилијамс (2002), со ниското ниво на емпатија имаат тенденција помалку да се придржуваат кон мерките за ограничување во споредба со луѓето кои не ги покажуваат овие карактеристики. Значењето на сознанијата за улогата на аверзивните карактеристики за реакциите на пандемијата, е важно за јавното здравје, тоа може да овозможи предвидување и корегирање на афективните, когнитивните и бихевиоралните одговори во услови на пандемија.

АДАПТИВНИ И МАЛАДАПТИВНИ ОДГОВОРИ НА ПАНДЕМИЈАТА

Додека пандемијата се заканува, дел од решенијата за спротивставување на стресните времиња може да биде однесување кое е усогласено со општествените норми и кое промовира здравје и избегнување на ризик. Однесувањето адаптирано на новата реалност, новите начини на размислување и делување вклучува социјално дистанцирање, носење заштитна маска, карантин, хибридно и виртуелно учење и други форми на ограничувања на секојдневниот живот. Ограничувањата со вонредните мерки и неизвесноста за времетраењето предизвикуваат различни реакции кај населението. Додека некои луѓе ги доживуваат како тежок психолошки товар што резултира со несоодветни реакции како зголемен степен на несигурност, фрустрација и вознемиреност, други лица покажуваат адаптивна реакција и се прилагодуваат на тековни животни услови. Начинот на кој луѓето ја перцепираат и се справуваат со ситуацијата има влијание врз нивното ментално и физичко здравје и врз нивната подготвеност за активно учество во многу потребната акција. Затоа е потребно да се испитаат предвидувачите на адаптивни и лошо прилагодливи одговори на пандемијата.

Постојат бројни фактори кои се поврзани со склоноста кон адаптивно или маладаптивно однесувања за време на пандемијата, меѓу кои се наведуваат различни психолошки фактори. Според теоријата на шема-конгруенција (Young et al. 2006), причините за маладаптивното однесување може да се последица на раните несоодветни емоционални и мисловни обрасци кои се формираат многу рано и се повторуваат во текот на остатокот од животот. За време на пандемијата и изолацијата постои голема веројатност дека може да се активираат маладаптивни шеми кои може да се особено штетни во услови на пандемија. Тука може да се споменат домените на пореметување на граници и слични маладаптивни шрми можат да бидат активирани од ситуацијата во пандемија и да доведат до маладаптивно однесување со непочитување на предложените здравствени норми. Според теоријата на темна тријада (Paulhus & Williams, 2002), психолошки модел на три аверзивни димензии, кои сепак се во рамките на нормалното функционирање: нарцизам, субклиничка психопатија и макијавелизам може да се причина за маладаптивно однесување. Темната тријада вклучува модели на асоцијални особини кои што се јавуваат во услови на стрес кога одбрамбените механизми кај поединците се неефикасни (Jones & Paulhus, 2014), како што е актуелната пандемија.

ПРОСОЦИЈАЛНИ ДИМЕНЗИИ НА ЛИЧНОСТА И СКЛОНОСТ КОН АДАПТИВНО ОДНЕСУВАЊЕ

Значајните истражувачки наоди од тековната литература обезбедуваат докази дека просоцијалните домени на личност можат позитивно да влијаат на адаптивното однесувања, додека аверзивните димензии имаат негативно влијание.

Личноста со нормален опсег на позитивни особини како одговорност, совесноста, емпатијата и пријатност се од клучно значење за просоцијалните интеракции, разбирање на страдањата на другите и заштита од несоодветно однесување. Во овој поглед карактеристики на личноста како емпатијата, одговорноста и совесноста се појавија како позитивни психолошки особини кои придонесуваат за промовирање на адаптивно социјално однесување како социјално дистанцирање, хигиена и заштита на другите. Во однос на емпатијата, прифатливоста и совесноста предвидуваат одобрување на социјалната дистанца и хигиената.

Емпириски наоди укажуваат дека емпатијата е позитивна димензија која високо корелира со просоцијалното однесување (Trobst, 2000). Емпатија има богата и сложена когнитивна и афективна конотација, и овозможува да се разбере и почувствува перспективата на другите. Личностите кои имаат развиена емпатија, претпочитаат примена на препораките за сочувство и помагање на ранливи категории, а дефицитит на емпатија предвидува помала привлечност за таа препорака. Одговорноста, која подразбира емпатија и соработка, предвидува усогласеност со општествените норми за специфични здравствени однесувања (Malouff et al., 2007). Совесноста, предвидува однесување кое промовира соработка и претпазливост во однесувањето и избегнување на ризик (Roberts et al., 2007). Димензиите отвореност и екстровертност може да го зајакнат адаптивното однесување преку подобрување на перцепцијата на ризик (Trobst et al., 2000).

Според наведените наоди може да се констатира дека просоцијалните димензии на личноста ги олеснуваат адаптивните однесувања во услви на пандемија.

ТЕМНАТА ТРИЈАДА НА ЛИЧНОСТА КАКО ФАКТОР ЗА МАЛАДАПТИВНО ОДНЕСУВАЊЕ

За разлика од позитивните профили на личности кои предвидуваат применување на здравствените препораки за време на пандемија, негативните профили со дефицитот на емпатија, одговорност и совесност предвидуваат маладаптивно однесување. Овие негативни профили се претставени преку концептот на личност наречен „Темна тријада“ , воведен од Паулхус и Вилијамс (2002).

Темната тријада е израз што се користи во психологијата за да опише три аверзивни, но сепак функционални (субклинички) одлики на личноста - нарцизам, макијавелизам и психопатија. Нарцисоидност вклучува карактеристики како што се нереални чувства на грандиозност, супериорност и посебност, голема потреба за доминација, восхит и други его зајакнувачи и малку емпатија (Pincus, 2009). Макијавелизмот вклучува лесен социјален шарм, измамничко однесување насочено кон поткопување на другите и потпирање на манипулација (Paulhus & Williams, 2002). Психопатија се покажува во ниска или отсутна емпатија, висока импулсивност, бездушни социјални ставови и меѓучовечко непријателство. Кај лица со нагласена субклиничка психопатија се манифестираат нечувствителни и бескрупулозни однесувања, не грижа за другите и за правилата, отсуство на вина и жалење, непромислено однесување и користење други за свои интереси (Lee & Ashton, 2005). Земено заедно, најмоќната тенденција што лежи во основата на сите три црни карактеристики е способност за искористување на другите и намалената емпатија (Jones, 2013).

Солиден број на истражувања ја проценуваа улогата на темните црти на личноста во предвидување на различни одговори на пандемијата како и во претходните кризни ситуации (Jordan, Smit, 2020; Kroencke et al., 2020; De Bruin, & Bennett, 2020). Истражувачките резултати покажуваат дека личности со нагласен нарцизам, манипулативност и субклиничка психопатија покажуваат понагласена склоност кон маладаптивно однесување во афективните, когнитивните и бихевиоралните одговори на пандемијата. Според Харисон и личностите со темните димензии може да ги предиспонира луѓето да постапуваат спротивно на заштитните мерки и да ги загрозуваат другите за време на пандемија (Harrison et al., 2018). Наодите укажуваат дека антагонистички личности може да ги занемарат или да постапат спротивно на апелите на јавното здравство за алтруистичко однесување и непочитување на социјална дистанца и хигиена (Kroencke et al., 2020).

Според некои откритија постојат разлики во тоа како луѓето со овие карактеристики се однесуваат за време на пандемија, така макијавелизмот и психопатијата се во негативна корелација со усвојувањето на здраво однесување и се поврзани позитивно со тенденцијата да се продолжи да се живее сопствен живот „бидејќи ништо не се случи“ (Jordan, 2020). Макијавелизмот и субклиничка психопатија се поврзани со повеќе здравствено ризични однесувања, помалку заштитни однесувања и отсуство на емпатија и помагање на другите кои се погодени од пандемијата (Kroencke et al., 2020). Психопатија и макијавелизмот предвидуваат не само асоцијални склоности вклучително и агресија и насилство, туку и негативни здравствени однесувања и исходи што ги става другите на ризик (Tuvblad et al., 2019). Личности со нагласена психопатија ги карактеризира ризични однесувања помалку се насочени кон превенција и здравствено-заштитни однесувања, што може негативно да влијае на заштита на здравјето на другите (Walker, 2020).

Ваквите сознанија може да помогнат во предвидување на неприфаќање на конвенционалните мерки и склоност кон ризично однесување, и да најдат примена во јавните здравствени пораки и комуникација меѓу лекар и пациент.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА И ПРЕПОРАКИ

Овој труд ја проширува теоријата на личноста до разлики во реакциите на луѓето во услови на пандемија. Сумирајќи ги наодите од тековната литература за однесувањето во услови на пандемијата, се констатира дека просоцијалните димензии на личноста ги олеснуваат адаптивните однесувања, а антагонистичките димензии го намалуваат и промовираат штета на здравјето на луѓето. Аверзивните димензи на темната тријада (Полхус и Вилијамс, 2002): нарцизам, макијавелизам субклиничка психопатија може да ги објаснат различните реакции на луѓето и да ги предвидат маладаптивните однесување кои го ризикуваат здравјето на другите. Поточно, макијавелизмот или подготвеноста за манипулирање и субклиничка психопатија се поврзани со повеќе здравствено ризични однесувања, помалку заштитни однесувања и отсуство на емпатија и помагање на другите кои се погодени од пандемијата. Нарцисоидното ривалство, како тенденција да се девалвираат другите, негативно ја предвидува веројатноста за одржување на социјална дистанца. Психопатијата е кластер на карактеристики кои се вртат околу безгрижност и негрижа за другите.

Потребни се уште истражувања за да се објаснат механизмите и врските помеѓу карактеристиките на личноста и двете групи на однесување - адаптивни наспроти маладаптивни однесувања. Доколку ваквите наоди се реплицираат, идните истражувања треба да одговорат на механизмите што стојат зад нив и може да помогне во индивидуалното предвидување на неприфаќање на конвенционалните мерки и склоност кон ризично однесување. Таквите механизми може да вклучуваат емпатична грижа за другите, флексибилност во меѓучовечкото однесување, совесност, саморегулација и самоефикасност.

ЛИТЕРАТУРА

1. Andrew Harrison & James Summers & Brian Mennecke, 2018. "The Effects of the Dark Triad on Unethical Behavior," Journal of Business Ethics, Springer, vol. 153(1), pages 53-77, November.
2. De Bruin, W.B., Samek, A., & Bennett, D. (2020, March 26). Americans disagree on how risky the coronavirus is, but most are changing their behaviors anyway The Conversation. Retrieved from: https://theconversation.com/americans-disagree-on-how-risky-the coronavirus-is-but-most-are-changing-their-behavior-anyway-133991
3. Furnham, A.; Richards, S, C.; Paulhus, D, L.; (2013) . The dark triad of personality: a 10 year review. Soc Personal Psychol Comp. 7:199–216. doi: 10.1111/spc3.12018
4. Jones, D, N.; Figueredo, A, J, . (2013). The core of darkness: uncovering the heart of the dark triad. Eur J Personal. 27:521–31. doi: 10.1002/per.1893
5. Kroencke, Lara & Geukes, Katharina & Utesch, Till & Kuper, Niclas & Back, Mitja. (2020). Neuroticism and Emotional Risk During the COVID-19 Pandemic. 10.31234/osf.io/8c6nh.
6. Malouff, J. M., Thorsteinsson, E. B., Rooke, S. E., & Schutte, N. S. (2007). Alcohol involvement and the five-factor model of personality: A meta-analysis. Journal of Drug Education, 37(3), 277-294. doi:10.2190/DE.37.3.d
7. Paulhus, D, L., Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: narcissism, machiavellianism, and psychopathy. J Res Personal. (2002) 36:556–63. doi: 10.1016/S0092-6566(02)00505-6
8. Pincus, A. L., Ansell, E. B., Pimentel, C. A, Cain NM, Wright AGC, Levy KN.(2009) Initial construction and validation of the Pathological Narcissism Inventory. Psychol Assess. 2009 Sep;21(3):365-379. doi: 10.1037/a0016530. PMID: 19719348.
9. Roberts, B. W., Kuncel, N. R., Shiner, R., Caspi, A., & Goldberg, L. R. (2007). The power of personality: The comparative validity of personality traits, socioeconomic status, and cognitive ability for predicting important life outcomes. Perspectives on Psychological Science, 2(4), 313-345. doi:10.1111/j.1745-6916.2007.00047.x
10. Trobst, K. K., Collins, R. L., & Embree, J. M. (1994). The role of emotion in social support provision: Gender, empathy and expressions of distress. Journal of Social and Personal Relationships, 11, 45-62.
11. Tuvblad C, Wang P, Patrick CJ, Berntsen L, Raine A, Baker LA. Genetic and environmental influences on disinhibition, boldness, and meanness as assessed by the triarchic psychopathy measure in 19–20-year-old twins. Psychological
12. Young, J. E. et al. (2006) Schema Therapy: A Practitioner's Guide, Guilford press, NY).